

A. C.
 B. C.
 C. C.
 D. C.
 E. AGON.NP.
 F. N.
 G. TVB.NP.
 H. QREX.CE.
 A. C.
 B. C.
 C. C.
 D. C.
 E. C.
 F. C.
 G. C.

XXXI.

H. C.
 A. C.
 B. C.
 C. C.
 D. C.
 E. C.
 F. C.
 G. C.
 H. C.
 A. C.
 B. C.
 C. C.
 D. F.
 E. C.

XXXI.

IVLIUS.

AGVSTVS.

F. K.IVL.N.
 G. N.
 H. N.
 A. NP.
 B. POPLIF.N.
 C. N.LVDI APOLLIN.
 D. NON.N.LVDI.
 E. N.LVDI.
 F. N.LVDI.
 G. C.LVDI.
 H. C.LVDI.
 A. NP.LVDI.
 B. C.LVD.in Circ.
 C. C.MERK.
 D. EID.NP.MERK.
 E. F.MERK.
 F. C.MERK.
 G. C.MERK.
 H. LVCAR.NP.MERK.
 A. C.LVDI VICT. CAESAR.
 B. LVCAR.LVD.
 C. C.LVDI.
 D. NEPT.LVDI.
 E. N.LVDI.
 F. FVRR.NP.LVDI.
 G. C.LVDI.
 H. C.In Circ.
 A. C.In Circ.
 B. C.In Circ.
 C. C.In Circ.
 D. C.

XXXI.

E. K.AVGVST.N.
 F. C.FER.hoc die C.Cef.Hispalin.vic.
 G. C.
 H. C.
 A. NON.F.
 B. F.
 C. C.
 D. C.
 E. NP.Hoc die Cæsar Hispalia.vic.
 F. C.
 G. C.
 H. C.
 A. EID.NP.
 B. F.
 C. C.
 D. C.
 E. PONT.NP.
 F. C.
 G. VIN.F.P.
 H. C.
 A. CONS.NP.
 B. EN.
 C. VOLC.NP.
 D. C.
 E. OPIC.NP.
 F. C.
 G. VOLT.NP.
 H. NP.H.D.ara Victoria in Curia de-
 A. F. (dic.est.
 B. F.
 C. C.

XXXI.

SEPTEM

SEPTEMBER.

OCTOBER.

- D. K. SEPT. N. Hoc die Fer. Nep.
- E. N.
- F. NP.
- G. C. LVDI Romani.
- H. NON. F. LVD.
- A. F. LVDI.
- B. C. LVDI.
- C. C. LVDI.
- D. C. LVDI.
- E. C. LVDI.
- F. C. LVDI.
- G. N. LVDI.
- H. Eid. NP.
- A. F. Equor. prob.
- B. LVD. Rom. in Circ.
- C. C. In Circ.
- D. C. In Circ.
- E. C. In Circ.
- F. In Circ.
- G. C. MERK.
- H. C. MERK.
- A. C. MERK.
- B. NP. MERK. H. D. Augusti natalibus Lud. Circ.
- C. C.
- D. C.
- E. C.
- F. C.
- G. C.
- H. F.
- A. C.

XXXI.

- B. K. OCT. N.
- C. F.
- D. C.
- E. C.
- F. C.
- G. C.
- H. NON. F.
- A. F.
- B. C.
- C. C.
- D. MEDI. TR.
- E. AVGVST. NP.
- F. FONT. NP.
- G. EN. NP.
- H. Eid. NP.
- A. F.
- B. C.
- C. C.
- D. ARM. NP.
- E. C.
- F. C.
- G. C.
- H. C.
- A. C.
- B. C.
- C. C.
- D. C. LVD. VICT.
- E. C. LVDI.
- F. C. LVDI.
- G. C. LVDI.
- H. C. LVDI.

XXXI.

NOVEMBER.

DECEMBER.

- A. NOVEM. N.
- B. F.
- C. F.
- D. F.
- E. NON. F.
- F. F. LVDI.
- G. C. LVDI.
- H. C. LVDI.
- A. C. LVDI.
- B. C. LVDI.
- C. C. LVDI.
- D. C. LVDI.
- E. Eid. NP. Epul. indict.
- F. F. Equor. prob.
- G. C. LVD. pleb. in Circ.
- H. C. In Circ.
- A. C. In Circ.

- G. K. DEC. N.
- H. A.
- A. B.
- C. NON. F.
- D. C.
- E. C.
- F. C.
- G. C.
- H. C.
- A. AGON. NP.
- B. EN.
- C. Eid. NP.
- D. F.
- E. CONS. NP.
- F. C.
- G. FERIAE SATVRN.

B. C. MERK.

A B. C.MXXK.
 C. C.MERK.
 D. C.MERK.
 E. C.
 F. C.
 G. C.
 H. C.
 A. C.
 B. C.
 C. C.
 B D. C.
 E. C.
 F. C.

H. C.
 A. OPAL.NP.
 B. C.
 C. LAR.NP.
 D. C.
 E. LAR.NP.
 F. C.
 G. C.
 H. C.
 A. C.
 B. C.
 C. F.
 D. F.
 E. C.

XXX.

XXXI.

SEQUITVR HVIVS CALENDARIJ

explanatio.

De discrimine dierum apud Romanos.

CAP. III.

E Anno & Mensibus diximus, sequuntur Dies, q ui minores anni partes sunt. Non autem propositum nobis est hoc loco ea adducere, quæ de diebus ab Astronomis dicuntur, vt quod alius sit dies naturalis, alius artificialis. Sed de ciuili tantum agemus, qui est spacium viginti quatuor horarum. Apud Romanos autem est spacium à media nocte ad proximam mediam.

D Illi enim à media nocte diē suū inceperunt, quod Terentius Varro testatur, quū Athenienses ab occidente Sole, Babylonij ab eodē oriente Umbri à meridie diem inciperent. Diei partes primū duæ apud Romanos erant, ante meridiem, & post meridiem. Auctor Censorinus de Die natali .cap. 19. Alij postea eundem in quatuor partes sicuti & noctem similiter diuiserūt, id quod testatur similitudo illa militaris, cum dicitur, Vigilia prima, item secunda & tertia, & quarta. Tandem verò plura noctis & diei tempora notata, & propriis discreta nominibus, quæ apud veteres Poëtas, vt Censorinus ait, passim scripta inueniuntur. Primum diei tempus dicebatur media nox: alterum mediæ noctis inclinatio, vel de media nocte: tertium, gallicinium, siue galli cantus: quartum, conticinium, quod & galli conticeferent, &

E homines etiam tum quiescerent: quintum, diluculum, cum incipit dignosci dies: sextum, manè, cum est dies clarus. Dictum autem manè est, aut quòd ab inferioribus locis, id est, à manibus exordium lucis emergeret, aut ab omine boni nominis, quòd Lanuuii mane pro bono dixerint. Varro ait, Manè dictum à manando, quòd tum manaret dies ab Oriente: septimum, tempus ante meridianum: octauum meridiem, quæ ipsa est mediæ diei pars. Sunt qui meridiem dictum putent, quod merus sit dies: id est, purus. Nam meridies est purior diei pars, quia Sol in medio caelo rutilat, & omnem orbem pari illustrat claritate: nonum, tempus promeridianum: decimum, Solis occasus, siue suprema tempestas, hoc est, nouissimum diei tempus: undecimum, vespera, quæ à stella, quæ Græcis *επιφωσ* dicitur, nomen habet, quòd tum

F appareat: duodecimum, crepusculum, sic fortasse appellatum, quòd res incertæ crepere dicuntur: idque tempus noctis sit, an diei, incertum est: decimum tertium, prima fax, quòd lumina tum accendebantur. Liius primas tenebras appellat. Horatius lib. 1. epist. prima lumina: decimum quartum, concubia nox, cum itum est cubitum: decimum quintum, intempta nox: id est, multa nox, quia nihil agi est in-

Ee

tempestium. Alius: Intempestium est, inquit, cum tempus agendi est nullum, A quod alij concubium appellatur, quod ferè omnes tunc cubarent. Alij ab eo quod sicut, silentium noctis dixerunt; decimum sextum, inclinatio ad mediam noctem. Hæ partes breuiter hoc typo comprehenduntur.

DIES ciuilis conti- ner	{	Lucem, cuius partes sunt:	{	Manè.	}	}
				Ad Meridiem.		
				Meridies.		
				De Meridie, siue tempus occiduum.		
				Solis occasus, siue suprema tempestas.		
		Diluculum. Crepusculum.	{	Vesper.	}	}
				Prima fax.		
				Concubium.		
				Nox intempesta.		
		Tenebras, seu noctem, cuius partes sunt:	{	Ad mediam noctem.	}	}
				Media nox.		
				De media nocte, vel mediæ noctis inclinatio.		
				Gallicinium.		
				Conticinium.		

Cæterùm non omnes dies vnus generis erant, sed quædam earum discrimina & diuersitates. Numa enim, cum annū in duodecim menses distribuisset, eundem etiam in certa dierum genera diuisit, ita, vt quidam dies essent Festi, alij Profesti, alij Intercisi. Festi dicebantur, qui Diis dicati erant: Profesti, qui hominibus ad administrandam rem priuaram, publicamque concessi erant: sic dicti, vt Festus ait, quod *procul* sint à religione numinis diuini. Intercisi erant Deorum, hominumque communes, quibusdam enim illorum horis fas erat, quibusdam nos fas erat ius dicere. Nam cum hostia cædebat, fari nefas erat: inter cæsa & porrecta, fari licebat: rursum cum adolebatur, non licebat. Ideoque Intercisi, vel quomodo veteres pronuntiabant, & quomodo etiam in Calendario notantur, Endotercisi vocabantur, aut quod intercedere fas, aut quod intercisum esset nefas Festi porro dies, inquit Macrobius lib. 1. Saturnal. cap. 16. diuiduntur in sacrificia, epulas, ludos, ferias. Sic & Profesti in fastos, Comitiales, Comperendinos, Statos & Præliares. Sacra celebritas est vel cum sacrificia Diis offeruntur: vel cum dies diuinis epulationibus celebrantur: vel cum ludi in honorem aguntur Deorum: vel cum ferie aguntur.

Feriarum autem aliæ sunt publicæ, aliæ priuata. Publicarum porro genera sunt quatuor: aut enim stativæ sunt, aut conceptivæ, aut imperatiuæ, aut nundinæ. Et stativæ quidem ferie sunt vniuersi populi communes, certis & constitutis diebus, ac mensibus, & in fastis statis obseruationibus annorata, in quibus præcipue seruantur Agonalia, Carnentalia, Lupercalia. Conceptivæ sunt, quæ quotannis à Magistratibus, vel Sacerdotibus concipiuntur in dies vel certos, vel etiam incertos: vt sunt Lariinæ, Paganalia, Sementinæ, Compitalia. Imperatiuæ sunt, quas Consules, vel Prætores pro arbitrio potestatis indicant. Nundinæ sunt paganorum: id est, rusticorum, quibus conueniunt negociis propriis, vel mercibus prouisuri.

Priuata autem ferie sunt vel propriæ familiarum, vt Claudiarum familiarum, aut Emiliarum, aut Iuliarum, aut Corneliarum, & si quas ferias proprias quæque familia ex usu domesticæ celebrationis obseruat, de quibus loquitur duodecim tabule: Sacra priuata perpetua manèto: vel sunt singulorum, vt natalium fulgurumque susceptiones, aut funerum, atque expiationum Festus: Priuata ferie vocantur sacrorum propriorum, velut dies natales operationis, denecales. Apud veteres quoque quicumque nominasset, vt ait Macrobius, Semoniam, Seiam, Segeriam, Tutilinam, ferias obseruabat. Item Flaminiæ, quoties tonitrua audiisset, feriatæ erant, donec Deos placasset.

Cæterùm ad ferias publicas quod attinet, indicebantur illæ, & proclamabantur singulis mensibus à Rege sacrorum, & à Prætore. Ab hoc quidè vacationis à forensibus negociis;

A negotiis: ab illo autem sacrorum ritè peragendorum gratia. De Rege sacrificulo testis est Varro libro quinto de Lingua Latina: Rex cum ferias menstruas Nonis Februariis edicit, hunc diem febrnatum appellat. Et paulò post: Harum rerum vestigia apparent in sacris Nonalibus in arce: quod tunc ferias primas menstruas, quæ futuræ sint eo mense, Rex prædicit. Ex quibus verbis satis perspicuum est, Regem sacrificulum singulorum mensium ferias proclamasse. Videlicet (vt Arnobius aduersus gentes libro secundo scibit) in hunc modum: Lauatio Deum matris est hodie: Iouis epulum cras est: Æsculapij geritur, celebraturque vindemia: Lectisternium Cereris erit Idibus proximis: Telluris natalis est, &c. Prætorè autem etiam ferias, quæ Compitalia dicebantur, more maiorum, verbis olim solennibus cõcepisse, Agellius libro

B 10. capite 24. & Macrobius libro 1. Saturnaliorum, capite 4. auctores sunt.

Postquam enim modò die quinti, modò die quinto veteres dixisse docuissent, ad demonstrandam hanc veterum consuetudinem conferre plurimum, addiderunt hæc solennia verba, quibus more maiorum Compitalia Prætor concipere solet: Die Noni post Kalendas Ianuarias Quiritibus Compitalia erunt. Nec quidem Compitalitias duntaxat, sed etiam ferias omnes conceptiuas, & imperatiuas indicere Prætor consueuisset, ex eodem Macrobio & Suetonio probari potest. Macrobij verba supra sunt recitata. Suetonius in Claudio scribit: Obseruauitque sedulo, vt quoties terra in Vrbe mouisset, ferias aduocata concione Prætor in Vrbe indiceret. Vide hæc de re plura apud Iacobum Ræuardum lib. 5. Variorum, cap. 19.

C Quid porro feriis fieri deberet, docet Cicero libro. 2. de legibus, his verbis: Feriis iurgia amouento: easque in famulis operibus patris habento. Itaque vt ita cadat in annuis anfractibus, descriptum esto: certaque baccas sacerdores publicè libant. hoc certis sacrificiis ac diebus, Itèmq; alios ad dies vbertatem lactis, fortiusque seruanto: idque non committi possit, ad eam rem ratione cursus annuos Sacerdores finiunt. quæque cuique diuo decoræ gratæque sint hostiæ prouident. Et paulò post hanc legem explicans, hæc dicit: Feriarum, festorumque dierum ratio in liberis requiemet habet litium, & iurgiorum: in seruis operum, & laborum, quia compositionem anni conferre debet & ad perfectionem operum rusticorum, & ad remissionem animorum: per quod tempus, vt sacrificiorum libamenta seruentur, fortiusque pedorū, quæ dicta in lege sunt: diligenter habèda ratio intercalandi est, &c. Hæc Cicero,

De feriis etiam hoc notandum est, quod Macrobius libro primo Saturnaliorum, capite decimo sexto habet: Sacerdotes, inquit, affirmabant, ferias pollui, quoties iis indictis, conceptique opus aliquid fieret. Præterea non licebat Sacrorum Regem, & Flamines videre feriis opus fieri. Atque idè per Prætonem denunciabant, ne quid tale ageretur, & præcepti negligens mulctabatur. Præter mulctam etiam affirmabant eum, qui talibus diebus imprudens aliquid egisset, porco piaculum dare debere: prudentem expiare non posse Scæuola Pontifex asseuerabat. Sed Varro negat eum pollui, qui opus vel ad eos pertinens, sacrorumue causa fecisset, vel aliquid ad vrgentem vitæ vilitatem respiciens actirasset. Scæuola denique consultus, quid

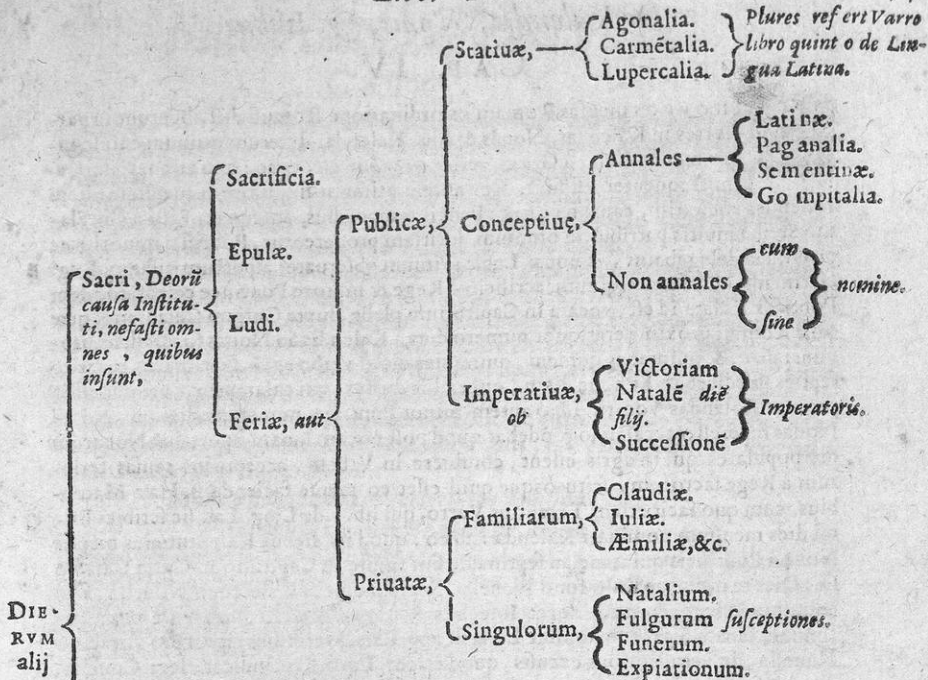
E Feriis agi liceret, respondit, id quod prætermissum noceret: quapropter si bos in specus decidisset: cumque paterfamilias, adhibitis operis liberasset, non est visus ferias polluisse: nec ille qui trabè tecti fractam faciendo ab imminenti vindicauit ruina.

Ad profestos dies venio, quorum alij fuerunt Fasti, alij Comitiales, alij Comperendini, alij Stati Fasti sunt, quibus licet fari Prætori tria verba solennia Do, Dico, Ad dico: quibus Contrarij sunt Nefasti. His enim non licebat Prætori tria illa verba solennia fari. Comitiales, quibus cum populo agi licet. Comperendini, quibus vadimonium licet dicere. Stati, qui iudicij causa cum peregrino instituuntur. Et quidem Fasti dies qui propriè sic appellantur, in calendario notati omnes sunt litera F. ac sunt numero xxxiix.

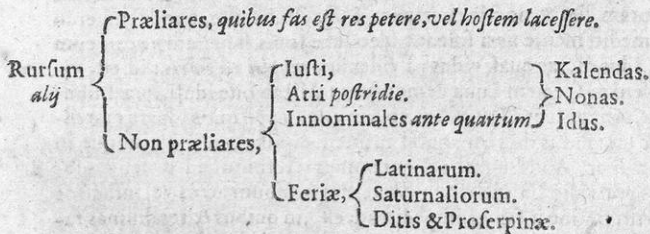
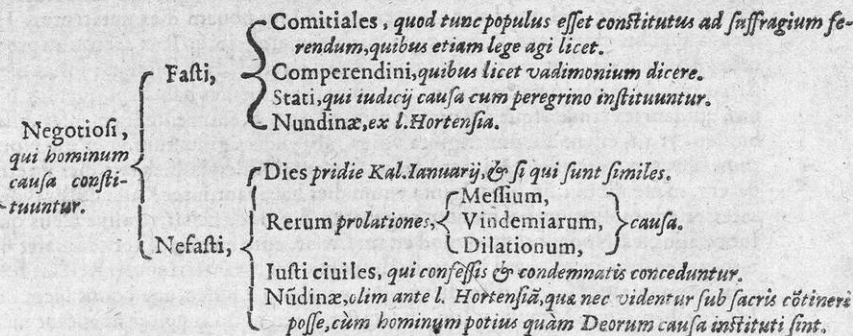
F Non tamen his solum, verum etiam aliis diebus Prætori tria illa solennia verba dicere licebat: Comitibus scilicet, & illis qui dicuntur Nefasti primo. Eam ob causam Paulus Manutius tria Factorum dierum genera facit. Primum genus eorum, de quibus iam diximus, quibus fari semper & licebat, & solebat: atque hi propriè erant Fasti, & tori propriè, quod per eos nisi cum aliquis casus extra ordinem intrerueniret, nunquam Prætor ius nõ dicebat:

cori, quod fari horis omnibus licebat. Alterum genus eorum, qui & ipsi propriè facti erant, sed non toti: hoc est, quibus quidem fari licebat, sed non omnibus horis: quales sunt, qui in Calendario notantur literis his: EN: NP: E. P. Q. R. x. C. Q. ST. D. quæ notæ sic explicantur: EN. Endorcifos, vel intercifos denotat; de quibus supra. NP. Nefastos primò: id est, quibus quidem horis matutinis ius dicere non licebat, post meridianis autem licebat. His contrarij erant F. P. id est Fasti primò. Iis enim antemeridianis horis iustitium erat, post meridiem verò fari licebat. Q. REX. C. significat, Quando Rex comitiauit. Q. ST. D. Quando stercus deferretur, de quibus suo loco plura. Hi autem erant omnes LXX. Tertium genus Comitiales fuere, qui casu tantum, non autem propriè Fasti erant. Quia, cum Comitia non haberentur, tunc fari solum Prætor solebat: Hi modò toti erant Fasti, cum nulla scilicet Comitia haberentur: modò ex parte, cum haberentur illa quidem, sed minimè per totum diem. Atque hi numero erant CCXCIV. qui reliquis duobus generibus additi, CCXXCVII. numerum efficiunt. Reliqui, præter hos omnes, erant Nefasti, hoc est, non licebat iis Prætori tria solennia verba fari: Causas tamen agere, concionem habere, & legem promulgare licebat. Porro quòd ad rem militarem attinet, ibi etiam non erant vnus generis dies omnes. Alij enim erant Præliares: alij non præliares. Iustos enim à Præliaribus Macrobius segregat. Præliares erant, quibus fas erat res reperere, vel hostem laceffere. Iusti erant continui triginta dies quibus exercitui imperato, vexillum rufi coloris in arce positum erat. Non præliares erant, quibus res reperere, aut hostem laceffere non licebat, quales erant dies Iusti, item atri, vt postidie Kalendas Nonas, & Idus. Inominales, vt ante quartum Kalendas, Nonas, & Idus, & Feriæ Latinarum, Saturnaliorum, Ditis, ac Proserpinæ.

De diebus atris Verrius, Flaccus libro quarto, de Verborum significatione apud Agellium libro quinto, capite decimo septimo, cur ij, qui sunt postidie Kalendas, Nonas, Idus, quos vulgus imperitè Nefastos dicat, ita sint appellati, & habiti, & his verbis docet: Vrbe, inquit, à Gallis Senonibus recuperata, Lucius Attilius in Senatu verba fecit. Quorum Sulpitium Tribunum militum ad Alliam aduersus Gallos pugnaturum, rem diuinam dimicandi gratia postidie Idus fecisse. Tum exercitum populi Romani occidione occisum, & post diem tertium eius diei Vrbe, præter Capitolium, captam esse. Complurèque alij Senatores recordari sese dixerunt, quoties belli gerendi gratia res diuina postidie Kalendas, Nonas, Idus à Magistratu populi Romani facta esset, eius belli proximo deinceps prælio Reipublicæ malè gestum esse. Tum Senatus eam rem ad Pontifices reiecit, vt ipsi, quod videretur, statuerent. Pontifices decreuerunt nullum iis diebus sacrificium rectè futurum. Ante diem quoque quartum Kalendas, vel Nonas, vel Idus tanquam Inominalem diem plerique vitant. Eius obseruationis an religio vlla sit tradita, quæri solet. Nihil super ea re scriptum inuenimus, nisi quod Claudius Annalium quinto, cladem illam pugne Cannensis vastissimam, factam dicit ante diem quartum. Nonas Sextileis. Hactenus Agellius. Idem habet Macrobius libro primo Saturnaliorum, capite decimo sexto. De atris diebus etiam multa Plurarchus in Quæstionibus Romanis, quæstione vigesima quinta. De feriis Latinarum, Saturnaliorum, Ditis à Proserpinæ ita Macrobius: Nam cum Latiar, hoc est, Latinarum solenne concipitur, item diebus, Saturnaliorum: sed & cum mundus patet, nefas est prælium sumere. Quare nec Latinarum tempore, quo publicè quondam inducæ inter Romanum populum, Latinosque firmatæ sunt, inchoari bellum dicebat: nec Sarurni festo, qui sine vllò tumultu bellico creditur imperasse: nec patente mundo, quod sacrum Diti patri, & Proserpinæ dicarum est, meliùsque oclusa Plutonis fauce, eundem ad prælium putauerunt. Vnde & Varro ita scribit: Mundus cum patet, Deorum tristiū atque infernū quasi ianua patet, propterea non modò prælium committi, verum etiam delectum rei militaris causa habere, ac militem proficisci, nauem soluere, vxorem liberum quærendorum causa ducere religiosum est, &c Verum tamen hi dies obseruabantur in inferendo bello, non in excipiendo. Tum enim omnes præliares erant. Atque hæc in genere de dierum discrimine dicta sint, quæ omnia hoc typo comprehenduntur.

Intercisi, Deorum & hominum communes modò hi, modò illi dici possunt.

SINGULOS menses Romani ex ordinatione Romuli distribuerunt in partes tres in Kalendas, Nonas, & Idus Kalendas dixerunt primum cuiuscunque mensis diem, à Græco verbo *καλλῆ*: id est, voco: quo etiam prisca Latini frequenter vsi sunt. Cur autem primum singulorum mensium diem Kalendas vocitauerint, causa hæc fuit: Priscis temporibus, antequam Fasti à Cn. Flauio Scriba inuitis patribus in omnium notitiam proderentur, Pontifici minori hæc prouincia delegabatur, vt nouæ Lunæ primum obseruaret aspectum visamq; Regi sacrificulo nuntiaretatq; tum sacrificio à Rege & minore Pontifice celebrato, idem Pontifex Kalata id est, vocata in Capitolium plebe, iuxta Curiam Calabram, quæ casæ Romuli proxima erat, quot numero dies à Kalendis ad Nonas superessent, pronunciabat: & quintanas quidem, quinquies dicto verbo *καλλῆ*, septimanas repetito septies prædicebat. Et hunc diem, qui ex his diebus, qui calarentur, primus esset, placuit Kalendas vocari. Ideo autem minor Pontifex numerum dierum, qui ad Nonas superessent, calando prædebat, quod post nouam lunam oportebat Nonarum die populares qui in agris essent, confluere in Urbem, accepturos causas feriarum à Rege factorum, scituosque quid esset eo mense faciendum. Hæc Macrobius. eum quo facit etiam Terentius Varro, qui lib. 5. de Ling. Lat. sic scribit: Primi dies mensium nominati Kalendæ: ab eo, quod ijs diebus Kalentur eius mensis Nonæ à Pontificis quintanæ, an septimanæ sint futuræ, in Capitolio, in Curia Calabris: Dies te quinq; Kalo Iuno Nouella. Septem dies te Kalo Iuno Nouella, hoc enim modo legendum esse docet Iosephus Scaliger, & addit, non malè etiam pro Iunone, Ianam legi, quo nomine Luna sit appellata à veteribus: item pro vocabulo Nouella, in veterioribus excusis, quod etiam Turnebius indicat, legi Couella, quod ipse deducit à Couum, quomodo veteres cælum appellauerunt, ita vt sit Iuno, vel Iana Couella: Iuno, vel Iana cælestis. Sed hæc *ὁ πατέρις*. Venio ad Nonas, quas quidem sic dictas putant, quasi nouæ obseruationis initium, quod in eas occurreret principium Lunæ, vel quod ab eo die semper ad Idus nouem dies putarentur. His diebus populus ex agris in Urbem conueniebat in arce, ibiq; Rex sacrorum prædicebat primas (vel priuas, vti Iosepho Scaligero placet: id est, singulas) ferias menstruas, quæ de re paulò antè diximus. Porro quidam menses habebant quatuor Nonas, quidam sex, inde vsque à Romulo primo Rege. Is enim cum ita menses distribuisset, vt alij essent dierum triginta vnus, alij vndetriginta: tum, vt ex die Nonarum, Idus nono die essent, & inter Idus ac sequentes Kalendas, sedecim dies intercederent, in mensibus illis, qui triginta vnum dies habebant, inter Kalendas & Nonas interiecit duos illos, quibus mensibus augebatur, dies: inde fiebat, vt alius mensis quatuor, alius sex Nonas haberet, quod etiam Cæsar, cum annum aliter ordinaret obseruauit, ne stata sacra, quæ à Priscis instituta fuerant, transferrentur. Restant Idus, quæ in quouis mense sunt octo: dictæ Idus, vocabulo Thufco, apud quos idem dies Itris vocabatur, quod significat Iouis fiduciam. Cum enim Iuppiter sit auctor lucis, vnde etiam Lucetius & Diespiter dicitur: huius autem diei lux nõ cum Solis occasu finiatur, sed splendorem diei & noctis continuet, Luna illustrante, quod semper in plenilunio: id est, medio mense fieri soleat, ideo iure Iouis fiduciam vocari eum putant. Alij volunt, Idus dictas quasi vidus, à videndo, vel *δοτό τῆ ἐίδις*: id est, videre, quod eo die plenam speciem Luna demonstrat: Alij ab oue iduli, quæ Idibus omnibus immolarur. Alij putant Hetruscam vocem esse, apud quos iduare erat diuidere: id eod; hunc diem idus dictam, quod mensem diuidat, quia plerunq; in medium mensem incidunt. Ab Idibus dies reliqui omnes referuntur ad Kalendas sequentis mensis. Dies postridie Calendarum, Nonarum & Iduum atros vel infautos religiosos: hoc est, tristi omine infames, impeditosq; esse, in quibus & res diuinas facere, & rem quampiam nouam exordiri non liceat, iam antè monuimus. Sed tempus est, vt iam ordine de singulis mensibus, & diebus in ijs festis agamus.

De mense Ianuario, & diebus in eo festis.

CAPVT. V.

I X I M V s supra, Romulum annum suum decem tantum fecisse mensium, quorum primus fuerit Martius. Is verò Numa Pompilius duos alios adiecit, vt duodecim menses essent, Ianuarium scilicet & Februarium. Primum mensem appellauit Ianuarium, à Iano, de quo alibi diximus: quo sicut Ianus Deus est bifrons, & præterita, & futura videt: ita etiam hic mensis respiciat & finem transacti anni, & principium futuri.

B Cur ab hoc mense annum inceperint Romani, Plutarchus docet has causas afferens: vel quòd Numa Pompilius, pacis studiosus, & ciues à re bellica ad agriculturam transdere cupiens, Ianuario principem locum assignauerit, Ianòque magnos honores detulerit, vt qui ciuili vita, & terræ colendæ, quàm belli fuisset studiosior, eum Romulus homo bellicosus, & Martis filius Martium cæteris præposuisset: vel quòd Numa ad naturæ potius ordinem respiciens, eum post brumam Sol progrediendi sine facto, conuertatur, & ad nos cursum reflectat, ac quasi de nouo cursum suum incipiat, optimum iudicauerit, idem anni, quod Solis, esse principium: cui sententiæ etiam Ouidius accedit, ita canens:

Bruma noui prima est, veterisque nouissima Solis.

C *Principium capiunt Phœbus & annus idem.*

Porrò hic mensis in Iunonis tutela erat, quod cum ex aliis, tum ex Calendario veteri rustico manifestum est: atque ex constitutione Numæ Pompilij x x i x. dies habuit, ex ordinatione autem C. Iulij Cæsaris xxx i. Videamus igitur, qui dies in eo fuerint festi, idque præeunte nobis Calendario Romano, & Ouidio in Fastis.

DE MENSIS IANVARIJ DIEBUS

Festis. Sic habet Kalendarium:

A. K. IAN. F.

D Id est, Kalendæ Ianuarij Fastus. Priores literæ, A, B, C, D, E, F, G, H, quarum serie totum conteritur Kalendarium, dies nundinarum demonstrant.

Kalendæ omnes in Iunonis tutela erant, teste Ouidio in i. Fastorum:

Vendicat Ausonias Iunonis cura Kalendas, &c.

Ianuarij autem Kalendæ præter cæteras maximè celebres erant, propter anni initium.

Primum his Kalendis omne genus operis in sua quæque arte inchoabant, instaurabantque, vt scilicet, cum omnia principiis inesse soleant, si prima anni die industrij, & solertes essent, de totius anni diligentia & solertia augurarentur. Ita Ouidius,

E *Postea mirabar cur non sine luitibus esset*

Prima dies: Causam percipe, Ianus ait.

Tempora commisi nascentia rebus agendis,

Totus ab auspicio ne foret annus iners,

Quisque suas artes ob idem delibat agendo,

Nec plus quàm solitum restificatur opus.

Hoc eodem die, qui designati Consules erant, Consulatum inibant, & comirati frequenti populo ascendebant in Capitolium & Ioui Optimo Maximo iniuges iuuenços mactabant, multaque odorem facientia in templis, & pro foribus templi cremabantur. Quod obseruatum fuit ab anno vrbis 1001. quo Q. Fuluius Nobilior, & T. Annius Luscus Consules fuerunt. Ab eo enim anno regulariter hic dies solennis Consulatu ineando fuit. Testatur id præter veterum historicorum innumeros locos, Ouidius his versibus:

Cernis

Cernis odoratis ut luceat ignibus aether,

Et sonet accensis spica ciliſſa focis.

Flamma nitore ſuo templorum verberat aurum,

Et tremulum ſumma ſpargit in aede iubar.

Vestibus intactis Tarpeias itur in arces.

Et populus feſto concolor ipſe ſuo eſt.

Jamq̄, noui præcum faſces, noua purpura fulget.

Et noua conſpicuum pondera ſentit ebur.

Colla rudes operum præbent ferienda iuueni,

Quos aluit campis herba phaliſca ſuis.

Kalendas Ianuarij, amici lætis præcationibus fauſtum ſibi inuicem ominabantur, teſte præter Plinium & alios, Ouidio:

At cur læta tuis dicuntur verba Kalendis?

Et damus alternis, accipimusq̄, preces.

Item munera ſibi inuicem mittebant boni ominis cauſa, videlicet caricas, corioides, & mella, vt dulces dies anni à dulcibus rebus auſpicarentur: & ſtipem, id eſt, nummum ſignatum, quæ omnia ſimul ſtrenas appellarunt: cuius rei origo ad ipſum T. Tatium Regem à Symmacho refertur, quod is verbenas è luco Strenæ Dæ accepit ſignificans ſtrenuis viris iſtas deberi. Strenam, inquit Feſtus, vocamus, quæ datur die religioſo, ominis boni gratia, à numero, quæ ſignificatur alterum, tertiumque venturum ſimilis commodi, veluti trenam, præpoſita S litera, vt in loco, & lite ſolebant antiqui, Conſtituta autem per Cn. Octauium Auguſtum Monarchia, hic mos inoleuit, vt equites ac reliquis populus ipſi etiam Imperatoribus ſtrenam Kalendis Ianuarij conferrent: qua de re sæpè loquitur Suetonius.

Hoc item die erat feſtum Iani, cui ſacra fiebant ex libro, quod ab eo Ianual antiqui dicebant: auctor Feſtus. Item ex mola, quæ farina horna & fale miſcebatur: quin etiam thure & mero, Ouidius:

Iane tibi primum thura, merumq̄, fero.

Erat etiam feſtum dedicationis templorum Æſculapij, & Iouis in Inſula Tyberina, quod Ouidius ex ipſis Faſtis ſe didiciſſe ſcribit his verbis:

Quod tamen ex ipſis licuit mihi diſcere Faſtis.

Sacra uerè Patres hæc duo templa die.

Accepit Phœbo, nymphæque Coronide natum,

Inſula diuidua quam premit annis aqua.

Iuppiter in parte eſt, cepit locus vnus vtrumque,

Iunctæque ſunt magno templa nepotis auo.

Plurimum autem celebritatis Kalendis Ianuarijs feſto duorum templorum dedicatione acceſſit. Cum Seruius auctor ſit, nihil apud Romanos tam ſolemnè fuiſſe, quàm diem conſecrationis, ſiue dedicationis. Cæterum Æſculapio de capra res diuina inprimis fiebat, quoniam capra nunquam ſine febre eſſe dicitur, ſed & gallus: quidam etiam gallinas ſcribunt ei oblatos fuiſſe, & hoc quidem roſtro nigro, nigrifque pedibus, & digitis imparibus. Si enim luteo eſſent roſtro, vel pedibus, impuræ dicebantur ab Aruſpicibus. De Iouis ſacris dicemus poſtea.

Sequitur in Calendario.

B.F.

Secundus Ianuarij dies, qui quartus Nonarum: vel poſtridie Kalendas Latinè dicitur, Faſtus erat. Idem etiam erat alter, vt paulò ante docuimus.

C.C.

Tertius Ianuarij dies, Latinè tertius Nonarum, & erat Comitialis.

D.C.

Quartus

A Quartus Ianuarij dies, pridie Nonas. Hic etiam Comitialis erat.

E. NON. F.

Quintus Ianuarij dies, Nonæ Ianuarij erant, dies Fastus. De Nonis diximus ante. Hæ in nullius Dei tutela erant. Ouidius: *Nonarum tutela Dea caret.*

F. F.

Sextus, postridiè Nonas Ianuarij, vel octauus Iduum, & erat Fastus, item ater.

G. C.

Septimus dies, latinè septimus Iduum, Comitialis.

H. C.

Octauus, sextus Iduum, Comitialis.

A. AGON.

B Nonus dies Latinè dicitur quintus Iduum. Hoc die celebrabantur AGONIA, SIVE AGONALIA, de quibus Varro lib. 5, de lingua Latina: Agonales, per quos Rex in regia arietem immolat, dicti ab agone, eo quod interrogatur à principe, ciuitatis, & princeps gregis immolatur. Festus: Agoniū dies appellabatur, quo Rex hostiā immolabat. Hostiam enim antiqui agoniam vocabant. Agonium etiā putabant Deum dici præsentē rebus agendis, cuius festa Agonalia dicebantur. Siue, quia agones dicebantur montes, Agonia sacrificia, quæ fiebant in monte. Hinc Romæ mōs Quirinalis Agonus, & Collina porta Agonensis. Ouidius li. 1. Fastorum quinque rationes huius vocabuli affert, quarum prima cum Varronis sententia conuenit, videlicet dicta Agonalia, quod minister sacrorum siue victimarius cultrum manu tenens, atque hostiam feriturus rogare solet, agone: id est, ferione, nec nisi iussus hostiā percuteret: quem morē etiam Seneca libr. 3. Partitionum explicat. Altera est, quod Agonalia nomen habeant, ab agendo, quod pecudes non sponte ad sacrificium veniāt, sed agantur vnde etiam hostia, agonia dicatur. Tertia, quod ab agnis, quasi Agnalia nomen habeant: quamuis Rex sacrorum Arietem immolaret. Quarta, quod sic appellentur, à metu hostiarum, quæ viso cultro, quo erant feriendæ, in aqua, siue in mola, vbi tingebantur trepidabant: Nam *ἀγών* trepidationē significat. Vltima, quod Agonalia nomen habeant à Ludis Græcorum, qui Agones dicebantur, cui sententiæ ipse accedit. Versus Ouidij sunt.

D *Quatuor adde dies, ductis ex ordine Nonis,
Ianus Agonali luce piandus erit.*

E. Ratio. *Nominis esse potest succinctus causa minister,*

Hostia coelitis quo feriente cadit.

Qui calido strictos tincturus sanguine cultros

Semper agatne rogat, nec nisi iussus agit.

2. *Pars quia non veniant pecudes, sed agantur ab actis*

Nomen Agonalem credit habere diem.

E. 3. *Pars putat hoc festum priscis Agnalia dictum,*

Vna sit vt proprio litera dempta loco.

4. *Aut quia præuisos in aqua timet hostia cultros,*

A pecoris lux est ipsa notata metu.

5. *Fas etiam fieri solitis atate priorum*

Nomina de ludis Græca tulisse diem.

Et prius antiquus dicebat Agonia sermo,

Veraque iudicio est vltima causa meo.

F Agnalibus autem Rex sacrorum arietem immolabat, Ouidio teste:

Vtique ea nunc certa est, ita rex placare sacrorum.

Numina lanigera coninge debet omis.

B. EN.

Decimus Ianuarij dies, quartus Iduum, Endotercifus, siue Intercifus erat : de quo A nomine supra diximus.

C. CAR. NP.

Vndecimo die, tertio Iduum, Carmentalia celebrantur. Et hic dies erat nefastus primo, quod quomodo sit intelligendum, paullo antè docuimus.

CARMENTALIA, inquit Varro nominantur, quòd sacra tùm, & feriaz Carmentis. Ouidius, hoc die ferias esse Carmentis multis versibus docet, quem vide. Fuit autem Carmentis Tuandri mater mulier vaticina, quæ post obitum in Diuarum numerum relata est, conditaque ei ara sub Capitolio ad portam Carmentalem, de qua li- Secundo diximus: Ad hanc igitur aram sacra ei hoc die facta sunt. Ouidius.

proxima præspiciet Tithono aurora relicto.

Arcadiæ sacrum Pontificiale Dea,

At vates felix, et Diis grauisima vixit:

Possidet hunc Ianis, Dea mense diem.

Eodem etiã die ædes Iturnæ dicata est in cæpo Martio, de qua nos supra, Ouidius:

Te quoque lux eadem Turni soror ade recepit,

Hic ubi virginea campus obitur aqua.

D. C.

Duodecimus dies Ianuarij, pridie Idus, Comitiales.

E. ERB. NP.

Decimus tertius, Eidus. Nefastus primò, Idus omnes Ioui sacra erant, ideoque ipsi ouis mactabatur, quæ ob hoc dicebatur Idulis. Ouidius.

Idibus alba Ioui, grandior agna cadit.

Festus: Idulis ouis dicebatur, quæ omnibus Idibus Ioui mactabatur. Macrobius lib. 1. Saturnaliorum cap. 15. Sunt qui existiment, Idus ab oue Iduli dictas, quam hoc nomine vocant Tusci & omnibus Idibus ouis immolatur à Flamine Idibus autem Ianuarij veruicem Ioui mactatum & immolatum esse Ouidius tradit inquiring:

Idibus in magni castus Iouis æde Sacerdos

Seminaris flammis viscera libat ouis.

Hoc eodem die Ouidius Imperator Augustus: dictus, & Prouinciæ in formam radactæ. Ouidius. Plutarchus auctor est, hoc die ribicines habitu muliebri urbem lustrasse, quod alij ad Idus Iunii referunt, vbi & nos de eo ritu dicemus.

F. EN.

Decimus quartus dies, qui est XIX. Kalendarum Februarij, Eadotercifus. In Kalendarario additur, quod sit ex Senatusconsulto viriosus.

G. CAR.

Decimus quintus, qui dicitur XIX. Kalend. Februarij.

CARMENTALIA.

CARMENTALIA hoc die referebantur, vel iterabantur, de quibus non omnes idem sentiunt Alii enim à Carmenta, quemadmodum priora illa, alij à duabus Carmentis, Porrima scilicet & Profluerta, hæc Carmentalia dicta esse autumant. Quæ causa hæc feriaz instituta, & à matribus familiis obseruata sint. Plutarchus docet in Quæstionib. Romanis, quæstione 56. Memoria, inquit proditum, matres, cum vsu vehiculorum, quib. iumenta trahendis iungerentur, Senatus ipsis interdixisset, inter se conspirasse, neque veterum gerere se, neque parere velle, ac viros hac ratione vlcisci idque fecerunt, donec murata sententia vsus vehiculorum concessus fuit. Exinde cum parerent, sæcundæ & liberorum copia clara, templum Carmentis posuerunt, eique sacra fecerunt. Eadem etiam Ovi habet. & addit piaculum fuisse Scortea, hoc est, sua morte precepta in his sacris attulisse. Versus sunt hi.

Respiciet Titan actus vbi Tertius Idus,

Fient Parrhasia sacra reata Dea.

Nemo

- A
*Nam prius Ausonias matres carpenta vehebant,
 Hæc quoque ab Euandri dicta parente reor.
 Mox honor eripitur, matronaque destinat omnis,
 Ingratos nulla prole nonare viros.
 Nèue daret partus, ic̄tu temeraria ceco
 Visceribus crescens excutiebat onus.
 Corripuisse Patres ausas immitia nuptas,
 Ius tamen ereptum restituisse ferunt.*
- B
*Binaque nunc pariter Tegea sacra parent,
 Pro pueris fieri, virginibusque iubent.
 Scortica non illi fas est inferre sacello,
 Ne violent pueros examinat a focos.
 Si quis amas veteres ritus assiste precanti,
 Nomina percipies non tibi nota prius.
 Porrima placatur, Postuertæque, siue sorores,
 Siue fugæ Cômites Menali diua tua.
 Aliera quod porro fuerat, cecidisse putatur,
 Aliera, venturum postmodo quicquid erat.*

Haftenus Ouidius. De Porrima, quæ ab aliis Prosa, siue potius Prorsa, dicitur, & Postuerta, diximus alibi.

Post Carmentalia secunda nulla amplius Ianuarij mensis feriæ in Calendario annotatæ sunt, sed dies omnes, vsq; ad iv. Kalendas Februarij, Comitiales fuisse dicuntur. Cum autem in Ouidio adhuc aliquot celebratum mentio fiat, nolimus eas hoc loco silentio præterite.

Die igitur proximè Carmentalia sequenti, qui est xvii. Kalend. Februarij, festum erat dedicationis templi Concordiæ, quod à Camillo positum est, de quo, emulo nos suprâ ex Plutarcho quædam in medium attulimus Ouidius:

- Candida te niveo posuit lux proxima templo,
 Quæ fert sublimes alta Monera gradus.
 Nunc bene prospicies etiam Concordia turbam,
 Nunc te sacrata constituere manus.
 Furius antiquus populi superator Hetruscii,
 Voverat, & voti soluerat ante fidem.
 Causa quod à patribus sumptis secesserat armis
 Vulgus, & ipsa suas Roma timebat opes.*

Subiungit Ouidius, & illud Concordiæ templum à Liuia constructum, dedicatum hoc die esse, de quo nos suprâ, cum de Diis ageremus. Concordiæ sacrificium Seneca in Medea his versibus explicat:

Et asperi.

- Martis sanguineas quæ cohibet manus,
 Quæ dat belligeris fœdera agentibus.
 Et cornu retinet diuite copiam
 Donec tur tenera minor honesta.*

Die xxiv. qui est ix. Kalend. Februarij Sementinæ feriæ celebrabantur. Hæc tamen non statæ, verum conceptiue, erant, uti antè ex Macrobio audivimus. Ita etiam Ouidius:

Ter quater evolui signantes tempora Fastos,
 Nec Sementina est vlla reperta dies.
 Tum mihi (sensit enim) lux hec indicitur, inquit,
 Musa, quid à Fastis non stata sacra petis?
 Vique dies incerta sacris, sic tempore certo
 Seminibus iactis est ubi fixus ager:
 State coronati plenum ad praeſepe iuueni,
 Cum tepido veſtrum vere redibit opus.
 Rusticus emeritum palo ſuſpenderit aratrum,
 Omne reformidat frigore vulnus humus.
 Vtilice da requiem terræ ſemente peracta,
 Da requiem terram qui coluere viris.

Varro lib. 5. de lingua Latina: Sementinæ feriz dies is, qui à Pontificibus dictus: appellatur à Semente, quòd ſationis cauſa ſulceptæ. Feſtus: Sementinæ feriz fuerunt inſtituta, quaſi ex iis fruges grandefcere poſſint. His feriis ſacra in æde Telluris, Cereri & Telluri fiebant. Varro li. 1. de re ruſtica cap. 2. Orationem ad Terram & Cererem pro felici frugum prouentu habet Ouidius, quam etiam leges.

Die xxv i i. qui eſt v i. Kal. Februarij, feſtum dedicationis templi Caſtoris & Pol-
 lucis, de quo ita Ouidius.

Atque venturas præcedit ſexta Kalendas,
 Hæc ſunt Ledæis templa dicata Deis.
 Fratribus illa Deis fratres de gente Deorum
 Circa Iuurna compoſuere lacus.

Die xxx. qui eſt i i. Calendarum Februarij, feſtum Pacis erat, de quo item Ouidius:

Ipfum nos carmen deduxit Pacis ad aras,
 Hæc erit à menſis fine ſecunda dies, &c. & poſt:
 Thura Sacerdotes Pacalibus addite flammis,
 Albaque perfuſa victima fronte cadat.
 Vique domus, qua perſtat, eam cum pace perennet.
 Ad pia propenſos vota rogate Deos.

Haecenus de menſe Ianuario. Lilius Gregorius Gyraldus in ſuo Calendario Romano xxix. Ianuarij diem aſſignat Equiriis, idq; auctoritate veteris Calendarij, vt ipſe ait: de quib. nos poſtea.

Hoc item menſe ſacrum Diis Penatibus factum, clarum eſt ex Calendario veteri ruſtico, ab Huberto Goltzio edito, cum quo etiam iſtud Calendarium, quod Georgius Fabricius 2. Antiquitatum libro inſeruit, conuenit.

De Februarijo, & diebus in eo Feſtis,

CAP. VI.

Thic menſis à Numa additus eſt, cum à Romulo fuiſſet præteritus. Nomen habet à Februo Deo luſtrationum, cui à Numa erat dicatus: Luſtrari autem eo menſe ciuitatem necelle erat, quo ſtatuit, vt iuſta Diis manibus ſoluerentur. Macrobi. lib. 1. Saturnaliorum cap. 13. Feſtus: Februarius menſis dictus, quod tum, id eſt extremo menſe anni populus febrüarentur, id eſt, luſtraretur, ac purgaretur: vel à Iunone febrüata, quam alij febrinalem, Romani februlim vocant: quod ipſi eo menſe ſacra fiebant, eiùſque ſacra erant Lupercalia, quo die mulieres febrüabantur à Lupercis amiculo Iunonis id eſt, pelle caprina, quam pb cauſam is quoq; dies febrüatus appellabatur. Quæcumq; deniq; purgamenti cauſa in quibùſq; ſacrificiis adhibentur, februa appellantur. Id verò quod purgatur, dicitur februa

A februatum. Hactenus Festus, à quo non dissentiunt Censorinus, Plutarchus, & Ovidius, quorum hic etiam docet, apud Priscos hunc mensem fuisse anni ultimum, & præcessisse Ianuarium: à Decemviris autem legum scribendarum primum institutum, vt post mensem Ianuarium collocaretur. Versus eius fuit hi:

Sed tamen (antiqui ne nescius ordinis erres)

Primus vt est, Iani mensis & ante fuit.

Qui sequitur Ianum, veteris fuit ultimus anni,

Tu quoque sacrorum Termine finis eras.

Primus enim Iani mensis, quia ianua prima est,

Qui sacer est imis manibus imus erat.

Postmodo creduntur spatio distantia longo,

Tempora bis quini continuasse viri.

B

Dies habuit hic mensis ab vltima Numæ constitutione viginti octo, quod Numa eò fecisse Macrobius docet, quod cum in honorem imparis numeri, tam in anno, quam in mensibus singulis imparem numerum esse voluerit, huic tamen mensi parrem dierum numerum tribuerit, vt vniuersa putatio totius anni impar fieret, quod alioqui factum non fuisset, si etiam huic mensi imparem dierum numerum assignasset. Vel etiam ob hanc causam fecit, quod Deo infero, cui hic mensis sacer erat

C

diminutio & par numerus conueniret. Quare etiam Iulius Cæsar cum, annum aliter ordinaret & aliquot diebus adiectis augetet, nullum huic mensi diem addidit, ne Deo infero religio mutaretur.

Hic item mensis intercalationi destinatus erat, qua de re initio huius libri satis multa diximus, fuitque in tutela Neptuni.

DE DIEBUS MENSIS FEBRUARII FESTIS.

In Calendario illo Romano, quod suprâ posuimus, à Calendis huius mensis ad Idus vsq; dies omnes Nefasti esse scribuntur, nec vilum notatur festum. In Ouidio

D

tamen aliquorum fit mentio, de quibus pauca hic dicemus.

Ita Calendarium habet.

H. K. FEB. N. Hoc est, Calendæ Februarij, Nefastus dies.

Calendæ Februarij, sicut & Ianuarij, & sequentium mensium omnium in tutela

Iunonis erant, quod in Ianuario diximus, nec amplius repetemus.

Calendis Februarij festum erat dedicationis templi Iunonis Sospitæ, de quo ita

canit Ouidius:

Principio mensis Phrygia contermina matri.

Sospita delubris dicitur aucta nouis

E De hoc templo diximus libro secundo.

Erat hoc die festum luci Asyli, Ouidius:

Tunc quoque vicini lucus celebratur Asyli,

Qua petit equoreas aduena Tybris aquas.

De luco Asyli Lilius, Dionysius, & alij multa habent.

Eodem die etiam rem diuinam faciebant in æde Vestæ, & æde Iouis Tonantis: atque in Capitolio mactabant Ioui bidentem, Ouidius:

Ad penetrabile Numæ, Capitolinumq. Tonantem,

Inque Iouis summi caditur arce bidentem.

Die Februarij V. In quem Nonæ incidebant, Cn. Octavius Augustus Pater Patriæ dictus est, qua de re Suetonius, Dio, & alij multi loquuntur, Ouidius:

Dum canimus sacras alterno pedine nonas,

Maximus his fastis accumulatur honos, &c. & post:

Sancite Pater patriæ, tibi plebs, tibi Curia nomen

*Hoc dedit, hoc dedimus nos tibi nomen eques.
Res tamen ante dedit, serò quoque vera tulisti
Nomina, iam pridem tu pater orbis eras.*

Idibus rursum Iouis Idulis mactabatur, ut in Ianuario norauimus. Februarij Idibus etiam Fauni feriae erant de quibus Ouidius.

Idibus agrestis fumant altaria Fauni.

Hic ubi discretas Insula rumpit aquas.

Idem dies ater siue religioſus erat ob cædem Fabiorum, de quo omnes propè historiae Romanae, & Ouidius loquuntur.

F. LUPER. N. P. Hoc est, LUPERCALIA, Nefastus primò.

lib. 5. de
Lingua
Latina.

Die xv. Februarij, qui Latine dicitur xv. Kalend. Martij, Lupercalia celebrabatur.

LUPERCALIA, inquit Varro, dicta, quòd in Lupercali Luperci sacra faciunt. Rex cum ferias menstruas Nonas Februarieis edicit, huac diem Februatum appellat. Februum Sabini purgamentum, & id in Sacreis nostris verbum. Nam & Lupercalia Februatio, ut in antiquitatum libris demonstrauit, &c. Hæc ut scribunt Dionys. Lilius, Plutarchus, & multi alij, ab Euandro ex Arcadia in Italiam transferta sunt, alij ab ipso Romulo & Remo instituta esse volunt. Et huius posterioris qui sunt sententiae non omnes vnam eorum institutorum causam afferunt. Quidam enim in memoriam nutritorum à Lupa Romuli & Remi: quidam propter factam sibi à Numitore auo, potestatem condendæ urbis in monte Palatino, ubi seruati fuerant, institute & celebrata primùm à Romulo & Remo tradunt. Hanc causam Valerius Maximus libro 2. explicat: illam Plutarchus à Buta quòdam afferri dicit. Valerij Maximi verba primùm adscribam. Lupercalium, inquit, mos à Romulo & Remo, inchoatus est, tunc, cum lætitia exultantes, quod his auus Numitor, rex Albanorum, eo loco, ubi educati erant, urbem condere permisit sub monte Palatino, hortatu Faustuli educatoris sui, quem Euander Argivus consecrauerat, facto sacrificio, caesisq; capris, epularum hilaritate, ac vino largiore prouecti, diuisa pastoralis turba, cincti pellibus immolarum hostiarum, iocantes obuios perierunt: cuius hilaritatis memoria annuo circuitu feriarum repetitur. Hactenus Valerius. Plutarchus autem de Lupercalibus, eorum institutione, & cerimoniis in Romulo ita scribit: Lupercalia si ad tempus respiciatur, lustrationis causa instituta videri possunt. Fiunt enim diebus nefastis mensis Februarij, qui ab expiationibus nomen habet, atque illa dies: antiquitus Februata nuncupabatur. Lupercalia Graecis Lycaea vocantur, cuius nominis, ratione videntur esse peruerusta, & ab Arcadibus, qui cum Euandro fuerant, deducta: possunt tamen etiam à lupa, quæ iis Lycæna est, dicta videri, cum Luperci cursum suum ab eo loco, quo Romulus expositus fertur, ordiantur. Sed quæ aguntur Lupercalibus, eorum causa coniecto difficilior est. Mactant enim capras: tum duo nobiles adolescenterum adducuntur ad eos, quorum alij frontem gladio cruentato contingunt, alij confestim detergent lana lacte madefacta: adolescentulis istis interim dum deterguntur, ridendum est. Deinde caprarum pellibus inscuticas dissectis, subligaculis præcincti, cætera nudi, discurrunt, ac obuium quemque iis scuticis cædunt. Mulieres autem iuniores ictus illos nequaquam fugiunt, credentes eos ad pariendi facilitatem & conceptum conducere. Id quoque peculiare festi huius est, quòd canis à Lupercis immolatur. Porro Butas quidem Elegiacis versibus causas Romanarum rerum fabulosas perscripsit. Is tradit Romulum cum suis victo Amulio, lætitia exultantes ad eum locum accurrisse, ubi infanti ipsi lupa vbera præbuisset: itaque & ad imitationem huius cursus Lupercalia agi, & currere nobiles, ac

Percurrere oblatos: velut ense cucurrit ab Alba.

Armatum quondam Romulus, atque Remus.

Quod autem gladius cruentatus fronti eorum adhibetur, id esse cædis ac periculi signum: sicut detectio quæ sit lacte, nutritione indicat. At C. Acilius narrat: pecudes Romuli ante urbem conditam amissas fuisse: eum itaque cum suis Fauno votis factis, ad

A eas quærendas nudos excurriffe, ne sudore moleftarentur: ideò que Lupercos etiam nudos currere. Quod ad canem attinet, fi quidem id facrum lustrationis caufa peragitur, haud abs re expiationis caufa immolari dicemus: nam in id genus sacrificiis Græci catulos adhibent variè que vtuntur iis, quos à catulis periscylacifmos nominant. Quod si instituta sunt Lupercalia ad agendas lupæ gratias, pro nutrito & feruato Romulo: haud absurdè canis maçtatur, animal lupis inimicum: nisi potius ideò pleçtitur, quòd Lupercis circumcurrentibus interturber. Hęc Plutarchus. De Lupercatilibus, præter eos quos dixi, Ouidius multa habet, quæ legere potes. & Iohannes Goropius Becanus lib. 4. Originum, quem inscripsit Cronia, vbi omnium rituum in his sacris obseruatorum causas diligenter inquirir, & explicat.

B H. QVIR. NP. Hoc est: QVIRINALIA. Nefastus primò.

Die Februarij XVII. qui latine, XIII. Kalend. Martij dicitur, Quirinalia erant.

QVIRINALIA inquit Varro, à Quirino, quòd ei Deo ferix, & eorum hominum qui fornacalibus fucis non fuerunt feriat. Quirinalia igitur Quirino, id est, Romulo celebrabantur, de cuius *ἱεροσόροι* supra libro secundo, & de eius Flamine, qui Quirinalis dicebatur, libro tertio diximus Ouidius:

Proxima lux vacua est, at tercia dicta Quirino,

Qui tenet hoc nomen Romulus antè fuit.

C Eodem die etiam ferix Stultorum erant, vnde & Quirinalia ferix stultorum dicebantur, ob hanc causam, quòd, cum quisque in sua curia Fornacalibus, quæ indiciæ ferix erant, feriretur, & sacra faceret: stulta populi pars, quæ sua Curia esset, ignorans, rem diuinam Fornacalibus omiffam, Quirinalibus faciebat: Ita festus, quemadmodum restituit Iosephus Scaliger cum antea hæc essent corruptissima: Quirinalia mense Februario dies, quo Quirini fiunt sacra. Idem stultorum ferix appellatur, quo quidam, qui suorum Fornacalium sacra Romæ ignorauerant, eo potissimum rem diuinam faciunt. Idem vel potius Paulus Sacerdotis paulò inferius: Stultorum ferix appellabantur Quirinalia, quòd eo die sacrificabant ij, qui solenni die, aut non potuerunt rem diuinam facere, aut ignorauerunt.

D Fornacalia autem (nam ea hoc die à Curione maximo indicebantur,) festa erant, non stata illa quidem, sed indiciua, quæ fiebant Deæ Fornaci. Festus: Fornacalia ferix institutæ sunt farris torrendi gratia, quòd ad fornacem, quæ in pistrinis erat, sacrificium fieri solebat. Idem: Fornacalia sacra erant, cum far in fornaculis torrebant. Plinius lib. 18. cap. 2. auctor est, à Numa Fornacalia esse instituta. Sic enim scribit: Numa instituit Deos fruge colere, & mola farsa supplicare, atque (vt auctor est Hemina) far torrere, quoniam tostum cibo salubrius esset. Id vno modo consecutum, statuendo, non esse purum ad rem diuinam nisi tostum. Is & Fornacalia instituit farris torrendi ferias, & æquè religiosas terminis agrorum. Hos enim Deos tunc maxime nouerant. De Fornacalibus, & feriis stultorum, Ouidius lib. 2. Fastorum:

E *Facta Dea est Fornax: leti fornace coloni*

Orant, vt fruges temperet illa suas.

Curio legitimis tunc Fornacalia verbis.

Maximus indicit, nec sacra stata facit

Inq, foro multa circumpendente tabella,

Signatur certa Curia, quæq, nota.

Stultiæque pars populi, quæ sui sua Curia, nescit:

Sed facit extrema sacra relicta die.

D. FERAL. F. Hoc est: Feralia Fastus.

Die XXI. qui est IX. Kalend. Martij erant Feralia, quæ tamen ab Ouidio ad XXI. 1.

F Kalend. Martij, hoc est, XVI. Februarij diem referuntur.

FERALIA inquit Varro, ab inferis & ferendo, quod ferunt tum epulas ad sepulchrum, quibus ius ibi parentare. Festus: Feralia Diis manibus sacra festa à ferendis epulis, vel à feriendis pecudibus appellata. Hęc Macrobius lib. primo Saturnaliorum

cap. 13. à Numa Pompilio instituta scribit. Ovidius ab Ænea eorum originem deducit, cuius versus, quia notatu digni sunt, & multa de ritibus Feraliorum habent, huc referam. Sic autem scribit:

Est honor & tumulis animas placare paternas,
 Parvâque inextructas munera ferre pyras.
 Parva petunt manes pietas pro diuite grata est.
 Munere, non avidos Styx habet una Deos.
 Tegula porrectis sacris est velata coronis,
 Et sparse fruges, parvâque mica salis.
 Inq; mero mollita Ceres, violâq; soluta:
 Hac habeat media testa relicta via.
 Nec maiora veto, sed & his placabilis umbra est:
 Adde preces positus & sua verba focis.
 Hunc morem Æneas pietatis idoneus auctor
 Attulit in terras iuste Latine tuas.
 Ille patris genio solemnia dona ferebat.
 Hinc populi ritus edidicere pios.
 At quondam, dum longa gerunt pugnacibus armis:
 Bella, parentales deseruere dies.
 Non impune fuit. Nam dicitur omine ab isto
 Roma suburbanis incaluisse rogis.
 Vix equidem credo, bustis exisse feruntur,
 Et tacite questi tempore noctis ani.
 Perq; vias urbis, latoq; vlulasse per agros
 Deformes animas, vulgus inane ferunt.
 Postea preteriti tumulis redduntur honores,
 Prodigijsq; venit funeribusq;ue modus.

Hoc eodem die religiosum esse nubere, aut Diis superis sacra facere, docet idem cum ita pergit:

Dum tamen hæc sunt, vidue cessate puellæ,
 Exoptat puros pinea tædæ dies.
 Nec tibi, quæ cupide matura videbere matri,
 Comat virgineas hasta recurva comas.
 Conde tuas Hymeneæ faces, & ab ignibus atris
 Aufer: habent alias mæsta sepulchra faces.
 Dij quoque templorum foribus calentur opertis,
 Thure vacant aræ, stentque sine igne foci.
 Nunc animæ tennes, & corpora functa sepulchris
 Errant, nunc posito pascitur umbra cibo.
 Nec tamen hæc ultra quam quot de mense supersunt
 Luciferi, quot habent, carmina nostra pedes.
 Hanc quia iusta ferunt, dixere Feralia lucem,
 Ultima placandis manibus illa dies.

Ipsis Ferialibus etiã Deæ Mutæ sacrificium fieri, Ovidius docet, quod erat sacrum

A sacrum quoddam magicum ad compescendas detrahentium linguas: Cuius rationem Ovidius his versibus explicat:

*Ecce anus in medijs residens annosa puellis,
Sacra facit Tacita, nec tamen ipsa tacet.
Et digitis tria thura tribus sub lumine ponit,
Qua brevis occultum mus sibi fecit iter.
Tum cantata tenet cum plumbo licia fisco,
Et septem nigras versat in ore fabas.*

B *Quòdque pice astrinxit, quod acu traiecit athena,
Obsutum menta torret in igne caput.
Vina quoque instillat: vini quodcumque relictum est,
Aut ipsa, aut comites, plus tamen ipsa bibit.
Hostiles linguas, inimicæque vincimus ora,
Dicit discedens, ebriaque exit anus, &c.*

Quorum versuum enarrationem petes ab Antonio Fanensi, Paulo Marfo, & aliis, qui hos Ovidij libros suis Commentariis illustrarunt.

C Proximo à Feralibus die Charistia ab amicis celebrati, Ouid. scribit his versibus:

*Proxima cognati dixerunt Charistia cari,
Et venit ad socios turba propinqua deos, & qui sequuntur.*

Meminit etiam eorum in mense Februario Kalendarium rusticum. De Charistiis Valerius Maximus, libro secundo capite primo. Conuiuium etiam, inquit, solemne maiores instituerunt, idque Charistia appellauerunt, cui præter cognatos & affines nemo interponebatur: ut si qua inter necessarios querela esset orta, apud sacra mensæ, & inter hilaritatem animorum, fautoribus Concordiæ adhibitis, tolleretur. Hæc tenus Valerius. Sic & Ovidius:

D *Dijs generis date thura boni, Concordia fertur
Illa præcipue mihi adesse die.*

*Et libate dapes, ut grati pignus amoris,
Nutriat intinctos missa patella cibos.*

Iam tibi suadebu placidos nos humida somnos,

Larga precaturi sumite vina manu.

Et bene nos, bene tu paria Pater optime Casar,

Dicite suffuso per sacra verba mero.

Reuertamur ad Kalendarium nostrum, in quo die Februarij xxj 1, sic scriptum

E extar. F. DER. NP. Id est, Terminalia. Nefasti primò.

TERMINALIA, inquit Varro, quòd is dies anni extremus constitutus, Duodecimus enim mensis fuit Februarius, & cum intercalatur, inferiores quinque dies duodecimo demuntur mense. Festus: Termino sacrificabant, quòd in eius tutela fines agrorum esse putabant: denique Numa Pompilius statuit eum, qui terminum exarasset, & ipsum, & boues sacros esse. Terminalia Numa Rex instituit, quem admodum Dionysius, Plutarchus, Plinius & alij docent. Dionysius libro 2. cum multa de Terminis Deis verba fecisset, tandem ita concludit: Nam Deos putant Terminos, eisque sacra faciunt, non hostias cadentes, quòd nefas sit cruentari hos lapides, sed

F liba Cerealia, frugumque offerentes primitias. Plutarchus causam inquirens, Cur Termino quem Deum censerent, & sacris terminalibus honorarent, nullum animal immolaretur, ita tandem respondet: An, quia Romulus terminos agro populi nullo posuit, ut liceret progredi, aliisque ademptum adicere suo, & putare omnem directionem ad se pertinere, quàm (vt Laoc ille dicebat) hasta assequi possent: Numa autem, 15.

Pompilius, homo iustus, ciuilis ac Philosophus. limitibus suum agrum à vicino distinxit, isque Terminum nuncupans, inspectorem atque custodem amicitia & pacis, existimauit sanguinis purum, nulla inquinatum cæde debere seruari. De sacris etiam Terminalibus ad-hunc modum Ouidius:

Nox ubi transierit solito celebratur honore.

Separat iudicio qui Deus arua suo.

Termine siue lapis, siue es defossus in agro,

Stipes ab antiquis tu quoque nomen habes.

Te duo diuersa Domini de parte coronant,

Binaque certa tibi binaque dona ferunt.

Ara fit, hic ignem curia fert rusticataesta,

Sumprum de tepidis ipsa colona focis.

Ligna senex minuit, concisaque construit arte,

Et solida ramos figere pugnat humo.

Tunc siccò primas irruat cortice flammæ.

Siat puer, & manibus lata canistra tenet.

Inde ubi ter fruges medios immisit in ignes,

Porrigit incisos filia parua fauos.

Vina tenent alij, libantur singula flammis,

Spectant & linguis candida turba fauet.

Spargitur & cæso communis terminus agno,

Nec queritur lactens cum sibi porca datur.

Conueniunt, celebrantque dapés vicinia supplex,

Et cantant laudes Termine sancte tuas.

Sequitur in Calendario:

G. REGIÆ. N. Hoc est; REFVGIVM Nefastus.

Die Februarij xxiv. quiescit vi. Kalend. Martij erat Regifugium.

REGIFVGIVM inquit Festus, sacrum dicebant, quo die Rex Tarquinius fugerit è Roma: de quo ita Ouidius:

Nunc mihi dicenda est Regis fuga, traxit ab illa,

Sextus ab extremo nomina mense dies.

Meminit etiam Ausonius in Ecloga de feriis Romanis:

Nec Regifugium pulsus ex vrbe Tyrannis,

Latum Romanis fas reticere diem.

Historiâ illâ de fuga vel exilio Romanorû Regû, Tarquinorû scilicet, quia ea vulgò notissima est, & plerisque scriptoribus veteribus decâtata, hoc loco repetere nolo.

B. EQV. NP. Hoc est; EQVIRIA. Nefastus primò.

Die Februarij xxviii. qui est iiii. Kalend. Martij Equiria erant.

EQVIRIA, inquit Varro, dicta ab equorû cursu. Eo enim die currunt equi in Campo Martio. De iisdè Festus ita scribit: Equiria ludi, quos Romulus Marti instituit per equorum cursum, qui in Campo Martio exercebantur. Meminit eorum & Ouid.

Iamque due restant noctes de mense secundo,

Marsque citos inunctis carribus vrget equos.

Ex verò positum permansit Equiria nomen.

Que Deus in campo perspiciit ipse suo.

Pridie Kalendas Martij qui est xxix. idem vltimus Februarij, Tarquinius Tyrrannos prælio superatos à Romanis esse, nonnulli tradunt. Meminit eius rei Plutarchus in Poplicola: Tantum de mense Februario.

De

A De Martio, & diebus in eo Festis. CAP. VII.

NUM, vt supra diximus, decem mensium fecit Romulus, quorum primus fuit Martius: sic dictus vel à Marte, quod is Romuli pater crederetur, vel ab illius gentis in re militari alacritate. Varro: Martius à Marte dicitur. Macrobius lib. 1. Saturnaliorum cap. duodecimo. Romulus primum anni mensem gentiori suo dicitur. Ouidius.

*A te principium Romano ducimus anno,
Primus de patrio nomine mensis erit.*

B *Vox rata fit, patrioque vocat de nomine mensem,
Dicitur hac pietas grata fuisse Deo.*

Festus Martius mensis initium anni fuit & in Latio, & post Romam conditam, eo quod gens erat bellicosissima. Cuius rei testimonium est, quod posteriores menses, qui annum finiunt, à numero appellati, vltimum habent Decembrem. Auctori est Ouidius, Martium mensis nomen etiam ante Romam conditam Italiae populos habuisse, licet non omnibus fuerit mensis anni primus. Alij enim tertio, alij quarto, alij quinto, alij sexto, alij decimo loco eum collocarunt. Versus Ouidij sunt:

C *Quod si forte vacat, peregrinos inspicite fastos,
Mensis in his etiam nomine Martis erit.
Tertius Albanis, quintus fuit ille Phaliscis,
Sextus apud populos Hermica terra tuos.*

*Inter Aricinos, Albanæque tempora constat,
Factaque Telegoni moenia celsa manu.*

*Quintum Laurentes bis quintum Equicolus acer,
Atribus hunc vnum turba forensis habet.
Et tibi cum proavis miles Peligne Sabinus.*

D *Conuenit huic genti quartus virique Deus,
Romulus hos omnes vt vinceret ordine saltem,
Sanguinis auctori tempora prima dedit.*

Quod autem hic mensis apud veteres Romanos ex prima Romuli constitutione, primus anni fuerit, & ex his, que iam addixi, testimoniis constat, & Macrobius ac Solinus multis rationibus conuincunt: quales sunt, quod hoc mense & publice & privatim ad Annam Perennem sacrificatum iuerint, vt annare, perennaræque commode licuerit: quod hoc mense mercedes exoluerint magistris, quas completus annus deberi fecisset. Quod Comitia auspiciati fuerint: Vt etigalia locarint: Quod maronæ seruis cenas apposuerint, quemadmodum Domini Saturnalibus: Illæ, vt principio anni ad promptum obsequium honore seruos inuitarent: hi, quia gratiam perfecti operis exoluerent. Reliquas in Calendis Martii referemus. Habuit Marius qui in Mineræ tutela fuit, ex Romuli, Numæ, & C. Iulij Caesaris constitutione dies xxxi.

Macrobius.
lib. 1. c. 12.
Solinus in Polyhistoro
c. 3.

DE DIEBUS MENSIS MARTII FESTIS.

D. K. MAR. NP.

Hoc est, Kalendæ Martiæ vel Martij, Nefastus primus.

Kalendæ Martiæ, quod is mensis olim anni primus esset, valde celebres fuerunt:

F His enim quemadmodum Macrobius lib. 1. Saturnaliorum ca. 12. & Solinus Polyhistoro capite 3. & alij scribunt, ignem nouum Vestæ aris accendebant, vt incipiente anno, cura denuo seruandi nouari ignis inciperet.

Iisdem Kalendis tam in regia curiisque, atque in flaminum domibus, quam fascibus Consularibus laureas veteres nouis mutabant: de quibus Ouidius libro 3.

Fasciorum.

Neu dubites, prima fuerim qui ante Kalende
 Martis ad hæc animum signa referre potes,
 Laurea Flaminibus que toto perstitit anno
 Tollitur, & frondes sunt in honore nouæ.
 Ianua tunc Regis posita vires arbore Phœbi,
 Ante tuas uidem curia prisca fores.
 Vesta quoque ut folio niteat velata recenti,
 Cedit ab Iliacis laurea cana fœcis.
 Adde, quod arcana fieri nouus ignis in æde
 Dicitur, & vires flamma resecta capit.

Kalendas Martij etiam Matronalia erant, quæ à marronis Marti celebrabantur, cuius rei causas Ouidius recenset quinque: quarum prima est, quod mulieres Sabinæ à Romanis raptæ: sua intercessione atrox bellum, quod inter maritos & patres atque amicos iam motum erat, sedãuissent: ideoque constitutum, ut quotannis eo die Marti sacrificarent. Altera est, ut fauore Martis eam felicitatem conciperentur in filiis, quam videbatur iis Deus Iliæ concessisse, quæ à Marte compressa, Romulum summæ felicitatis filium peperit. Tertia, quod mense Martio terra fœcunda esset, quales matronæ fieri cuperent. Quarta, quod Calendis Martiis Iunoni Lucinæ templum datum esset in Esquiliiis. Quinta, quod Mars Iunonis, quæ Contugius præerat filius diceretur. Versus Ouidij sunt:

Inde diem, primasque meas celebrate Kalendas,
 Oebalides matres, non leue munus habent.

- Ratio 1. Aut quia committi strictis mucronibus ausæ,
 Finierant lachrymis Martia bella suis.
2. Vel quod erat de me feliciter Iliæ mater,
 Rurè colunt matres sacra, diemque meum.
3. Quid? quod hiems adoperta gelu tunc denique cedit,
 Et pereunt lapsæ solè repente niues?
 Arboribus redeunt detonsæ frigore frondes,
 Vnidæque in tenero palmite gemma tumet.
 Quæq; diu latuit, nunc quæ se tollat in antras,
 Fertilis occultas inuenit herba vias.
- Nunc fœcundus ager, pecoris nunc hora creandi,
 Nunc auis in Ramo tecta, laræque parat.
- Tempora iure colunt latia fœcunda parentes,
 Quarum militiam, votæque partus habet.
4. Adde, quod excubias ubi Rex Romanus agebat,
 Qui nunc Exquilias nomina collis habet.
 Illic à nuribus Iunoni templa Latinis
 Hæc sunt, si memini publica facta die.
 Quid moror? & varijs onero tua pectora causis,
 Eminent ante oculos, quod petis, ecce, tuos.
5. Mater amat nuptias, matrum me turba frequentat,
 Hæc vos præcipuè iam pia causa decet.
 Ferte Deæ flores, gaudet florentibus herbis
 Hæc Dea, de tenero cingite flore caput.

Dicite

A *Dicite, tu nobis lucem Lucina dedisti,
Dicite, tu voto parturientis ades.
Si qua tamen gravida est, resoluto crine precetur,
Vt solvat partus molliter ipsa suos.*

Hoc eodem die Saliorum festum incipiebat, qui ancylia circumferebant, & Mamurium canebant. Sic enim Ovidius:

*Quis mihi nunc dicet quare cœlestia Maris
Arma ferant Sali, Mamuriumque canant?*

B Deinde causam huius rei subiiciens, quomodo videlicet Numa Iovem ad se eliocuerit, colloquium cum eo habuerit, signum Imperij Romani petierit, & quid Iuppiter responderit, ita tandem scribit:

*Dum loquitur totum iam Sol emouerat orbem,
Et grauis aethereo venit ab axe fragor.
Ter tonitru sine nube Deus, tria fulmina misit,
Credite dicenti, mira, sed acta loquar.
A media cœlum regione debiscere coepit,
Summisere oculos cum Duce turba suo.*

C *Ecce leuis scutum versatum leniter aura
Decidit, a populo clamor ad astra venit.
Tollit humo munus, cæsa prius ille iuuenca,
Quo dederat nulli colla premenda iugo.
Idq; ancyle vocat, quod ab omni parte recisum est
Quemque notes oculis, angulus omnis abest.
Tunc inemor imperij sortem consistere in illo,
Consilium multæ calliditatis inuit.*

D *Plura iubet fieri simili calata figura.
Error ut ante oculos insidiantis eat,
Mamurius morum, fabrane exactior artis,
Difficile est ulli dicere clausit opus.
Cui Numa munificus facti pete premia dixit,
Si mea nota fides, irrita nulla petes,
Iam dederat Salijs à saltu nomina dicta,
Armæque, & ad certos verba canendo modos.*

E *Cum sic Mamurius: merces mihi gloria detur,
Nominaque extremo carmine nostra sonent.
Inde sacerdotes operi promissa vetusto
Premia persoluunt, Mamuriumque vocant.*

Idem etiam Ovidius docet, his diebus, quibus circumferentur ancylia priusquam condita rursus esset, ominusum esse nubere, neque etiam licere Flaminicam Dialectem sese pectere, atque ornare. Hæc enim sunt ipsius verba:

F *Nubere si qua voles, quamuis properabitis ambo,
Differ, habent parua commoda magna mora,
Arma mouent pugnam, pugna est aliena maritis,
Condita cum fuerint, aptius omen erit.*

His etiam conuux capitis discincta Dialis

Lucibus, impexas debet habere comas.

De hoc Saliorum festo, & saltatione, ac circumgestatione ancyliorum Plutarchus in Numa ubi de Saliorum institutione & nomine agit, ad hunc modum scribit Salij nominantur, non (vt fabulantur nonnulli) à Salio quodam Samo thrace, aut Mantinensi, qui saltationem armatam docuerit: sed ab ipsius potius chorea, quæ saltibus constat, quam per urbem circumeuntes ducunt, cum mense Martio peltas gestant, puniceas tunicas induti, mitrisque latis æreis cincti, & galeas æreas ferentes, pugionibusque arma pulsantes. Reliqua tripudij pars pedum officio constabat. Muebantur enim eleganter, celeriter, atque conferrim orbem implicantes, euoluentisque multumque in eo roboris & agilitatis ostendentes. Et paulò post: At Mamurio mercedis nomine datum aiunt, vt eum Salij inter Pyrrhicam saltationem cantarent, alij Veturium Mamurium eum, qui caneretur, fuisse tradunt: alij veterè memoriam. Hæc Plutarchus, secutus opinor, Varronem qui libro 5. de lingua Latina ait, Salios cum cantant Mamurium Veturium significare veterem memoriam. Festus breuiter huius moris rationem indicat his verbis: Mamurij Veturij nomen frequenter in cantibus Romani frequentabant, hac de causa. Numa Pompilio regnante è cælo cecidisse ferrus ancylus, id est, scutum breue: quòd ideo sic est appellatù, quia ex vitro que latere erat recisum vt summum, in summumque eius latius medio pateret, vnàque edita vox, omnium potentissimam fore ciuitatem, quamdiu in ea mansisset. Itaque facta sunt eiusdem generis plura, quibus id misceretur, ne internosci cælestè posset, probatum opus est, maxime Mamurij: qui præmij loco petiit, vt suum nomen inter carmina Salij canerent. Hactenus festus. Historiam de ancylis habeat scriptores rerum Romanarum plerique, qui sunt consulendi. De Saltatione Saliorum Dionysius etiam Halicarnassus quædam habet, cuius pauca verba adscribam: Gesticulantur, inquit, Salij militariter ad tibiarum modulos, nunc simul, nunc per vices: interim canentes Pæana quendam Patrium. Saltationem autem armatam, quæ collisis ad scuta gladiis crebros ciet strepitus. Si quid credendum est antiquis scriptoribus, primi Curetes inuentam tradiderunt posteris, &c. Hactenus ille. Sed de veterum saltationibus alibi dicemus prolixius.

V I. die Martij qui est pridie Non. Sacrum Vestæ erat. Eodem die C. Octavius Augustus Imperator Pontificatum maximum inierat, quod & in veteri Calendario notatum est his verbis. HOC DIE CAESAR PONTIF. MAXIM. EST FACT. DE VITRO que Ouidius:

Sextus ubi è terra cliuofum scandet Olympum

Phœbus, & alatis ethera carper equis:

Quisquis ades, castaq; colis penetrata Vestæ,

Gratare, Iliacis thurâque ponè focis.

Cæsaris innumeris, quos maluit ipse mereri,

Accessit tuis Pontificalis honor:

Ignibus æternis æterni numina præsumt

Cæsaris, imperij pignora iuncta vides, &c.

De Vestæ sacris Alexander ab Alexandro Neapolitano libro quinto capite duodecimo. Vestæ si quando Vestales virgines sacra libarent, vel rem diuinam facerent, eo cultu, ornataque, vt erant, & vittatæ peragebant. Album tamen præterea vestimentum, quod suffibulum vocabatur, oblongum, & prætextum, & quadrangulum in capite sumebant, fibalæque subnectebant: tum casta mola, & sale rufo in ollam fictilem missò, mox in aquam iniecto, sacra faciebant: calcibusque fictilibus, quas culillos dicebant, Vestæ & diis libabant. Hæc ille. In veteribus etiam nummis sacra Vestæ expressa videntur, cuiusmodi duas ex Guilhelmi Braslicani antiquitatibus hic subiici.

A Nonis Martij, qui est dies eius septimus. Veiovis templum consecratum est ad duos lucos Asyli, de quo ita Ouidius:

*Vna nota est Martis nomis, sacrata quod illis,
Templa putare lucos Veiovis ante duos.*

De Veiove supra diximus.

Pridie Id. Martij, qui est dies eius mensis XIV. Equiria altera erant. Sic enim Calendarium habet A. E. Q. NP. Id est, EQVIRIA, Nefastus primò.

De EQVIRIIS paulò antè diximus, Ouidius:

Sex ubi sustulerit, totidem quoque deseret ortus,

Purpuream rapido qui vehit axe diem.

Alteram gramineo spectabis Equiria campo.

Quem Tyberis curvis in latus erget aquis.

Qui tamen eiecta si forte tenebitur unda,

Calius accipiet puluerulentus equos.

Significat Ouidius, Equiria hæc in campo Marrio hæc in campo Marrio iuxta Tiberim fuisse celebrata, nisi Tyberis inundasset. Tum enim in monte in Cælium translata, unde in eo monte locus dictus Campus Martialis in quo Equiria solebant fieri, si quando aquæ Tyberis Campum Martium occupassent. Festus.

C Idibus Martij Annæ Perennæ festum erat, in quo largioribus poculis indulgebant, & pro Cyatorum numero annos mutuo precabantur, de quo festo ita scribit Ouidius:

Idibus est Annæ festum geniale Perennæ,

Non procul a ripis aduena Tybri tuis.

Plebs venit, ac virides passim disiecta per herbas

Porat, et accumbit cum pare, quisque sua.

Sub tunc pars durat, pauci tentoria ponunt,

Sunt quibus è ramis frondea facta casa est.

Pars ibi prorogidis calamos sternere columinis,

Desuper extentas imposuere rogas.

Sole tamen, vinoque calenti, annosque precantur,

Quot sumunt Cyathos, ad numerumque bibunt.

Inuenies illic, qui Nestoris ebibat annos,

Quæ sit per calices facta Sybilla suos,

Illic et cantant quicquid didicere theatris,

Ei

Et iactant faciles ad sua verba manus.
 Et ducunt posito duras cratera choreas,
 Cultaque diffusis saltat amica comis.
 Cum redeunt, iuuant, & sunt spectacula vulgi,
 Et fortunatos obuia turba vocat.
 Occurrit, nuper visa est mihi digna relatu
 Pompa, senem poturn pota traherat anus.

Causas cur Annæ festum tanta læticia fuerit celebratum, Ouidius duas refert, quarum vna est quòd ij, qui Annam Perennam apud Æneam exultantem, & post vxoris eius Lavinia: insidias fugientem qua: siuerant, responso accepto, esse eam Nympham Numici annis, torum illum diem in agris lætis conuiuui celebrarint. Altera, quod Anna anus quædam Bouillii oriunda, plebi seditiosa in montem sacrum digressa, & penuria laborati, quoridie liba attulerit & diuiserit, in cuius rei memoriã plebei pace cū Patriciis facta, hoc festum solene instituerint. De priori causa ira scribit Ouid.

Sidonis interea magno clamore per agros

Queritur, apparent signa notæq; pedum.

Ventum erat ad ripas, merant vestigia ripis.

Sustinuit tacitas conscius annus aquas.

Ipsa loqui visa est: Placidi sub Nympha numici,

Amne perenne latens, Anna perenna vocor.

Protinus erratis lati vefcuntur in agris,

Et celebrant largo, seque diemque mero.

Alteram causam his explicat versibus:

Hac quoque, quam referam nostras peruenit ad aures

Fama, nec à veri dissidet illa fide.

Plebs vetus & nullus etiam runc tua Tribumis

Fugit, & in sacri vertice montis erat.

Iam quoque quem secum tulerat, defecerat illis

Victus, & humanis vsibus acta Ceres.

Orta suburbanis quædam fuit Anna Bouillis

Pauper, sed multe sedulitatis anus.

Illam leni mitra canos incincta capillos,

Fingebat tremula rustica illa manu.

Atque ita per populum fumantia manè solebat

Diuidere: hæc populo copia grata fuit.

Pace domi facta signum posuere perenne,

Quod sibi defectis illa ferebat opem.

Idem etiã subiicit hoc die festo puellas, iocosa quædam & obscena carmina canere consueuisse, eam ob causam, quòd Anna inter Diuos relata, & à Marte precibus sollicitata, vt Mineræ cuius amore tenebatur, nuptias sibi conciliaret eum deluserit, affirmans se inflexisse Mineræ animum, eamque paratam esse ad coniugium: in cuius tamen locum ipsa met flameo tanquam noua nupta velata ad Martem deducta, & dolus detectus sit, quam narrationem Ouid. his versibus concludit,

Ludis amatorem chara noua nupta Minerna,

Nec res hac Veneri grauior vlla fuit.

Inde ioci veteres, obscenaque dicta feruntur,

Et inuat hanc magno verba dedisse Deo.

Idem

A Idem dies dictus est Parricidium, quod C. Iulius Cæsar Dictator à Coniuratis in Senatu collecto in curia Pompeij, xx i i r. vulceribus confossus est, de qua re Suetoni-
nius in Cæfare capite penultimo, Florus Epitoma Liuiana lib. lib. 116. Plutarchus,
Ouidius, Dio, & alij multi. Est & hoc non abs re meminisse. P. Cornelium Dolabel-
lam Consullem, vt est apud Appianum lib. 2. de bellis ciuilibus, legem tulisse, vt hic
dies, quo C. Iulius Cæsar interfectus esset, in posterum natalis Urbis haberetur,
quasi scilicet hac Iulij Cæsaris nece libertas Reipublicæ restituta esset.

xv i. Kalend. Aprilis, qui est dies Martij xv i i. Liberalia erant, sic in Calendario
notata.

D. LIB. NP. Hoc, Liberalia, Nefastus primo.

B LIBERALIA inquit Festus, Liberifesta, quæ apud Græcos dicuntur *δῆλον*. Varro
libro 5. de lingua Latina: Liberalia dicta, quod per rotum oppidum eo die sedent Sa-
cerdotes Liberi, hedera coronatæ anus cum libeis & foculo pro empore sacrifican-
tes. In libris Saliorum, quorum cognomen Agonensium, forsitan hic dies ideò ap-
pellatur potius Agonia quem locum explicans Adrianus Turnebus vir eruditissi-
mus in iis Cōmentarijs Varronianis, quos post obitum ipsius hæredes in lucē dede-
rūt, ait: sedere hic significare feriari, & per foculum ignitabulum intelligi, paru-
que focum, quod vsi veteres fuerint, cum rem diuinam extra templa in locis non sa-
cris, aut in quibus ara non erat, facerent. Vnde Cicero pro Domo: C. Artinius bona

C Merelli consecrauit, foculo posito in rostris, adhibitoq; tibicine. Hæc ille. Quod
Varro dicit, in libris Saliorum hunc diem Agonia appellari, idem confirmat etiam
Mafurius, qui libro 2. Factorum, vt est apud Macrobiū lib. 1. Saturnaliorum, cap. 4.
liberalium, diem à Pontificibus Agonium Martiale appellari scribit. Rituum qui Li-
beralibus obseruabantur, causas diligenter explicat Ouidius multis versibus, quos
legere potes, nos aliquos tantum adducemus: Sic igitur scribit:

Carminis huius opus causas exponere, quare

Vilis anus populos ad sua liba vocet.

Ante tuos ortus ara sine honore fuerunt

Liber & in gelidis herba reperta focis.

D *Te memorant Gange, totaque oriente subacto,*

Primitias magno seposuisse Ioui.

Cinnama tu primus, captinaque thura dedisti,

Deque triumphato viscera tosta boue.

Nomina ab auctoribus dicunt libamina nomen,

Libaque quod sanctis pars datur inde focis.

Liba Deosunt, succis quia dulcibus idem.

Gaudet, & à Baccho mella reperta ferunt.

E *Et paullo post.*

Melle pater fruitur, libo que infusa calenti

Iure repertori splendida mella damus.

Femina cur prætet, non est rationis opera.

Femineos thyrsos concitat ille choros,

Cur anus hæc faciat quæris? vinosior atas.

Hæc erit & grauidæ munera vitis amat.

Cur hedera cincta est? hedera est gratissima Baccho

Hoc quoque cur ita sit, dicere nulla mora est.

Nysiades Nymphas, puerum quærente nouerca

Hanc frontem cuius opposuisse ferunt.

F Eodem ritum liberalium die, toga libera adolescentibus puerum egressis dabatur, cuius
rei causas Ouidius cōmemorat quatuor de quibus ipsam audire placet. Sic inquit.

H h.

Refert tot inuencam, quare toga libera deitur,

Luciferis pueris candidè Baucè tuis.

Sive quod ipse pater semper iunniſque videris,

Et medià eſt aetas inter utrunque tibi

2. *Seu quia tu pater es, pater ſua pignora natos*

Commendant curæ, nuniibusque tuis.

3. *Sive quòd eſt liber, veſtis quoque libera per te*

Sumitur, & vita liberioris iter.

4. *Aut quia cum colerent priſci ſtudioſius agas,*

Et faceret patrio rure Senator opus,

Et caperet faſces à curiò Conſul aratro.

Nec crimen duras eſſet habere manus.

Ruſticus ad ludos populus veniebat in urbem.

Sed Diſ, non ſtudiis ille dabatur honos.

Luce ſua ludos vna commentor habebat.

Quos cum vadifear nunc habet ille dea.

Ergo ut Tyronum celebrare frequentia poſſet,

Viſa dies danda non aliena toga.

De toga, & aliis veſtium generibus dicemus ſuo loco.

Hoc etiam die & præcedenti ibatur ad Argeos, vt Ouid docet. Argei loca erant in vrbe, vbi ſacra fiebant, à Numa conſecrata. Liu. lib. 1. Locaque ſacris faciendis, quæ Argeos Pontifices vocat, dedicauit: qualia viginti ſeptem per quatuor primas vrbs partes diſperſa fuiſſe, ex Varrone diſcimus, qui lib. 4. de lingua Latina ſcribit: Reliqua vrbs loca olim diſerera, vt Argeorum ſacra in 7. & 20 parteis vrbs ſunt diſpoſita. Horum etiam verborum hunc eſſe ſenſum Joſephus Scaliger in Coniectaneis docet, Argeorum ſacra 27. diſſuſa eſſe per quatuor illas vrbs partes, ſiue tribus vrbanas, in quas Vrbs primùm diſtributa fuit: quod & ex ſequentib. pagellis Varronis manifeſtum fit. Argeos autem, inquit Varro, purant dictos à principibus, qui cum Hercule Argiuo venerunt Romam, & in Saturnia ſubſederunt, &c. Feſtus: Argei (quamuis in vulgatis ſit Argea) loca Romæ appellantur: quòd in his ſepulti eſſent quidam Argiuorum illuſtres viri. Apud Agellium lib. 10 cap. 15. Lex de Flamine Diali extat, vt, cum iret ad Argeos, neque caput comeret, neque capillum depecteret. De Argeis, quæ effigies ſcriptæ erant, & ſingulis annis per virgines veſtales in Tyberim iaciebantur, paulo poſt dicemus.

XIV. Calend. Aprilis, qui eſt XIX. dies Martij Quinquatria incipiebant, & quinque dies continuabantur, quorum ſic meminit Calendarium.

F. QVIN. N. Hoc eſt, Quinquatria Neſtaſtus.

QVINTIVS, inquit Varro, hic dies vnus à nominis errore obſeruatus, pinde vt ſunt quinque, dictus ab Tuſculaneis. Poſt diè ſextū Eidus ſimiliter vocatus Sexatrus: & poſt diè 7. Septimatrus: ſic hic, quod erat poſt diè quinquē Eidus, Quinquatrus. In quā ſententiā etiā Feſtus ita ſcribit: Quinquatrus appellari quidā putat à numero diebus, qui ſerè his celebrātur, qui ſcilicet errat, tã Hercule, quā qui triduo Saturnalia, & rotidē diebus Cōpitalia. Nā omnib. his ſingulis diebus ſūt ſacra. Formā autē vocabuli eius, exemplo multorū populorū Italicorum enunciata eſt, quod poſt diè quintrum Idū eſt is dies feſtus, vt apud Tuſculanos Triatrus, & Sexatrus, & Septenatrus, & Falliſcus Decimatrus: Mineruæ autem dicatum eum diem exiſtimant, quod eo die ædis eius in Auentino conſecrata eſt. Haſtenus Feſtus. De quinquatrib. & ritibus ac ceremoniis, quæ illis diebus obſeruari ſolebant, ad hunc mod. ſcribit Ouid.

Vna dies medià eſt, & ſunt ſacra Mineruæ,

Nominaque à iunclis quinque diebus habent.

- A *Sanguine prima vacat, nec vas concurrere ferro.
Causa quod est illa nata Minerva die,
Altera, tresque super strata celebrentur arena,
Ensis expertis bellica lata dea est.
Pallada nunc pueri, teneraeque ornata puella,
Qui bene placarit Pallada doctus erit.
Pallade placata lanam mollire puella
Discant & plenas exonerare colos.*
- B *Ille etiam stantes radio percurrere telas
Erudit, & rarum pectine densat opus.
Hanc cole qui maculas laesis de vestibus aufers,
Hanc cole velleribus quisquis athena paras.
Nec quisquam innuita faciet bene vincula plantae
Pallade, sit Titio doctior ille licet.
Et licet antiquo manibus collatus Epeo
Sit prior, irata Pallade mancus erit.*
- C *Vos quoque Phoebea morbos qui pellitis arte,
Munera de vestris pauca refert dea.
Nec vos turba feri sensu fraudata magistri
Spernite, discipulos attrahit illa novos.
Quinque moues caelum, tabulasque coloribus uris,
Quisque facis docta mollia saxa manu.
Mille dea est operum, certe dea carminis illa est:
Si me reor studiis adsit amica meis*

D Ultimo, Quinquatrum die, qui est dies Martij *XXIII*. Latine *x*. Calend. April. dicitur, Tubilustrum erat. Sic enim habet Calendarium:

B. T. V. B. I. L. N. P. Hoc est, Turbilustrum, Nefastus primus.

T. V. B. I. L. V. S. T. R. I. V. M. inquit Varro appellatur, quod eo die in atrio Sutorio sacrorum tubae lustrantur. Festus, quemadmodum Iosephus Scaliger legendum censet, Tubilustrum dies, quibus diebus adscriptum in atrio sutorio agna tubae ut lustrantur, ab eis tubis appellant, quod genus lustrationis ex Arcadia, Pallanice eo transferebant, venisse dicunt. Ouidius.

Summa dies è quinque tuba lustrare canora

E *Admonet, & forti sacrificare Deo*

Dies proxime sequens, qui est *xxiv*. Martij in Calendario ita notatus est:

C. Q. R. E. X. C. F. Hoc est, Quando Rex Comitauit, fas.

Dies qui sic vocatur. Quando Rex Comitauit, fas: inquit Varro, dictus ab eo, quod eo die Rex sacrificulus irat ad Comitium (sic enim Scalligerò placet, cum vulgati habeant, dicat.) Ad quod tempus est nefas, ab eo fas. Itaque post id tempus lege actum saepe. Festus, siue potius Paullus mutilator eius: Quando Rex Comitauit, fas, in fastis notari solet, & hoc videtur significare, quando Rex sacrificulus diuinis rebus perfectis in Comitium venit: ex quibus tamen verbis nihil certi intelligi potest. Ut autem diei huius celebritas, & ritus, cognoscantur, sciendum est, Regi

F sacrorum neque magistratum gerere, neque verba ad populum habere fas fuisse. Propterea in Comitium ire illi non licebat, nisi hoc die, qui notatus est in Fastis. Ibar enim in Comitium sacrificij causa, quo properantur patrato, protinus fugasse è Comitio eripiebat. Doce hoc Plutarchus in *Question. Romanis*, quaestione 63. his verbis: Cur Regi sacrorum magistratum gerere, aut orationem ad

populum habere non licet. An quod antiquius Reges pleraque & potissima sacra A peragebant, inque immolandis hostiis Sacerdotibus aderant: cum verò modum non seruarent, sed superbe, iniqueque dominarentur, Græci plerique iis omnem ademerunt potentiam, id tantum relinquentes, vt Diis sacra facerent. Romani autem Regibus omnino eiecitis, sacrificiis alium præfererunt, neque magistratum gerere eum, neque cum populo agere sinentes, vt nunquam, nisi in sacris seruire, & in gratiam Deorum sustinere regnum viderentur. Sane à maioribus tradito ritu, ante Comitium Rex sacrorum, postquam rem diuinam fecit, fuga sese inde è foro prorupit. Hæc Plutarchus.

Die xxv. Martij, qui est 11x. Calend. Aprilis, Hilaria erant, Cuius tamen festi neque Calendarium, neque Ouidius meminerunt: Macrobius autem libro 1. cap. 21. de eo sic scribit: Ad 11x. Calend. Aprilis celebratur exordium lætitiæ, quem diem Hilaria appellat. quo primùm tempore Sol diem longiorem nocte protendit. Celebrabantur Hilaria in honorem Matris Deum, quod & ex Macrobio constat, & ex Lampridio, qui in Alexandri Seueri vita ita scribit: Calendis Ianuariis & Hilaris Matris Deum, & ludis Appollinaribus, & Iouis epulo, & Saturnalibus, & huiusmodi festis diebus Fasianus, &c. loquitur de temperantia & frugalitate Alexandri. Flauius Vopiscus in Aureliano: Hilaribus, quibus omnia festa & fieri debere scimus, & dicit: Ad quem locum Ioannes Baptista Egnatius annotat: Hilaria Pani Deo, omnium auctori, dicata esse male opinor. Contrarium enim docent hæc, quas adduxi auctoritates, & Turnebus libro 24. Aduersariorum, cap. 45. vbi Maximum Dionysij interpretem citat in hæc verba de Hilaribus scribentem: ἡσάν τινες ἡμέραι τῆς εἰδωλολάτρειας, αἷ ἰλαρίας ἐπέλωσιν, καὶ αἱ μὲν ἦσαν ἰδία καὶ ἰλάριοι, αἷ ὅταν τις ἐγγυμνὸς ἢ ἕν ἑκπύτο. αἱ δὲ θρηναὶ ἐ δὲ θρηναὶ ἰλάρια εὐαλοῦντο, αἷ ὅταν βασιλῶδες, ἀναρχοδρόμοις τῆς δημοσίας ἰλαρίας παρείχε, καὶ ἔτε πένθημα ἐν ταύταις φορεῖν ἐβλή. ἀλλὰ καὶ θεαὶ καὶ θεοὶ καὶ θεοὶ ἐκείνων ἡμέραν διετελέοντο θρηναί, καὶ αἱ περυσίαι, ἡπαύοντο, καὶ ἔτε ἀφῆσαν, καὶ ἐν ἀρχαῖς ἀπαύσις διήθη τῆς ἀειροφίας ἡμέρας τῆς τοιαύτης ἰλαρίας. ἡ δὲ ἰλάρια εἰρητὶ ἰδία ῥωμαίων εἰς πύλιν τῆς μετῆς τῆς θεῶν αὐτῶν, μῦθον δὲ δαιμόνων, αἷ φησὶ θρηναί. ἐν τῇ αὐτῇ τῆς παρ' ἀρχαῖς θυσίῶν. Quæ verba ita reddi possunt.

Habebant aliquot dies Idololatriæ, seu Idolorum cultores, quos nuncupabant hilarios. Horum autem dierum alij erant priuati, & hilarij appellabantur, veluti si quis celebrârit, nuptias, aut si filius alicui natus fuerit: alij verò erant vulgares & publici, qui hilaria nominabantur, vt cum Rex aliquis publicè proclamatus, publicas hilarias subditis exhibeat, & his quidem diebus neque lugere licebat, sed spectacula & sacrificia quotidie perficiebantur publicè: quin & iudicia haberi cessabant ludos spectabant, & conuiuia cõtinuis peragebant dies hilaris deputatos. Erant autem hilaria festum proprium Romanorum in honorem matris Deum: imò verò dæmonum, quemadmodum inquit Demophilus in libro de sacrificiis antiquorum. Cæterùm & Herodianus in Commodo libro 1. suæ historiæ, docet Hæc festa principio Veris celebrata fuisse, maxima populi læritia, & nobilissima pōpa, quouis è populi insignia cuiusq; dignitatis mètiète atq; simulâte, liberè & impunè, vt internoscere magistratus à simulatore plerunq; non posset: vbi tamè Hilariorum nomè non habet.

Tres vbi luciferos veniens præmiserat Eos,

Tempora nocturnis aqua diurna feret,

Inde quater pastor saturos vbi clausit hædos,

Canuerint herbe ærore recente quater:

Ianus adorandus cum quo concordia mitis,

Et Romana salus, atque pacis erit.

Ultimò Martij die Lunæ sacra fiebant in monte Auentino, Ouid.

Luna regit menses, huius quoque tempora mensis

Finit Auentino Luna colenda iugo.

Quidam hos versus de Diana Auentina accipiunt, quos reprehendit Lilius Gyraldus. Lunæ taurus mactabatur, quòd cornua haberet similia cornibus tauri.

Pridie

A Prædæ Kalendas Aprilis, Mater Deum, magna pompa à Gallis ad Almonem fluvium producebatur, qui non procul ab vrbe Tiberi miscetur, ibique ad confluentem duorum amnium abuebatur veteri instituto. Nam quo primum die ex Asia illuc est aduecta, à Sacerdote lota est, isque mos postea per singulos annos est seruatus: & dies ille dictus Lauatio Matris Deum. Arnobius: Lauatio Matris Deum est hodie. Lucanus in x. Ouid. lib. 4. Fast.

Et lotam paruo reuocant Almone Cybele.

Est locus in Tiberim quo lubricus influit Almo

Et nomen magno perdit in amne minor.

B *Illic purpurea canus cum veste Sacerdos*

Almonis Dominam, sacræque lauit aquis.

Prudentius in Romano:

Nudare plantas ante Carpentum scio,

Lapis nigellus euehendus effedo,

Quem ad lauacrum præeundo ducitis,

Almonis vsque peruenitis riuulum.

Proceres togatos matris Idea sacris,

Muliebris oris clausus argento sedet,

C *Pedes remotis atterentes calceis, &c.*

Meminerunt huius lauationis etiam Papinius, Silius Italicus, Martialis, atque alij. Hactenus de Martio, sequitur Aprilis.

De mense Aprili, & diebus in eo Festis

CAP. IIX.

D **L**X ordinatione Romuli Regis, Aprilis secundus anni mensis fuit, vt supra ex Macrobio audiimus, quod & alij scriptores cum eo multi testantur. Vnde nomen habeat, de eo inter vetustissimos etiam auctores non conuenit. Alij enim dictum eum volunt, quasi Apriliam, à spuma, quam Græci vocant *ἀφροί*, vnde orta Venus creditur. Et hanc Romuli asserunt fuisse rationem, vt primum quidem mensem à patre suo Marte, secundum ab Æneæ matre Venere nominaret: vt hi potissimum principia seruari, à quibus esset Romani nominis origo, vnde in sacris quoque Martem, Patrem Venerem genitricem vocabant. Alij putant Romulam vel altiore prudentia, vel certi numinis providentia, ita primos ordinasse menses, vt cum præcedens Marti esset dicatur, Deo plerumque nominum necatori, secundus Veneri dicatur, quæ vim eius, quasi benefica leniret. Sed Cincius in eo libro, quem de fastis reliquit, ait, imperitè quosdam opinari, Aprilem mensem antiquos à Venere dixisse: cum nullus dies festus, nullumq; sacrificium insigne, Veneri per hunc mensem à maioribus institutum sit: Sed nec in Carminibus quidem Saliorum Veneris vlla, vt cæterorum cœlestium laus celebreretur. Cincio etiam Varro consentit, affirmans, nomen Veneris re sub Regibus quidem apud Romanos, vel Latinum, vel Græcum fuisse, & ideo non potuisse mensem à Venere nominari: sed cum ferè ante æquinoctium verum, triste sit cœlum, & nubibus obductum, sed & mare nauigantibus clausum, terræ etiam ipsæ aut aqua, aut pruina, aut niuib; contegantur, eaque omnia verno, id est, hoc mense aperiantur: arbores quoque, nec minus cætera, quæ continet terra, aperire se in germen incipiant ab his omnibus mensem Aprilem dici meritò credendum, quasi Aperilem: sicut apud Athenienses *ἀπριλιος* idem mensis vocatur, ab eo, quòd hoc tempore, cuncta florescant Non tamen negat Verrius Flaccus hoc die postea constitutum, vt matronæ Veneri sacrum facerent. Hæc ferè Macrobius Varro lib. 4. de lingua Latina: Secundus mensis Aprilis (vt Fulsius Flaccus scribit & Iunius Gracchus) à Venere dictus, quod ea sit *Ἀφροδίτη* cuius nomen ego, antiquis

literis quod nusquam inueni, magis puto dictum, quod ver omnia aperit. Aprilem, **A**
 De xtraq; vocis huius etymologia etiam Plutarchus in Numa, & Ouid. multa, vt de
 alijs traceam, meminere: posterior tamen sententia pluribus probatur. Ioannes Goro-
 pius Becanus in Cronii opinatur, Aprilem hunc mensẽ dictum fuisse à Cymbico
 Operil, & per Synopen, Opril, quod inter eos menses, qui tellurem recludunt, sit
 excellentissimus. Caterum hic mensis qui in Veneris tutela fuit, ex ordinatione Ro-
 muli, & Iulij Cæsaris dies habuit xxx. ex ordinatione autem Numæ xxix. ex qui-
 bus, qui nam festi fuerint, ordine videbimus.

DE DIEBUS MENSIS APRILIS FESTIS.

C. K. APR. N. Kalendæ Aprilis, Nefastus.

Præter alia generalia, singulis Kalendis obseruata, de quibus supra diximus, **B**
 Kalendis Aprilis Veneri sacrum fiebat, cū floribus & myrto, & mulieres sertis myrteis
 redimitæ lauabatur, quod etiã Plutarchus docet, cū in Numa scribit, hoc mēse Vene-
 ri sacra fieri, & mulieres myrto coronatas, Kalendis Aprilis lauare: & Ouid. ita canit:

Ruè Deam colitis Læie matrèsq;e, nurrúsque,

Et vos queis vitæ, longâque vestis abest.

Aurea marmoreo redimicula demue collo,

Nunc alij flores, nunc noua danda rosa est.

Vos quoque sub viridi myrto inbet illa lauari:

Causaque cur inbeatur, discite, certa subest,

Littore siccabat rorantes rore capillos,

Viderunt Saryri, turba proterua, deam.

Sensit, & opposita texit sua corpora myrto.

Tuta fuit factò, vósque referre inbet.

Hoc die thure sacrificium fiebat Fortunæ virili à virginibus: cuius causam reci-
 tat Ouidius hæc, quod virgines viro maturæ in eius templum ducerentur, & ibi
 depositis vestibus, omnia corporis vitia detererent, sperantes fore, vt ea Fortunæ
 beneficio viros laterent. Versus Ouid. sunt:

Discite nunc quare fortuna thura virili

Detis eo gelida qui locus humet aqua:

Accipit ille locus posito velamine cunetas,

Et vitium nudi corporis omne videt.

Vi regat hoc, calèrque viros, Fortuna virilis

Præstat, & hoc paruo thure rogata facit.

Placabatur & Venus Verticordia, vt animos ab illicito amore auerteret. Sic enit **D**
 Ouid. scribit:

Nec pigeat tritum niueo cum lacte papauer

Suauere, & expressis mella liquata fauis.

Cum primum cupido Venus est deducta marito,

Hoc bibit, ex illo tempore nupta fuit.

Illam supplicibus verbis placare, sub illa

Et forma, & mores, & bona fama manet.

Roma pudicitia pro amorum tempore lapsa est.

Cum iam veteres consulistis animum

Templa inbet fieri Veneri, quibus ordine factis.

Inde Venus versa nomine corda tenet.

De Venere Verticordia supra plura attulimus.

Pridie Nonas Aprilis, qui est iv. Aprilis, dies erant ludi Matris magne Deam, **E**
 qui dicebantur Megalesia, siue ludi Megalenses, de quibus ita Ouidius canit.

Ter

- A** Ter sine perpetuo caelum versetur in axe,
Ter iungat Titan, serq; resoluat equos,
Protinus inflexo Bercynibia tibia cornu
Flabit, & Ida festa parentis erant.
Ibunt seminare & inania tympana rudent,
Æræque tinnitibus are repulsa dabunt.
Ipsa sedens molli comitum ceruice feretur
Vrbis per medias exultat a vias.
- B** Scena sonant ludiq; vocant spectare Quirites
Et fora Marie suo litigiosa vacent.
Querere multa libet, sed me sonus aris acui
Terret, & horrendo Lotos adunca sono.
Da dea, quam scitè doctas Cybaleia neptes
Vidit, & has cura iussit adesse meæ.
Pandite mandati memores Heliconis alumne,
Gaudeat assiduo cur dea Magna sono.
Sic ego, sic Erato: men sis Cytercius illi
Cessit, quod teneri nomen amoris habet.
Redditæ Saturno fors hæc erat: optime regum
Anato sceptris excutiere iuis.
Ille suam metuens, ut quæq; erat edita, prolem,
Deuorat, immersam visceribusque tenet.
- D** Sæpe Rheæ questæ est, toties foecunda, nec unquam,
Mater, & indoluit fertilitate sua.
Iuppiter ortus erat pro magno teste vetustas.
Credidit, acceptam parce mouere fidem.
Veste latens saxum caelesti gutture sedit,
Sic genitor fati decipiendus erat.
Ardua iam dudum resonat tinnitibus Ida,
Tutus ut infanti vagiat ore puer.
Pars manibus clypeos, galeas pars tundit inanes,
Hoc Curetes habent hoc Corybantes opus.
Res latuit patrem, priscaq; imitantia facti
Æra dea comites, raucaque terga mouent.
Cymbala pro galeis, pro scutis tympana pulsant,
Tibia dat phrygios, ut dedit ante, modos.
- E** Plura de ludis Megalensibus hoc loco non dicemus, sed referuabimus ad proximè
sequentem lib. cuius priorè partem Ludis propriè consecrauimus. De Matre
Deùm, siue Dea Cybele diximus lib. 2.
- F** II X. Idus, qui est vi. dies Aprilis, dies Consecrationis templi Fortunæ publicæ
in Colle Quirinali, de quo Quidius.
- Postera cum caelo motis Pollantias astris.
Fulserit, & niveos luna leuarit equos,
Qui dicit, quondam, sacrata est colle Quirini
Hæc fortuna die publica verus erit.

DE Fortuna Publica diximus alibi.

VI. Id. Aprilis, qui est dies mensis eius 1 IX. Ludi erant ob victoriam Cæsaris, quorum item Ouidius sic meminit:

Tertia lux (memini) ludis erit hac mihi quidam.

Spectanti senior, continuusque loco.

Hæc autem illa dies, Lybicus qua Cæsar in oris

Perfida magnanimi contudit arma Iuba.

V. Id. Aprilis referuntur ab Ouidio, & Lilio Gyraldo Ludi Cereris. In Calendario tantum Ludorum fit mentio, & die proximo sequenti Ludorum in Circo. Pridie autem Idus, Ludorum Cereris. Et ipsis Idibus rursum Ludorum. Sic enim habet:

C. N. LVDI.

E. N.

D. N. LVDI. N.

F. N. CERERI LVDI.

CIRCO.

G. EID. NP. LVDI.

De his ludibus omnibus dicemus libro sequenti.

Idibus Aprilis Ioui Victori, & Libertati sacra fieri consueuisse, quòd eo die templis honorari essent. Ouidius docet his verbis:

Occupat Aprileis Idus cognomine Victor

Iuppiter, hæc illi sunt data templa die.

Hæc quoque, ni fallor, populo dignissima nostro

Argia libertas cepit habere sua.

XVII. Kalend. Maij, qui est dies Aprilis xv. Fordicidia erant, teste Ouidio, & Calendario quod sic habet: A. FORD. NP. LVDI. Hoc est, Fordicidia, Nefastus primo, Ludi.

FORDICIDIA, inquit Varro, à fordeis bubus nomen habet. Bos forda, quæ fert in ventre: quòd ea die publicè immolantur boues prægnantes in curiis complureis. A fordeis cadendis Fordicidia dicta. Festus Pompeius: Fordicidiis boues forde, id est, gravidæ immolabantur, dictæ à fœtu. Idem paulò post, eundem diem Fordicidia etiam dici ait, quòd Horda sit prægnans. Ouidius triginta gravidas boues hoc die immolari scribit, pro numero Curiarum in singulis scilicet singulas: aliquas etiam in templo Iouis Capitolini. Versus Ouidij sunt:

Tertia post Veneris cum lux surrexit Idus,

Pontifices forda sacra litare boue.

Forda ferens Bos est, fecundaq; dicta ferendo,

Hinc etiam fœtus nomen habere putant.

Nunc gravidum pecus est, grævda quoque semine terra.

Telluri plena victima plena datur.

Pars cadit arce Iouis, ter ænas curia vaccas

Accipit, & largo sparsa ctuore mader.

Eodem die Virgo Vestalis maxima cremabat vitulos, quorum cinis servabatur in templo Vestæ, vt inde suffimen fieret, quo populus Palilibus purgaretur. Cuius moris meminit Ouidius, cum ita pergit.

Ass vbi visceribus vitulos rapuere ministri,

Seclaque fumosis exta dedere focis.

Ignem cremat vitulos, quæ natu maxima virgo est,

Luce Palis populos purget vt ille cinis.

Cæterum Fordicidiorum sacrum Numan Regem monitu Faunij instituisse, Ouidius multis versibus docet, quorum hic est sensus: Cum Numa imperante modò sitas, modò nimia pluuia sterilitatem facerent, Consultum à Numa Faunum, quam ratione ista sterilitas auerit, & Dij placari possent: qui responderit, placandam Deam tellurem esse duabus hostiis, quas tamen vna iuuenca daret, quòd ænigma

Nympha

A Nympha *Ageria* de boue grauida sic interpretata. Sic enim *Ouidius* *Faunum* respondentem inducit.

Morie boum tibi Rex Tellus placanda duarum.

Dèique sacris anima vna iuuenca duas.

Excutitur terrore quies, Numa visa resoluit,

Et secum ambages, cæsaque iussa refert.

Expedi errantem nemori gratissima coniux,

Et dixit, granida posceris exta bouis

Extæ bouis granida dantur, fecundior annus.

Prouenit, & fructum terra, pecusque ferunt.

B *Sequenti die, qui est xvi, Aprilis, latinè xvi. kalend. Maij dicitur, Octavius Augustus Imperator salutarus est, testante id ipsum his versibus Ouidio:*

Hanc quondam Cytherea diem properantius ire

Iussit, & æthereos præcipitavit equos.

Vt titulum Imperij quamprimum luce sequenti

Augusto iuueni prospera signa darent.

XIIX. Dic Aprilis Equiria erant in Circo maximo de quibus antè diximus: &

C *Vulpes cum stipulis ardentibus in circo mittebantur, qui mos originem suam habuit ab adolescente quodam filio cuiusdam rustici Carseolani: qui cū maturis frugibus vulpem laqueis implicitam comprehendisset, eam stipula inuoluit, & accenso igni dimisit. Fugiens illa, maturas fruges adussit: quare id singulis annis repetitum est, vt vulpes Cereri ob adustas fruges pœnas darent. De utroque & Equiriorum & vulpium adurandarum more Ouidius:*

Tertia post Hyadas cū lux erit orta remotas,

Carcere paruos circus habebit equos.

Cur igitur missæ, iunctis ardentia tædis

Terga ferant vulpes, causa docenda mihi est.

D *Et post pauca: cautam recensens, quam audierit ab hospite quodam Corseolano, ipsum sic loquentem inducit:*

Hoc ait in campo (campūque ostendit) habebat

Rus breue cum duro parca colona viro.

Ille suam per agebat humum, sine vsus aratri,

Sen curua falsis, sine bidentis erat,

Hæc modò verrebat cum raro pectine pratum,

Nunc matris plumis oua fouenda dabat.

E *Aut virides maluas, aut fungos colligit albos,*

Aut humilem grato calciscit igne focum.

Et tamen assiduis exercet brachia telis,

Aduersus minas frigoris arma parat.

Filius huius erat primo lasciuus in æuo,

Addideratque annos ad duo lustra duos.

Is capit extremi vulpem in conualle salicti,

Abstulerat multas illa cohortis aues.

F *Captiuam stipula fœnoque inuoluit, & ignes*

Admouet, vrentes effugit illa manus

Qua fugit, incendit vestitos messibus agros,

Damnosis vires ignibus aura dabat.

Factum abiit, monumenta manent. Nam dicere

Nunc quoque lex vulpem Carseolana vetat, (certam

Vique luat penas genus hoc Cerealibus ardet,

Quoque modo segetes perdidit, illa perie.

XIII. Kalend. Maij, qui est dies Aprilis XIX. CEREALIA erant.

CEREALIA à Cerere dicta sunt, in cuius honorem fiebant. Dicebantur hæc etiam Græca sacra, quod, vt Festus inquit, ex Græcia translata essent, quæ ob inuentionem Proserpinæ matronæ colebant. Quæ sacra dum non essent matronæ, quæ facerent, propter Cladem Clanensem, & frequentiam lugentium: institutum est, ne amplius centum diebus lugeretur. Hæc Festus, ex quibus constat, à matronis hæc sacra perfecta fuisse, & quidem ritu Græco neque à lugearibus. Quare & Lilius scribit libro 22. post Cannensem cladem luctum adeo totam orbem oppleuisse, vt sacrum animaduersarium Cereris intermissum sit: quia nec lugentibus id facere fas esset, nec vlla in illa tempestate matrona expers luctus esset. Iraque ne ob eandem causam alia quoque sacra publica aut priuata defererentur, Senatusconsulto diebus xxx. luctum esse finitum. Et Festus auctor est, minui luctum, cum in Casto Cereris quis sit, id est, cū quis operetur Cereri, sic enim hoc verbū intelligendum esse docet Iosephus Scaliger in Coniectaneis ad Varronem, & castigationibus in Festum, quod alioqui multum negotij fecit doctis vitis, in primis Iacobo Ræuar. lib. 1. Variorū cap. 20. & Theodoro Cantero lib. 1. Variarum lectionum cap. 21. Illud quoque non est omittendum, huic Cereris sacrificio duas porcas, vnā auream, argenteam alteram fuisse adhibitam quod ex Capitone Ateio Sex. Pompeius Festus his verbis docet. Porcam auream, & argenteam dici ait Capito Ateius, quæ et si numero hostiarum non sint: nomen tamen earum habere, alteram ex auro, alteram ex argento factam adhiberi sacrificio Ceriali. De ludis qui Cereri fiebant, dicemus suo loco.

XI. kalend. Maij qui est dies Aprilis XXI. Parilia siue Palilia erant, quorum kalendarium sic meminit. G. PAR. NP. hoc est: Parilia, quæ eadem Palilia dicebantur, Nefastus primò. Ouidius XII. kalend. Maij Palilia celebrata scribit. Verum nos Kalendarium sequimur.

PALILIA, inquit Varro, dicta à Pale, quod & ferix ei Dex sunt. Festus verò: Pales dicebatur Dea Pastorum, cuius festa Palilia, dicebantur, vel, vt alij volunt, dicta Parilia, quoniam pro partu pecoris eidem sacra fiebant. Cui sententiæ etiam accedit Dionysius, scribens, quod in eunte Vere pro partu quadrupedum agricolæ grati, pastoresque sacra faciant, quodque suo etiam tempore eum diem, si vllum alia Romana ciuitas singulis annis festum celebrarit. Vtrum verò iam ante festum fuerit, an verò à Romulo primùm propter vrbs initia consecratus sit, ipse dubitare se ait. Ceterum quibus cerimonia celebrata huius diei peracta fuerit, multis versibus Ouidius in Fastis docet. Primùm suffimen erat conficiendum, ex vituli fauilla, sanguine equi & fabæ culmine: deinde primo diluculo Pastor lustrabat oues, & ouilia, hac ratione: Inaspergebat oues aqua & sulphure, herbæque Sabina, & lauro igne succensis, circum circa ouilia suffibat, quo suffimento pecora piari, morbos depelli & tabem putabant. Deinde sacrificabatur Pali Dex libo ex milio, lacte, & sapa confecto, tum preces ad eam fiebant, sicuti ab Ouidio est annotatum, quid & quomodo ab hac Dea veteres petere sint soliti. Versus Ouidij, quibus & Cerimonias Paliliorum, & preces ad Palem Deam exponit, hi sunt.

Ipse virginea populus suffimen ab ara,

Vasta dabit, Testa munere purus eris.

Sanguis equi suffimen erit, vitilique fauilla,

Tertia res dura culmen inane fabæ.

Pastor oues saturas ad prima crepuscula lustrat.

Vnda prius spargat, virgæque verrat humum.

Frondebis, & fixis decorentur ouilia ramis.

Et

A

*Et tegat ornatas longa corona fores.
Cerulei fiant puro de sulfure fumi,
Tactaque fumanti sulfure balet ovis.
Vre mares oleas, tadamque herbasque Sabinas.*

LIBERTY

-ORATIONES

-ORATIONES

-ORATIONES

-ORATIONES

-ORATIONES

-ORATIONES

-ORATIONES

-ORATIONES

-ORATIONES

-ORATIONES

-ORATIONES

-ORATIONES

-ORATIONES

-ORATIONES

-ORATIONES

-ORATIONES

-ORATIONES

-ORATIONES

-ORATIONES

-ORATIONES

-ORATIONES

-ORATIONES

-ORATIONES

-ORATIONES

-ORATIONES

-ORATIONES

-ORATIONES

-ORATIONES

-ORATIONES

-ORATIONES

-ORATIONES

-ORATIONES

-ORATIONES

-ORATIONES

-ORATIONES

-ORATIONES

-ORATIONES

-ORATIONES

-ORATIONES

-ORATIONES

-ORATIONES

-ORATIONES

-ORATIONES

-ORATIONES

-ORATIONES

-ORATIONES

-ORATIONES

-ORATIONES

-ORATIONES

-ORATIONES

-ORATIONES

-ORATIONES

-ORATIONES

-ORATIONES

-ORATIONES

-ORATIONES

-ORATIONES

-ORATIONES

-ORATIONES

-ORATIONES

B

*Syluicolam tepido lacte precare Palem.
Consule, dic, pariter pecori, pecorisque magistris,
Effugiat stabulis noxa repulsa meis.*

*Sine sacra pani, sedine sub arbore sacra,
Pabulaque è bustis inscia carpsit ovis,
Seu nemus intrauit vetitum nostrisue fugata.*

Sunt oculis Nympha, semicapèrque Deus.

Si mea falx ramo lucum spoliavit opaco,

Vnde data est agra fiscina frondis oui,

Da veniam culpæ, nec dum de grandinat, obsit.

Agestri Fauno supposuisse pecus.

Nec noceat turbasse lacus, ignoscite Nympha,

Moto quod obscuras vngula fecit aquas.

Tu Dea pro nobis fontes, fontanaque placæ.

Numina, tu sparses per nemus omne Deos.

Nec Dryadas, nec nos videamus labra Diana,

Nec Faunum, medio cum premit arua die.

Pelle procul morbos, valeant hominèsque, gregèsque

Et valeant vigiles, prouida turba canes.

Nèue minus multo redigam, quàm manè fuerunt,

Nèue gemam referens, velleræ rapta Lupo.

Absit iniqua fames, herba, frondèsque supersint,

Quaque lauens artus, quæque bibantur aqua.

Vbera plena prenã, referat mihi caseus æra,

Dòntque viam liquido vimina rara sero,

Sitque salax Aries, conceptaque semina coniu,

Reddat, & in stabulis multa sit agna meis.

Lanaque pronemiat nullas lasura puellas,

Mollis, & ad teneras quamlibet apta manus.

Quæ precor eueniant, & nos faciamus ad annura

Pastorum domina grandæia liba Pali:

His dea placanda est, hæc tu conuersus ad ortus

Dic quater & vino perlue rore manus.

E

Peractis sacris pastores aqua spargebantur, cœnæ apparabantur, & vesperi sub noctè ignes à rusticis excitabatur ex stipulis, quos transiliebant. Sic enim Ouidius.

Dum licet apposita veluti cratere camella

Lac niuem potes, purpurâinque sapam,

*Mox per arduas stipulae crepitantis acervos
Traicias celeri strenua membra pede.*

Etpaulò antè:

Certè ego transily positas ter in ordine flammæ.

Cuius moris causas Ovidius inquirens septem recitat: vel quia edax ignis omnia purget, idèoque etiam oves: Vel, quia duo hæc, ignis & humor sint causa generatio- nis, & ab his duobus omnia oriuntur: vel quia per ea viuamus, vnde etiam exulibus aqua & igni interdicebatur, in nuptiis autem eadem adhibebantur: vel quia referre voluerint his cerimoniiis Phaethontis incendium, & Deucalionis cataclysmos: vel quia pastoribus saxa saxis percussentibus, vt ignem elicerent prima flamma pe- rierit, altera stipulis excepta fuerit: vel, quia flamma dederit Aneæ innocuum iter: vel, quam rationem ipsemet verisimiliorem esse dicit, quia condita Roma, cum pastores iuberentur à Romulo mutare domus, & suos lares in noua tecta transferre, illi veteribus suis casis ignem supposuerint, per q̄; illas flammæ & pecus & coloni salirent. Versus Ouidij hi sunt:

Expositus mos est, moris mihi restat origo

Turba facit dubium, exceptaque nostra tenet

caus. 1. *Omnia purgat edax ignis, vitiumque metallis*

Excoquit, idcirco cum duce purgat oves,

2. *An quia cunctarum contraria semina rerum*

Sunt duo, discordes, ignis & vnda, Dei.

Iunxerunt elementa patres, aptumque putarunt

Ignibus, & sparsa tingere corpus aqua.

3. *An quòd in his vite causa est, hæc perdidit exul*

His noua sit coniux, hæc duo magna petunt.

4. *Vix equidem credo, sunt qui Phaethonta referri*

Credant, & nimias Deucalionis aquas.

5. *Pars quoque, cum saxis pastores saxa feribant,*

Scintillam subito profususse ferunt.

Prima quidem periit, stipulus excepta secunda est.

Hoc argumentum flamma Palilis habet.

6. *An magis hunc morem pietas Aeneia fecit.*

Innocuum victo cui dedit ignis iter?

7. *Hoc tamen est verò propius, cum condita est.*

Transferri iussos in noua tecta Lares,

Mutantèsq; domum tectis agrestibus ignem,

Et cessaturæ supposuisse casa.

Per flammæ saluisse pecus, saluisse colonos

Quod sit natali nunc quoque Roma tuo

Erat enim hic dies natalis vrbs, cuius meminerunt omnes ij, qui de vrbs pri- mordis aliquid in literas retulerunt, in primis Plutarchus, Plinius & Solinus: vnde obseruatum, ne hoc die hostia mactaretur: quòd videlicet eum diem, qui patriæ natalis erat, & quo ipsi sanguinem, id est, vitam cuius causa efficiens est sanguis, cepissent, à cæde & sanguine purum esse deceret. Neque illud hoc loco silentio præ- tereundum est quòd Dio libro 43. scribit, C. Iulio Cæsari ex bello Hispaniensi Ro- mam reuerenti decretum inter alios honores à Senatu etiam hunc esse, vt Parilibus (quo festo die equorum certamem celebratum fuisse dicit) Dijs immortalibus sacra fierent: non eam ob causam, quod is dies natalis vrbs esset: sed quòd nuncius de vi- ctoriâ

A storia Caesaris pridie eius dici sub vesperam allatus fuisset. De Palilibus, & natali vrbis vide etiam Tibullum lib. 2. elegia 4 & Propertium elegia. 1. libri 4.

Præter hæc verò Palilia, quæ vniuersi celebrabant, alia etiam erant, quæ à puerperis obseruabantur, de quibus hæc ex Festi fragmentis & rudibus Iosephus Scaliger: Palilia sibi obseruanda iudicant, priuatim ipsæ quoque puerperæ domi stratis, vti pariendo stabilian tur Parilia festa; quæ postea explicæ, dicit, factas in lectis, quos in artio sternebant, & aduersos vocabant, dicis causa cubuisse. Ex quibus suspicari quis non incommodè posset Palilia à Pale dicta, quæ rure facta sint à Pastoribus: Palilia autem à pariendo, quæ à grauidis fuerint celebrata, pro feliciori partu.

IX. Kalend. Maij Vinalia priora erant, de quibus in hunc modum Kalendarium

B A. VIN. hoc est, Vinalia.

VINALIA, inquit Varro à vino. Hic dies Iouis non Veneris; &c. Festus: Vinalia diem festum habebant, quo die vinum nouum Ioui libabant. De his varia & diuersa scribunt auctores. Plerique enim tradunt, hæc vinalia quæ priora dicuntur, Ioui, altera Veneri esse celebrata. Iosephus tamen Scaliger Castigationibus in festum scribit, Vinalia mense Aprili esse Veneris, eique hortos dedicatos: appellariq; ea à Plutarcho Veneralia. Vinalia autem mense Sextili esse Iouis; & addit, vtrumque contra apud scriptores reperiri Ouidius certe auctor est Vinalia festum Veneris dici, & tamen etiam Iouis festum esse. Plinius libro 18. cap. 29. Vinalia priora quæ ante hos dies sunt 1x. Kalend. Maij, degustandis vinis instituta nihil ad fructus attinent. Veneri ego hanc controuersiam non dirimam. Hoc die meretrices sacrificabant Veneri Erycinæ quod docet Ouidius his versibus.

*Numina vulgares Veneris celebrate puella,
Multa professorum quæstibus apta Venus.
Poscite thure dato formam, populiq; fauorem,
Poscite blanditias dignaque verba ioco.
Cùmque sua domina date grata sisymbria myrto:
Textaq; composita iuncea vincula rosa,
Templa frequenari Collina proxima portæ
Nunc decet à Siculo nomina colle tenet.*

D

Hoc die multum vini effundebatur è templo Veneris: quem morem eiusque causas Plutarchus ita explicat in quæstionibus Romanis, quæstione 45. Cur Veneralibus mentum vini effunditur è templo Veneris? An verum est, quod pleritui narrant: Mezentium Erruscorum Imperatorem Æneæ per internuncios pacem ea conditione obtulisse, vsibi is annum vinum daret: & abnuente Æneæ, suis id vinum promississe, si prælio victor discessisset: Æneam cognita eius pollicitatione, Dijs vinum id consecrasset, partaq; victoria vinum è congestis vuis factum, ante fanum Veneris effudisse. An hoc signo monebant, festos dies sobriè, non per ebrietatem debere agitari? quod Dij magis delectentur nimium merum effundentibus, quam bibentibus. Hactenus Plutarchus. De libatione vini Ioui facta, propter quam Vinalia instituta sint, dicam in Augusto.

Die Aprilis xxv. qui latinè vii. Kalend. Maij appellatur, Robigalia erant. Sic enim Kalendarium. C. ROB. NP hoc est, Robigalia Nefastus primo.

ROBIGALIA, inquit Varro libro 5. de Lingua Latina, dicta ab Robigo. Secundum segetes huic Deo sacrificatur, ne rubigo occupet segetes. Idem libro 1. de re Rustica cap. 1. Robigalia ait, ferias esse Robigo institutas, & celebrari, ne rubigo frumenta atque arbores corrumpat. Festus: Robigalia dies festus septimo Kalendas Maias, quo Robigo Deo suo, quem putabant rubiginem auertere, sacrificabant. Hæc Plinius libro 18. c. 29. à Numa Pompilio instituta esse scribit, cuius verba sunt: Rubigalia Numa constituit anno regni sui xi. quæ nunc aguntur a. d. vii. Kalend. Maij, quoniam tunc ferè segetes rubigo occupat. Hoc tempus Varro determinat Sole tauri partem decimam obtinere, sicut, sicut tunc ferebat ratio. Sed vera causa est, quod post dies vnde viginti ab æquinoctio verno, per id quadragesimæ, varia gætium

observatione a. d. i. v. Kalend. Maij canis occidit, fidus & per se vehemens, & cui
 præoccidere caniculam necesse, sit, &c. Sacrum autem hoc oue & cane peragebatur,
 quorum exta cum thure & vino Deo offerebantur, de quo Ouidius ita scribit:

Sex ubi, que restant luces, Aprilis habebit,

In medio cursu tempora veris erunt.

Et frustra pecudem queres Athamantidos Helles,

Signaque dant imbres, exoriturque canis.

Hæc mihi Nomento Romam cum luce redirem,

Obstitit in media candida turba via.

Flamen in antiqua lucum Rubiginis ibat.

Extæ canis flammis, exta daturus ouis.

Protinus accessi, riuus ne nescius essem,

Adidit hæc Flamen verba Quirine tuus:

Aspera rubigo parcas Cerealibus herbis,

Et tremat in summa lenæ cacumen humo.

Tu sata sideribus cœli nutrita secundis

Crescere, dum fiam falcibus apta sinas.

Vis tua non leuis est, quæ tu frumenta notasti,

Mœstus in amissis illa colonus habes.

Nec venti tantum Cereri nocuere, nec imbres,

Nec sic marmoreo pallet adusta gelu.

Quantum si culmos Tui in incalfaci vdos:

Tunc locus est ira Dina timenda tua.

Parce precor, scabrasque manus à messibus aufer,

Nens noce cultis posse nocere sat est.

Nec teneras segetes, sed duram amplectere ferrum

Quoque potes alios perdere, perde prius.

Vilius gladios, & tela nocentia carpes,

Nil opus est illis ocia mundus agat.

Sarcula nunc, durusque bidentis, & vomer aduncus,

Ruris opes niteant inquinet arma situs.

Conatusque aliquis vagina ducere ferrum,

Astrictum longa sentiat esse mora.

At tunc viola Cererem, semperque colonus

Absenti possit soluere vota tibi.

Dixerat, à dextra villis mantile soluis,

Cùmque meri patera iuribus acerra fuit,

Thura focus, vinumque de dit, fibrasque bidentis,

Turpiaque obscæ vidimus exta carnis.

Tum mihi cur detur sacris noua victima queris?

Quæ seram causam, percipe Flamen ait:

Est canis, Icarium dicunt) quo sidere moto

Tota sunt tellus, præripiturque seges

Pro Cane sidereo, canis hic imponitur aris,

Et quare fiat, nil nisi nomen habet.

A IV. Kalend. Maij, qui est dies Aprilis XXI IX. Floralia erant: de quibus Kalédarium: F. NP. LVI. FLOR. hoc est, Nefastus primò. Ludi Floralia.

FLORALIA inquit Plinius libro 18. cap. 29. IV. Kalend. Maij instituerūt Romani. anno vrbis MDXVI. ex oraculo Sibyllæ, vt omnia benè desiolescerent. Hunc diem Varro determinat, sole tauri partem quartam decimam obtinente. Ergo si in hoc quatridduū incidit plenilunium, fruges, & omnia quæ florebut, lædi necesse erit. Ouid.

Cum Priami coniunx Tithonia fratre relicto,

Sustulit immenso ter iubar orbe suum:

Mille venit varijs florum Dea nexa coronis,

Scena ioci morem liberioris habet.

Exit & in Maias festum Florale Kalendas, &c.

De Floralijs. plura dicemus libro proximè sequenti.

Pridiè Kalendas Maij sacrum fiebat Vesta Palatinæ, de quo Ouid. quâvis obscurè.

Auferi Vesta diem, cognati Vesta recepta est

Limine, sic iusti constituere Patres, &c.

De Mense Maio, & diebus in eo Festis. CAP. IX.

- C **A**PRILEM mensẽ sequitur Maius, de quo ita Macrobius lib. 1. Saturnal. cap. 12. Maium Romulus tertium posuit, de cuius nomine inter auctores lata dissentio est. Nam Fulvius nobilior in Fastis, quos in æde Herculis Musarum posuit, Romulum dicit, postquam populum in maiores, iuniorẽsq; diuisit, vt altera pars Consilio, altera armis Republicam tueretur, in honorem vtriusque partis, hunc Maium, sequentem Iunium mensẽ vocasse. Sunt qui hunc mensẽ ad nostros fastos à Tusculanis transisse commemorant, apud quos nunc quoque vocatur Deus Maius, qui est Iupiter, à magnitudine scilicet, ac maiestate dictus. Cincius mensẽ nominatum putat à Maia, quam Vulcani dixit vxorem, argumentòq; vritur, quòd Flamen Vulcanalis Kalend. Maiis huic Deæ rem diuinam facit. Sed Piso vxorem Vulcani Maiestam, non Maiam dicit vocari. Contendunt alij Maiam Mercurij matrem mensi nomen dedisse, hinc maximè probantes, quòd hoc mensẽ mercatores omnes Maiæ pariter, Mercurioq; sacrificant. Affirmant quidam, quibus Corneijus Labeo consentit, hanc Maiam, qui mensẽ Maio res diuina celebratur, terram esse, hoc adeptum nomẽ à magnitudine, sicut & Mater magna in sacris vocatur: assertionẽ inque ex estimationis suæ etiam hinc colligunt, quòd sus prægnans ei mactatur, quæ hostia est propria terræ: & Mercurium ideo illi in sacris adiungi dicunt, quia vox nascenti homini terræ contactu datur. Scimus autem. Mercurium vocis & sermonis potentem, &c. Hæc & alia Macrobius. Ouidius lib. 5. Fastorum tres huius appellationis causas reddit, quarum prima est, quòd dicta sit à Maiestate Dea
- D Magistrauum: altera, quòd à maioribus: tertia, quòd à Maia Mercurij matre nomen habeat. Versus eius, quia plures sunt, adscribere nolo. Festus: Maius mensis in compluribus ciuitatibus Latinis antè urbem cõditam fuisse videtur, qua ex causa vtrum à maioribus, vt Iunius à iunioribus, dictus sit: an à Maia, quòd Mercurio filio eius res diuina Idibus fiat eo mensẽ, an quòd ipsi Deæ in multis Latinis ciuitatibus sacrificia fiebant, &c. Idem alio loco: Mæsius lingua Osca, mensis Maius. Osce enim à regione Campaniæ, quæ est Oscos, vocati sunt. Cui si credimus, Maij mensis appellatio vel antè Romam conditam extitit, id quòd argumento foret, à Romulo nullam ei propter maiores obtigisse denominationẽ. Ioannes Goropius Becanus in Cronijs, mensis huius appellationem deducit à veteri Cymbria vocẽ Mai, sive Mei, quo omnis visus Plantarum significetur, quòd hoc mensẽ omnia vireant & floreat.
- F Caterum fuit hic mensis in tutela Apollinis, & semper xxxi. dierum ex Romuli, Numæ, & C. Julij Cæs. constitutione.

DE DIEBUS MENSIS MAII FESTIS.

Kalendis Maij Laribus Præstitibus aram à Curibus Sabinis consecratam fuisse, &

Bona

Bonæ Deæ sacra fieri Ovidius docet, de Laribus quidem his verbis:

Præstibus Maiæ Laribus videre Kalendæ

Aram constitui, paruaq; signa Deum.

Ara erat illa quidem Guribus, sed longa vetustas

Destruit, & saxo longa senecta nocet, &c.

De causa appellationis, cur dicti Præstites, scripsimus alio loco.

De æde Bonæ Deæ item Ovidius.

Est moles nativa loco, res nomina fecit,

Appellam saxum, pars bona montis ea est.

Hic Remus insisterat frustra, à quo tempore fratri

Regna Palatina prima dedistis aues.

Templa Patres illic oculos exosa viriles

Interea Diua cauenda bona est.

Leniter acclini constituere iugo

Dedicat hoc veteris Crassorum nominis hares:

Virgineo nullum corpore passa virum.

Livia restituit, ne non imitata maritum.

Esset, & ex omni parte secuta virum, &c.

Macrobius libro Saturnaliorum 1. cap. 12. scribit, Cornelium Labeonem auctorem esse Maiæ, id est, terræ, ædem Kalendis Maiis dedicatam sub nomine Bonæ Deæ: & postea de sacris eius verba faciens, ait, virgam myrteam in templo eius haberi nefas esse, quod & Plutarchus in Quæstionibus Romanis, quæstione vigesima docet: Cum tamen omnibus germinantibus & florentibus ad ea sacra vtantur. Item super caput simulachri Bonæ Deæ extendi vitem, qua maximè eam Pater decipere tentauerit: vinum in templum eius non suo nomine solere inferri, sed vas in quo vinum inditum sit, mellarium nominari, & vinum lac nuncupari: serpentisque in templo eius nec terrentes, nec timentes indifferenter apparere. Viros etiam ab eius sacris arceri. Hæc ferè Macro Festus hoc sacrum Damium appellari scribit his verbis: Damium sacrificium, quod fiebat in operto in honorem Bonæ Deæ, dictum à contrarietate, quod minimè esset *δημόσιον*, id est, publicum: Dea quoque ipsa Damia, & sacerdos eius Damiatrix appellabatur. Ad quem locum Iosephus Scaliger annotat, falsum esse, quod Festus scribat à *νῆφ* *δαμῖ* & *δαμῖ*, dictum Damium, quod nomen sit publicum: imò ita dictum, quod pro populo fieret, & Iunenalis adducit versum:

Pro populo faciens quantum Fausella bibe bat.

Fiebāt autem hæc sacra à matronis in æde Pontificis Maximi. Itaque cum in ædibus C. Iulij Cæsaris, qui tum Pontifex Maximus erat, peragerentur, P. Clodius muliebri vestitu indutus, in iis deprehensus fuit, & ita sacra ea polluit: qua de re Cicero, Plutarchus, & alij sæpe.

II. Die Maij, qui Latine VI. Non. dicitur, Compitalia erant, quorum sic meminit Kalendarium:

B. F. COMP. hoc est, Fastus. COMPITALIA.

COMPITALIA inquit Varro, dies attributus Laribus, vt alibi: ideo, vbi via competunt, tum in Compitibus sacrificatur: quotannis dies concipitur. Festus: Compitalia festa, quæ in Compitis peragebant. De his sacris apud Macrobium libro 1. Saturnaliorum cap. 7. Albinus Cæcinnæ: Qualem nunc permutationem sacrificij Prætextate memorasti, inuenio postea Compitalibus celebratam, cum ludi per urbem in Compitis agitabatur, restituti scilicet à Tarquinio Superbo Laribus, ac Maniæ ex responso Apollinis, quo præceptum est, vt pro capitibus supplicaretur. Idq; aliquandiu obseruatum, vt pro familiarum sospitate pueri mæstarentur Maniæ Deæ matris Larum. Quod sacrificij genus, Iunius Brutus Consul pulso Tarquinio aliter consti-

A constituit, celebrandum. Nam Capitibus alij, & papaueris supplicari iussit, vt responso Apollinis satisfieret de nomine Capitum, remoto scilicet scelere infaustæ sacrificiationis. Factumque est, vt effigies Maniæ suspensæ pro singulorum fortibus, periculum si quod immineret familiis, expiarent. Ludôque ipsos ex viis Compitorum, in quibus agitabantur, Compitalia appellitauerunt. Hæc Macrobius, Dionysius Halicarnassæus libro 4. de Compitalibus scribit ea paucis post Saturnalia diebus celebrata fuisse, sacrificiumque ministrantibus seruis peractum. Verba eius sunt hæc: Sacrificiis Compitalia sacra faciētibus, nõ ingenuos, sed seruos ministrare voluit Tullius, quasi hoc gratius esset Laribus: quod festum nostra quoque ætate Romani agitant, paucis diebus post Saturnalia, cum primis celebre, & sumptuosum, Compitalium appellacione, duratque mos ille prisce in sacris placandi genios per seruorum ministeria, qui temporaria libertate fruuntur per eos dies, vt hac humanitate mansuetiores redditi, dominos cariore habeant, & leuius ferant suæ fortunæ inclemētiā. Hæc ille. Fuerunt tamen hæc facta non statim, sed concepitua, vt initio huius libri docuimus. De Compitalibus etiam Suetonius in Augusto cap. 31. Compitales Lares ornare bis anno instituit, vernis floribus, & æstiuis, &c.

VII. Id. Maij, qui est dies mēsis eiusdem nonus Lemuria erāt. Sic enim Kalādariū: A. LEM. N. hoc est, Lemuria. Nefastus.

LEMURIA dicebantur à Lemutibus, qui re diuina facta his diebus placabantur de quibus Nonius Marcellus: Lemures laruæ nocturnæ, & terrificationes imaginum & bestiarum. Varro de vita populi Romani lib. 1. Quibus temporibus in sacris fabam iactat noctu, ac dicunt, se Lemures domo extra ianuam eicere. Porphyrio interpres Horatij, in 2. epistolam, li. 2. Lemures, inquit, dictos esse putant, quasi remures, à Remo, cuius occisi vmbra frater Romulus cum placare veller, Lemuria instituit, id est, Parentalia, quæ mense Maio per triduum celebrari solent, ante additum anno mensem februarium: ob quam rem Maio mense religio est nubere. Hactenus Porphyrio. Et hæc sacra tribus noctibus, non continuis, sed interueniente semper vna nocte celebrabantur, vt in Calendario notatum est. De iisdem Ouidius:

Tunc ubi sustulerit formosa ter Hesperus ora,

Ter dederint Phœbo sidera victa locum.

Ritus erit veteris nocturna Lemuria sacri,

Inferias tacitis Manibus illa dabunt.

Annus erat breuior, nec adhuc pia februa norant,

Nec tu dux mensum, Iane biformis, eras.

Iam tamen extincto cineri sua dona ferebant,

Compositique nepos busta piabat ani.

Mensis erat Maius, maiorum nomine dictus,

Qui partem prisce nunc quoque moris habet.

Nox ubi iam media est, somniumque silentia præbent,

Et canis, & variae conticuisstis aues.

Ille memor ritus veteris timidusque Deorum

Surgit, habent gemini vincula nulla pedes.

Signaque dat dignis medio cum pollice iunctis,

Occurrat tacito ne leuis vmbra sibi.

Cumque manus puras fontana perluit vnda,

Veriur & migras accipit ore fabas.

Auersusque iacit, sed dum iacit, hæc ego mitto,

His, inquit, redimo moque, meosque, fabis.

Hac nomine dicit, nec respicit, vmbra putatum

Colligere, & nullo terga vidente sequi.

Rursus aquam tangit, Temesâque concrepat ara,

Et rogat ut tectis exeat umbra suis.

Cum dixit nouies, manes exite paterni,

Respicit, & pure sacra peracta putat.

Et paulo post:

Fana tamen veteres illis clausere diebus,

Vt nunc ferali tempore operta vides.

Nec vidua tedis eadem, nec virginis apta

Tempora, qua nupsit non diuurna fuit.

Hac quoque de causa, si te prouerbia tangunt,

Mense malas Maio nubere vulgus ait.

Sed tamen hac tria sunt sub eodem tempore festa,

Inter se nulla continuata die.

I V. Id. Maij, qui est dies mensis eius XI I. Ludi Marti fiebant in Circo. Sic enim Kalendarium, D. NP. LVD. MART. IN CIRCO. id est, Nefastus primo LVDI MARTI in Circo; de iisdem Ouid.

Solennes ludos Circo celebrate Quirites,

Non visa est fortem scena decere Deum.

Plura de his dicemus libro sequenti.

Idibus Maij Argeorum scirpea simulachra, & oscilla de ponte sublicio in Tyberim præcipitabantur quotannis. Sic enim Festus: Argeos vocabant scirpeas effigies, quæ per virgines Vestales annis singulis iaciebatur in Tyberim. Et Varro libro sexto de Lingua Latina: Argei fiunt è scirpeis virgulteis, simulachra sunt hominum triginta: ea quotannis à ponte sublicio à sacerdotibus publicè iaci solent in Tyberim. Plutarchus quæstionibus Romanis, quæstione trigesima secunda, cur simulachra hominum, quæ Maio mense de ponte ligneo in flumen abiiciuntur, Argeos vocant? An quòd antiquitus barbari ista loca incolentes hoc modo interficiebant, si quos Græcorum cepissent: Hercules autem, cuius virtutem admirabantur, docuit eos more interficiendi peregrinos dimisso, simulachris eum representare, iisque iaciendis religione se soluere? Argeos autem, siue Argiuos antiquitas simpliciter quosuis Græcos nominauit. Nisi hoc potius sentiendum est: Cum Arcadibus Argiuù ob viciniam inimici haberentur, Euandrum è Græcia profugum cum in istis confedisset Italix locis, istam odij & inimicitiarum memoriam conferuasse? De hoc more ita Ouidius:

Tum quoque priscorum virgo simulachra virorum

Mittere reboreo scirpea ponte solet.

Corpora post decies senos qui credidit annos.

Missa neci, sceleris crimine damnat auos.

Fama vetus, tunc cum Saturnia terra vocata est,

Talia fatidici dicta fuere senis.

Falcifero libata seni duo corpora gentes

Mittite, quæ Thuscis excipiantur equis.

Donec in hac veni Tiryntibus arua, quotannis

Tristia Leucadio sacra peracta Deo.

Illum stramineos in aquam misisse Quirites,

Herculis exemplo corpora falsa iaci.

Pars putat, ut ferrent inuenes suffragia soli,

Pontibus

A

*Pontibus infirmos precipitasse senes.
 Tybri, doce verum, tua ripa vetustior vrbe est,
 Principium ritus tu bene nosse potes.
 Tybris arundiferum, medio caput extulit alueo,
 Rantaque dimouit talibus ora sonis.
 Hac loca desertas vidi sine mœnibus herbas,
 Pascebat paucos utraque ripa boues.
 Et, quem nunc gentes Tyberim noruntque, timèntque*

B

*Tunc etiam pecori despiciendus eram.
 Arcadis Euandri nomen tibi sæpe refertur,
 Illa meas remis aduena torfit aquas.
 Venit & Alcides turba comitatus Achiuæ,
 Albula, si memini, tunc mihi nomen erat.
 Excipit hospitio iuuenem Palantius Heros,
 Et tandem Caco debita pœna fuit.*

C

*Victor abit, secumque boues Erytheida prædam
 Abstrahit, at comites longius ire negant.
 Magnaque pars horum desertis mansit in agris,
 Montibus his ponunt spemque larèmq; suam.
 Sæpe tamen patria dulci tanguntur amore,
 Atque aliquis moriens hoc breue mandat opus.
 Minuite me in Tyberim, Tyberinis vectus in undis,
 Littus ad Inachium puluis inanis eam.*

D

*Displicet heredi mandati cura sepulchri,
 Moruus Ausonia conditur hospes humo.
 Scirpea pro domino in Tyberim iactatur imago,
 Vi repetat Graias per freta longa domos.*

Eodem die Mercatorum festus erat, quod eo die Mercurij ædes dedicata, vt Liu. anno cclix. Atque è Mercurij fronte, ad portam Capenam mercatores aspergebât, se laureo termitè immersò, vberioris quaestus gratia. Ouid.

E

*Templa tibi posuere Patres spectantia Circum
 Idibus, ex illo est hæc tibi sacra dies.
 Te quicumque suas profuerunt vendere merces,
 Thure dato tribuas vt sibi lucra, rogant.
 Est aqua Mercurij portæ vicina Capenæ,
 Si iusuat expertis credere, numen habet.
 Huc venit incinctus tunica mercator, & vrna
 Purus suffusa, quam ferat, haurit aquam.
 Vda sit hinc laurus, lauro sparguntur ab vda
 Omnia, quæ dominos sunt habitura nouos.*

F

*Spargit & ipse suos laurus rorante capillos,
 Et peragit solita fallere voce preces.
 Ablue præteriti periuria temporis inquit,
 Ablue præterita perfida verba die.*

Sive ego te feci testem, falsove citavi

Non audituri numina vana Iouis.

Sive Deum prudens alium, diuamve fefelli,

Abstulerint celeres improba verba noti.

Et pereant veniente die periuria nobis,

Ne curem superi, si qua locutus ero.

Da modo lucra mihi, da factio gaudia lucro,

Et face ut emptori verba dedisse iuret.

Talia Mercurius poscentes ridet ab alto,

Se memor Ortygiæ superripisse bonos.

XIII. Kalend. Iunii Agonalia sive Agonia erant, de quibus Kalendarium: E AGON. NP. id est. AGONIA, sive AGONALIA, Nefastus primò. Ouid.

Ad Ianum redeat, qui querit Agonta quid sint,

Quæ tamen in Fastis hoc quoque tempus habent.

De AGONIIS sive Agonalibus diximus supra.

X. Kalend. Iunii, Tubilustria erant, quorum ita meminit Kalendarium: G. TVB. NP. hoc est, TVBILVSTRIA, Nefastus primò. De his diximus in Martio. Ouid.

Proxima Valcani lux est, quam Iustria dicunt,

Lustrantur pura, quas facit ille, tube.

Sequenti die, qui est xxiv. Maij, Latine ix. Kal. Iunii dicitur, erat Regifugiū alterum, de quo ita kalendarium: Q. REX. C. F. hoc est, QUANDO REX COMITIAVIT. Fas: quæ verba, quomodo sint intelligenda & qui ritus, quæ ceremoniæ huius dici fuerint, etiam in Martio docuimus. Ouidius:

Quatuor ide notis locus est, quibus ordine lectis,

Vel mos sacrorum, vel fuga Regis inest.

IIIX. kalend. Iunii, qui est xxv. Maij, dies erat Consecrationis ædis Fortunæ publicæ, cuius ita meminit Ouidius:

Nec te prater eo populi Fortuna potentis

Publica, cui templum luce sequente datum est.

De Fortuna Publica diximus libro harum Antiquitatum secundo, quæ inde repetantur. Atque tantum etiam de mense Maio: sequitur Iunius.

De mense Iunio, & diebus in eo Festis. CAP. X.

E hoc mense ita scribit Macrobius libro Saturnaliorum i. cap. 12. Iunius Maium sequitur aut ex parte populi (vt diximus) nominatus, aut (vt Cingius arbitratur) quòd Iunonius apud Latinos ante vocitatus, diuq; apud Arcinos. Prænestinosque hac appellatione in fastos relatus sit; adeo vt (sicut Nisus in Commentariis Fastorum dicit) apud maiores quoque nostros hæc appellatio mensis diu manserit: sed post, detritis quibusdam literis, ex Iunonio Iunius dictus sit. Nam & ædes Iunoni Monetæ kal. Iuniis dedicata est. Nonnulli putauerunt Iunium mensem à Iunio Bruto, qui primus Romæ consul factus est, nominatum: quòd hoc mense, id est, x. kalendis Iunii, pulso Tarquinio, sacrum Carnæ Deæ in Cælio monte voti reus fecerit, &c. Hæc Macrobius quibus verbis triplicem huius appellationis rationem indicat, vel, quòd dictus sit Iunius à iunioribus, sicut Maius à maioribus: vel à Iunone, vel à Iunio Bruto, primo Romanorum Consule. Priores duas causas etiam Ouidius agnoscit. Quod enim à Iunone dicatur, ipsamet Iuno multis versibus Ouidium docet ita exorta:

Ne tamen ignores, vulgique errore traharis,

Iunius à nostro numme nomen habet. Et post:

Nec tamen hunc nobis tantummodo præstet honorem

Roma,

A Roma, suburbani dant mihi munus idem.
 Inspice quos habeat memorialis Aricia fastos,
 Et populus Laurens, Laviniumque meum.
 Est illuc mensis Iunonius, inspicite Tybur,
 Et Prærestina mœnia sacra Dea.
 Iunonale leges tempus, nec Romulus illas
 Condidit, at nostri Roma nepotis erat.

B Sic etiam Festus: Iunium mensẽ dictum putant à Iunone, iidem ipsum dicebant Iunonium, & Iunoniam. De altera causa, quam Macrobius priori loco recitat, Ovidius paulò aliter scribit. Inducit enim Heben Herculis vxorem, quæ eadem Iuventas est, contententem, à suo nomine hunc mensẽ appellationem accepisse, idque duplici ratione. vel propter maritum Herculem, qui benemeritus de ea regione sit, ubi postea condita est Roma, quòd eam Caci latrocinis expurgarit: vel propter iuvenes, alteram populi partem, quibus ea præsit. Verba Hebes apud Ovidium sunt:

*Quid graue, si titulum mensis Romane dedisti
 Herculis vxori, posteritasque memor?*

C *Hæc quoque terra aliquid debet mihi nomine agni
 Coniugis, huc captas appulit ille boues.
 Hic male defensus flammis, & dote paterna
 Cacus Auentiam sanguine tinxit humum.
 Ad propiora vocor, populum digessit ab annis
 Romulus in partes distribuitque duas.
 Hæc dare consilium, pugnare paratior illa est,
 Hæc atas bellum suadet, at illa gerat.*

D *Sic statuit, mensẽque nota secrevit eadem,
 Iunius est iuuenum, qui fuit ante senum.*

His etiam aliam addit rationem, qua dictum Iunium putat, quasi Vnium siue Iunium, à iunctis Romulo & Tatío Sabinorum Rege. Sic enim apud ipsum:

*Concordiam ubi narrauit Tatium, fortemque Quirinum,
 Binæque cum populis regna coisse suis.
 Et lare communi soceros, generosque receptos,
 His nomen iunctis Iunius, inquit, habet.*

E Ioannes Goropius Beccanus in Croniis auctor est, Iunium mensẽ à fauore nominatum, quòd in eo fauorem terræ sentire incipiamus, fructibus iam se ad edẽdura offerentibus: dici autem Iunium quasi Gunium à Germanica voce *Zungen* vel *Gunnen* quod Latinis fauere significat. Hic mensis qui in Mercurij tutela erat, ex Romuli & C. Iulij Cæsaris xxx. ex Numæ autem Pompilij constitutione xxix. dierum fuit.

DE DIEBUS MENSIS IUNII FESTIS.

H. K. IV. N. Hoc est Kalendæ Iunij, Nefastus. Hic nullius diei festi, aut sacri hoc die peracti, sit mentio in Kalendario.

VI. Nonas Iunias, qui est dies eius mensis secundus, ferix erant Martis, Carnæ, Monetæ: quarum ita meminit Kalendarium, quòd à Paulo Manutio, & Huberto **F** Goltzio in lucem datum est. Illud enim, quod Benedicto Aria curante editum est, de iis nihil habet.

A. F. MAR. CAR. MONET, hoc est, Marti, Carnæ, Monetæ. Ab Ouidio & Macrobio hæc sacra ad Kalendas Iunij referuntur.

De Martis sacro, quod kalendis Iunij in templo extra portam Capenam peractum fuerit, ita Ovidius:

*Lux eadem Marti festa est, quem prospicit extra,
Appositum recta porta Capena vis.*

De Sacrificio Carnæ Deæ Macrobius libro 1. Satur. cap. 22. cùm monuisset alios scripsisse, Iunium mensẽ à Iunio Bruto, primò post exactos Reges, Consule, dictũ, causam hanc subiicit: quòd scilicet is hoc mensẽ, id est, Kalendis Iuniis, pulso Tarquinio, sacrum Carnæ Deæ in Cœlio monte voti reus fecerit. Hanc, inquit, Deam vitalibus humanis præesse credunt. Ab ea denique petitur vt iecinora, & corda, quæque sunt intrinsecus viscera, salua conferuet. Et quia cordis beneficio, cuius dissimulatione Brutus habebatur idoneus emendationi publici status, extitit, hanc Deam, quæ vitalibus præest, templo sacrauit. Cui pulre fabaria, & larido sacrificatur, quòd vires maximè his rebus corporis roborentur. Nam & Kalendæ Iuniæ Fabariæ vulgò vocantur: quia hoc mensẽ adultæ fabæ diuinis rebus adhibentur. Hactenus Macrobius. Ouid. lib. 6. Fast. cùm multa de hac Dea dixisset, quænam illa fuerit, & quod eius munus sit, quæ apud Ouidium ipse leges, paulò aliam eius cultus rationem, atque Macrobius annotat, cuius versus hi sunt:

*Pingua cur illis gustentur larda Kalendis,
Mixtaque cum calido sit faba farre rogas?
Prisca Dea est, aliturque cibus, quibus ante solebat,
Nec peit ascitas luxuriosa dapes.
Priscis adhuc illis populis sine fraude natabat,
Ostredaque in conchis inta suere suis.
Nec Latium norat, quam præbet Ionia diues,
Nec qua Pygmaeo sanguine gaudet auis.
Et præter pennas nihil in Pænone placebat,
Nec tellus captas miserat ante feras.
Sus erat in pretio, caesa sue festa colebant,
Terra fabas tantum, duraque farra dabat.
Que duo mixta simul sextis quicumque Kalendis,
Ederit, huic ladi viscera posse negant, &c.*

De Consecratione templi Iunonis Monetæ idem Ouid.

*Arce quoque in summa Iunoni templa Monetæ,
Ex voto memorant facta Camille tuo.*

Et Macrobius in verbis, quæ paulò antè à nobis citata sunt: Nam & ædes Iunoni Monetæ Kalendis Iuniis dedicata est.

Hoc eodem die & Tempestatis delubrum consecratum, de quo Ouid.

*Te quoque Tempestas meritam delubra suemur,
Cem penè est Corsis obruta classis aquis.*

Pridie Nonas Iunias sacrum fiebat Bellonæ: cui eo die templum consecratũ erat, Ouidio teste, cuius hæc sunt:

*Manè ubi bis fuerit Phœbus iterauerit ortus,
Factaque erit posito rore bis vda seges:
Hac sacrata die Thusco Bellona duello
Dicitur, & Latino prospera semper adest.
Appius est auctor, Pyrrho qui pace negata,
Mutum animo vidit, lumine captus erat.
Prospicit à tergo summum breuis area circum,
Est ubi non parue parua columna nota.
Hinc solet hasta manu belli prænuccia mitti,*

A *In Regem & gentes cum placet arma capi.*

Quibus verò cerimoniis Sacerdotes eius sacrum ipsi fecerint, pluribus exposui libro 2. cum de Bellona agerem, quæ hîc repete.

Eodem die etiam Herculi ædes in Circo posita est: de qua Ovidius:

Altera pars Circi custode sub Hercule tuta est

Quod Deus Euboico carmine munus habet.

Nonis Iunii sacrum fiebat Dio Fidio, de quo Ovidius:

Quærebam Nonas Sancto, Fidione referrem,

An tibi Semipater, tunc mihi Sanctus ait:

B *Cnicunque ex illis dederis, ego munus habebo,*

Nomina terna fero, sic voluere cures.

Hunc igitur veteres donarunt æde Sabini,

Inque Quirinali constituere iugo.

VII. Id. Iunii Piscatorij ludi peragebantur, quorum sic meminit Ovidius:

Tertia post Nonas remouere Lycaona Phoebe

Fertur, & à tergo non habet vrsa metum.

Tunc ego me memini ludos in gramine Campi

Aspicere, & dici lubrice Tybri tuos.

C *Festa dies illis, qui lina madentia ducunt,*

Quisque tegunt paruis æra recurua cibus, &c.

Festus Piscatorij ludi vocantur, qui quotannis mense Iunio trans Tyberim fieri solent à Prætorè vrbano pro Piscatoribus Tyberinis, quorum quæstus non in mactellum peruenit, sed ferè in aream Volcani, quòd id genus pisciculorum viuorum datur ei Deo, pro animis humanis.

VI. Idus Iunii sacrum fiebat Menti in Capitolio, cui eo die ædes consecrata. Sic enim Calendarium:

G. N. MENTI IN CAPITOLIO.

D De æde Mentis, quo tempore, qua causa, & à quibus vota & consecrata sit, lib. secundo ex Liuiò docuimus. Ovidius:

Mens quoque numen habet, Mentis delubra videmus

Vota, metu belli perfide Pene tui.

Læne rebellabas, & lato Consulis omnes

Attoniti Mauras pertimueres manus.

Spem metus abstulerat, cum Menti vota Senatus

Suspicit, & melior protinus illa venit.

E *Aspicit instantes medijs sex ludibus Idus*

Illà dies quæ sunt vota soluta Deæ.

V. Idus Iunii ferix erant Vestæ, quarum sic meminit Calendarium: H. VEST. N. FER. VESTÆ. quod sic interpretantur, Vestalia, Nefastus, Ferix Vestæ.

VESTALIA dies, inquit Varro, vt Virgines Vestales Vestæ sacrificent. Sex Pompeius Festus. Penus vocatur locus intimus in æde Vestæ, tegetibus septus, qui certis diebus circa Vestalia aperitur. Ij dies religiosi habentur, &c. De sacrificio Vestæ diximus supra. Hoc autem die, cum conuiuia passim ante focos agitentur, cibi etiam Virginibus Vestalibus à ciuibus mittebantur Deæ Vestæ libandi: & asini floribus coronati, atque è pane veluti monilia quædam gerentes circumducebantur per urbem: molæ item feris & floribus ornabantur, & quiescebant: Quarum cerimoniarum & rituum causas Ovidius diligenter inquirat & explicat. videlicet, quòd olim nullus molarum vsus fuerit, sed farra solummodò in furnis, Vestæ. hoc est, ignis beneficio torreati consueuerint, indèque mos seruatus fuerit, vt hoc die, & foci & Domina

Focorum,

foeorum, quæ Vesta est, à Pistoribus colerentur: & asini, qui scilicet primis temporibus Vestæ beneficio immunes à circumagendis molis essent, cum nullus earum Romæ usus esset, vacarent, & feriantur. Cur autem iidem asini floribus coronati panes ex collo dependentes gestare solerent, hanc rationem affert, quia scilicet asini Silent clamore Vestæ è somnis excitata, insidias & libidinem Priapi effugisset. Sed præstat Ouidij versus recitare. Sic ergò scribit:

Ante focos olim scammis considerare longis
 Mos erat, & mensæ credere adesse Deos.
 Nunc quoque cum sunt antiqua sacra Vacunæ,
 Ante Vacunales stantque, sedentque focos.
 Venit in hos annos aliquid de more vetusto,
 Fert missos Vestæ pura patella cibos.
 Ecce coronatis panis dependet a sellis,
 Et velant scabras florida seri a molas.
 Sola prius furnis torrebant færra coloni,
 Et fornacali sunt statæ sacra. Deæ.
 Suppositum cineri panem focus ipse parabat,
 Sicut atque erat tepido regula quassa solo.
 Inde focum seruat pistor, dominamque focorum,
 Et que pumiceas versat a sella molas.
 Præterea referamne tuum rubicunde Priape:
 Deducus est multi fabula plena ioci.
 Turnigera frontem Cybele i edimta corona.
 Conuocat æternos ad sua festa Deos.
 Conuocat & Satyros, & rustica numina Nymphas,
 Silenus quamuis nemo vocarat, adest.
 Nec licet, & longum est, epulas narrare Deorum,
 In multo nox est peruigilat a mero.
 Dij temere errabant, in opacæ vallibus Ida:
 Pars iacet, & molli gramme membra leuat.
 Hi ludunt, hos somnus habet, pars brachia nectunt,
 Pars viridem celeriter pede pulsât humum.
 Vesta iacet, placidamque caput secura quietem,
 Sicut erat posuim cespite sulta caput.
 At ruber horrorem custos, Nymphasque Deasque
 Captat, & errantes fertq;, referiq;, pedes.
 Aspicit & Vestam, dubium est, Nymphamne putarit,
 An scierit Vestam, scisse sed ipse negat.
 Spem caput obscenam, furtimque accedere tentat.
 Et fert suspensos corde micante gradus.
 Forte senex, quo vectus erat, Silenus a sellum.
 Liquerat ad ripas lene sonantis aque.
 Ibat, ut inciperet longi Deus Helleponti,
 Intempestivo cum rudit ille sono.
 Terra voce graui surgit Dea conuolat omnis.

Turba,

A

*Turba, per infestas effugit ille manus.
Lampasos hunc soli solita est mactare Priapo,
Apta asini flammis indicis extra damus.
Quem tu diua memore pane monilibus ornas.
Cessat opus, vacua conticuere mola,*

Vestalibus matronæ nudis pedibus ad Vestæ templum ibant, cuius moris causam hanc affert Ouidius, quam se à matrona quadam accepisse dicit, quòd olim ea parte lacunæ fuissent, ira vt sicco pede templum Vestæ adiri non poterit: nudis igitur pedibus matronas accessisse, id quod & postea siccatis iam lacunis in memoriam veteris stas observarint. Ouidij versus, quia multi sunt, non liber adscribere.

Hoc etiam die, siue, at aliis placet, precedenti Ioui Pistori ara in Capitolio posita est, de qua Onidius pluribus versibus, quos ab ipso petes. Lactantius: Quo tempore Galli Capitolium obsidebant, Ioui Pistori ara posita fuit, quòd Romanos Duces in quiete monuisset, vt ex omni frumento, quod haberent, panem facerent, & in hostium castra iactarent, eoque facto soluta est obsidio, desperantibus Gallis, inopia subigi posse Romanos. Vide etiam Plutarchum & alios.

Hoc die D. Iunus Brutus vltiorem Hispaniam subegit. & M. Crassus cum exercitu à Parthis cæsus est, de quibus præter Ouidium, epitome Liuij lib. 56. & 106. Appianus in Parthico, Plutarchus in M. Crasso, & Iustinus lib. 41. & 42. In primis Cærolus Sigonius in Fastorum Commentariis.

III. Idus Iunii, MATRALIA erant, quorum sic meminit kalendarium.

B. MATR. N. Hoc est, Matralia Nefastus.

MATRALIA Matris Marutæ festa, inquit Festus. Quæ fuerit Mater Matræ, libro 2. harum Antiquitatum exposuimus. Ritus sacrorum huius Deæ hic erat: aditu templi eius seruæ prohibebantur, vnam duntaxat matronæ introducebant, & colaphos genis eius infligebant: quod fieri ex æmulatione huius Deæ aduersus maritum Plutarch. arbitratur. Cum enim suspicata ea esset, maritum amare ancillam, in infaniam prolapsa, filium perdidit, vnde hic ritus seruatur: vt ancillæ profus ab eius sacro arcerentur. In huius etiam Deæ sacrificio, matronæ sororum in liberos pro suis in vltima accipiebant, eisque bona precabantur. Denique ea agebant, quæ Bacchi nutricibus & casui, in quem Ino propter Pellicem venit, couenirent. Plutarch. in Camillo item in Quæstionib. Romanis, quæst. 16. & 17. Libum quo ei sacrum fiebat, testuatum dicebatur, attestante Varrone, qui libro 4. de lingua Latina sic scribit: Testuatum, quod in castu caldo, (v el vt alij legunt, teste calda.) coquebatur: vt etiam nunc Matralibus id faciunt matronæ. De huius Deæ sacris ira Ouid.

Ite bonæ matres, vestrum Matralia festum,

Flauaque Thebanæ reddite liba Deæ.

Pontibus & magno vincita est celeberrima Circo

E

Area, qua posito de boue nomen habet,

Hac ibi luce serunt Matrutæ sacra parenti

Sceptriferas Serui templa dedisse manus.

Quæ, Dea sit, quare famulas à limine templi

Arceat: arceat enim, libaque tosta perit.

Bacche racemiferos, hedera redimite capillos,

Si domus illa tua est, dirige vatis opus.

Et paullo post.

F

Hospita Carmentis fidos intrasse Penates.

Diceris, & longam deposuisse famem.

Liba sua properata manu Tegeæa sacerdos

Traditur, & subito cocta dedisse fisco.

Nunc quoque liba iuvant festis Marralibus illam,

Rustica sedulitas gratior arte fuit.

Et rursus:

Cur vetet ancillas accedere, quaritis? odit,

Principiumque odij, si sinat ipsa sanam,

Vna ministrarum solita est Cadmea tuarum,

Sæpe sub amplexus coniugis ire tui,

Improbos hanc Athamas furivm dilexit, ab illa,

Comperit agricolis semina tosta dari.

Ipsa quidem fecisse negat, sed fama recepit:

Hoc est, cur odio sit tibi serva manus.

Nam tamen hanc post stirpe sua pia mater adoret.

Ipsa parvum felix visa fuisse parens.

Aterius prolem melius mandabunt illi.

Vtilior Baccho quam fuit illa sibi.

Eodem die P. Rutilius Consul cum L. Iulio Cesare, anno V. C. XC. CLXIV. in bello
Marsico, sive sociali perijt, epitoma Lidij LXXXI. Appianus libr. I. bellorū civiulium
Erat hoc die etiam festū Fortuna: (Sive scilicet, vti Antonius Fanensis arbitratr de
qua nos suprā diximus,) in cuius tēplo signū erat Seruij Tullij regis toga contectū,
cui rei causa Quidius inquirens, tres recitat, vel quod Seruius a Fortuna amatus,
sit ac deinde, Dea puduerit homini succubuisse, ideoque velatū voluerit eius Simu-
la- chrum, vel, quod Seruij morte confusa plebs mœrore, & desiderio Amissi Regis,
cum imaginem eius intuentis, à lachrymis temperare non posset, eam velauerit, ve
lachrymis modum adhiberent: vel, quod ipsi Manes Seruij voluerit simulachrum
istud regi, ne aspicere cogeretur sceleratam filiam Tulliam. Idem simulachrum, or-
ro aliquando incendio, A crematis, consumptisque reliquis omnibus, quæ in eo
templo asseruabantur, solum nulla accepta labe permanuisse, Quidius & Dionysius
scribunt. De hoc Fortuna: festo & Seruij in eius Deæ tēplo simulachro ita Quidius.

Lux eadem Fortuna tua est, auroq; locisq; que

Sed super micetis quis latet iste togis?

Seruius est, & constat eum, sed causa latendi

Discrepat, & dubium me quoque mentis habet,

Tum Dea furtiuos timidè proficetur amores.

Cælestiumque homini concubuisse pudet.

Arsit enim magna correpta cupidine Regis,

Cacæque in hoc vno non fuit illa viro,

Nocte demum parua solita est intrare fenestras,

Vnde fenestralis nomina porta tenet,

Nunc pudet, & vultus velamine calat armatos,

Oraque sunt multa regia tecta toga.

An magis est verum, post Tully funera plebem

Confusam placidi morte fuisse Ducis?

Nec modus ullus erat, crescebat imagine luctus,

Donec eum positis occuluerit togis.

Tertia causa mihi spacio maiore canenda est.

Nos tamen adductos intus agemus equos.

11

Et

A Er infā de Tullia ingressa templum Fortunæ à parente constructum loquutus,
hæc subicit:

Signum erat in folio residens sub imagine Tulli,

Dicitur hoc oculis opposuisse manum,

Et vox audita est, vultus abscondere nostros,

Ne nata videant ora nefanda mee.

Veste datâ tegitur, vetat hanc Fortuna moueri.

Et sic è templo est illa locuta sua.

Ore reuelato cum primum luce patebit

Seruius, hæc posui prima pudoris erit.

Parcite matronæ veritas attingere vestes,

Solennes satis est voce mouere preces.

Sitque caput semper Romano tectus amictu,

Qui rex Romana sexus in urbe fuit.

Arserat hoc templum, signo tamen ille pepercit

Ignis opem nato Mulciber ipse tulit, &c.

C Eodem etiam die Concordiæ ædes à Liuia constructa, & dedicata est, de qua nos
lib. secundo diximus Ouidius:

Te quoque magnifica Concordia dedicat æde

Liuia quam caro præstitit illa viro.

Disce tamen veniens ætas, ubi Liuia tunc est

Porticus, immensa tecta fieri domus,

Vobis opus domus vna fuit, spaciumque tenebat,

Quo breuius multis oppida multa tenent.

Hæc æquata solo est nullo sub crimine regni,

Sed quia luxuria visa nocere sua est

Sustinuit tantis operum subuertere moles,

Totque suas hæres perdere Casar opes.

Idibus Iunij ædes Ioui inuicto consecrata & dedicata fuit, de qua sic Ouidius:

Idibus Inuicto sum data templa Ioui.

Iisdem erant Minusculæ & Quinquatrus, de quibus ita scribit Varro lib. 5. de Ling.

Lat. Quinquatrus Minusculæ dictæ Iuniæ Eidus, ab similitudine maiorum, quod tib-

E Minusculæ Quinquatrus appellabantur Idus Iuniæ, quod is dies festus erat tibici-

num, qui Mineruam colebant. De origine rituum, qui à Tibicinibus Quinquatri-

bus hæc minusculis obseruabantur: ita Liuius lib. 9. Eiusdem (inquit) anni rem-

dictu paruam præterirem, nisi ad religionem visa esset pertinere. Tibicines prohibi-

ti à proximis Censibus erant in æde Iouis, quod traditum antiquitas erat.

Egrè passi Tibur vno agmine abierunt, adeo, vt nemo in Vibe esset, qui sacrifici-

ciis præcineret. Eius rei religio tenuit Senatam, legatōsq; Tibur miserunt, vt da-

rent operam, vt hi homines Romanis restituerentur. Tiburini benigne polliciti,

primum accitos eos in Curiam hortati sunt; vt reuertentur Romam: postquam

F Die festo alij alios per speciem celebrandarum canerum epularum causa inuitant, & vi-

no, cuius audidum genus est, oneratos sopiunt atque ita in planstra victos coniciunt,

ac Romam deportant, nec prius sensere, quam plaustris in foro relictis, plenos

crapula eos lux oppressit: tunc concursus populi factus, imperatōq; vt manerent,

datam, vt triduum quotannis ornari vestibus scilicet stordis, & mulcibibus, &

capite personis tecto, quod Valerius & alij tradunt) cum canu, atque hac, quæ nunc A
solemnis licentia, per Urbem vagentur, restitutumq; in ardē vefcendi iis, qui in sa-
cris præcinerent. Hæc Liuius. Eadem Val. Maximus lib. 2. cap. 5. Plutarchus Quæ-
stionibus Romanis, quæstione 55. & Ouidius libro 6. Fastorum, paulo aliter hæc
narrant. Quin etiam Plutarchus hunc ritum Idibus Ianuariis obseruatum fuisse
scribit, non rectè opinor. Versus Onidij sunt.

Et iam Quinquatrus iubeor narrare minores,

Nunc ades, o cœptis flaua Mineria meis:

Cur vagus incedit tota tibicen in vrbe?

Quid sibi persone, quid toga longa, volunt?

Sic ego, sic posita Tritonio cus pide dixit.

Possẽm utinam docta verba referre Dea,

Temporibus veterum tibicinis vsus auorum

Magnus, & in magno semper honore fuit.

Cantabat fanis, cantabria ludis,

Cantabat mœstis tibia funeribus.

Dulcis erat mercede labor tempusque secutum est.

Quod subito grate frangeret artis opes.

Adde quod Aedilis, pompa qui funeris irent,

Artifices solos iusserat esse decem.

Exilio mutant urbem, Tiburque recedunt,

(Exilium quodam tempore Tibur erat.)

Queritur in scana caua tibia, queritur aris,

Ducit supremos mœnia nulla choros.

Seruus erat quidam quantolibet ordine dignus

Tybure, sed longo tempore liber erat.

Rure dapæ parat ille suo, turbamque canoram

Conuocat, ad festas conuenit illa dapæ,

Nox erat & vinis oculique, animique natabant,

Cum præcomposito nuncius ore venit,

Atque ita, quid cessas conuiuas soluere dixit?

Victor vindicta iam venit ecce suo.

Nec mora conuiua valido titubantia vino

Membra mouent, dubij stantque labantque pedes.

At Dominus, discedite aut, plauastroque morantes

Sustulit, in plauastro scripæ lata fuit.

Alliciunt somnos tempus, motusque merumque,

Potaque se Tibur turba redire putat.

Iamque per Equitias Romanam intrauerat urbem,

Et manè in medio plaustra fuere foro.

Callidus ut posset specie, numeroque Senaturn

Fallere, personis imperatora regi.

Admiscitque alios & ut hunc tibicini cœtum

Augeat in longis vestibus ire iubet.

Sic reduces benè posse regi, ne forte notentur,

Contra

A *Contra collega iussa redisse sui.
Res placuit, cultuque nouo licet Idibus uti,
Et canere ad veteres verba iocosa modos.*

XVII. Kalendas Iulias siue Sextiles, qui est dies mensis Iunii xv. in Calendario notatur est: Q. ST. D. F. hoc est, Quando sterces delatum fas.

Dies qui vocatur sic: QUANDO STERCVS DELATVM FAS. (inquit Varro lib. 5. de Lingua Latina) ab eo appellatus, quod eo die ex æde Vestæ sterces euertitur, & per Capitolinum cliuim in locum deferretur certum. Festus, quemadmodum Iosephus Scaliger restituit: QUANDO STERCVS DELATVM, FAS, eodem modo in Fastis notatur dies, qui talis est, vt ædis Vestæ purgetur, stercesque in cliuim Capitolinum deferatur, cum id factum sit, tum est Prætori fas. Idem in voce Stercus: Stercus ex æde Vestæ XVII. Kalendas Iulias deferretur in angiportum medium ferè cliui Capitolini, qui locus clauditur porta Mercoraria. Tanta sanctitatis maiores nostri esse iudicauerunt. Ouidius:

*Tertia lux veniet, qua tu Dudona Thyene
Stabis Agenorea fronde videnda bonis.*

*Hæc est illa dies, qua tu purgamina Vestæ
Tibri per Hetruscas in mare mittis aquas.*

C XIV. Kalend. Iulias, siue Sextiles Palladi in Auentino sacrè fiebat, de quo Ouidius.
*Iam sex & totidem luces de mense supersunt,
Huic unum numero tu tamen adde diem.
Sol abit è Geminis & Cancris signa rubescunt,
Cæpit Auentina Pallas in arce coli.*

Sequenti die, qui est XIII. Kalendas Iulias, Summano templum positum fuit, de quo idem Ouidius:

*Iam tua Laomedon oritur nurus, orta que noctem
Pellit, & è pratis cana pruina fugit.*

D *Reddita quisquis is est, Summano templa feruntur
Tu cum Romanis Pyrrhe timendus eras.*

IX. Kal. Iulias, Dies ater erat, quod Ouidius his versibus notat:

*Non ego te, quamuis properabis vincere Casar,
Si vetat auspicium, signa mouere velim.*

Sint tibi Flaminius, Thrasymenaque littora testes.

Per volucres aquos multa monere Deos.

Tempora si veteris queris temeraria damni,

E *Quartus ab extremo mense bis ille dies.*

Historiam illam, quam Ouidius indicat, lege apud Liuium lib. 22. Val. Maximum lib. 1. cap. 6. de Prodigijs, & Plutarchum in Fabio.

IX. Kal. Iulias Syphax à Masanissa superatus: item Hasdrubal ductu M. Liuij Consulis & opera Claudij Neronis collegæ cæsus est, de quibus vide Liuium, Plutarchum, Polybium, & Caroli Sigonij Commentarios Fastorum. Ouidius:

Postera lux melior, superat Masanissa Syphacem,

Et cecidit telis Hasdrubal ipse suis

Eodem die festum erat Fortis Fortunæ: de quo sit Varro libro 5. de Lingua Latina. Dies fortis Fortunæ appellatus à Seruio Tullio Rege, quod is sanum Fortis Fortunæ, secundum Tyberim, extra Urbem dedicauit Iunio mense. Donatus in Phormionem Terentij, hanc ædem trans Tyberim fuisse scribit, quo & pedibus iri per pontes, & per fluuium lynthribus vehi poterat. Colebant Fortem Fortunam, & hunc diem festum agebant ij, qui arte aliqua viuere: vnde Columella ad Oultores:

Et celebres Fortis Fortuna dicite laudes.

Naues item coronatæ per Tyberim conuiuia agitabant. Ouidius:

Quam citò venerunt Fortuna Fortis honores

Post septem lucas Iunius actus erit.

Ite, Deam lati fortem celebrate Quirites,

In Tyberis ripa munera regis habet.

Pars pede, pars etiam celeri decurrite cymba,

Ne pudeat potos inde redire domum.

Ferte coronata iuuenum conuiuia lintres,

Multaque per medias uina bibantur aquas.

Plebs colit hanc, quia qui posuit, de plebe fuisse

Fertur, & ex humili sceptrum tulisse loco.

Conuenit & seruis, serua quia Tullius ortus

Constituit dubia templa propinqua Dea.

V. Kal. Iulij templum dedicatum Laribus, ad quod habitabant puellæ, quæ coronas texere consueuerant. Ouidius:

Lucifero subeunte Lares delubra iulerunt,

Hic ubi fit docta multa corona manu.

Eodem etiam die Iouis Statoris templum conditum, de quo Ouidius:

Templum idem Statoris erit, quod Romulus olim

Ante Palatini condidit ora iugi.

IV. Kalend. Iulij templum in colle Quirinali dedicatum est. Ouidius:

Tot restant de mense dies, quot nomina Parcæ

Cum data sunt trabee templa Quirine iuæ.

Pridiè Kalendas Iulias templum Herculi & musis est consecratum, de quo idem Ouidius:

Tempus Iulæ cras est natale Kalendis,

Pierides cœptis addite summa meis,

Dicite Pierides, quis vos addixerit isti,

Cui dedit inuictas victa nouerca manus,

Sit ego sic Clio, clari monumenta Philippi

Aspicis, unde trahit Marria casta genus.

Plura de hoc Herculis & Musarum templo, sicuti etiam de templo Quirini, Iouis Statoris Larium, Fortis Fortunæ, & aliorum diximus lib. secundo, quæ hic repetantur. Atque de mense Iunio hæcenus.

De mense Iulio, & festis in eo diebus. CAP. XI.

In explicatione Factorum hæcenus fuimus prolixiores, cum multa nobis eò pertinentia suppeditauerit Ouidius in suis Factorum libris, cuius auxilio iam destituti, erimus multis partibus breuiores cum præter vetus Kalendarium, nihil quo inuari possumus, habeamus. Quod igitur ad huc, qui sequitur mensem atinet, & in ordine septimus est, dictus is à primis temporibus fuit Quintilis, eò quod quinquagesimè esset à Marrio, quæ Romulus anni principium fecerat: quod nomè etiam tum, cum iam Numa Pòpilius reliquis decem mensibus à Romulo institutis, duos alios, Ianuariū uidelicet, & Februariū addidisset, & Ianuarius primus anni mensis esset, retinuit. Postremis temporibus idem mensis Iulius appellatus fuit, à C. Iul. Cæsare, qui eo mense natus ferebatur. Quæ omnia Macrobi. lib. I. Saturn. cap. 12. sic explicat. Sequitur Iulius, qui cum

secua.

- A** secundum Romuli ordinationem Martio anni tenente principium. Quintilis à numero vocaretur: nihilominus tamen etiam post præpositos à Numa Ianuarius, ac Februarius, retinuit nomen, cum non videretur iam quintus esse, sed septimus. Sed postea in honorem Iulij Cæsaris Dictatoris, legem ferente M. Antonio, M. filio Cof. Iulius appellatus est: quod hoc mense ad xv. Idus Quintilis, Iulius procreatus sit. Hæc Macrobius. Dio quoque Historiarum lib. 44. cum honores Cæsari à Senatu decretos commemorat, addit & hoc, quod mensi, in quem Cæsaris natalis comperebat, Iulium cognominauerint. Idem Suetonius in ipsius vita, cap. 76. Plutarchus in Numa, & Censorinus de Die natali, tradunt. Festus: Iulium mensi appellatum, quod eo mense dicitur Iulius natus. Factum hoc esse anno ab Vrbe condita 1000. x.
- B** C. Cæsare v. Cof. cum M. Antonio. Sigonius ex eorum temporum historiis ostendit. His mensis, qui in tutela Iouis erat, semper xxxi. dierum fuit, uti ex iis, quæ initio huius libri diximus, constat.

DE DIEBUS MENSIS IULII FESTIS.

Kalendis Iuliis, siue Quintilibus nullum festum in Calendario notatum est. Illud tamen de iis notatum videtur esse dignum, quod eo die migrationes ex ædibus apud veteres fieri consueverint qui dies primus cōductionum erat, uti ex Cic. lib. 2. epist. 3. ad Q. Frat. Suetonio in Tiberio, & Martiali cognoscitur, qua de re multa ex Iuriconsultis quoque congestis, & explicauit Antonius Augustinus lib. 4. Emendat. atque

C opin. cap. 14 quem legitem Beroaldi Comment. in Suetonij Tiberium, cap. 35.

III. Nonas Poplifugia fuerunt, quorum sic meminit Calendarium: **NONAS POPLIFUGIA**. NP. hoc est, Poplifugium, Nefastus.

Dies **POP LIFUGIA**, inquit Varro lib. 5. de lingua Latina, videtur nominatus, quod eo die repente tumultu fugerit populus. Non multo enim post hic dies, quam decessus Gallorum ex Vrbe: & qui tum sub Vrbe populi, ut Ficulneates, ac Fidenates, & finitimi alij, cōtra nos coniurauerunt. Aliquot huius diei vestigia fugæ in sacris apparent, de quibus rebus Antiquitatum libri plura referunt. Macrobius lib. 3. Saturnal. cap. 2. de Vitula Dea, quam ea sit, locutus, hæc subiicit: Piso ait Vitulam, Victoriæ nominari. Cuius rei hoc argumētum profert, quod postridiè Nonas Iulias,

D re benè gesta, cum pridie populus à Thufcis in fugam versus sit (vnde populifugia dicitur) post victoriam certis sacrificiis fiat vtilario, Plutarchus in Romulo scribit, eum diem, quo Romulus fato concesserit, ob consternatum repentinam Regis morte populum, fugam plebis appellari, ac Nonas Caprotinas, siue Capratinas: eoque die Romanos ex Vrbe ad Capræ paludem exeuntes sacrificare. Ad quod factum dum exirent, eos multa vitatorum nominum inclamare, veluti Marci, ac Caij, imitantes eam, quæ tum acciderat, fugam, ac mutuum inuocationem eum timore ac tumultu factam. Quod etiam Dionys. lib. 2. tradit.

Pridiè Nonas Quintiles. Ludi Apollinares celebrantur. sic enim Calendarium: **C. N. LVDI APOLLIN.** hoc est, Nefastus. **LVDI APOLLINARES.** De his, sicut & de E reliquis, qui sequuntur, dicemus libro sequenti.

Nonis Quintilibus item Ludi celebrabantur, testante in Calendario, quod sic habet: **D. NON. N. LVDI.** hoc est, Nonæ, Nefastus, **LVDI.** Hæ Nonæ dicebatur Nonæ Caprotinæ, de quibus ita scribit Varro lib. 5. de Lingua Latina: Nonæ Caprotinæ, quod eo die in Latino Iunoni Caprotinæ mulieres sacrificantur, & sub caprifico faciunt, & caprifico adhibet virgam. Ob hoc toga prætexta data eis. Macrobius lib. 1. Saturnal. cap. 11. Nonis Iuliis diem festum esse ancillarum, tam vulgo notum est, ut nec origo, nec causa celebritatis ignota sit. Iunoni enim Caprotinæ die illo liberæ pariter, ancillæque sacrificant sub arbore caprifico, in memoriam benignæ virtutis, quæ ancillarum animis pro conseruatiōe publicæ dignitatis apparuit, &c. Et postea

F cum recitasset historiam de memorabili isto ancillarum Romanarum facto, quam nos libro 2. cum de Iunone Caprotina ageremus, ex Macrobio citauimus, hæc subiungit: Memor beneficij Senatui, omnes ancillas manu iussit emitti: docemque eis ex publico fecit, & ornatum, quo tunc erant vsæ, gestare concessit, diemque ipsum Nonas Caprotinas nuncupauit, ab illo Caprifico, ex qua signum victo-

ria ceperunt: sacrificiumq; statuit annua solemnitate celebrandum, cui lac, quod ex caprifico manat, propter memoriam facti præcedentis adhibetur. Plutarchus in Romulo & Camillo duas diuersas opiniones, cur hæc Nonæ Caprotinæ appellatæ & institutæ sint, recēset, quarum vna est, quod hoc die Romulus apud Capræ paludem, concione habita repente tempestate orta, disparuerit: altera eadē est cum ista, quam modò ex Macrobio recitauimus. Inter alia hæc scribit: Romani facti in hostes inopinantes imperu, victoria poriti diem eum in rei memoriam festum celebrant: & à Caprifico Nonæ Capratinæ vocantur. Epulum autem præbēt mulieribus extra Urbem, sub vmbraculis ex ficum frondibus contextis: seruatq; circumeuntes ludunt, deinde inuicem se plagis, ac lapidum ictibus impetunt, quasi tum quoque Romanis in prælio adfuerint, pugnantibusque opem tulerint. Idem in Camillo: In memoriam facinoris istius ancillarum folenne illud festū agit. Primò enim confertim exeuntes, multa communium ac tritorum apud Romanos nominum, vt sunt, Caij, Marci, Lucij, & alia id genus inelamant: imitantes eam, quæ tum iurua inter properadum fuit inuocatio. Deinde ancillæ eleganti habitu circumeunt, iocisque obuios impetrant: test & pugna inter ipsas, quo indicatur, tum quoque ipsas contra Latinos suis auxilio fuisse. Cum epulantur, sedent sub vmbraculis ex ficulis frondibus contextis: & diem Nonas Capratinas nuncupant: nimirum à Caprifico, à qua facem illam atdentem sustulit: ac Hæc Plutarchus.

Sequentibus diebus quinque ludi fuerunt celebrati, de quibus libro sequenti agemus.

IV. Idus Quintileis C. Iul. Cæsaris natalis fuit, vti initio huius capituli meminimus.

III. Idus Quintileis LVDI CIRCENSES edebantur, de quibus postea.

Pridiè Idus Quintileis ita notatur in Calendario: CC. Merk. hoc est, Comitialis MERKATVS. sic enim plerique interpretantur. Hubertus Goltzius in suo vberissimo Antiquitatis thesauro monet, considerandum esse, an non legendum sit Mercurialia, ita vt intelligatur Mercurij festum, Sicut Saturnalia Saturni, Vulcanalia Vulcani festum appellantur. Durabant autem hi siue Merkatus, siue hæc Mercurialia vsque ad xiv. Kal. Sextileis.

Eodem die ædes Fortunæ Muliebris dedicata est, de qua præter alios. Scriptores vide 2. Antiquitatum librum.

Eidibus Quintilibus transuectio erat Equitum Rom. ab æde Honoris in Capitolium, de quo Val. Maximus. Liuius lib. 9. extremo: Ab eodem (Q. Fabio) institutum dicitur, vt equites Idibus Quintilibus transueherentur. Ad quem locum annotat Sigonius, Liuium videri id significare, de quo Plutarchus in Pompeio: ad sedentes in foro Censores, vnumquemque equitem equum suum adduxisse, & de stipendiis legitimis confectis interrogatos, rationem iis reddidisse. Verum videtur errare. Non enim instituit Q. Fabius equites trabeatos Idibus Iulij censerii, sed transuehi, sic nimirum, vt equites Rom. Idibus Quintilibus ab æde Honoris, equis insidentes, & olea coronati in Capitolium transirent. Ita enim Liuium & Valerium expressè interpretatus est Aurelius Victor (quem libri de Viris illustribus auctorem Andreas Schottus prodidit) vbi de Q. Fabio Ruliano ad hunc modum legitur: Hic primus instituit, vt Equites Rom. Idibus Quintilibus ab æde Honoris, equis insidentes in Capitolium transirent. Ex quo loco satis perspicuum est, non censionem Equitum instituisse Fabium, sed Equitum transuectionem quandam, quæ singulis Idibus Quintilibus ordinis totius equestris recognoscendi, probandique gratia fieri videtur consueuisse. Meminit huius ritus etiam Plin. lib. 15. cap. 4. his verbis: Oleæ honorem Romana maiestas magna præbuit, turmas Equitum Idibus Iulij ex ea coronando. Atque de hæc Equitum transuectione loquitur Suetonius, cum ita de Augusto scribit: Augustus Equitum turmas frequenter recognouit, post longam intercapedinem reducto more transuectionis: sed neque detrahi quemquam in transuehendo ab æcufatore passus est, quod fieri solebat, &c. Ad hanc transuectionem etiam Vlpianus respexisse videtur, negans eum qui equo publico in Capitolium (sic enim legendum, non, in causâ publica, vt vulgati libri habent) transuehitur, in ius vocari posse, cap. 2. de in ius voc. Cuius loci, sicut etiam superiorum Liuii aliquot, & aliorum expli

A explanationem debemus claris. I. C. Iac. Ræcardo, quem lib. 2. Variorum cap. 15. de hac re legere poteris: ex quo etiam hæc ferè omnia descripsimus. Dionys. Halicarn. lib. 6. paulò aliter de hoc ritu scribit, videlicet, institutum esse in honore castoris & Pollucis, & in memoriâ victoriæ, quam Romani ex bello cum Latinis populis quòd gestum fuit, A. V. C. CCLVI. I. A. Posthumio, T. Virginio Coss. anno XIV. liberæ Reipublicæ reportârunt, quàmque Castor & Pollux equestri habitu, & equis vecti Romæ annuciârunt. Hæc enim sunt eius verba: Eius miracificæ apparitionis numerum in Vrbe multa extant monumenta: in foro templum Castorum publicè constructum, ubi visæ sunt eorum imagines, vicinûsque fons his sacer dictus, & vsque ad nostra tempora creditur: tum sacrificium splendidum, quod quorannis populus

B Rom. per primarios equestris ordinis Idibus Quintilibus peragit, quia die victoria hæc illi contigit. Præter omnia verò post sacrificium transfectio eorum, in qui equos habent ex publico: qui per Tribus & Centurias distincti, ordine in equis vehuntur omnes, quasi è pugna redeant, coronati fronde oleagina, & togis palmatis amicti, quas vocant trabæas, initio pompæ facta ab æde Martis, quæ extra Vibem sita est, & pertranseuntés cum cæteras Vibis partes, tum forum, ad ædemque Castorum, nonnunquam quinque virorum millia, gerentes quicquid donorum militariû acceperunt à duobus: egregiû sanè spectaculû, dignûq; imperii magnitudine: Hactenus Dionysius. XVII. kalendas Sextileis: dies atra Alliensis dicta: qui dies atrî sint. & cur sic appellati supra ostendimus. Hic autem dies peculiariter Alliensis vocatus quo eo die Tribuni militum legiones ad aliam fluuium educentes, à Gallis pugna victi sint, & Vibem amiserint. Plutarchus. Quæstionibus Romanis quæstione 25. & in Camillo. Livi libro. 5. Macrobius libro 1. Saturnal. cap. 16. Cicero epistola 5. libri 9. ad Atticum: Maiores nostri funestiorè diem esse voluerunt Alliensis pugne, quàm Urbis captæ, quod hoc malum ex illo: Eodem die trecenti Fabii ad Crameram in Herruria cæsi feruntur. Auctor Plutarchus.

C XIV. kalend. Sextileis Lucaria erant, de quibus ita kalendarium: H. LVCAR. NP. MERCATVS: hoc est, LVCARIA. Nefastus primò MERCATVS.

LVCARIA festa, inquit Sext. Pompeius, in luco colebant Romani, qui permagnus inter viam Salariam, & Tiberim fuit: pro eo, quod victi à Gallis fugientes è prelio, ibi se occultauerunt. Varro libro 5. de Lingua Latina Lucaria item à luce, quod propter lucem amissam is cultus institutus. Sic hunc locum restituit Iosephus Scaliger, cum antea legeretur: Lucere item à luce, &c. Festus igitur à luco. Varro autem ab luce, hoc est, liberata amissâ Lucaria deducit.

D XIII. Kalendas Sextileis LVDI VICTORIÆ CAESARIS, quorum meminit Suetonius in Augusto, cap. 10. Dio lib. 45.

XII. kalend. Sextileis Lucaria repetebantur, teste kalendario, quòd sic habet: B. LVCAR. LVDI. Hunc diem Solinus capite 35. ex sententia Sacerdotum Ægyptiorum facit mundi natalem. Sed variæ sunt de eo veterum & recentiorum sententiæ, ac disputationes, de quibus videre potes Lilius Gyraldum libro de Anno, Mensibus, ac Diebus. Hadrianum Iunium Animaduersorum li. 3. cap. 8. & alios multos.

E X. kalendas Sextileis Neptunalia erant, de quibus ita kalendarium: D. NEPT. LVDI. hoc est, NEPTVNALIA, LVDI. De Ludis dicemus suo loco.

NEPTVNALIA, inquit Varro lib. 5. de Ling. Lat. à Neptuno: eius enim Dei feræ.

II. kalendas Sextileis Furrinalia erant, quorû ita kalendarium meminit: F. FVR. NP. LVDI. hoc est, FVRRINĀLIA. Nefastus primò LVDI.

FVRRINĀLIA, inquit Varro lib. 5. de Ling. Lat. à Furina, quòd ei Deæ feræ publicæ dies is, cuius Deæ honos apud antiquos. Nam ei sacra instituta annua & Flamen attributus: nunc vix nomen notum paucis. Festus: Furrinalia, siue Furrinalia, sacra Furinæ, quàm Deam dicebant.

F Sequentibus diebus LVDI IN CIRCO fuerunt editi, de quibus suo loco.

Quod Festus notat rutilas canes, id est, non procul à rubro colore, immolari vt ait Atteius Capito, canatio sacrificio pro frugibus, deprecandæ seuitiæ causa sideris Caniculæ, id videretur etiam ad hunc mensem referendum, licet dies ignoretur.

De mense Augusto, & festis in eo diebus

CAP. XII.

Sicut præcedens mensis Quintilis, ita hic Sextilis dictus est, quod sextus à Martii anni principe esset. Postea Augusto imperante in ipsius honorem Augustus est appellatus. quæ de re ita scribit Macrobius Saturnal. lib. 1. cap. 12. Augustus deinde est, qui Sextilis antea vocabatur, donec honori Augusti daretur, ex Senatusconsulto, cuius verba subiici: Cum Imperator Cæsar Augustus mense Sextili, & primum Consulatum inierit, & triumphos tres in Urbem intulerit, & ex Ianiculo legiones deductæ, securæque sint eius auspicia, ac fidem, & Ægyptus hoc mense in potestatem populi Romani redacta sit, finisque hoc mense bellis civilibus impositus sit, atque ob has causas hic mensis huic Imperio scælicissimus sit, ac fuerit, placere Senatui, ut hic mensis Augustus appelletur. Item Plebiscitum factum ob eandem rem, Sext. Pacubio, Tribuno plebem rogante. Hactenus Macrobius. Idem ferè Dip libro 55. tradit, his verbis: Mensem Sextilem, Augustum nominavit: quod nomen cum alij Septembri, quo mense natus esset Augustus indere vellent, ipse Sextilem prætulit, quod eo mense primum Consul factus, ac eo multis magnis præliis victoria potitus esset. Et Suetonius in Augusto, cap. 31. Annum, inquit, à diuo Julio ordinatum, sed postea negligentia conturbatum atque confusum, rursus ad pristina rationem redegit. in cuius ordinationem Sextilem mensem è suo nomine nuncupavit, magis quam Septembrem, quo erat natus: quia hoc sibi & primum Consulatus, & insignis victoriæ obtigissent. Cæterum hic mensis, qui in Cereis tutela erat, ex ordinatione Romuli & Iulij xxx. ex Numæ autem constitutione xxiv. dierum fuit, uti initio huius libri docuimus.

DE DIEBUS MENSIS AVGVSTI FESTIS.

Kalendis Augusti nullæ feriæ in illo calendario, quod initio huius libri posuimus, notatæ sunt. Legimus tamen apud Dionem lib. 6 kalendis Augusti equestria certamina fuisse exhibita, quod eo die Martis ædes consecrata esset.

IV. Non. Augusti erant feriæ, quod Cæsar Hispaniam citeriorem vicisset. Harum ita meminit calendarium: FER QVOD HOC DIE C. CAESAR HISP. CIT. VICIT. quemadmodum etiam in altero illo Calendario, quod beneficio Benedicti Ariæ Montani in lucem datum est, scriptum fuisse, fragmentum istud ostendit, CIT. VICIT. priora enim desiderantur. Hæc verò quæ prius ex Calendario integro adscripti verba, sic legenda sunt: FER IE QVOD HOC DIE C. CAESAR HISPANIAM CITERIOREM VICIT. De hac verò victoria & feriis in memoriam eius celebratis Dio lib. 43. Id postremum bellum ab eo confectum est hancque ultimam victoriam reportavit, &c. Nilominus tamen aperte triplex triumphus, triplexque pompa Romæ de victoria Hispanensi habita est, feriæque insuper quinquaginta dierum actæ. De eadem victoria Suetonius in Julio Cæsare, cap. 36. & alibi Plutarchus in eius vita, Hirtius libro de Bello Hispanensi. Velleius lib. 2. In primis Car. Sigonius in Fastrorum Commentariis, ad annum 1000. iix.

V. Idus Augusti ita notatus in Calendario est: HOC DIE CAESAR HISPALI, VIC. id est.

HOC DIE CAESAR HISPALIM VICIT. Meminit & huius victoriæ Dio libro 43. item Suetonius in Cæsare, & Hirtius libro de Bello Hispanensi.

IV. Idibus Aras Opis & Cereis in vico Iugario cõsecratas esse, Lilius Gregorius Gyraldus ex veteri, ut ipse ait, Calendario notat.

Pridiè Idibus Herculi magno Custodi in circo Flaminiæ sacra facta esse, idem Lilius Gyraldus annotat, ex veteri Calendario.

Idibus Augusti Dianæ sacra fiebant, quod testatur Martialis epigram. 68. libri 12. F

Moisæ Mercurium creastis Idus.

Augustus redit Idibus Diana.

Et Aufonius Eidyllio de feriis Romanis:

A *Et medias Idus, Maij, Augustique recursu,*
Quas sibi Mercurias, quasque Dianâ, dicat.
 Has ferias intelligit Propertius cum lib. 2. eleg. 33. sic scribit:
Sed tibi me credere turba vetat,
Cum videt accensis deuotam currere iadis
In nemus, & Trinia lumina ferre Dea.

Mulieres enim voti damnatae, & compotes ab Vrbe ardentes faces in Atrium nemus, vbi religiofissimè colebatur Diana, ferebant illius Deae feris, vt Ouidius in Fastis scribit:

B *Sapè potens voti frontem redimita coronis*
Foemina lucentes portat ab vrbe faces.
 Et Venatores (nam venationibus Diana praest) saepenumero faces spicatas accensas eò ferebant & canes suo morbo, aut scabie affectos in sulis velatos Dea sistentant, omneq; instrumentũ venatorium ante eam collocabãt Gratius de Venatione:
Spicataeque faces sacrum ad nemorale Diana
Sistimus, & solito catuli venantur honore.
Ipsaque per flores medio in discrimine luci
Strauere arma sacris, & pace vacantia festa.

C Sed & Diana, quæ venari, ferasque agitare, & sagittis conficere antiquorum opinione censebatur, illis ipsis feris suis, quæ Idibus Augusti celebrabantur, emeritos canes, quieròsq; à venatione, & immunes habere credebatur, ipsaque etiã ferari. Staius Pampinius 3. Sylvarum:

— ipsa coronat
Emeritos Diana canes, & spicula tergit,
Et tutas sinit ire feras.

Collegit hæc Adrianus Turnebus Auerf. lib. 7. cap. 26. ex quo ea descripti.

Eodem die festum erat seruorum & seruarum, de quo ita scribit Plutarchus Quæstionibus Romanis, quæstione 100. Cur Idibus Sextilis; qui nunc Augustus dicitur, feriae sunt viri? sexus feruis: mulieres autem tum maxime lauare & purgare capita student? An hoc feruis datum, quod ea die Seruius Rex natus è capriua fuit ancilla? lotio autem capitis ab ancillis feriarum causa cepta, vt iam ad liberae peruasit? Hactenus ille.

XVI. kalend. Septembris Portumnalia erant, de quibus ita kalendarium: E. PORT. NP. hoc est, PORTVMNALIA, Nefastus primò.

PORTVMNALIA, inquit Varro, libro 5. de Lingua Latina; dicta à Portumno cur eo die ades in portu Tiberino facta, & festi instituta. Adrianus Turnebus addit: Rem diuinam fieri consueuisse ad pontem Æmilium, vbi eius ades fuerit Plura quæ de Portumnalibus afferam, non habeo: De Portumno vide que scripsimus li. 2. ca. 13.

F XIV. kal. Septembris VINALIA erant, quorum kalendarium sic meminit: G. VIN. F.P. hoc est, VINALIA, Festus primò.

VINALIA duplicia erant, alia Veneri, alia Ioui celebrabantur: quæ tamen Scriptores veteres in modam confundunt: in ad eam ea quæ Veneri sacra erant, & ob id Veneralia à Plutarcho dicuntur, mense Aprili; altera mense Augusto celebrata tradunt: modò contrarium scribunt, vt incertus sis, quid potissimum sequaris. Ioseph. Scaliger Castigationibus suis ad Festum inclinat in hanc sententiam, quod Vinalia Veneris, siue Vinalia priora mense Aprili; altera v. h. Ælia, quæ Iouis erant, & Rustica Vinalia appellabantur, Augusto mense fuerint celebrata: quem I & nos secuti ante sumus, & adhuc sequemur: quamvis, vt ipse etiam faceret, contrarium apud Scriptores reperitur. Sic enim Varro libro 5. de Lingua Latina: Vinalia Rustica dicuntur ante diem kalendas Septembris: quod tam Veneri dicitur adis, & hori eius iusticia assignatur, ac tum sunt feruari offitores: Paulus Festi mutilator: Rustica Vinalia quartodecimo kalendas Septembris celebra-

bantur, quo die primum vinum in urbem deferrebant. Festus: Rustica Vinalia appellatur mense Augusto, quartodecimo Kalendas Septembris, Iouis dies Festus, quia Latini bellum gerentes aduersus Mezentium, omnis vini libationem ei Deo dedicauerunt. Eodem autem die Veneri templa sunt consecrata: alterum ad Circum maximum: alterum in luco Libitinesis, quia in ipsius Deæ tutela sunt horri. Quod idem ferè in voce Roscij scripsit, quæ verba à Iosepho Scaligero sic sunt restituta: Rustica Vinalia mense Augusto Veneri dicata sunt, quod eodem die ædis ei consecrata sit: iumenta quoque olitores, & omnes horri in eius tutela sunt. &c. Contra tamen, & in superioribus, quos citauimus locis scripsit, & in voce Vinalia: Vinalia, inquit, diem festum habebant, quo die vinum nouum Ioui libabant. Huius verò libationis vini, quæ Ioui fiebat, ita meminit idem alibi: Calpar vinum nouum, quod ex dolio demitur sacrificij causa, antè quàm gustetur, Ioui enim prius sua vina libabant, quæ vocabant Vinalia. Id autem fiebat, inquit Iosephus Scaliger in Coniectaneis, ne reliquum, quod in apothecis illis, vnde calpar promeretur, remaneret: sacrum esse inciperet, & omnino ex vrbibus eriperetur humanis: sed calpari libato, religione solueretur: Itaque cum Calpar libabatur, Inferium vocabant, quod solum inferretur, his verbis: Maeste hocce vino inferio esto. Et hoc præcipue dicebatur de vino diffuso, & deliari. Nam alioqui de eodem musto libabant: sed id Sacrima vocabatur, posteaquam poluxerat eas confectiones, quæ vocabantur Suffim entra, ex faba millioque molito, multo sparso: quæ Diis eo tempore dabantur, quo vix calcata prælo premebantur, &c. Hactenus Iosephus Scaliger. Ex quibus cognoscere licet causam superstitionis illius, cur vinum nouum tangere nefas esset, antequam Vinalia kalerent.

XII. Calend. Septembris Consualia erant: sic Calendarium: A Cons. NP. quod interpretantur, CONSVALIA, Nefastus primò.

CONSVALIA, inquit Varro libro 5. de Lingua Latina, dicta à Conso, quòd tum ferriæ publicæ ei Deo, & in circo ad aram eius ab Sacerdotibus sunt ludi illi, quibus virgines Sabinæ raptæ. Festes: Consualia ludi dicebantur, quoniam in honorem Consi facebant: quem Deum Consilij putabant. Liuius libro 1. ab Vrbe condita auctor est, Consualia ludos esse Neptunæ Equestris: De his ita Plutarchus in Romulo: Romulus sparserat rumorem, reperisse se aram cuiusdam Dei sub terra occultatam. Dei nomen Consus fuit, sine quòd in consultando iuaret, sicut Latinis est consilium, & consul: siue is Neptunus equestris est: nam ara Consi in Circo maiori reliquo tempore latens, Circensibus ludis appareret: siue quòd alij asserunt, ab dito consilio, arcanoque haud inconuenienter subterranea Deo ei ara tribuitur. Ea ergo ara, prolata, sacrificium eius nomine splendidum & ludos, & spectaculum publicum edidit, conuocatis ad hoc finitimis, &c. Et paulò post: Raptæ autem sunt virgines xv. Calend. Septemb. quo de Consualia. Vbi in numero eratum puto, cum Calendarium XI. Calend. Septemb. festum illud collocet. Consualibus equos, asinosque coronabant, & ociari sinebant: vel quia ferriæ istæ Conso, qui equester Neptunus est agebantur: asinus autem tum equo consors est, iuxtaque fruitur vacatione laboris: vel quia tum commoda nauigandi maris tempestas exhibita, iumentis qualemcunque quietem præbebat. Plutarc. Quæst. Rom. q. 48. Festus quoque scriptum reliquit. Mulis celebrari ludos in Circo maximo Consualibus consueuisse, quia id genus quadrupedum primum putaretur ceptum curru vehiculoque adiungi.

XI. Calend. Septemb. dies intercisus erat, quod testatur Calendarium his notis: B. EN. hoc est, ENDOTERCISVS Endotercisi, vel intercisi dies qui sunt, supra est à nobis explicatum.

X. Calend. Septemb. VOLCANALIA erant, restante id ipsum Calendario, quod sic hactenac: C. VOLC. NP. hoc est, VOLCANALIA, Nefastus primò.

VOLCANALIA, inquit Varro lib. 5. de Ling. Lat. à Volcano, quòd ei tum ferriæ, & quòd eo die populus pro se in ignem animalia mittit. Ad Vulcanalia respexit Plinius cum lib. 18. ca. 13. de satione napi scripsit: Serere nudum volunt, precantem sibi & vicinis serere se: sacus vtrique generi iustus, inter duorum minimum dies festos, Nepruni atque Vulcani. Huius etiam festi Columella lib. xj. cap. 3. de raphani satione docens, meminit.

IX. Calend.

A IX. Calend. Septemb. FERIAE LVNAE ERANT IN GRAECOSTASTI, quemadmodum habet fragmentum Calendarij marmoreum effossum Romae sub colle hortulorum, & ab Huberto Goltzio Thesauro Antiquitatis insertum. Hoc etiam die mundus patere dicebatur, qua de re in Octobri agemus.

IIX. Calend. Septembr. Opiconsua erant: sc enim Calendarium: E. OPIC. NP. hoc est, OPICOSIVA, Nefastus primò.

OPICOSIVA dies ab Dea Opiconsua, cuius in Regia sacrarium, quod ideò actum, ut eò præter virgines Vestales, & Sacerdorem publicum introeat nemo, Is cum eat, subfibulum habeat, &c. Varro lib. 5. de Ling. Lat.

VI. Calend. Septemb. Volturnalia erant, de quibus ita habet Calendarium: G. B. VOLT. NP. hoc est, VOLTURNALIA, Nefastus primò.

VOLTURNALIA, inquit Festus, Volturmo Deo sacra erant, cuius Sacerdotem Volturnalem vocabant. Diximus de Volturmo lib. 2. vbi de Diis disputauimus.

V. Calendas Septembris ita notatus est: HOC DIE ARA VICTORIAE IN CURIA DEDICATA EST. De Victoria in Curia Iulia consecrata Dio libro 51. cum triumphum Augusti de Aegypto exposuisset, sic scribit: Cæsar (Augustus scilicet) his omnibus triumphis in Urbem inuectus, &c. Mineræ templum, & quod Chalcidiam vocatur, tum Curiam Iuliam in honorem Patris sui factam dedicauit, in eaque imaginem Victoriæ posuit, quæ hodie quoque extat, Tarento olim Romanæ vecta, ac à Cæsare tum in curia posita, & spoliis Aegypti decorata: quo Cæsar nimirum ostendebat imperium se ex victoria esse adeptum. Ara Victoriæ in Curia meminit Herodianus libro 7.

In Calendario Rustico, quod Hubertus Goltzius Romæ ad palatium nouum Farnesianum, in campo Floræ, ex marmore quadrato exscripsit, & in suum Antiquitatis Thesaurum reulit: item in illo Calendario, quod Georgius Fabricius lib. 2. Antiq. habet descripto, ut ipse ait, ex duobus veteribus lapidibus, alterum in domo Vallarum, quæ est in circo Flaminio: alterum in hortulo Angeli Colotij in campo Martio, sit mentio sacrorum, Spei, Salutis & Dianæ: quo vero die ea facta sint non additur. Lilius tamen Gyraldus Kalendis Augusti Spei ad forum Olorium: Nonis, Saluti in colle Quirinali, & iterum Spei: vi. Idus Soli Indigeri in colle Quirinalis Idus Idus, Herculi magno custodi in circo Flaminio: xvi. Kalend. Septembris Iano ad theatrum Marcelli sacra facta fuisse tradit, idque ex autoritate, ut ipse scribit, veteris Kalendarij cuius rei fides sit penes auctorem. Et de mense Augusto hæc tenentur.

De mense Septembri, & festis in eo diebus.

CAP. XIII.

SEPTEMBER sequitur, qui mensis appellationem hanc accepit, quod septimus esset à Martio, quemadmodum Varro lib. 5. de Lingua Latina testatur, vbi scribit, menses reliquos à Iunio ad Decembrem vsque à numero dictos. Quidam volunt Septembrem Romanis quasi septimum

C imbrem: non tantum, quod à Martio septimus numeretur: verum etiam ob imbrium frequentiam, & æris turbationem, quæ sub initium autumnii accidere plerumque solet, dictum esse, haud aliter, ac reliqui menses, ad finem vsque anni suas appellationes antiquitatis nacti sint. Hunc mensem Senatus in Tiberij Augusti honorem Tiberium appellari voluit: quod tamen ne fieret, ipsemet intercessit. Suetonius in Tiberio cap. 26. Dio lib. 57. hoc de mense Nouembri tradit, quia scilicet Tiberius xvi. Kalend. Decembris natus fuerit. Eundem mensem Domitianus Imperator, Germanici cognomine assumpto, Germanicum à se transnominauit. Suetonius in eius vita, cap. 13. Macrobius lib. 1. Saturn. cap. 12. Mensis September principalem sibi

F retinet appellationem ex Germanici appellatione. Iulius Capitolinus in vita Antonini Pij refert Senatum decreuisse, hunc mensem Antoninum, sequentem Faustinum appellari, verum id Antonium respuisse. Commodus autem Imperator, cum omnia mensium nomina transmutasset, istique pro vetustis appellationibus nouas de suis cognominibus imposuisset, hunc mensem Herculem vocauit. Aelius Lampridius

in eius vita. Herodianus lib. 1. ubi tamen nouas illas mensium appellationes non addit. Tandem Tacitus Imperator Septembrem mensem Tacitum appellari iussit: idcirco, quod eo in mense & natus, & factus esset Imperator. Flavius Vopiscus in eius vita. Ceterum hic mensis, qui in Volcani tutela fuisse existimatus est, ex Romuli & Caesaris ordinatione xxx. ex Numæ autem constitutione xxix. dierum fuit **DE DIEBUS MENSIS SEPTEMBRIS FÆSTIS.**

In hoc mense breuiores erimus, cum Ludi, potissimum eius partem occupant, sequenti capite à nobis sint explicandi.

IV. Nonas Septembris memorabilis est, propter naualem victoriam Augusti de M. Antonio & Cleopatra Regina Ægypti, teste Dione lib. 51. qui eam victoriam prolixè describit lib. 50. extremo. Atque ut idem auctor est lib. 51. ab hoc die Caesaris Monarchia cœpit, anno ab Vrbe condita 1066. xvii. Quæ de re vide prolixè differentem Dionem loco indicato. Xiphilinum in Epirome, Suetonium, Eutropium, & alios: In primis Carolum Sigonium in Commentarijs Fastorum.

Pridie Non. Septembr. & octo sequentibus **LVDI ROMANI** erant, ut habet Kalendarium, de quibus nos libro sequenti agemus.

VI. Idibus Septembris Hierosolymæ à T. Vespasiano capte sunt, quod Iosephus tradit.

Idibus Septembris vetustis temporibus Prætor Maximus clauum pangebatur, de quo more Læui verba ex libro 7. adscribam: Lex, inquit, vetusta est præcis literis, verbiq; scripta, ut qui Prætor maximus sit, Idibus Septembris clauum pangatur. Fixus fuit dextro lateri ædis Iouis Optimi Maximi, ea parte, qua Minervæ templum est, cum clauum, quia raræ per ea tempora literæ erant, notam numeri annorum fuisse ferunt, eoque Minervæ templo dicatam legem, quia numerus à Minerva inuentus sit: Vulliniis quoque clauos, indices numeri annorum, fixos in templo Nortie Etruscæ Deæ comparere, diligens talium monumentorum auctor Cincius affirmat M. Horatius Consul ex lege templum Iouis Optimi Maximi dedicauit, anno post Reges exactos: A Consulibus postea ad Dictatores, quia maius imperium, solenne clauum fingendi translatum est &c. Hæc Læuius.

Eodem die templum Iouis Capitolini dedicatum est, à M. Horatio Consule, quod docet Plutarchus in Poplicola, his verbis: Idibus Septembris (quæ dies incidit in D. plenilunium mensis eius, quem Metagenonem Græci vocant) dedicationis causa, cum frequentes in Capitolium omnes conuenissent, Horatius factis silentio, peractis pro more omnibus, fores tangens, verba dedicationis solennia dixit, &c. Vide de hac dedicatione etiam Læuium libro 2. qui tamen diem non annotat.

Postidie Idus Septembris, vel xlix. Kalend. Octobris, dies erat **EQVORVM PROBANDORVM**. Sic enim Kalendarium habet: A. F. EQVOR. PROBAND. hoc est, Fastus. **EQVORVM PROBANDORVM**. De hac celebritate quid dicam, non habeo, cum eius nec Varro, nec Festus vlllo verbo meminerint. Valerius quidem Maximus probationis equorum mentionem facit lib. 2. cap. 2. his verbis: Equestris ordinis iuuenibus omnibus annis bis Urbem spectaculo sui sub magnis auctoribus celebrabat, die Lupericalium, & equitum probatione. Sed ipse se statim explicat, quod eam equitum trabeatorum transfectionem in Capitolium intelligat, quæ Idibus Iuliis fuerit celebrata, de qua nos in Iulio mense ex Iacobi Ræuardi libris Variorum plura diximus: Qualis igitur hæc equorum probandorum consuetudo, cuius in hoc & sequenti mense extat mentio, fuerit, quærendum videtur.

XVII. Kalend. Octobris, & sequentibus aliquot **LVDI ROMANI** in circuerant, ut habet Kalendarium: de quibus ludis nos sequenti libro differemus.

XII. Kalend. Octobris, & sequentibus tribus diebus **MERCATVS**, siue **MERCVRIALIA** erant, de quibus etiam in Iulio.

IX. Kal. Octobr. natalis Augusti erat: sic enim Kalendarium: **NP. MERC. HD. AV. P. EVSTINATA.** hoc est Nefastus primò, **MERCATVS**, siue **MERCVRIALIA**. hoc die **AVGVSTINATALIS** Kalendario stipulatur Suetonius in Augusto, cap. 5. Natus est, inquit, Augustus M. Tul. Cicerone, & Antonio Coss. ix. Kal. Oct. pau' ante solis exortum, regione Palatii, ad capita bubula, &c. & Diu lib. 5. Augustum mense

A mense Septembri natum dicit. De celebratione autem natalis eius idem Dio lib. 54. in Historia anni 1000XXXI II. Ædiles natalibus Augusti priuatim ludos questres, & venationem ediderunt. Et in Historia anni 1000XL lib. eodem: Natalē Augusti diem Iulius Antonij F. Prætor equestri certamine, & venatione celebravit, & ex S. C. epulum Augusto & Senatoribus in Capitolio dedit. Suetonius in Augusto, cap. 57. Equites Romani natalem Augusti spontè atque consensu biduo semper celebrarunt.

V. Cal. Octob. Veneris Genetricis feriæ erant, sicut testatur fragmentum aliud Factorum effossum Romæ sub colle hortulorum, in quo sic legitur: VENERI GENETRICI IN FORO CAESARIS, de Venere Genetrice diximus lib. 2.

B Hoc mense Epulum Mineruæ fuisse, Kalendarium Rusticum, cuius antè quoque mentione fecimus, habet, quo autem die, incertum. De Epulo, dicemus in Nouēbri.

De mense Octobri, & diebus in eo festis.

CAP. XIV.

Hic mensis October dictus à numero, quòd octauus esset à Martio. Huc Domitianus è suo nomine Domitianum appellauit: quòd eo natus esset. Sic enim Suetonius in eius vita, cap. 13. Septembrem mensē, & Octobrem ex appellationibus suis Germanicum Domitianumque transnominauit, quòd altero suscepisset Imperium altero natus esset, Macrobi. lib. 1. Satur. cap. 12. Octobrem vero suo nomine Domitianus inuaserat. Sed ubi infaustum vocabulum ex omni ætate vel saxo placuit eradi, menses quoque vsurpatione tyrannicæ appellationis exuti sunt. Caurio postea Principum cæterorum diri omnis infausta vitantium, mensibus à Septembri vsque ad Decembrem præcisa nomina referuauit. Plurarchus etiam in Numa: Septembrem & Octobrem Domitianus suis cognominis insigniuit: sed non diu ita vocati sunt, statimque post eandem eius pristina nomina recuperarunt. Hunc eundem mensē decreto Senatus Faustinum dictum in honorem Faustinae vxoris M. Antonini. Imp. & à Commodò inuictum, iam antè ex Iulio Capitolino, & Ælio Lampridio diximus. Cæterum hic mensis, qui in Martis tutela fuit, semper triginta vnus dierum fuit.

DE DIEBUS MENSIS OCTOBRIS FESTIS.

III. Non. Octobr. mundus patere dicebatur, qua de re ita Fest. Mundus, vt ait Capito Areius in lib. 6. Pontificali, ter in anno patere solet diebus his: postridiè Volcanalia, & antè diem 3. Non. Oct. & antè diem 6. Id. Nouemb. Qui quid ita dicatur sic refert Caro in Comment. Iur. ciuil. Mundo nomen impositum est ab eo mundo, qui supra nos est. Forma enim eius est, vt ex iis, qui intrauere cognoscere potui, assimilis illi Eius inferiorem partem, veluti consecratà Diis manibus, clausam omni tempore, nisi iis diebus qui superscripti sunt, maiores censuerunt, quos dies etià religiosos, iudicauerunt, ea de causa, quòd quo tempore ea, quæ occultæ & adbitæ religionis Deorum manium essent, veluti in lucem quandam adducerentur, & patefierent: nihil eo tempore in Republica geri vluerunt. Itaq; per eos dies non cum hoste manus conferebant: non exercitus ferrebat: non Comitia habebantur, non aliud quicquam in Rep. nisi quòd vltima necessitas admonebat, administrabatur, Macrobi. Satur. lib. 1. ca. 76. Nec Latinarum tempore, quo publicè quondam induciæ inter Rom. pop. Latinosque firmatæ sunt, inchoari bellum decebat, nec Saturni festo, qui sine villo tumultu bellico creditur imperasse: nec patente mundo: quòd sacrum Diti Patri & Proserpinæ dicatum est, meliusq; oclusa Plutonis fauce, eundem ad prælium putauerunt. Vnde & Varro ita scribit: Mundus cum patet, Deorum tristium atque inferum quasi ianua patet, propterea non modo prælium committi: verum etià delectum rei militaris causâ habere, ac militem proficisci, nauem soluere, vxorem liberum quærendorum causa ducere, religiosum est, &c.

V. Id. Octob. MEDITRINALIA erant, quorum sic meminit Kalendarium.

D. MEDITR. hoc est, MEDITRINALIA. MEDTRINALIA. ait Varr. lib. 5. de Ling. Lat. dies dictus à medendo, quòd vt Flaccus Flamen Martialis dicebat, hoc die solitum vinum nouum & vetus libari & degustari medicamento causa. Quod facere solent etiã nunc multi, cum dicunt: Nouum vetus vinũ bibe: nouo veteri morbo medeor. Fest Meditritinalia dicta hac de causa. Mos erat Latinis populis, quo die quis primum gustaret mustum, diceret omnis gratia: Verus nouum vinum bibo, veteri nouo morbo medeor. A quibus verbis etiam Meditrinæ Deæ nomen cœptum, eiusque sacra Meditritinalia dicta sunt.

IV. Idus Octobr. AVGVSTALIA erant, teste Calendario, quod sic habet: E. AVGVST. NP. hoc est, AVGVSTALIA, Nefastus primò.

AVGVSTALIA dicebatur dies reditus Augusti Romam, rebus in Sicilia, Græcia, B. Asia, Syria, & Parthia compositis. De quo sic Dio lib. 54. in historia anni 1000XXXV. Ob reditum Augusti, ac propter ea, quæ absens egisset, multa ac varia in honorem eius decreta sunt, quorum ille nihil accepit, nisi quòd Fortunæ reduci aram consecrari, diemque sui reditus inter ferias referri, & Augustalia dici passus est. His feriis ludii etiam peragebantur, qui dicebatur LVDD AVGVSTALES, quorum Dio sæpe meminit, vt libro 59. extremo: Eo, inquit, tempore plebs tumultuata est, cum Augustalibus quidam histrio nollet pro constituta mercede in theatrum intrare: nec finis antè turbatum fuit, quàm ea ipsa die Tribuni plebis coacto Senatu, precibus impertrârunt, vt liceret sibi maiores aliquantò, quàm legibus permetteretur, sumptus facere, &c. Et alibi Cornelius Tacitus Annalium libro 1. Tribuni plebei petitiuere, vt proprio sumptu ederent ludos, qui de nomine Augusti Fastis additi Augustales vocarentur: sed decreta pecunia ex ærario, vtque per Circum triumphali veste vterentur. Curru vehi haud permissum, mox celebratio annua ad Prætorem translata, cui inter ciues & peregrinos iurisdicção euenisset. Horum ludorum etiam meminit Plin. lib. 7. Historiæ naturalis. cap. 43.

II. Idus Octobris FONTINALIA erant, de quibus ita Calendarium: F. FONT. NP. hoc est, FONTINALIA, Nefastus primò.

FONTINALIA, inquit Varro lib. 5. de Ling. Lat. à fonte, quòd is dies feræ eius: ab eo autem tum, & in fontes coronas iaciunt, & puteos coronant. Festus: Fontinalia fontium sacra, vnde & Romæ fontinalis porta. Iosephus Scaliger Coniectaneis in Varronem de Lingua Latina notat, Fontinalia esse sacra, & feræ eius fontis, cuius delubrum fuerit iuxta portam Capenam: vnde & ipsa Fontinalis dicta sit.

Idibus Octobris, October equus Marti immolabatur, de quo ritu Festus in hunc modum scribit: October equus appellatur, qui in campo Martio mense Octobri immolatur quotannis Marti, bigarum victricum: dexterior, de cuius capite nõ leuis contentio solebat esse inter Sularanenses (vel Suburanos) & Sacrauienses, vt hi in Regiæ pariete, illi ad turrim Mamiliam id figerent, eiusdemque cauda tanta celeritate perfertur in Regiam, vt ex eo sanguis distilleret in focum, participandæ rei diuinæ gratia, quem hostiæ loco quidam Marti bellico Deo sacrari dicunt, non vt vulgus putat, quia velut supplicium de eo sumatur, quod Romani Illo sunt oriundi, & Troiani ita effigie equi sunt capri. Plutarchus Questionibus Romanis, quæst. 97. vbi tamen Idibus Decembris hoc factum fuisse tradit, cum quæsiuisset, cur Idibus Decembris exhibitis equestribus ludis, dexter equus Victor Marti sacer immolaretur, & caudam aliquis amputatâ ferret ad locum, cui Regia nomen, aramque cruentaret, de capite alij sacra via, alij à suburra descendentes depugnaret: itare sponder, id fieri, aut quòd equo Troiam captam putantes, equum plectant: vt potè qui sint Troium splèdida proles, natis mixta Latinum: aut quia animosa sit bestia, & bello apta, atque Martialis equus: Diis verò ea potissimum immolari, quæ iis accepta sint & conuenientia: Victorem autem equum mactari, quia Deo victoria sit accepta ferèda: aut rectius hoc dici, opus illius Dei statariæ esse pugnâ, victoriãque, stando suos ordines qui feruat, de fugientibus reparare: itaque puniri celebritate, vt fugæ commeatum, moneatque: isto argumento ciues, fugientibus nullam esse salutis fiduciam: Hactenus Plutarchus.

XIV. Kalend. Nouembris ARMILVSTRIVM. erat, restante idipsum Calendario, quod sic habet: D. ARM. NP. hoc est, ARMILVSTRIVM, Nefastus primò.

A **ARMILVSTRIVM**, inquit Varro libro 5. de Lingua Latina, ab eo, quod in armilustrio armati sacra faciunt: nisi locus potius dictus ab heis. Sed quod de his prius, id abluendo, aut lustru, id est, quod circumibant ludentes antilibus armati. Paulus Festi abbreviator: Armilustrium festum erat apud Romanos, quo res diuinas armati faciebant: ac dum sacrificarent, tubis canebant. Ad quem locum Iosephus Scaliger annotat, existimare se Centuriatis Comitibus exercitum armorum lustrari solitum, sumpto more ex vetustissimo instituto Atheniensium, apud quos *oi* *εστλαππι* Comitium lustrarint. Addit etiam, non esse credibile tubis in eo sacro canere solitos, sed classico.

B V. kalendas Nouembris, & sequentibus diebus quinque **LVDI VICTORIAE** fiabant, sic enim calendarium: C. **LV. VIC.** hoc est, **LVDI VICTORIAE**. Hi ludi à P. Cornelio Sulla instituti fuerunt bello ciuili. Asconius in Verrinam 2. Velleius lib. 2. Felicitatem diei, quo Samnitium, Telsinique pulsus est exercitus, Sulla perpetua ludorum Circaensium honorauit memoria, quibus sine nomine Sullanæ victoriæ celebrantur.

Hoc mense libero etiam sacrum fieri consueuisse, ex calendario Rustico, cuius iam aliquoties meminimus, constat.

Initio autem huius Vortumnalia erant, quemadmodum ex Varrone liquet, qui ea ante Meditrinalia, & alia huius mensis festa collocat, diem autem certum non notat. Vortumnalia, inquit à Vortumno, cuius feriæ Octobri mense.

C *De mense Nouembri & festis in eo diebus. CAP. XV.*

Sicut præcedentes menses, ita etiam Nouember nomen habet, quod nonus esset à Martio, quemadmodum ex iis Varronis, Plutarchi, & Macrobij verbis, quæ capite præcedenti recitauimus, manifestum est, nec vnquam appellatione suam mutauit, assumpto alio nomine, nisi sub Imp. Commodò, quo tempore Exuperatorius mensis dictus est, qui antea Nouember fuit. Testatur hoc Ælius Lampridius, in vita eius, his verbis: Menses quoque, inquit, in honore eius pro

D Augusto Commodum, pro Septembri Herculem, pro Octobri inuictum, pro Nouembri Exuperatorium, pro Decembri, Amazonium ex signo ipsius adulescentes vocabant. Amazonius autem vocatus est ex amore concubinae suae Martiae, quam pictam in Amazone diligebat: propter quam & ipse Amazonico habitu in arenam Romanam procedere voluit. Suidas XII. menses à Commodò scribit ita nuncupatos: Amazonium, Commodum, Augustum, Herculem, Romanum, Exuperatorium, Inuictum, Pium, Felicem, & Fortunatum, tum Lucium, Ælium, & Aurelium, ex quibus verbis facilius intelligimus verba Lampridij, quæ sunt in vita Commodi: Nominatus, inquit, Commodus inter Cæsares IV. Idum Octobr. quas Hercules postea nominauit, Pudente & Pollione Cofs. Appellatus Germanicus Idib. Herculeis, Maximo &

E Orphito Cofs. Assumptus est in omnia Collegia Sacerdotalia Sacerdos XIIII. Kal. Inuictas, Pisone & Iuliano Cofs. Profectus in Germaniam XI. Kal. Ælius (vt postea nominauit) iisdem Cofs. Togam virilem accepit, cum Patre appellatus Imperator. V. Kal. Exuperatorias, Pollione II. & Aprò Cofs. Triumphauit X. Kal. Ianuar. iisdem Cofs. Iterum profectus III. Non. Commodias, Orphito II. & Rufò Cofs. Datus in perpetuum ab exercitu & Senatu in domo Palarina Commodiana conseruandus XI. Kal. Romanas, Præfente II. Cofs. Tertio medians de profectio, à Senatu & populo reuerentus est. Vora pro eo facta sunt Nonis Piiis, Fusciano II. Cofs. Haec tenens ille, Cæterum hic mensis, qui in tutela Dianæ fuit, ex ordinatione Romuli & Cæsaris XXX. ex Numæ constitutione XXXI. dierum fuit.

F *DE DIEBUS MENSIS NOUEMBRIS FESTIS.*

VII. Idib. Nouemb. Mundum patere docuimus capite præcedenti, vnde hic repertur, quæ ibi attulimus.

IX. Idus Nouembreis, & sequentibus diebus IEX, LV D I erant, restante id ipsum Ka- A
lendario. Sed de his & aliis ludis dicemus libro sequenti.

III. Idus Nouembreis, Maria Claudi, habet Vegetius, & alij.

Idibus Nouembreis Epulum indictum. Kalendarium: E. E. I. D. NP. EPVL. INDICT.
hoc est, Eidus, Nefastus primò, EPVLVM INDICTVM.

Epulum hoc loco conuiuium significat, quod Ioui, aut aliis Diis apparabatur, alio
nomine Lectisternium, vti opinor, dictum. Moris enim erat apud Rom. vt nonnun-
quam placandæ alicuius Dei iræ causa, conuiuium in tēplo illius exhiberetur, Diss-
que tanquam epularis aut cubituris lecti sternerentur. Meminit Epulis Iouis Vae-
ler. Max. lib. 2. cap. 1. Iouis epulo, inquit, ipse in lectulum, Iuno & Minerua in fellas
ad cœnam inuitantur. Huic verò epulo indicendo Triumviri, vel Septemviri Epu- B
lonum præerant, quod testatur Sex. Pompeius his verbis: Epolonos dicebant, anti-
qui, quos nunc Epulones dicimus. Datum autem est his nomen, quod Epulas indi-
cendi Ioui, cæterisq; Diis potestatem haberent. Idem Cic. in Ora. de Harusp. respon-
testatur. Epuli Iouis mentio fit à Liuiò multis locis, ab Ælio Lampridio, in Alexan-
dro, & aliis.

Postridiè Idus Nouembreis dies erat EQVORVM PROBANDORVM, teste Kalēdario.
de quo diximus quædam capite proximè præcedenti.

XVII. Kalend. Decembres, & duobus sequentibus diebus, LV D I PLEPEI erant in
Circo, vti Kalendarium docet, de quibus Ludis libro sequenti agemus.

XIV. Kal. Decēb. & sequentibus duobus diebus MERKATVS SIVE MERKVRALIA C
erant, teste Kalendario, de quibus alibi diximus. Hoc mense etiam Brumalia cele-
brata fuisse, Lil. Greg. Gyr. in suo Kalendario ex Constantino de re rustica annotat.
Fuerunt autem Brumalia Dionysij, siue Bacchi, qui etiam Bromius, siue Brumus di-
ctus est: festum à Græcis Ambrosia appellatur, quod præter alios explicat Cæl. Rho-
dig. lib. 28. Antiq. lect. cap. 25. Idem lib. 27. cap. 24. scribit. Veteres Romanos probro-
sum censuisse alienis vesci cibis: quare attulisse singulos, quod essent, aut biberēt, quò
non dicerentur ἀνορετοφάγοι. Hinc tollendæ ignominia causa Romulū, quòd cum
fratre ab Larentia fuerit educatus, Brumalia instituisse, quibus conuiuio excipere so-
litus sit Senatū, cūm necessarium diceret à Rege suo ali Senatū hyeme nullis ob-
strepenibus bellis. Hactenus Rhodiginus, Kalendarium tamen Rusticum mense D
Octobri sacrum Libero factum fuisse, sicut capite præcedenti meminimus. Eodem
mense Græcis & Gallis in foro Boario defossis sacra arcana fieri consueuisse, Plu-
tarch. in Marcello auctor est. Tantum de Nouembri.

De mense Decembri, & diebus in eo festis. CAP. XVI.

Hic mensis December dictus, quod decimus esset à Martio. Ab adulatori-
bus Commodi Imp. Amazonius est appellatus, vt modò ex Ælio Lampridio
audiuimus: quam tamen appellationem non diu retinuit. Fuit in tutela
Vestæ. Ex ordinatione Romuli dies habuit xxx. ex Numæ constitutione P
xxix. ex Iul. Cæsaris ordinatione xxxi.

DE DIEBUS MENSIS DECEMBRIS FESTIS.

Kalendis Decembris peractum fuit primum sacrum fortunæ muliebris, quod ta-
men inde translatum est 11. Nonas Quintiles. Docet hoc Dionys. Halicarnassæus li-
bro 8. cuius verba adscribam Valeria, inquit, quæ prima Sacerdos eius Deæ ex Sena-
tusconsulto creata fuerat, quòd mulieribus legationis ad Marcium Coriolanum au-
ctor fuisset, & matri eius persuasisset, vt profectioi interesse vellet, præeunte primū
sacrificium mulieres peregerunt pro populo in ara recens in fano facta, priuquam
absolueretur templum, aut Deæ simulachrum, kalendis Decembribus, anni secuti F
secuti proximè: nam ea die bellum finitum fuit. Anno deinde post primum sacrifi-
cium altero ædes, quæ publicè locata fuerant, dedicata est pridie Nonas Quin-
tileis à Consule Proculo Virginio. Hæc Dionysius, & alia plura, quæ ipse apud
eum leges.

Nonis

A Nonis Decembribus Fauni festum erat, quod dicebatur Faunalia, Atrone & Porphyrione auctoribus, & in syluis ac pratis celebrabatur. Fiebat autem Fauno ea die res sacra hœdo & vino, quod testatur Horat. lib. I. Carm. oda. 18. ubi & reliqua eius diei solennia explicat. Versus eius sunt hi:

Si tener pleno cadit hœdus anno:

Festus in pratis vacat ocioso

Larga nec desunt Veneri sodali

Cum hanc pagus.

Vina cratera: vetus ara multo

Inter audaceis lupus errat agnos:

Fumat odore.

Spargit agresteis tibi sylua frondes:

Ludit herbofo pecus omne campo,

Gaudet inuisam pepulisse fessor

Cum tibi Nona redeunt Decembres:

Ter pede terram.

III. Idus Decēbris AGONALIA erant, teste Kalendario, quod sic habet: A. AGONALIA NP. hoc est, AGONALIA, Nefastus primò. De Agonalibus diximus in Ianuario.

XIIX. Kalendis Ianuarij CONVALIA erant, vt Kalendariū habet, de quibus in mense Augusto diximus.

XVI. Kalendis Ianuarij SATURNALIA erant, de quibus ita Kalendariū; G. SAT. FERIAE SATVRN. hoc est, SATVRNALIA, FERIAE SATVRN.

SATVRNALIA, inquit Varr. lib. 7. de Lingua Latina, dicta à Saturno, quòd eo die feriae eius, vt post tertium diem Opalia Opis. Sexti Pompeius Festus: Saturno dies festus celebratur mense Decembri, quòd eo ædis est dedicata: & is cultura agrorum præsertim viderur: quod etiam falx est ei insigne, &c. Fuerunt autem Saturnalia multo ante Roman conditam in Italia, quin etiam in Græcia celebrata, de quorum origine Macrobi. lib. 1. Saturnal. cap. 7. tres diuersas veterum Scriptorum sententias referret: quarum prima est, quod Saturnalia à Iano, quem Saturnus cum alia tum agriculturam docuerat, post eius obitum fuerint instituta. Altera, quod à Comitibus Herculis ab ipsi in Italia relictis, quia Saturni nomine ac religione tuti à latronum incursionibus fuerant, sacra hæc ipsi instituta sint, vt ad maiorem reuerentiam ipsa indicti festi obseruatio agrestes vicinorum animos vocaret. Tertia est quòd à Pelasgis in Delum insulam Delatis, ex Apollinis oraculo ara Saturno erecta, & festum, quo sacra ipsi fierent, Saturnalia nominata sint. Addit ibidem Pelasgos primū Saturnum victimis humanis placasse, ab Hercule postea monitos, vt falsis sacrificiis inausa mutarent, accensis luminibus eundem coluisse, inde morem per Saturnalia missicandis cereis cœpisse. Saturnalibus crebra conuiuia agitabant, & mittebant sibi inaicem, tum alia munera, quæ Saturnalia dicebantur, tum etiam cereos, vel eam ob causam, quòd Saturnum luminibus accensis colerent, vel vt significarent, hoc Principe ab incoiti & tenebrosa vita quasi ad lucem, & bonarum artium scientiam editos nos esse. Cum autem multi occasione Saturnaliorum per auaritiam à clientibus ambitiosè munera exigerent, idque onus tenuiores grauarer, Publicius Trib. pleb. tulit, vt non nisi cerei ditioribus missicarentur: Macrobi. lib. 1. Satur. cap.

C 7. Ipsi etiam Domini seruos suos conuiujs liberalibus & opiparis accipiebant, isque ministrabant, Macrobio & Athenæo lib. 14. testibus. Quin etiam bellum Saturnalibus sumere nefas habebatur. Et pœnas à nocente isdem diebus exigere, piaculate erat. Macrobi. Saturno res diuina fiebat capite reiecto, cum alijs Diuis, excepto Honore, velare capite sacrificarent, cuius moris Plutarchi. in quaest. Rom. q. 11. rationes inquirens, ait, id vel propterea fieri, quod velare caput institutum sit. Aeneas: Saturni autem sacrificium multò sit vetustius: vel quòd capita operiant eorum cœlestibus Dijs: Saturnus autem inter inferos, teterrèsq; Deos numeretur: vel quia veritati, cuius Patrè Romani Saturnū esse censeant, nihil operitū sit, nihil occultū. Cæterum primū Saturn. A. D. xlv. Kal. Ianuarias celebrabatur, atque vno die absoluebatur. Postquam verò C. Cæsar in anni emendatione huic mensi duos dies addidit, xvi. Kal. Ianuarij cœpta sunt celebrari. Eage factum est, vt eum vulgus ignorer certum Saturnaliorum diem, nonnulliq; à C. Cæsare inserto die, & alij veteremore celebrarent, plures dies Saturnalia numerabantur. Quod Augustus Imp. confirmauit, cum in legibus iudicialijs triduo ferias eos seruari iussit, Quamquam & apud

veteres vel *VI*. dies Saturnalia peragi conlueuiffe. Nonius & Mūnius, vel triduum tantum celebrata fuiſſe, Mallius tradant. Alij tamen contrarium prodiderunt, quæ de re prolixè diſcretem Macro. lib. 1. Satur. ca. 10. Ioan. Goropius Becanus li. 4. orig. Antuerp. quem Cronia inſcripfit, affirmat, Saturnalia primū à Noſa tempore diluuij in Arca celebrata fuiſſe menſe diluuij decimo, eo die, quò primū iuga mōtium ex aquis apparere cœperint: ac deinde ſingulis annis, eum diem feſtum fuiſſe: quem de hac re prolixè diſputantem, qui uolet, legere poterit.

XIV. Kalendas Ianuarij Opalia erant, Kalendario teſte, quod ſic habet: *A. OPAL. NP.* Hoc eſt, *OPALIA*, Neſtaſtus primò.

OPALIA inquit Varro libro 5. de Lingua Latina, die tertio poſt Saturnalia, ferix Opis. Sex. Pompeius: Opalia dies feſti, quibus ſupplicatur Opi, appellantur. Macro. lib. 1. Saturnaliorum c. 10. eum pluribus de Saturnalibus diſputaſſet, ita tandem concludit: Ex his ergo omnibus colligi poteſt, & vno die Saturnalia fuiſſe, & non niſi *XIV.* kalendas Ianuarias celebrata, quò ſolo die apud ædem Saturni conuiuium ſoluto, Saturnalia clamitabantur, qui dies nunc Opalibus inter Saturnalia deputatur, eum primū Saturno pariter, & Opi fuerit adſcriptus. Hanc autem Deam Opem Saturni coniugem crediderunt, & idè hoc menſe Saturnalia, itèmq; Opalia celebrari, quòd Saturnus, eiſque vxor tam frugum, quàm fructuum repertoꝝ eſſe credantur. Itaque omni iam ſortu agrorum coactò, ab hominibus hos Deos coli, quaſi vitæ cultioris auctoꝝ, quos etiam nonnullis cælum & terram eſſe perſuaſum eſt, Saturnumque à ſatu dictum, cuius cauſa de cælo eſt: & terram Opem, cuius ope humane vitæ alimenta quaruntur: vel ab opere, per quod fructus, frugèſque naſcuntur. Hujc Deæ ſedentes vota concipiunt, terramque de induſtria tangunt, demonſtrantes ipſam matrem terram eſſe mortalibus appetendam. Philochorus Saturno & Opi primū in Antica ſtauiſſe aram Ceropem dicit, eoſque Deos pro Ioue terraque coluiſſe, inſtruiſſeque, vt patres familiarum, & frugibus & fructibus iam coactis, paſſim cum ſeruis vliſcerentur, cum quibus patientiam laboris in colendo rure tolerauerant, delectari enim Deum honore ſeruatorum contemplatu laboris. Hinc eſt, quod ex inſtituto peregrino huic Deo ſacrum aperto capite facimus, &c. Hactenus Macrobius, ex quibus abundè quid Opalia fuerint, cognoſci poteſt.

XIII. kalendas Ianuarij Sigillationum feſtum incipiebat. Cum enim Saturnalia primū vno tantum die, videlicet *XIV.* kalend. Ianuarij peragerentur: deinde verò triduum iis tribueretur, à *XVI.* vſque ad *XIV.* kalendas eiſdem menſis, adiecta tandem eſt Sigillationum celebratio, quæ diſcuſſum illum publicum, & lætitiæ religionis in ſeptem dies extendit: auctoꝝ Macrobius lib. 1. Saturnaliorum capite 10. De origine verò Sigillationū idem libro eodem, capite 11. ex Epicado hæc ſcribit: Epicadus, inquit, reſert, Herculem occiſo Gerione, cum victor per Italiam armenta duxiſſet, ponte, qui nunc ſublicius dicitur, ad tempus inſtructo hominum ſimulachra pro numero ſociorum quos caſu peregrinationis amiſerat, in fluium demiiſiſſe: vt aqua ſecūda in mare deuecta, pro corporibus defunctorum veluti patriis ſedibus redderentur: & inde vſum talia ſimulachra ſingendi inter ſacra manſiſſe. Sed mihi, inquit, huius rei illa origo verior exiſtimatur, quod Pelagiſtis poſtquam felicior interpretatio capita non viucentium, ſed ſictilia: & *Pharis* æſtimationem non ſolum hominè, ſed etiam lumen ſignificare docuiſſet, cœperint Saturno cereos porius accendere: & in ſacellum Ditis aræ Saturni cohærens oſcilla quædam pro ſuis capitibus ferre. Ex illo traditum, vt cerei Saturnalibus miſſirarentur, & ſigilla arte ſictili fingerentur, ac venalia pararentur, quæ homines pro ſe, atque ſuis piaculum pro Dite Saturno facerent. Idè Saturnalibus talium commerciorum celebratio præpta, ſeptem occupat dies, qui tantum feriati fuerunt, non feſti omnes. Hæc Macrobius.

XII. kalend. Ianuarij Diualia erant, quorum ſic meminit Kalendarium: *C. DIV. NP.* Hoc eſt, *DIVALIA*, Neſtaſtus primò.

DIVALIA ferix erant Diuæ Angeronæ, alio nomine dicta *ANGERONALIA*. Varr. lib. 5. de Lingua Latina: Angeronalia ab Angerona, cui ſacrificium fit eo die, ac cuius eæ ferix publicæ. Sic enim hunc locum reſtituit Iofephus Scaliger in Coniectaneis. Sextus Pompeius Angeronæ Deæ ſacra à Romanis inſtituta ſunt, cum angina omne

genus

A genus animalium consumeretur, cuius festa Angeronalia dicebantur. Macrobi. lib. 1. Saturnaliorum cap. 10. Duodecima kalendas Ianuarij ferix sunt Diuz Angeronaz, cui Pontifices in sacello Volupiz sacrum faciunt, qua Verrius Flaccus Angeroniam dici ait, quod angores ac animorum sollicitudines propiciata depellat. Iulius Modestus ideo sacrificari huic Deæ, quod populus Romano morbo, qui angina dicitur, præmissio voto sit liberatus.

Eodem die Herculi & Cereri mulso libari, & sue prægnante sacrificari consuevit. Macrobius libro 3. Saturnaliorum cap. 11. docet.

XI. kalendas Ianuarij ferias esse Laribus dedicatas, quibus ædem bello Antiochiæ Æmilius Regilius Prætor in Campo Martio curandam vouerit, Macrobius libro 1. Saturnaliorum cap. 10. habet.

X. kalendas Ianuarij Laurentialia erant, de quibus ita kalendarium: E. L. A. R. N. P. Hoc est, Laurentialia. Nefastus primò. Quidam interpretantur.

LARALIA, vt sit festum Larium, sed cum illa die præcedenti fuerint celebrata, vt ex Macrobio audiuius, hic cum Paulo Manutio, Huberto Goltzio, & Petro Thfaconio Laurentialia intelligi, de quibus ita Varro libro quinto de Lingua Latina, ex emendatione Iosephi Scaligeri: Laurentia is dies, quem quidam in scribendo **LAVRENTIALIA** appellant, ab Acca Laurentia nominatus, cui Sacerdotes nostri publice parentant festo die: quia altera dicitur ob ditem Taruntium Acca Taruntia. Hoc sacrificium fit in Velabro, qua in nouam viam exitur, vt aiunt quidam, ad sepulchrum Accæ: vt quod propè faciunt Diis manibus eius ibi Sacerdotes: vel, vt quod ibi propè faciunt diis manibus Aruales Sacerdotes. Sic enim legendum esset coniiicit Iosephus Scaliger & constat ex Agellio libro 6. cap. 7. Sacerdotes, siue fratres Aruales Accæ, seu Caiæ Tarratiæ rem diuinam facere solitos. Sex. Pompeius: Laurentia coniugis Faustuli, inuentoris Remi, & Romuli Laurentiæ festa. Macrobius libro 1. Saturnaliorum, cap. 10. Decimo kalendas Ianuarij ferix sunt Iouis, quæ appellantur Laurentialia. Et paulò post: Solemne sacrificium eidem constitutum quo Diis Manibus eius per Flaminem sacrificaretur. Iouique ferix sunt consecratæ, quia existimantur antiqui, animas à Ioue dari, & rursus post mortem ei reddi, &c. Quæ verò præcedunt in Macrobio verba, ea ad alteram Accam, siue Caiam Tarratiam,

C siue Tarrutiam pertinet, de qua nos libro 2. harum Antiquitatum, in Flora diximus, cuius ferix mense Aprili fuerunt, Floralia, nisi fallor, appellata. Valdè autem hæc à verberis scriptoribus confunduntur, quod & Iosephus Scaliger in Cœlestaneis monuit. Vide & Plutarchum in Romulo, & Quæstionibus Romanis.

IX. kalendas Ianuarias, Iuvenales ludi erant, de quibus sequenti libro agemus.

Hoc etiam mense festum illud, quod Septimontium dicitur, fuit: quo die, incertum Varro post Laurentialia eius mentionem facit, Sex. Pompeius Septimontium illum diem appellari scribit, qui in Fastis Agnalia dicitur. Terentij Varronis verba lib. 5. de Ling. Latina hæc sunt: Dies Septimontium nominatus ab heis septem montibus in quibus sita vrbs est. Ferix non populi, sed montanorum modo. Sex. Pompeius: Septimontium dies festus appellatur mense Decembri, qui dicitur in Fastis Agnalia, quod in septem montibus sunt sacra, Palatio, Velia, Fagurali, Subura, Cermallo, Cælio, Oppio, Cispio. Sacrificium, quod fiebat Romæ in monte Palatino, Palatuar dicebatur, &c. Varronis sententiam verisimiliorem facit Terrullianus, cum scribit in libro de Idololatria: Etiam Strenæ captandæ, & Septimontium, & brumæ, & Caræ cognationis honoraria exigenda omnia. Ex quibus apparet, non solum Decembri mense fuisse, quia is est brumæ mensis: sed etiam circa finem eius mensis fuisse, quia proximum sit strenæ exigendæ, quod fiebat kalendis Ianuariis. Vide Iosephum Scaligerum Castigationibus ad Festum Plutarch. Quæstionibus Romanis, quæst. 69. Has ferias institutas esse ait, propter adiectum septimum Romæ collem, quo facta sit septi-

E collis. Eoq; die vsu vehiculorum, quæ iumentis traherentur, & antiquos abstinuisset, & suo etiamnum tempore antiquitatis studiosos abstinere: cuius moris rationes plures affert, inter quas & hæc sunt: Aut quod Romani, cum vrbe condenda magnum opus peregissent, iamque ulterius incrementum vrbs nullum animo cõciperent, quietem cum sibi, tum iumentis, quorum opera fuissent vsu, per istas ferias paruerint: Aut

quod idem, cum vellent omnes festiuitates ciuium præsentia ornari, eam verò in primis quæ ob contractas in vnam multas vrbes partem insentia erat, ciuibus vsu vehiculorum iumentorum ista die interdixerint, ne vrbe, cui dies agebatur, festus exirent. Hæc Plutarchus. Atque de mense Decemb. hæc tenus.

De diebus Fests, non stato aut certo tempore celebratis.

C A P V T X V I I.

DIXIMVS hæcenus, quantum in tam obscurata antiquitatis memoria fieri à nobis potuit, de feriis statiuis, Idque præeunte nobis Kalend. Romano, ex antiquo marmore descriptis superest, vt de conceptiuis etiam, Imperatiuis, nundinis & aliis quibusdam, quædam in medium afferamus, quod hoc capite faciemus, atque tum finem huic libro imponemus. Cõceptiua sunt, ait Macro. lib. 1. Saturnaliorum cap. 16. quæ quotannis à magistratibus vel Sacerdotibus concipiuntur, in dies vel certos vel etiam incertos: vt sunt Larina, Pagana, Sementina, Compitalia. Quanquam Latinas ferias non conceptiuas, sed statiuas fecisse videtur. Liuius lib. 2. 5. qua de re vide Commentarios Pauli Manutij in epistolam 4. lib. 2. ad Q. Fratrem.

LATINAE FERIAE, inquit Varro lib. 5. de Ling. Lat. dies conceptiuus, dictus à Latineis populis, quibus ex Albano monte ex sacris carnes perere fuit ius cum Romanis: à quibus Latineis Latine dictæ. De origine feriarum Latinarum Dionys. Halicarnass. lib. 4. in historia Tarquinij Superbi, VI. Romanorum Regis, cui deuictis Hetruscis, & fœdere inter Latinos populos auctore Tarquinio Superbo Rege icto, multa verba fecisset, sic scribit: Vt sempiternum maneret id fœdus, Tarquinius proposuit designare commune sanum Romanorum, Latinorum, Hetrucorum, Volscorum, duxerat in societatem receptorum, quod ad mercatum conuenientes, quotannis vna epularentur, fuerenturque sacris communibus. Gratum id fuit omnibus: locus conuentui præstitus est in medullio ferè harum gentium, mōs autem Albanis imminēs, vbi singulis annis feriae celebrarentur, & eo temporis spacio propter loci religionem, legemque de hoc latam, ab omni vi temperarent omnes: sacræque communiter Ioui Lariali facerent, & vacarent epulis, constituto prius, quantum quisque populus in ea sacra præbere, quantamve portionem recipere debeat. Earum feriarum, atque sacrificij participes fuerunt tribus minus 50. populi, quas nostra quoque ætate Romani agitant, Latinas vocatas: conferuntque in eas populi sacrorum participes, quidam agnos, quidam caseos, quidam lactis certum modum, quidam liba lactaria. Victima est taurus vnus communis omnium, de cuius visceribus cuique populo sua certa portio tribuitur. Sacrificatur autem pro omnibus, & Romani præsentia sacrificio. Hæc tenus Dionys. Ex quibus ipse verbis satis superque, quæ ratio Latinarum feriarum fuerit, intelligi potest. Pertinet & hoc ad Latinarum feriarum rationem, quod Cõsules non antè exire paludati in Prouinciis consueuerint, quam ferias Latinas indixissent, atque iis mōte Albano, cum Latinarum ciuitatum magistratibus opera dedissent. Liu. multis locis, & Dio lib. 46. vbi etiam annotat, malè cessisse iis, qui ante ferias Latinas vrbe profecti fuissent. Quod si in eo sacro non omnes Latini carnem accepissent, sed aliquid dilatum, præteritumve fuisset, aut neglecta cerimonia, intermissumve solenne esset, tanquam non ritè exhibitum foret, denuò instaurari Latinas oportebat: cuius moris exempla apud Liuium lib. 32. 37. 41. & alibi multa extant. Indicto Lariari, hoc est, solemnibus festis Latinarum, nefas esse prælium sumere, quod eo tempore quondam publicè, inducitur inter Rom. populum, Latinosque firmatae essent, Macro. lib. 1. Saturnal. cap. 16. habet. Cum autem Cõsules Romani huic sacrificio hisque feriis operam darent, moris erat, vt interim alius aliquis ex Patriciorum numero vrbi præficeretur, qui præfectus vrbes Latinarum causa dicebatur: de quo ait Agellius lib. 15. cap. 8. quæ situm fuisse, an ius Senatui conuocandi, consulendique haberet. Anno V. C. Iocxv. Q. Ogulium Dictatorem cum M. Lætorio Planciano Magistro equitum, feriarum Latinarum constituendarum causa creatum fuisse, ex Fastis Capitolinis patet. Atque his feriis vnum diem.

A diem dicitur Tarquinius Superbus. Exactis autem Regibus alter additus est: post fœdus cum Latinis à Sp. Cassio Consule ictum, tertius: anno demum vrbs trecentesimo nonagesimo sexto, composita, quæ diu ciuitatè turbauerat, de plebeio Cōsultu seditione quartus. Dion. li. 6. extremo, in historia anni cclx. Supplicationes Senatus decreuit ob plebis in gratiam reditū, & feriis Latinis diē tertium addidit, cum prius duo tantum fuerint, primus cōsecratus à rege Tarquinio, quo tempore deiecit He- truriam: alter à populo additus, quando regibus pulsus libertatem adeptus est: tunc verò tertius accessit post reconciliatam plebem Patribus. Earum feriarum & sacrificiorum, certaminūque curam Senatus commisit Ædilib. ornatis prius Prætecta & sella eburnea regis insignibus. Plutarch. in Camillo: Ad Latinarum feriarū triduum **B** editio quartus adiectus est. Eadem ferè Liu. lib. 6. extremo. Alexander ab Alexandro Genialium dierum lib. 4. c. 7. vbi multa de Latinis feriis habet, etiam hoc addit, Latinarum tempore solemne ludicrum in Capitolio fieri, quadrigasque concito cursu decertare, victorēq; certaminis in palmam victoriæ absinthium bibere solitum fuisse. Vnde verò hoc habeat mihi non liquet.

PAGANALIA, siue Paganicæ feriæ agriculturæ causa susceptæ sunt, vt haberet in agris omnis pagus: vnde Paganicæ dictæ sunt, Varro lib. 5. de Ling. Lat. Harum feriarum auctor est Seruius Tullius Rex. Is enim quemadmodum Dion. Halicarn. lib. 4. tradit, postquam tribus alias vrbanas, alias rusticas instituisset, & has in suos pagos distribuisset, vt rusticarum multitudinis facilius initi posset numerus, per singulos pagos aras iussit dedicari Diis tutelariibus, quotannisque ibi conuentum fieri, & sacrificium, festum hoc comprimis religiosum constituens, vocatum Paganalia, simulque eorum sacrorum ritus, qui nunc quoque seruantur, conscripsit. Ad id sacrificium eūmq; conuentum omnes Paganos iussit in singula capita conferre certum numismatis genus, sed aliud viros, aliud mulieres, aliud impuberes: quibus connumeratis per sacrorum præsidēs, apparebat hominum numerus per sexus ac ætates distinctus. Hæc Halicar. Ouid. lib. 1. Fast.

*Pagus agat festum, pagum lustrate coloni,
Et date paganis annua liba focus.*

D *Placentur matres frugum, Tellusque, Ceresque,
Farre suo grando, visceribusque suis, &c.*

Paganalia mense Ianuario, & quidem post Sementinas peracta fuisse significat. Cùm enim de Sementinis dixisset, hæc subiicit:

*Villice da requiem terræ semente peracta,
Da requiem, terram qui coluere viris.*

Iosephus Scaliger Coniectancis in Varronem notat, in Paganalibus potionem quæ Deæ Cereri, vel, quæ eadem esse videtur, Pali in Camella proposita sit, burranicam dictam esse: & eò refert illos Ouidij versus lib. 4. Fast.

E *Dum licet, apposita velut in Cratere Camella
Lac niueum potes purpureamque saram.*

Hæc potio, inquit, burranica dicebatur, à colore burro, quem mulsam lacte dilutum facit. Festus: Burranica potio lacte commistum sapa, à rufo colore, quem burrum vocant. Camella autem ea est, quam Pollux *νεγμειμων* vocat. Idem Scaliger eodem loco addit, Cererem in Paganalibus sacris vocatam fuisse Empandam, de qua intelligendus sit Varro lib. 1. de vita populi Rom. cuius hæc apud Nonium leguntur verba: Hanc Deæ Ælius putat esse Cererem. Sed quod in asylum qui confugeret, panis daretur, esse nomen fictum à pane dando pandere, hoc est, aperire. Ergo, inquit Scaliger, intelligit Empadam Deam Paganorum. Porro, Varro videtur Paganicas à Paganalibus distinguere: quod Paganalia essent priuatæ feriæ alicuius pagi: Paganicæ verò omnium. De quo tamen discrimine, Ouidius atque alij nihil habent.

De feriis Sementinis, secuti Ouidiū, diximus in Ianuario: de Cōpitalibus in Maio.

Conceptiuarum Varro genera duo facit, alias enim annales esse dicit, quæ nō quidem in certos dies & menses: sed tamen quotannis, alias nō annales, quæ neq; certis diebus,

diebus, neque mensibus, neque quotannis conciperentur. Sic enim libro 7. de Ling. Latina. Præterea feriæ conceptiuar, quæ non sunt annales, vt hæc, quæ dicuntur sine proprio vocabulo, aut cum perspicuo, vt Nouendialis. Et hæc fortasse sunt, quæ à Macrobio Imperatiar dicuntur, quales fuerunt feriæ Nouendiales, de quibus etiam quædam dicenda sunt.

NOUENDIALE sacrum dupliciter à Romanis auctum fuit, vno modo cum defunctis parentabant, scilicet lustrabant, vt alibi dicemus, id enim huc non pertinet: altero, cum prodigium aliquod accidisset, quod nouendiali sacro expiare solebant. Hoc autem sacrum nouem continuos dies fieri, vnde & nomen habet, & vel à Pontifice Max. vel à Prætoris vrbaao, ex Senatus decreto indici solebat. Paulus Festi abbreviator: Nouendiales feriæ à numero dierum sunt dictæ. Festi verba mutila sunt, quæ tamen ex iis quæ à Liiuo lib. 1. scribuntur intelligi atque suppleri facile possunt, ideoque Liiij locum adscribam. Deuictis, inquit, Sabinis, cum in magna gloria, magnisque opibus regnum Tulli, ac tota res Romana esset, nuntiatum Regi, Patribusque, est, in monte Albano lapidibus pluuisse: quod cum credi vix posset, missis ad visendum prodigium, in conspectu haud aliter quam cum grandinem venti glomeratam in terras agunt, crebri cecidere cælo lapides. Visi etiam audire vocem ingentem ex summi cacuminis luco, vt patrio ritu sacra Albani facerent, quæ velut Diis quoque, simul cum Patria relictis obliuioni dederant: & aut Romana sacra susceperant, aut fortunæ (vt fit) iobirati cultum reliquerant Deum. Romanis quoque ab eodem prodigio nouendiale sacrum publicè susceptum est: seu voce cælesti ex Albano monte missa (nam id quoque traditur seu Haruspicum monitu. Mansit certè solemne, vt quodcumque idem prodigium nuntiaretur, feriæ per nouem dies agerentur: Hæc Liius, qui & alibi passim huius sacri harumque feriarum meminit. Quod autem in Festi fragmentis inter alia, hæc verba leguntur, quæ missa crate, &c. arbitratur Scaliger significari, nouendiale sacrum illis factum, quos Tarquinius sub crate necauisset.

Quarti generis feriarum publicarum sunt Nundinæ, quas paganorum, id est, rusticorum fuisse, quibus conuenerint negotiis propriis, vel mercibus prouisuri, Macrobius lib. 1. Saturn. cap. 16. scribit Sext. Pompeius: Nundinas feriarum diem esse voluerunt antiqui, vt rustici conuenerint mercandi, vendendique causa, eumque nefastum, ne, si liceret cum populo agi, interpellarentur nudinatores. Vtrum tamè hæc feriæ fuerint, an non, disputatum à veteribus scriptoribus esse Macrobius docet. Alios enim negare scribit, Nundinas ferias esse, vt Titum, Iulium, Modestum, & Trebatium: alios contra ferias eas esse affirmare, vt Iulium Cæsarem, & Cornelium Labeonem. Causam autem huius varietatis apud Granium Licinianum lib. 2. inueniri scribit. Is ait (verba sunt Liciniani apud Macrobius) Nundinas Ioui ferias esse, si quidem Flaminica omnibus Nundinis in regia Ioui arietem soleat immolare. Sed lege Hortensia effectum, vt factæ essent, vt rustici, qui nudinandi causa in urbem veniebant, lites componerent. Nefasto enim die Prætori dari non licebat. Ergo, qui ferias dicunt, à mendacio vindicantur verustatis: qui contra sentiunt, æstimatur ætatis, quæ legem secuta est, vera depromunt, &c. De origine etiam Nundinarum variæ fuerunt veterum opinioniones, quas Macrobius eodem loco his verbis recenset. Nundinarum, inquit, originem quidam Romulo assignant, quem cõmunicato regno cum T. Tatius, sacrificiis & sodalitatibus instituitis, Nundinas quoque adiecisse commemorant, sicut Tuditanus affirmat. Sed Cassius Ser. Tullium fecisse Nundinas dicit, vt in urbem ex agris conuenerint, vrbanas, rusticasque res ordinaturi. Geminus ait, diem nudinarum iam exactis regibus cepisse celebrari: quia plerique de plebe repetita Seruii Tullij memoria, parentarent ei nudinis. Cui rei etiam Varro consentit. Rutilius scribit, Romanos instituisse Nundinas, vt octo quidem diebus in agris rustici opus facerent: nono autè die intermissore, ad mercatum, legesque accipiendas Romam venirent, & vt scita, atque consulta frequentiore populo referrentur, quæ triundino die proposita, à singulis atque vniuersis facile noscebantur. Vnde etiam mos tractus, vt leges triundino die promulgarentur. Ea re etiam Candidatis vsus fuit in Comitium Nundinis venire, & in colle consistere, vnde coram possent ab vniuersis videri. Sed hæc omnia negligentius haberi cœpta, & post abolita, postquam in trinundo etiam ob multitudinem plebis frequentes

A frequētes adesse cœperunt. Hactenus Macrobius Plutarch. in Quæst. Rom. quæst. 42. Nūdinas Saturno consecratas fuisse scribit. Sed hæc de Nūdinis hoc loco sufficiant. Non sunt etiam hic silentio prætereunda Bacchanalia, Ambarualia sacra, Solituralia, &c. quæ cum explicauero, tum de Priuatis feriis pauca dicam, atque sic tandem huic librum concludam.

BACCHANALIA dicebantur Bacchi festa, inquit Sext. Pompeius. De quorum solennitate & licentia multa tradunt, quæ huc referte non placeat: illa tantum adscribam, quæ de iis Flavius Blondus Foroluiensis lib. 2. p. Roma triūphante, quemadmodum ea citat Luouicus Carrio. I. C. Scholijs in 2. librum Argonauticon Valerij F. acci habet: Bacchanalia, inquit, Libero Patri Baccho dicata, temporis longitudine per Autūnum Saturnalibus paria, maiore luxu celebrata sunt. Nudi enim viri cum nudatis omnia membra mulieribus, matronis, viduis & virginib. ad sacra conueniebant, quæ non nisi nocturna erant, caput omnes pariter, femoraliaque pampinis, & vuarum racemis cincti, alios autem vuarum racemos in manu tenebant, & tumultuario inuicem commixti cœtu in sublime saltantes, variæque gestulatione, brachia ceruicem, caputque mouentes, carmen inconditum Baccho cantabant, nec prius erat saltationis modus quam defatigati & toto corpore vacillantes partim resupinarentur, proximioribus inhaerentes, partim in pavimentum fanatici, amentisque procumberent, vt rectè sensit Marcus Varro, talia nisi ab amentibus fieri non potuisse. Hæc Blondus. Quomodo hæc sacra in Italiam quoque & ipsam urbem

C Romæ irreperferint quæque eorum fuerit turpitudine, videre est apud Lium lib. 39. vbi etiam hoc senatusconsultum, quomodo abolita Bacchanalia Romæ, & per totam Italiam fuerint, recitat. In reliquum inquit, Senatusconsulto cautum est, ne qua Bacchanalia Romæ, neve in Italia essent, si quis tale sacrum solenne, & necessarium duceret, nec sine religione, & piaculo se id omittere posse apud Prætorem urbanum profiteretur: Prætor Senatū consuleret. Si ei permissum esset, cum in Senatu centum, non minus, essent, ita id sacrū fieret, dū ne plus quinque sacrificio interessent, neu qua pecunia communis, neu quis magister sacrorū, aut sacerdos esset, &c. Illud etiam eodem libro prodit, primū, quotannis tribus diebus aliquos his sacris initiationis rousse, postea verò eò rem deductam, vt singulis mēsis quinque dies initiationi tribuerentur. De turpitudine sacrorum, quæ Baccho fierent in Italia, quædam etiā Augustinus lib. 7. cap. 2. de Ciuitate Dei ex Varrone adducit, quæ legere potes.

AMBARUALIA sacrificium, ait Seruius, dicitur, quod arua ambiat viciſſima. Hæc viciſſima siue hostia Ambarualis dicebatur. Sext. Pompeius Ambarualis hostiæ appellabatur, quæ pro aruis à XII. fratribus sacrificabatur. Idem Ambarualis hostiæ appellabatur, quæ rei diuinæ causa circum arua ducitur ab iis, quod pro frugib. faciunt. Quæ verba etiam à Macrobius lib. 3. Saturn. cap. 5. citantur, qui etiam hæc addit: Huius sacrificij mentionem Virgil. in Bucolicis habet, vbi de apotheosi Daphnidis loquitur.

Hæc tibi semper erunt, & cum solennia vota.

Reddemus Nymphis, & cum lustrabimus agros.

E Vbi lustrare significat circuire. Hinc enim videlicet, & nomen hostiæ acquirum est ab ambiendis aruis. Hæc ille. Cæterum hoc sacrum ita peragebatur. Victimæ, suam scilicet, ouem & taurum, vnde Suouetaurilia id sacrificiū appellatur, maturis frugib. ter circum arua ducebant, omnēque post clamantes sequebantur: ex quibus vnus querna corona ornatus, cum solenni saltatione composito carmine Cæteri decantabat laudes: ac postquā vino, & lacte libasset ante quā fruges ineteret, porcam Cereris impolabant. Discimus hoc ex Virgilio lib. 1. Georgicorum, vbi sic scribit:

Cuncta tibi Cererem pubes agrestis adoret:

Cui te lacte fauos, & miti diluc Baccho.

Tæque nouas circum felix eat hostia fruges.

Omnis quam chorus & socij comiuentur ouantes,

Et Cererem clamore vocent in tecta, neque ante.

Falcem maturis quisquam supponat aristas
Quam Cereri torti a redimitus tempora quercu
Det motus incompósitos, & carmina dicat, &c.

Ambarualia etiam Tibullus lib. 2. elegia 1. videtur describere: sic incipiens:

Quisquis adest, faveat fruges lustranus, & agros,
Ritus ut à prisco traditus extat ano.

Bacche veni, dulcisque tuis è cornibus uua
Pendeat & spicis tempora cinge Ceres, &c.

Cetera ex ipso Tibullo pete. Neque verò hoc sacrificium à rusticis tantum fiebat, sed & à Romanis fines agri Romani lustrantibus, qui inter quintum & sextum lapidem, aut auctor est Strabo lib. 5. erant, quod sacrum Ambarualia, ut inquit, vocabant, quod, opinor, circum agri Romani terminos, sacrum fieret. Adrianus Turnebus lib. 18. Aduersariorum, cap. 17. Atque huic sacro Fratres Aruales præerant, qui ad hoc creati erant, ut terminos agri Romani Suouetaurilibus circumferrent. Vide Iosephum Scaligerum Caltigationibus in Festum, ad vocem Amtermini.

Sed & Patresfamilias, unusquisque in agro suo, fines fundi Suouetaurilibus lustrabat, quam lustrationem ita describit Cato cap. 14. de re Rustica: Agrum lustrare sic oportet, Imperans Suouetaurilia circumagi cum diuis volentibus, quodque bene eueniat, mando tibi Mani, ut illa Suouetaurilia, fundum, agrum, terramque meam, quota ex parte, siue circumagi siue circumferende censes, uti si es, volens propitius mihi, domo, familiaque nostræ, quo ius rei erga agrum, terram, fundumque meum Suouetaurilia circumagi iussi, uti tu morbos viros, inuisosque viduerat è vastitudinemque calamitates, intemperiasque prohibeas, defendas, auerruncesque, utique tu fruges, frumenta, vineta, virgultaque grandine, benèque euenire sinas: Pastores, pecuamque salua seruassis, diuisque bonam salutem, valerudinemque, mihi, domo, familiaque nostræ. Harumscæ rerum ergo, fundi, terræ agrique mei lustrandi, lustrique faciendi ergo sicuti dixi, maeste huic Suouetaurilibus lactentibus immolandis esto. Mars pater eiusdem rei ergò, maeste huic Suouetaurilibus lactentibus esto. Itè cultro facito struem, & fertum uti adier. Inde obmoueto. Vbi porcù immolabis, agnù, vitulùmque sic oportet. Eiusque rei ergo maeste huic Suouetaurilibus immolandis, esto, nominare verat, Martem, neque agnum vitulùmque. Si minus in omnes litabit, sic verba concipito: Mars Pater, si quid tibi in illis. Suouetaurilibus piaculo. Si vno duobusque dubitaueris, sic verba concipito: Mars Pater, quòd tibi illuc porco neque sacrificium est, te hoc porco piaculo. Hæc Cato.

Porca, quæ Cereri ante messem maestari solebat, dicebatur Præcidonea porca, quod Sext. Pompeius docet his verbis: Præcidanea agna vocabatur, quæ ante alias cadebatur. Item porca, quæ Cereri maestabatur ab eo, qui mortuo iuste non fecisset: id est, glebam non obiecisset: quòd mos erat eis facere, priusquam nouas fruges præciderent. Sacrificij huius porcæ præcidaneæ formulam hanc habet Cato capite 134. de re Rustica: Priusquam messem facies, porcæ præcidaneam hoc modo fieri oportet. Cereri porcæ præcidaneæ, porcæ feminam, priusquam hæc fruges condantur, far, triticum, hordeum, fabam, semen rapicium, thure, vino, Iano, Ioui, Iunoni præfato. Priusquam porcæ feminam immolabis Iano struem commoueto sic: IANÉ PATER, te hac strue commouenda bonas preces precor, uti si es volens propitius mihi liberisque meis, domo, familiaque meæ maestus hoc fercto. Ferctù Ioui moueto, & maestato sic: IVPPI TER TE hoc fercto ob mouendo bonas preces precor, uti si es volens propitius mihi, liberisque meis, domo familiaque meæ maestus hoc fercto. Postea Iano vinum dato sic: IANÉ PATER, uti te strue commouendo bonas preces bene precatus sum eiusdem rei ergo maeste vino inferio esto. Postea Ioui sic: IVPPI TER MAESTE fercto esto, maeste vino inferio esto. Postea porcæ præcidaneam immolato. Vbi exta proiecta erunt, ita Iano struem commoueto, maestoque item uti prius obmoueras. Ioui itè ferctù obmoueto, maestoque ut prius feceras. Item Iano vinum dato, & Ioui vinù dato, ita uti prius daui fuit ob struè obmouedã, & ferctù libandù, postea

A postea Cereri exta & vinum dato. Hactenus Caro apud quem tamen MACRVS perpetuo legendum, locus ille ex libro Arnobij contra gentes 7. significare videtur, vbi sic scribit: Operaprecium est verba ipsa depromere, quibus cum vinum datur, vti ac supplicare consuetudo est. Mactus hoc vino inferio esto. Inferio, inquit Trebatius, verbum ea causa est additum, eaque ratione perfertur: ne vinum omne omnino, quod in cellis atque apothecis est conditum, ex quibus illud quod effunditur promptum est, esse sacrum incipiat, & ex vrbibus eripiat humanis. Erant & AMBURBIA sacra, quæ fiebant, cum vrbs & promerium lustrabatur, vt apud Lucanum li. 1.

Mox iubet & totam pauidis à civibus urbem

B *Ambiri, & festo purgantes mœnia luetro,*

Longa per extremos promeria cingere fines

Pontifices sacri quibus est permessa potestas.

Hinc Amburbiales hostiæ dicebantur, quæ circum terminos vrbis Romæ dicebantur, Festus. Huius sacri meminit Vopiscus in Aureliano: Cantata, inquit, carmina, amburbium celebratum, ambarualia promissa, &c. Obseruavit hæc Turnebus Aduersariorum libro 18. capite 17. Iosephus Scaliger Castigationibus in festum, ad vocem Amtermini, Amburbia ab Ambarualibus non distinguit, sed eadem esse scribit.

C Quoniam autem de lustrationibus dixi, non alienum ab hoc loco erit, si etiam de lustratione quinquennali, quæ à Censoribus quinto quoque anno perfecta censu, peragebatur, quædam afferam. De hoc itaque more Dionysius Halicarnassæus lib. 4. in historia Seruii Tullij Regis, qui auctor huius instituti fuit, ita scribit: Perfecto censu à Tullio Rege, omnes ciues iussi sunt armari adesse in Campo Martio, ibi instructos in sua quemque Centuria equites, pedites, velites lustrauit Rex Solitaurilibus. Hostiæ taurus, aries: & hircus ter circumductæ circum exercitum Marti matæ sunt. Hoc modo etiam nostra ætate post Censum Romani lustrantur à magistratu sanctissimo, quod lustrum sua voce nominant. Eadem etiam Liius li. 1. Censu perfecto, inquit, quæ maturauerat metu legis de incensis late, cum vinculorum minis, mortisque edixit, vt omnes ciues Romani, equites, peditesque in suis quique

D Centuriis, in campo Martio prima luce adessent. Ibi instructum exercitum omnem Suouataurilibus lustrauit, idque conditum lustrum appellatum, quia in censendo finis factus est. Dicebatur autem hoc sacrum Suouetaurilia, quia sus, ovis vel aries & taurus ornati vittis, & tænis atque ad aram ducti, quam icona etiam Guillelmus Brassicanus in suum de antiqua Romanorum religione librum retulit. Dicuntur etiam Solitaurilia, de quibus Sex. Pompeius: Solitaurilia hostiarum trium diuersi generis immolationem significant, tauri arietis, verris, quod omnes ex solidi, integrique sunt corporis. Contrarij veruices, maialesque, quia solui Osce totæ, & solidum significat, vnde tela quædam soliferrea vocantur tota ferrea, & homo bonarum artium solers, & quæ nulla parte laxata, cauâque sunt, solida nominantur, atque harum hostiarum omnium inuolati sunt tauri, quæ pars scilicet carditur in castratione. Sunt quidem, qui putent, ex tribus hostiis præcipue nomen inclusum cum solido tauri, quod amplissima sit earum, quidam dixerunt omnium trium vocabula confusa, suis ouis, tauri, adfectisse id, quod vno modo appellarentur vniuersæ, &c. Sed de his faris.

Illud etiam non omiserim, moris fuisse apud Romanos, vt quotannis certo die solenni in pompa gestaretur canis in crucem actus, & anser splendidè admodum in lectica & veste stragula preciosa sedens: ob eam causam, quod hi in obsidione Capitolij, Gallis irruptionem in arcem tentantibus, Romanos clangore & strepitu excitassent, canibus interim somno indulgentibus. Meminit huius solennitatis, Plutarchus in libro de Fortuna Romanorum.

F Et Sex. Pompeis meminit lapidis manalis, quo nomine appellatam fuisse dicit petram quandam, quæ fuerit extra portam Capenam, iuxta ædem Marris: quam, cum propter nimiam siccitatem in vrbe protraxissent, insequuta statim pluuia fuerit, vnde etiam, quod aquas manaret, manalis lapis dictus sit. De eodè Varro lib. 2. de vita

populi Romani, apud Nonium Marcellum: Mensalis lapis appellatur in Pontificia. A libus sacris, qui tunc moueretur, cum plura exoptentur. Sic enim Varronis locum rethoric Josephus Scaliger, Castigationibus in Pompeium Festum, 1199. Omnia

De Supplicationibus lib. 10. cap. penultimo dicemus. De lectiferiis paulo ante quaedam memoraui.

Sunt præterea feriae propriae familiarum, inquit Macrobius, ut Claudiae familiae, vel Emiliae, seu Iuliae, siue Corneliae: & si quas ferias proprias quæque familia ex usu domesticæ celebratis obsecrat. Sunt singulorum, ut natalium, fulgurumque susceptiones. Item funerum, atque expiationum. Apud veteres quoque, qui nominasset, Salutem, Semoniæ, Seram, Segetiam, Tutillinam, ferias obseruabat. Item Flaminica, quoties tonitruum audisset, feriata erat, donec placasset Deos. B De feriis familiarum propriis, siue sacris priuatis fuit lex in 12. Tabulis, his concepra verbis: SACRA PRIVATA PERPETUA MANENTO: ad quam legem quædam de sacris priuatis notabimus: plura habet. Hotomannus in Triperita 12. Tabul. commentatione. Feriis natalium sacrificabant Genio, quemadmodum ex Tibullo li. 2. elegia 2. discimus, ubi etiam alia quæ iis diebus peragi solebant, commemorantur. Feniæ Junoni, quæ ipsarum natalis Dea erat, sacra faciebant. De Funeribus, sacrisque, eò pertinentibus dicemus suo loco. Atque hæc habuimus, quæ de Romanorum sacris in medium afferremus: quibus coronidis loco, adiciemus Ausonij Burdigalensis epigrammata quædam de diebus, mensibus, & quatuor anni partibus, quod ea ab hac tractatione non videantur esse aliena. C

AVSONII BYRDIGALENSIS VIRI CONSULARIS, de Nominibus septem dierum,

EDYLLIVM XV.

Nomina, quæ septem vertitibus apta diebus
Annus habet, totidè errantes fecere planeta.
Quos in desessa voluens vertigine mundus,
Signorum obliqua iubet in statione vagari.
Primum, supremumq; diè radiatus habet Sol.
Proxima fraterna succedit Luna corona.
Tertius assequitur Tirania lumina Maiores.
Mercurius quarti sibi vindicat astra diei.
Inlustrant quintæ Ionis aurea sidera zonam.
Sexta salutigerum sequitur Venus alma parètè
Cuncta supergrediens Saturni septima lux est.
Octava instaurat reuolubilis orbita Solem.

Februa vicino mense Numa instituit.
Martius anti qui primordia protulit anni.
Fetiferum Aprilis vindicat alma Venus.
Maiorum dictus patrum de nomine Maius.
Iunius atatis proximus est titulo.
Nomine Casareo Quintilem Iulius auget.
Augustus nomen Casarem sequitur.
Autumnum Pomona tuum Septeber optimat.
Triticeo October fenore ditat agros,
Sidera precipitas pelago intempesta Noueber.
Tu genialem hyemem feste Decèber agis.

DE MENSIBVS ET

quatuor anni temporibus,

EDYLLIVM XVI.

Æternos menses, & tempora quatuor anni.
Quatuor ista tibi subiecta monosticha dicent.
Martius, Aprilis, Maius sunt tempora VERIS.
Iulius, Augustus, necnò & Iunius ÆSTAS.
Septembri, Octobri, AUTVMNVS, totoque
Nouembri.
BRVMALES, Ianus, Februarius, atque Decem-
ber.

DE MENSIBVS MO-
nosticha,

EDYLLIVM XVII.

Primas Romanas ordiris Iane Kalendas,

DE MENSIBVS ALIA
Monosticha,

EDYLLIVM XIX.

Dura patet Iani Romanis ianua bellis,
Vota Deo Diti Februa mensis habet.
Incipe Mars anni felicia fata reduci.
Tunc Aries Veneri luca fert a legit.
Dulcia, Maia, tuis lucent examina Nonis.
Arte poli Geminos Iunus ecce locat.
Iulius ardenti diuertit lymina Solis.
Ære flammigero cuncta Leone calent,
Poma legit viro maturi iunua Solis.
Fundit & October vima Falerna lacis.
Aret tota soli species vi dura Nepai.
Inde December amat te genialis hyems.

DE

DE MENSIBVS

Disticha.

EDYLLIVM XIX.

Iane noue, primo qui das tua nomina mensi.
Iane bifronspectans, tempora bina simul,
Post, superum cultus, vicino Februa mense,
Dat numa cognatis Manibus inferias.
Marrus & generis Romani praesul, & annis.
Prima dabat Latus tempora Consulibus.
Aeneadum genitrix vicino nomen Aprili
Dat Venus, est Marti naq; Aphrodita comes.
Maia Dea, an maior, Mai, te fecerit etas,
Ambigo, sed mensi est auctor uterque bonus.
Iunius hunc sequitur duplici celebrandus honore,

Seu nomen Iuno, siue inuenta dedit.
Inde Dionae praefulgens Iulius astro,
Etatis media tempora certa tenet.
Augustus sequitur, cognatum à Casare nomen,
Ordine sic anni proximus, ut generis.
Nesciuntur post hos numerumque ex ordine
signant.

September Bacchi munere praela rigans:
Et qui sementis per tempora, fenore latus
October, cupidi spem sonet agricola:
Quiq; salo mergens solennia signa Nouember
Pracipitat, caelo mox reditura suo.
Concludens numerum genialia festa Decēber.
Finit: ut à bruma mox nouus annus eat.

DE MENSIBVS TETRASTICHA.

EDYLLIVM XX.

IANVARIVS.

Hic Iani mensis sacer est, en aspice, ut aris
Thura micent: sumant ut pia thura Lares,
Annorum, faciq; caput natalis honorum.
Purpureos fastis qui numerat proceres.

FEBRVARIVS.

At quem caruleus nodo constringit amictus,
Quique paludicolam praedere gaudet auem,
Dadala quem iactu pluuio circumuenit Iris.
Romuleo ritu Februa mensis habet.

MARTIVS.

Cinctum pelle Lupa promptum est cognoscere
mensem.
Mars olli nomen, Mars dedit exuuias.
Tempus Ver, haedus petulās & garrula hirūdo
Incidat, & sinus lactis, & herba virens.

APRILIS.

Confectam Myrto Venere veneratur Aprilis
Lumen iuris habet, quo nitet alma Ceres.
Cereus è dextra flammae diffundit odoras,
Balsama nec desunt: qui redolet Paphie.

MAYMAIVS.

Cunctas veris opes, & picta rosaria gemmis
Laniger in calatis, aspice, Maius habet.
Mensis Atlantigena dictus cognomine Maia.
Quem meritò multum diligit Vrane.

IUNIVS.

Nudus membra, debino solares respicit horas
Iunius: ac Phœbum flectere monstrat iter.
Idem maturas Cereris designat aristas
Floralēque fugas, liba fusa docent.

IVLIVS.

Ecce coloratos ostentat Iulius arcus
Crines cui rutilos spicea fert a ligant.
Morus sanguineos prabet grauidata racemos:
Qua medio Canseri fidere lata viret.

AVGVSTVS.

Fontanos latices, & lucida pocula vitro
Cerne, ut demerso torridus ore bibat,
Eterno regni signatus nomina mensis,
Latona genitam quo perhibent Hecatē.

SEPTEMBER.

Surgentes acinos varios, & praefecat vacas.
September, sub quo mitia poma iacent.
Captiuam silo gaudens religasse laeertam:
Qua suspensa manu nobile ludit opus.

OCTOBER.

Dat praesum leporem, cumq; ipso palmitē foetus,
October, pinguis dat tibi ruris aues.
Iam bromios spumare lactus, & musta sonare
Apparet vino vas calet ecce nouo

NOVEMBER.

Carbaseo surgens post hunc indutus amictu
Mensis, ab antiquis sacra deamque colit.
A quo vix auidus sistro compestritur anser
Deuotusque satis ubera fert humeris.

DECEMBER.

Annua sulcata coniecta & semina terra
Pascit hyems, pluuio de Ioue cuncta madent
Aurea nunc reuocet Satarai festa Decēber.
Nunc tibi cum Domino ludere verna licet.

QVOTENI DIES SINT
mensium singulorum.

EDYLLIVM XXI.

Implent tricenae per singula mensurae lucas
Iunius, Aprilisque, & cū Septembere Nouēber.
Vnum ter denis cumulatius adde diebus
Per septem menses, Iani, Martisque Kalendis
Et quas Maius agit, quas Iulius, Augustusque
Et quas October, postituque in fine December.
Vnus erit tantum duo de triginta dierum:
Qua Numa praeposito voluit succedere Iano.
Sic ter centenis de cibus accedere senos,
Quadrantēq; & quinq; dies sibi cōputat annus

DE TRIBVS MEN-
struis Mensium.

EDILIVM XXII.

Bis senas anno reparat Lucina Kalendas:
Et totidem medias dat currere Iuppiter Idus.
Nonarumque diem faciunt infra octo secundi.
Hæc sunt Romano tantum tria nomina mense.
Cætera per numeros sunt cognomenta dierum.

Quo mense quotæ Nonæ, vel
Idus sint.

A. Nonas modo quarta aperit, modo sexta re-
fert lux.
B. Ita refert Maij Octobris, Martisque recursu,
E. qui solstitio sua tempora Iulius inserit.
C. Cætera pars mensum quartis est prædita Nonis.
O. Omnes verò idus octauis luce recurrunt.

Quotæ Kalendæ sint mensium
singulorum.

Post Idus, quas quisque suas habet ordine mēsis.
Diuerse numero redeunt variante Kalenda:
Dum rursumque, iterumque . . . vocantur,
Vt tandem oblati procedant temporis ortu,
Ter senis, unoque die, gemalia festa
Porrigit, ut Ianū arcessat noua bruma morantē.
Hoc numero mēsisque Numa, redit, autumni que
Principium referens Bacchi, Septēber alumnus.
Iulius & Maius, positusque in fine December,
Ostoberque die renouatur tardius vno.
Inde dies redeunt minus vno, quatuor ultra,
Quos numero adiciam, Sextilis, Iunius at que
Aprilis post quos penultima Metæ Nouember.
Ter quinis, vnoque die, Iunonie Mauors,
Vt redeas, referasque exordia prima, ceteris.
Hoc numero, ad plenū, vertēs reparabitur annus.

DE FERIS ROMANIS.
EDYLIVM XXV.

Nunc & Apollineos Tiberina per ostia ludos.
Et Megalesiaca matris operta loquar.
Vulcanique dies autumni exordia primi:
Quinquatrusque Dea Pallados expediām.
Et medias Idus, Maij, Augustique recursu.
Quas sibi Mercurius, quasque Diana dicat.
Matrona, qua sacra colāt pro laude virorum,
Mauortis, primi quum rediere dies.
Festa Caprotinis memorabo celebra nonis.
Quum stola matronis dempta teget famulans.
Quatuor illa etiam discretis partibus anni
Solstitia, & lucas nocte, dieque pares.
Nec Regifugium pulsus ex vrbe tyrannis.
Lexum Romanis fas reticere diem.
Vis neopei sunt sacrum vel Saturnalia dicam?
Festaque senorum, quum famulantur heri:
Et nunquam certis redeuntia festa diebus.
Compita per vicos quum sua quisque colit?
Aut duplicem cultū, quem Neptunalia dicunt,
Et quem de Conso consiliisque vocant?
Festa hæc nauigijs, aut que celebrata quadrigis,
Iungunt Romanos, finitimosque duces.
Adiciam cultus, peregrinaque sacra Deorum,
Natalem Herculeum, vel ratis Iliaca,
Nec non lasciujs Floralia lata theatri.
Qua spectare volunt, qui voluisse negant.
Nunc etiam veteres celebrantur Equiria ludi,
Prima hæc Romanus nomina Circus habet.
Et Dionysiacos Latio cognomine ludos
Roma colit: Liber qua sibi vota dicat.
Ædiles plebeij etiam, Ædilesque Curules,
Sacra, Sigillorum nomine dicta colunt.
Et gladiatores funebria prælia notum
Decertasse foro: nunc sibi hærena suos
Vindicat: extremo qui iam sub fine Decembris,
Falcigerum placant sanguine cæligenam.

LIBRI QVARTI DE ANNO, MENSIBVS,
ET DIEBV FINIS.

DOCTIS.

1. G. Sablo. Na.

A DOCTISSIMIS ATQVE
 HUMANISSIMIS VIRIS D.D. GODE-
 FRIDO, ET HENRICO REVERENDI AC CLA-
 rissimi viri D.D. TILEMANI Hefshufij filiis, Artium
 Liberalium Magiftris, Amicis, ac Fratribus fuis colendis.

B MICITIAM eam, que inter parentes nostros est, Do-
 ctissimi atque humanissimi viri, amici ac fratres colendi, de-
 cet nos liberos quoque colere, conseruare, & quantum inno-
 bis est, augere: siquidem augeri potest id, quod omnino cumu-
 latum esse videtur. Cui meo animo testando, hunc librum ad
 vos mitto indicem, & amicitia nostra, & mei erga vos amo-
 ris. Conscripsi autem in eo, que lectio variorum auctorum mihi suppeditauit, de
 veteribus Romanarum ludis, non quidem omnia: qui enim hoc possent? Cum &
 impedita ea sint, & à veteribus etiam non diligenter tradita, sed aliqua saltem
 eaq; non omnino prostrata & vulgaria: qua, si & vnam mihi Deus prorogaue-
 rit, & otium ab alijs studijs & vocationis operibus suppetierit, quantum potero,
 illustrabo. Preclaram etiam in enodanda & eruenda ludorum veterum ratio-
 ne operam posuit, **C**UOLFANGUS LAZIVS in aureis illis Reipublice Romanae Com-
 mentarijs, ex quorum lectione plurimum me profecisse non nego. Sed multa ad-
 huc ipsis deesse, neminem, qui rem attentius considerauerit, puto esse dubitaturum:
 qua tamen supplebunt Onuphrij Panuinij de Ludis libri, siue editi illi
 sint, siue adhuc alicubi lateant: Nondum enim, quamuis studiosissime à me qua-
 sitos, postquam ab Hieronymo Mercuriali eorum mentionem fieri, intellexissem,
 videre licuit. Adieci tractationi de Ludis, etiam quaedam de mensis, siue Con-
 iuijs veterum, de re Vestitaria, de nuptijs & Funeribus, quorum omnium
 cognitio studiosis adolescentibus, quibus solis ista scribo, ad veteres scriptores in-
 telligēdos, haudquaquam erit inutilis: certe eos delectabit. **D** Quae ego omnia simul
 ad vos mitto, & per vos, cum studiosa iuuentute comunico. Vos ista sic accipietis,
 ut ab amico optimo, vobisq; deditissimo profecta. Et me cum vobis cōmendatum
 habebitis, tum Reuerendo etiā Parenti vestro, quem ipsi quoque iam diu patētis
 loco habeo, atq; colo: diligēter cōmendabitis: Concluda epistola versibus Paulini.

Ego vos per omne, quod datū mortalibus,
 Et destinatum saeculum est,
 Claudente donec continebor corpore,
 Discernor orbe quolibet.
 Nec corde longos, nec remotos lumine
 Tenebo fibris infitos.
E Videbo corde, mente complectar pia

Vbique praesentes mihi.
 Et cum solutus corporali carcere,
 Terraque prouolauero:
 Quo me locarit axe communis pater,
 Illic quoq; vos animo gera m.
 Neq; finis idem, qui meo me corpore,
 Et amore laxabit vestro.

Valete viri humanissimi, amici charissimi, ac saluete. Ratispona Idi-
 bus Aprilis, anni ab Orbe redempto ∞ D. M. C. X. C.

V. H.

Studios.

IOANNES ROSINVS.
 ANTI

ANTIQUITATVM ROMANARVM LIBER V.

DE LVDIS, MENSIS, SIVE CONVIVIIS,
Vestibus, Nuptijs, & Funeribus.

EXPLICATIS iis, quæ de Diis Romanorum, Sacerdotibus, & sacris, at quæ festis diebus fuerunt observatione digna, de ludis iam agemus, qui quidem etiam ad celebritates & dies festos pertinent. Nos verò proprium iis librum tribuimus, duabus de causis: quarum prior hæc est, ne liber præcedens nimium excresceret: altera, quòd placuerit nobis Varronem Romanorum doctissimum hac in re sequi, qui & ipse, quemadmodum ex Aurelio Augustino discimus, seorsim de ludis scripsit, diuersò tractatu ab eo, qui de fertis fuit, & quidem ita vt primo loco de Scenicis, postea de Circensibus egerit. Addimus his quædam de conuiujs, vestimentis, nuptijs, & funeribus: cum quia pleraque ad religionem etiam pertinent, tum quia alium locum convenientiorem de iis dicendi, non habebamus: neque etiam B placebat singulis illis materijs singulos libros consecrare. Hæc enim, vt iam sapius monui, tantum introductionem quandam in Antiquitatem, non plenam eius explicationem esse volumus. Scripsit de Ludis Romanorum diligentissimè Onuphrius Panuinius Veronensis, qui & singularem de ludis sæcularibus librum edidit, verum isti mihi visi non sunt. Multa de iis habet Iulius Cæsar Scaliger in primo Poëtics libro. Et de Gymnicis ludis plurima tradit in suis de arte Gymnastica libris Hieronymus Mercurialis Medicus Parauinus, ex quibus multa in hanc nostram explicationem transtulimus. De mensis & conuiujs veterum eleganter Iustus Lipsius vir clarissimus, cui me aliquândo operam dedisse haud pœnitet, in tercio Antiquarum lectionum libro. Quædam etiam eò pertinentia habet Hieronymus Mercurialis in C arte Gymnastica, & varijs lectionibus: Franciscus Robortellus lib. de vita, & victu populi Romani: Aldus Manutius Pauli F. in libris de quaestis per epistolam, & alij. Nam Francisci Polleri Commentarij de mensis veterum, quod ego sciam, lucem nondum aspexit. De re vestiaria scripsit Lazarus Baysius, quem librum mihi legere contigit beneficio clarissimi Iuriconsulti Ioan. Thomæ Freigij, Rectoris Gymnasij Altorfiani, cuius opera & consilio non semel in his Antiquitarum libris vsus sum. Multa etiam de vestibus habent Aldus Manutius, Carolus Sigon. & Iustus Lipsius in eo, quem iamprimum in lucem dedit, Electorum libro. De nuptijs & eorum ritibus, multa habent Carolus Sigon. lib. 1. de Antiquo iure ciuium Rom. atque Andreas Tiraquellus I. C. in legibus Connubialibus: & singularem ea de re librum scripsit Barnabas Briffonius I. C. clarissimus. De Sepulchralibus extat cõmentarius Liliij Georgij Gyraldi. Scripsit de iisdem & Onuphrius Panuinius, vt audio: & iam in manibus librum de Funeribus item alterũ de re Vestiaria habet. Iust. Lipsius, quos expectamus breui. Plurima etiam de iis rebus, de quibus hoc libro agimus, extant in Alexandri Neapolitani Genialibus diebus, Cælij Rhodigini Antiquis lectionibus, Vuolfgangij Lazij, Commentarijs Reipublicæ Romanæ, & aliorum etiam D scripris.

A scriptis: quæ ego propterea hoc loco commemorare volui, vt beneuolus lector sciret, quorum vestigia secuti essemus, & vnde etiam ipsi pleniorẽ harum rerum explicationem petere possent. Sed tempus est vt ludorum explicationẽ aggrediamur.

De Ludis Romanorum, quinam ij sint, & quis eorum primus apud Romanos Auctor. CAP. I.

DE ludis dicturi, ipsum vocabulum primum considerabimus. Tertull. lib. singulari de spectaculis ex veterib. auctoribus scribit, Ludos à Lydis dictos esse, qui ex Asia Transuene, duce Tyrreno cum fratri suo regni cõtentione cederet, in Etruria cõfederint, ibique inter ceteros ritus superstitionum suarũ spectacula quoque religionis nomine instituerint. Vnde Romani accersitos artifices mutuari fuerint, & tempus, & enunciationem, vt ludi à Lydis vocarentur. Varro ludos à ludo, vel lusu appellatos scribit. Ceterum vocabuli ludi variaz sunt significationes. Alias, n. significat factum aliquod iocosum, vnde Grammatici distinguunt inter iocum & ludum, vt illud sit in verbis, hoc in rebus vel factis: Alias locum exercitationis significat, vnde ludum gladiatorum, ludum marulinum, apud veteres legimus. Hoc loco ita ludos accipimus, vt sint publicæ celebritates, quæ vel placandæ Deũ iræ, vel pro salute populi, vel gratiæ populi demerendæ causa sunt editæ. Finis eorum erat tum religio quædam, qua antiqui opinabantur, C sefe Diis rem gratam illis ludis tanquam promissam facturos: tum populi voluptas cui & Reges & Resp. & Imperatores maximè studebant, quo homines voluptate demulsi, in officio cõtineretur. Primus apud Rom. ludos instituit Romulus Rex, Consualib. celebratis: de quibus omnium veterum scriptorum historiæ loquuntur. Hunc secuti alij sunt, tum Reges, tum Consules & Prætores, postremum Imperatores: vti postea videbimus.

De Ludorum diuisione CAP. II.

QUID ludi fuerint, diximus, sequitur vt de diuisionibus & generibus etiam eorum, quædam annotemus. Et primum quidem in vniuersum duo fuerunt ludorũ apud Romanos genera. Alij enim Circenses fuerunt, alij verò Scenici. Docet hoc Cicero, qui cũ lib. 2. de legibus hæc legem recitasset: Ludis publicis, quod sine curriculo, & sine certatione corporum fiat popularem lætitiã in caru, & fidibus, & tibiis moderatos: eamq; cum Diuũ honore iungunt: eam deinde sic explicat: Iam ludi publici, quoniam sunt cauea, circòque diuusi, sint corporum certationes, cursu, pugillatione, luctatione, curricularumque equorum vsque ad certam victoriam circo cõstitutæ: cauea, cantu, ac fidibus & tibiis: dum modo ea moderata sint, vt lege præscribitur. Circenses dicebantur, quòd exhiberentur in circuitu ensibus positis. Olim enim in littore fluminis agebantur, in altero latere positus gladiis, vt ab vtraque parte esset, ignauia præsens periculum. Seruius in 3. Georgicorum, & 8. Æneidos Virgilij. Alij à circumeiò sic dictos putant, alij à Circo, in quo exhibebantur, de quo post. Scenici vocati sunt alteri, quod in scena, hoc est, in vmbra agerentur, & hi ingeniorum acumine atque actionis agilitate, seu arte constabant. Dicemus de vtriusque, si prius quid ludos exhibuerint, & vbi exhibiti fuerint, exposuerimus.

Quis Ludos exhibuerit CAP. III.

VEADMODVM non vna, & eadem semper fuit Reipub. forma, sed ea sæpius mutata est, ita non vnus & idem magistratus ludos semper exhibuit: quin etiam diuersi ludi à diuersis sunt exhibiti, Magistratibus, vel aliis personis Principio Reges ludos edi curauerunt, quod vel ex eo clarũ est, quod Linius, F Dionysius, Plutarchus, & alij (non enim omnes auctores recensere libet) de Romulo scribunt, eum Consualia, vel ludos, Neptuno Equestri sacros exhibuisse. Quãuis autem de reliquis Regibus, nihil certi in scriptorib. verustissimis præter quã apud Tertullianum extet, quo minus tamen de iis dubitetur, faciunt iidẽ scriptores, qui cum nonnullis aliis memoriæ prodant, Tarquinium Priscum certum locum celebrandis

ludis extruxisse, & ludos exhibuisse, ut iam dicitur. Post electos Roma Reges, Consulatum fuit id munus, quemadmodum de Secularibus scribunt. Valerius Maximus, Censorinus & alij. Creati autem Aedilibus, eorum id muneris fuit, ita quidem, ut Aediles plebei ludos plebeios curarent, & Aediles curules, qui potissimum ob hoc ipsum creati primum sunt, magnos exhiberent, cuius rei testimonia plurima in historia Livij & aliorum extant. Sed & ad Prætoris Urbani officium pertinet, signum dare mittendis quadrigis: Quocirca, ipso nonnumquam bellis occupato, atque absente, dictus Dictator fuit, qui in Prætoris locum ludorum temporis signum mittendis quadrigis daret. Quod autem ad ludos funebres attinet: eos illi curarunt, & exhibuerunt, qui proximi defunctorum, in quorum honorem ludi celebrabantur, hæredes fuerunt. Nonnumquam tamen & hi ab Aedilibus curati fuerunt, id, quod ex omni Romana historia intelligitur. Exceptis igitur ludis funebribus reliquos vel Reges exhibuerunt, ut Circenses, vel Cōsules & Prætores, ut eisdem, item Sæculares & Apollinæres: vel Aediles plebeij, ut Plebeios, vel Aediles Curules, ut magnos Megalenses, &c. Tandem omni Reipublicæ oreritate in vñu translata, Imperatores etiã hoc munus sibi sumplerunt, quod ex Suetonio & sequentibus historicis cognoscitur.

De loco, vbi Ludi sint exhibiti. De Circo Maximo, Circus, Theatris, & Amphitheatro.

CAP. IIII.

LVbi primum in Insula Tiberina exhibiti sunt, nullo ad id certo constituto loco, sed ab altera parte Tiberis promota erat, ab altera enses ponebantur, teste Servio Virgilij interprete. Primus omnium Tarquinius Priscus V. Romanorum Rex, Circum maximū extruxit. Sic enim Liv. lib. 1. Tum primum Circo, qui nunc maximus dicitur, designatus locus est: loca diuisa Patribus, equitibusque vbi spectacula sibi quisque facerent. Fori appellati, spectare, furcis duodenos, ab terra spectacula alta sustentibus, pedes. Hæc Liv. Dionys. tamen lib. 3. non rude tantum ædificium ipsum extruxisse, sed elegantissime etiam exornasse scribit: cuius hæc sunt ex versione Sigismundi Gelenij: Idem Tarquinius Priscus in Circo maximo inter Palatinum & Auentinum montes sito, primus circumquaque operata tecto fecit sedilia. Nam antea stantes spectare solebant furcis rabulara sustentibus. Locus spectaculorum in triginta curias distribuit, vt Curialium quisque suo loco spectaturus sederet: quod opus & ipsum procedente tempore annumerandum erat, inter spectacula totius vrbis pulcherrima. Lōgītudo enim eius est trium stadiorum, cum dimidio, latitudo quatuor iugerum, à duobus maioribus lateribus, & vno minore cingitur Euripo, qui aquas, recipiat, decempedali profunditate simul, & latitudine. Post Euripum extructæ sunt triporiticus, imã habet lapidea paulum scandentia (sicut in theatris) sedilia, super duplici contignatione sunt linea, duas maiores porticus, terra minor cōiungit trãsuersim lunata specie apposita, vt ex trib. vna conficiatur, amphitheatralis 8. stadiorum amplitudine capax, centum quinquaginta milia hominum, reliquum est minoribus latus, quod subdinale est, habet fornicatos carceres, vnde equi emittuntur, omnes vno clauso repagulo, externè ambit circum simplex contacta porticus, habens officinas & supernè cellas, per quas spectatores intrant, & ascendunt per officinas singulas, vt nulla confusio exoritur inter tot millia, tum venientia, tum discedentia. Hactenus Dionysius. Dicitur igitur est Circo, quod in circuitu spectaculis ædificatis ludi ibi fierent, & quod illic circum metas ferretur pompa, & equi currerent. Alij à Circe venefica Solis, filia, nomen habere volunt, quod annotat Tertullianus libro singulari de spectaculis, vbi & hæc de ornamentis Circi afferit: Singula, inquit, ornamenta Circi singula rempla sunt, oua honori Castorum ascribunt, qui illos ouo editos credendo de Cygno Ioue non erubescunt. Delphinos Neptuno vouent columnas sessias à sementationibus, messias à messibus, tuulipas à tutelis fructuum sustinent, ante has tres aræ, minis, Diis parent, magnis, potentibus, valentibus. Eisdem Samothracas existimant. Obelisci enormitas,

- A** enormitas, vt Hermateles affirmat, Soli prostituta: scriptura eius vnde & census, de Ægypto superstio est. Frigebat Dæmonum concilium, sine sua Matre magna, ea itaque illic præsidet Euripo. Consus apud metas, sub terra delitescit. Murrias quoque idolum fecit. Murciam enim Deam amoris volunt, cui in illa parte adem vouère. Hæc Tertullianus. Idem paulò antè: Circus Soli principaliter consecratur: cuius ædes medio spacio, & effigies de fastigio ædis emicat, quòd non putauerint, sub tecto consecrandum, quem in aperto habent. Quæ de ouis & Delphinis Tertullianus dicit, sic sunt intelligenda, quod fuerint opera, rotunda specie ouorum, quædam etiam animantium vt Delphinorum formis expressis, quæ conuersionem & flexionem cursus ostenderent ab Agrippa posita, cum propter similitudinem metarum, quarum multæ in Circo erant, aurigantes sæpe non sine magno periculo errarent. Obeliscorum, quorum etiam mentionem facit Tertullianus, descriptio extat apud Ammianum Marcellinum lib. 17. cuius pauca quædam huc afferam: Obeliscus, inquit, est asperimus lapis in figuram metæ cuiusdam sensim ad proceritatem confurgens excelsus, vtque radium imitetur, gracilescens paulisper, specie quadrata in verticem productus angustum, manu leuigatur artificis, formarum autem innumeras notas, hieroglyphicas appellatas, quas ei vndique videmus incisas, initialis sapientiæ vetus insigniuit auctoritas. Volæctum enim, ferarumque etiam alieni mundi genera multa sculpenes, ad æui quoque sequentes ætates Imperatorum vulgatus perueniente memoria, promissa vel soluta Regum vota monstrabant.
- C** Non enim, vt nunc, literarum numerus præstitutus, & facilis exprimit, quicquid humana mens concipere potest, ita prisca quoque scriptitârunt Ægyptij sed singulæ literæ, singulis nominibus seruebant, & verbis nonnunquam significabant integros sensus, &c. Paulò post recitat inscriptionem, obelisci in Circo maximo ex Hermapionis libro, quæ inde peri potest. Hunc obeliscum qui in Circo maximo constitutus ab Octauo Augusto est, excisum à Rege Semneferreo, quo regnante Pythagoras in Ægypto fuit, centum viginti quinque pedum fuisse, & dodrantis præter basim: Plinius lib. 36. cap. 9. auctor est, vbi & de Obeliscis aliis, qui Romam translati fuerint, mentionem facit. Cæterum carceres primum ex topho, lignoque fuerunt, quos marinores permurauit Claudius Imperator. Metas insigniores inaurari voluit
- D** Claudius: solùm minio & Chryso colla sterni Caligula, auri atque argenti scobe conspergi mandauit Heliogabalus, dolens quòd non posset etiam electri: id ex Suetonio & Lampridio notum est. In Circo, ne quis non sederet molliter, non solùm Magistratibus & honoratioribus comentum, quod leuconium & gnaphalium: sed & multitudini substernebantur, quod è concisis arundinibus factum, nomine proprio Circense dictum est, vt Suetonius & Marcialis indicant. Ne quis porrò, importune sedendo alteri molestus foret, sedilia cancellis erant separata. In Circo ornamenta causa cum Deorum imagines gypseæ, tum detracta hostibus spolia suspendebantur. Per Circum nuces & fractum cicer clamando solebant serui circumferre: item in cortiis aquam portare, quam euriæ sitienti que plebi venderent. Quæ omnia ex
- E** Ouidio, Horatio, & Plauto discuntur. Sub Circo in cellis, atrisque subterreanis habitabant, quæ corpore facerent quæstum, mulieres, vt ex Iuuenale colligitur. At eundem res furto ablatæ vendebantur, quod in Horatium, cum Circum fallacem vocat, annotauit Helenius Acro.

Præter hunc Circum, qui maximus appellatus est, etiam alij progressu temporis sunt extructi. P. enim Victor in libello de regionibus vrbs, octo, vel nouem fuisse dicit. Meminit enim Circi Flamini, de quo etiam Plutarchus in questionibus Romanis, quæst. 66. & Marcialis in Apophoretis, & epigram. libro 12. In quo Circo vitri officina fuit in qua pocula fierent, punctis coloratis, quasi gemmis insignata, & Crystallinis similia: quæ vt precio gemmatis æquanda non erant, ita vsu reperiebantur firmiora, quod aquis calidis, vt veræ gemmæ, non vitiaentur aut fluerent. Collocatur hic Circus regione vrbs ix. In 1. regione Circus Antonini Caracallæ cum obelisco fuit. In v. Circus Aureliani cum obelisco. In vi. regione duo memorantur, alter propè portam Collinam, alter Circus Floræ, siue Floralium. Regione x. Circus Alexandri Imperatoris. Regione xi. præter Circum maximum, Circus intimus, antiquior

nomine Circus ad murum dictus. Erat & Circus Domitiæ & Circus Vaticanus, quorum memoria adhuc apud P. Victorem & alios extat, quorundam etiam vestigia & rudera hodie cernuntur. De theatris iam dicemus.

Vt Circenses ludi in Circo, ita Scenici in Theatro peragebantur. Nomen habet Theatrum à *Theatray*, quod est spectare. Est autem locus, in quo Deorum immortalium diebus festis ludos spectabant, sedentes cum coniugibus & liberis.

Apud Romanos Theatrum diu nullum fuit: olim enim, uti Iul. Cæsar Scaliger docet, in diem ac locum inductum conuenientes, qui specimen firmitatis, aut dexteritatis, aut pernicitatis edituri essent, in medio daris nominibus, profitebantur. Circumfusa turba cum iudicibus ad spectandum, mox alia item affluente, commodè spectare non poterant: quod alij alijs obiectu corporum conspectum adimebant: idcirco aggestis celsitibus editiorem locum sibi puluillis dictis faciebant. Eam ob causam medius locus depressior fuit, ac propterea Cæuea dictus. Igitur per initia stantes spectabant, postea subsellia sibi quisque afferēbat. Primi Theatrum faciendum locarunt Marcus Valerius Messala, atque C. Cassius Longinus, Censores, anno 1090 x c i x. verum auctore P. Scipione Nasica omnem apparatus operis eorum subiectum hæc venire placuit. Atque etiam Senatusconsulto cautum est, ne quis in Vrbe, propiusve passus mille subsellia posuisset, sedensue ludos spectare veller, ut scilicet remissioni animorum iusta standi virilitas, propria Romanæ gentis vora esset, Valerius Maximus libro secundo, capite quarto. Meminit & Velleius libro secundo, & Livijs libro 48. Delata Corintho L. Mummius ludis, quos in triumpho fecit, theatrum erexit sed temporarium. In primis autem celebratur M. Scauri Theatrum, de quo hæc scribit Plinius lib. 36. cap. 15. M. Scaurus fecit in Ædilitate sua opus maximum omnium, quæ vnquam fuisse humana manu facta, non temporaria mora, verum etiam æternitatis destinatione. Theatrum hoc fuit. Scena ei triplex altitudine recectarum sexaginta columnarum, in ea ciuitate, quæ sex humentias non tulerat, siue probro ciuis amplissimi. Ima pars scenæ è marmore fuit, media è vitro: inaudito etiam postea genere luxuriæ. Summæ tabulis inauratis columnæ, ut diximus, imæ duodequadragenum pedum. Signa ærea inter columnas fuerunt tria millia numero. Cæuea ipsa cepit hominum xxxc. millia, cum Pompeij Amphitheatro rotiens multiplicata Vrbe, tantoque maiore populo sufficiat largè xl. millia sedere. Sed & reliquis apparatus tantus Attalica veste, tabulis pictis, cæteroque choragio fuit, ut in Thufculanam villam reportatis, quæ superfluebant, quotidiani vsus delitijs, incensa villa ab iratis seruis, concremaretur ad sestertia. Hæc Plinius. Idem paulò post de Theatris Curionis: Theatra duo iuxta fecit amplissima è ligno. Cardinum singulorum versatili suspensa libramento, in quibus vtrisque antemeridiano ludorum spectaculo ædito sese auersis, ne inuicem obstrepent scenæ, & repente circumactis, ut contrà starent: postremo iam die descendentes tabulis, & cornibus inter se coeuntibus, faciebat Amphitheatrum & gladiatorium spectaculum edebat, ipsum magis auctoratum populum Romanum circumferens, &c. Primum mansurum Theatrum C. Pompeius Magnus Romæ extruxit lapide quadrato, auctore Cornelio Tacito libro 14. ad exemplum illius, quod Mitylenis viderat bello Mithridatico. De hoc Pompeij Theatro Tertullianus libro singulari de Spectaculis: Pompeius Magnus solo theatro suo minor, cum illam arcem omnium turpitudinum extruxisset, veritus quandoque memoriæ suæ Censoriam animaduersionem, Veneris ædem superposuit, & ad dedicationem edito populum vocans, non Theatrum, sed Veneris templum nuncupauit, cui subiecimus, inquit, gradus spectaculorum: ita damnatum, & damnatum opus templi ritulo præteruit, & disciplinam superstitione illustris. Hactenus Tertullianus. Erat autem Theatrum in modum hemicycli, cuius ab utroque cornu scenæ erant, cum singulis aris, quarum vna Bacchi, altera eius Dei erat, in cuius honorem ludi fiebant.

Amphitheatra verò circulari integra forma construebantur, aut ovali, & oblonga, in quibus gladiatorij ludi, & cœculiarum ferarum venationes exhibebantur. Eius areæ dicebatur cauea, & arena, quod arena spargeretur, ut certantes sine offensione cæderent, quod ex Sueronio liquet.

A Theatri partes sunt Scena Orchestra, Proscenium & Pulpitum Scena frons est Theatri, & ea pars, quæ ab vno eius cornu ad alterum cum coopertura ducebatur: ea aut versatilis erat, scilicet, cum machinis quibusdam subitò vertebatur, & aliam picturæ faciem ostendebat: aut ductilis, cum tractis tabulatis, hac atque illac, species picturæ interior nudabatur, vt annotauit Seruius libro 3. Georgicorum. Propriè verò scena vocatur arborum in se cubantium concamerata condensatio, vt subterpositos ab aeris iniuria possent tegere. Nam priscis temporibus ante vsum theatrorum sub frondibus & vmbra culis agebant. Quare scena dicta est, inquit Cassiodorus, ab vmbra luci densissima, vbi à Pastoribus inchoante verè diuersis sonis carmina cantabantur. Placidus Grammaticus scenam dicit esse cameram hinc inde compositam, quæ

B vmbrae loco in theatro erat, in quo ludi agebantur Scenæ autem longitudo ad orchestrae diametron duplex fieri debet, vt docet Vitruuius libro 5. capite 7.

Proscenium locus erat ante scenam porrectus, in quo erat Pulpitum, agentium & loquentium locus. In Pulpitum enim actores prodibant, quod quidem, vt Vitruuius sentit, erat latius Latinis, quàm Græcis. Eius autem altitudo Romanis erat nõ plus pedum quinq;. At scena erat altior pulpito, pulpitu altius proscenio & orchestra. Ibi gestulatione, cætu, & saltatione, artifices personis in scena abditis populū retinebant.

Orchestra apud Romanos locus erat, in quo Senatores considebant spectaturi: apud Græcos saltationes in eo peragebantur. Sedilium ordines Cunei à figura dicebantur. Cum enim excurrerent ab angusto spatio ad ambitum extimum, strictiores erant necessariò, quo propius accederent ad caueam, &c. Atque de Theatris etiam, eamque partibus hætenus.

Cæterum vt de spectandi ratione adhuc pauca moneam, auctor est Valerius Maximus, & cum eo alij, per quingentos & quinquaginta octo annos Senatam populo mistum spectaculo ludorum interfuisse. Sed eum morem Atrilium Serranum, & L. Scribonium Ædiles, ludos Matri Deum facientes, superioris Africani sententiam secutos, discretis Senatibus & populi locis soluisse: quæ quidem res auerterit vulgè animum, & fauorem Scipionis magnopere quassauerit. Lata deinde lex Roscia est, Metello & C. Martio Coss. anno Urbis conditæ 1000. quæ Equitem quoque à Plebe distinxit: sic tamen, vt qui ex Equite, vel vitio, vel fortuna decoxissent, ab aliis

D separarètur ac remotiore loco cõsiderent. Meminère eius legis Horatius Iuuenalis, ac sæpe Cicero, præsertim Philippica 2. qui natos hinc, se Consule, L. Roscijs Othonis, (nam is legem fauauerat (odio tumultus, non solum compefcuit, verum etiam effecit, vt errorem suum Plebs agnosceret, neque se notari sedis discrimine iniquo animo ferret. Auctor in eius vita Plutarchus, & Plin. libr. 7. cap. 30. Verum ex Roscia nihil nisi de xlv. ordinibus sanxit. Secutus autem Augustus, primum eam sic moderatus est, vt cum plerique Equites attrito bellis civilibus patrimonio, metu pœnæ thearralis sedere in xlv. non auderent, ea non teneri statueret, quibus ipsis, parentibusque Equester census, vnquam fuisset. Neque hoc solum, verum etiam in vniuersum, quoties quid spectandum publicè ederetur, primum subselliõrum ordi-

E nem Senatoribus relinquere voluit: militem præterea secruere à populo, ac maritis è Plebe proprios ordines: Prætextatis quoque suum cuneum attribuit. Qua de re plura lege apud Læuinum Torrentium, Commentariis in Suetonij Neronem. Scribit Valerius Maximus, Religionem ludorum crescentibus opibus secutam esse lautitiam. Eius instinctu C. Carulum Campanam imitatum luxuriam, primum spectantium confessionum velorum vmbra culis texisse. Cn. Pompeium ante omnes aqz per semitas decursu, æstium minuisse feruorem. C. Pulchrum scenam varietate colorum adumbrasse, vacuis antè pictura tabulis extentam: quam totam argento Caius Antonius, auro Petreius, ebore Quintus Carulus prætextuerit. Versatilem fecisse Lucullus. Argentaris choragijs P. Lentulum Spintrem adornauisse. Translatam antè

F Pœniceis indutum tunicis M. Scaurum exquisito genere vestis cultum induxisse. Hætenus Valerius. Quamuis autem Theatra, Circi, & alia eiusmodi loca singulares quæq;, ac proprios ludos haberet, & exercitationes cuique loco accommodatas: tamen eadè sepe omnibus in locis peracta sine discrimine fuerit. De quo vide Georgij Fabricij Romam, cap. 12. Ex quo etiam multa huc transcripsimus. Theatra in libello

Onuphrij Panuinij de xlv. regionibus Urbis memorantur quatuor, Balbi, Marcelli, A lapideum, & Pompeij. Amphitheatra tria, Amphitheatrum magnum, Castrense, & Tauri Statilij; Pertinet ad locum etiam Odeum, Stadium, & Xystus. Odeum Græco nomine dictum ὀδῆον, publicum ædificium erat, in quo citharædi & tibicines à musico, & reliqui actores scenici ab histrione exercebantur, antè quàm in theatrum prodirent. Talia ædificia in Urbe fuère quinque. Stadium locus erat cursoribus destinatus, extructus à Domitiano, Suetonio teste. Xystus Græca appellatione locus dictus, in quo sub tecto hyemis tempore versabantur athletæ. Sed de locis spectaculorum siue ludorum hæc tenus.

Quinam fuerint ludi Circenses. CAP. V. B

DIXIMVS per quos, & vbi ludi exhiberentur, iam ad ipsos ludos reuertemur, atque cùm in duo genera eos distribuimus, in Circenses & Scenicos, de Circensibus priore loco dicemus.

Vnde cognomè hi ludi habeant, capite secundo docuimus. Quidam eosdem etiam Gymnicos appellant, à Gymnicis ludis, siue exercitationibus, quæ in iis exhibebantur. Hos quidam appellatos dicunt à nuditate, quòd ludentes corpora nudarent, aut saltem vestes exuerent, quo expeditiores & agiliores ad certamina ludicra essent. Alij ab exercitatione corporis. Namque exercitio & habitu corporis constabant: quemadmodum etiam Galenus Gymnasticam definit artem, siue scientiam potentia omnium exercitationum. De primariis horum formis, quæ in Circensibus exhibebantur, meminit Virgil. lib. 5. Æneid. Homerus penult. Iliad. Prima erat pugna cum pugnis, castibus, gladiis, fustibus, hastis, pilis, similibusq; armis certabatur. Huc spectat & gladiatura, cùm gladiatores variis modis dimicabāt, interim pro gloria, interim pro vita: idq; spectante populo, vt iuuetus cædium, sanguinis, & vulnera aspèctu, affluerent in bello minus ista timere. Huc quoque refertur pugna & certamen cum bestijs: qualia multa describit Martialis. Vtrumque horum omnino infame fuit ingenuis, & ferè per seruos agebatur. Item lucta, quum alter alterum in terram prosternere, tum vi, tum agilitate corporis nitebatur. Altera species est cursus, quum peragebant currendo certa stadia in campo, peruenibantque ad metam destinatam. Tertia erat saltatio in æquo campo, aut infernè ad locum superiorem, & contrà, aut cùm in equos currivè insiliebant, non tantum nudi, sed etiam armati, & cataphracti. Quarta iaculatio discorum, sagittarum, pilarum, telorum, omniumque armorum, cuiuscunque generis, quæ longè proiciuntur: & hi ludi erant ferè pedestrium. Quinta species est decursio equestris, qua exhibebatur species pugnae equestris, qualem describit Virgil. in 5. Æneid. Sexta est aurigatio, id est, certamen bigarum, aut quadrigarum, cuius formam & schema videas apud Philandrum in annotationibus suis in Victruuium. Septima est Naumachia, id est nauale certamen, quum in mari, fluuio, stagno, lacu, forma naualis pugnae representabatur. De plerisque his speciebus multa erudire collegit Hieronym. Mercurialis Medicus Parauianus in 2. & 3. libro artis Gymnasticæ, ex quo ij, qui pleniorum huius rei explicationem desiderant, petere ea possunt. Nos hoc loco tantum, de castibus, discis, & aurigationum factionibus quædam adiciemus, de pompa ludorum post dicturi. Castus, vti Aldus Manutius describit lib. 2. de quæsitis per epistolam. epist. 8. erant lora ex multiplici crudo tergoze bouis agrestis, quemadmodum ait Homerus, manibus & lacertis inducta, ferreis plumbeisve clauis, aut squamis, clauatis conuoluta ad similitudinem arietini cornus, cuiusmodi adhuc in antiquis nummis cernuntur, & nuper beneficio Pyrrhi Ligorij antiquitatis peritissimi, aliquot castuum iconas in publicum dedit Hier. Mercurialis, apud quem eas videbis lib. 2. Artis gymnasticæ, cap. 9. Multa de castibus habet Ald. Manutius eo, quem indicauimus loco. Discus fuit lamina quædam trium vel quatuor digitorum crassitudine, longior paulò plus pede, aliàs lapidea aliàs ferrea, quin etiam aenea nonnunquam, ne, dum ex alto rueret, frangeretur, plana quasi lentis speciem referens, quam in aërem proiciebant, manu ad pectus adducta, atque extorsum & deorsum reducta, rotationis instar in aërem eiuculabantur: de quo

- A de quo, & eius forma vide etiam, si libet, Hieron. Mercurialis lib. 2. Artis gymnasticæ, cap. 12. Factiones aurigantium, qui ludis Circensibus palmam quærebant, fuerunt quatuor, quæ à coloribus viridis, cærulei, coccini, albiq; panni, quo donabantur nomina acceperunt, Prasinæ, Venetæ, Rufatæ, Albatæ: de quibus ita Tertullianus: Ab initio duo soli fuerunt colores, albus & rufus. Albus hyemi ob niues candidas: rufus æstati, ob solis ruborem vori erant. Sed postea tam voluptate, quam superstitione prouecta, rufum alij Marti, alij album Zephyris consecrarunt: Prasinum verò terræ Marti: vel veno: Venetum cælo & mari, vel autumno. Hactenus Tertull. Domitianus duas, aurati, purpureiq; panni, ad quatuor pristinas addidit, teste Suetonio. Harum factionum ad reprehensionem vsq; studiosi fuerunt Principes nonnulli, vt Caligula Prasinæ, Vitellius Venetæ: tum agitatores ipsos habuerunt in precio, vt Caligula Iacitarum, Nero Prasinum, Domitianus Passerinū, & Tigrim, Nerua Scorpionum quorum victorias prædicatione extollit Martialis. Meminit Boculi curusdam Alconius: meminerunt M. Aurelij Dioclis, & D. Apuleij Dioclis, & C. Pöpeij Eulsceni & Fusci vetera epigrammata: Martialis tres factiones coniungit: — *si Venetæ.*

Prasimone faues, qui coccina sumis.

Ne fias ista transfuga veste vide.

De Præsina separatim Iuuenalis Satyra 11.

Totam hodie Romam Circus capit, et fragor aurem,

Percuit euentum viridi qui colligo panni.

- C Iustiniani temporibus ex Prasinæ & Venetæ factionum contentione est tanta Byzantij seditio exorta, vt quadraginta ferè hominum millia sint trucidata: quod ex Zonara monacho transcripsit Cuspinianus. Post illam eladem factionū nomina sunt abolita. Magistratus is, qui his ludis præerat, videlicet prætor, aut Dictator, ob hoc ipsum creatus, mappa auris signum cursus dabat. Exhibebantur autem olium (vt Varro dicit in libris de rebus populi Romani) xxv. missi, sed vigesimus quintus dicebatur ærarius, eò quòd de collatione populi exhibebatur, quæ desit esse, postquam conferendæ pecuniæ est consuetudo sublata. Seruius in 3. Georgic. Domitianus Centum missus, sed quiuis tantum spaciis exhibuit. Suet. in eius vita.

Quinam fuerint ludi Scenici. CAP. VI.

L T E R V M ludorum genus eorum est, qui dicuntur scenici, à Græco σκηνή, quod vmbra significat: nam in vmbra fiebant, & ingenij arte exercitabantur. Hos originem à Græcis traxisse, ex Aristoteli Poetica, Polydoro, Virgilio, Lud. Viue, & alijs intelligitur. Qua autem ratione, & quibus de causis Romæ instituta fuerint, eleganter docet Liuius in hist. A. V. C. ccc. cxx. ix. in verbis: Et hoc, inquit, & in sequenti anno. C. Sulpitio Potito, C. Licinio Stolone. Coss. pestilentia fuit, eo nihil dignum memoria actum, nisi quòd pacis Dæum exposcendæ causa tertio tum post conditam Vibem lectisternium fuit, & cùm vis morbi nec humanis consilijs nec ope diuina leuaretur victis superstitione animis, ludi quoque Scenici, noua res bellicoso populo (nam Circi modo spectaculum fuerat) inter alia cælestis iræ placamina instituti dicuntur. Cæterum parua quoque vt ferè principia omnia, & ea ipsa res peregrina fuit. Sine carmine vilo, sine imitandorum carminum actu, ludiones ex Etruria acciti, ad tibicinis modos saltantes haud indecoros motus more Thufco dabant. Imitari deinde eos iuuentus simul inconditis inter se iocularia fundentes verbis cœpère: nec absoni à vocibus motu erant. accepta itaque res, sæpiusque vsurpando exercitata. Vernaculis artificibus, quia Histæ Thufco verbo Ludio vocabatur, nomen Histrionibus inditum: qui non, sicut ante, Fescennino similem versus, compositum temerè, ac rudem alterois iaciebant, sed impletas modis Satyras, descripto iam ad tibicinem cantu, motuque incongruenti peragebant. Liuius post aliquos annos, qui ab Satyris ausus est primus argumento fabulam serere, idem scilicet id quòd omnes tum erant, suorum carminum actor dicitur, cùm sæpius reuocatus vocè obtudisset, venia

petita,

petita, puerum ad canendum ante tibicinem cum stauisset, canticum egisse aliquan- A
 ro magis vigente motu: quia nihil vocis usus impediēbat, inde ad manum cantari
 histrionibus ceptum, diuerbiāque tantum ipforum voci relicta. Postquam lege hac
 fabularum, ab risu, ac soluto ioco res auocabatur & ludus in artem paulatim verte-
 rat, iuuentus histrionibus fabellarum actu relicto, ipsa inter se more antiquo ridicu-
 la intexta versibus iactare cepit: quæ inde Exodia postea appellata, confertaque fa-
 bellis potissimum Attellanis sunt, quod genus ludorum ab Osciis acceptum tenuit
 iuuentus nec ab histrionibus pollui passa est, eo institutum manet, vt actores Attel-
 lanarum nec tribu moueantur, & stipendia tanquam expertes artis ludicræ, faciant.
 Inter aliarum parua principia rerum, ludorum quoque prima origo ponenda pisa
 est, vt apparet, quàm ab sano initio res in hanc, vix opulenti regnis tolerabilem in- B
 saniam venerit. Hæc Liius libr. septimo, quæ eadem etiam Val. Maximus lib. 2.
 cap. 4. habet: ex quibus discimus, quam tenue initium Scenicorum ludorum fuerit,
 quod scilicet primum ludiones ex Etruria acciti, sine carmine ad tibicinis modos
 saltarint, post, versus, sed inconditi, & motus a voce non absconi accefferint, tandem
 arte omnia fuerint per polita. Quomodo Aurel. Augustinus Scenicæ fabulas &
 actiones exagitet, vide libr. eius 1. de Ciuit. Dei. cap. 32. lib. 2. cap. 8. & alibi. Recen-
 sentur autem ludorum Scenicorum species istæ, Tragœdia, Comœdia, Satyra &
 Mimus. De prioribus duabus speciebus in sequentibus capitibus plura dicam: hic de
 Satyra tantum & Mimo quædam monebo.

SATYRA, inquit Diomedes lib. 3. Grammat. est fabula, in qua Tragici Poëtæ, non C
 Reges, aut Heroas, sed Satyros induxerunt, ludendi causa, iocandique, simul vt spe-
 ctator inter res tragicas, feriâque, Satyrorum quoque iocis & lusibus delectaretur,
 quod & Horarius ostendit, cum in arte Poëtica sic scribit:

*Carmine, qui Tragico vilem certauit ob hircum,
 Mox etiam agrestes Satyros nudauit & asper
 Incolumi grauitate, iocum tentauit: eò quod
 Illicebis erat, & grata nouitate morandus
 Spectator, fundis que sacris, & potus, & exlex.*

Ad quem locum hæc notat in eius Poëmatis Commentario Ald. Manutius Pauli F
 Satyri quibus à principio locus in tragœdia non fuit, admisceri cepti sunt, non vt
 Tragœdiæ pars essent, verum vt intercinentes iocorum illecebris, & dictorum acu-
 mine spectatorem detinerent, ex quo deinde argutum poema hexametro versu con-
 sectum, Satyræ nomen accepit: quale extat Horatij, Iuuenalis Persij. Nam Lucilij
 Satyræ desiderantur. Nudo s autem in tragœdias Satyros induxit Horatius, qui sal-
 tarent, & acuta dicta dicerent. Nam dicacitatem, aut facerias per se tragœdia non
 habet, quippe cui sit risus inimicus, vt ait Demetrius Phalereus: & in qua nihil, nisi
 miserabile, & terrificum, ostendatur, vt Aristoteles dixit in lib. de Arte Poët. Idem
 reiectos à Sophocle primum Satyros, vt aliquando suam grauitatem Tragœdia recipere- E
 t, in eodem libro docet. Receptos autem postea Satyros à Latinis in tragœdias
 vix opinor: sed in Comœdias primum inductos à Liiuo Andronico, deinde à iuueni-
 tute remotos esse, & in Attellanas fabellas aliquatò post demigrasse, videtur Liius
 indicare lib. 7. Hactenus Manutius. Dicta est Satyra siue à Satyris, quod similiter in
 hoc carmine ridiculæ res, pudendæq; dicuntur, quæ velut à Satyris proferuntur, &
 sunt, siue à satyra lance, quæ referta variis multisq; primitiis sacris Cereris infere-
 batur, & à copia & saturitate rei satyra vocabatur, cuius generis lancium, & Virgil.
 Georg. meminit, cum hoc modo dicit.

*Lancibus & pandis fumantia reddimus exca. &,
 — Lancisque & liba feremus,*

Siue à quodam genere farciminis, quod multis rebus refertum, Satyram Varro vo- F
 citat. Est autem hoc positum in 2. lib. Plaut. quæst. Satyra est, vbi passa & polenta, &
 nuclei pinei ex mulso conspersi. Ad hæc alij addunt & de malo punico grana: alij
 autem dictum purant à lege Satyra, quæ vno rogatu multa simul comprehendat,
 quod

A quod scilicet & Satyra, carmina multa simul, & poemata comprehenduntur. Plura de Satyra vide apud Liliū Gregorium Gyraldum Dialogo 6. Historiæ Poëtarum, & Iulium Cæsarem Scaligerum lib. 1. Poëtices, cap. 12.

MIMVS, teste eodem Diomede, est sermonis cuiuslibet motus siue reuerentia, vel factorum cum lasciuia imitatio. Dicitur est Mimus, quasi solus imitetur: & cum alia poemata idem faciant, ipse quasi priuilegio quodam, quod fuit commune, possedit. Donatus Mimum dictum ait è diuturna imitatione vitium rerum, & leuium perforatum. Vnde etiam Pantomimi, omnium rerum imitatores & Achimimi, præcipui & seu mimorum principes appellantur. De Mimo ita scribit Iul. Cæs. Scaliger lib. 1. Poët. cap. 10. Mimus, inquit, est poema quoduis genus actionis imitans, ita vt ridiculum faciat, ab imitatione nomen habet. Solebant Mimi introduci inter actus, qui omnia gesticulatione imitarentur. Hi cum inter actus apponi soliti essent, ex ea extracti, atque asserta libertate iustum se sibi poema fecere. Hoc in lusu, cum postea quædam impensius populo placuissent, ausi sunt seorsum suis auspiciis, quam commouerant, expectationem sustinere, atque in eo laudem querere, & artificis præterea nomen vendicare. Hos Latini Mimos vocant, & Publio & Laberio, qui eo in genere excellere: & Planipedes ob eam causam quod Cothurno Tragici: Socco autem Comædi pedes inducant: ipsi autem nudis pedibus agebant. Erat Mimorum argumentum apud Lacedæmonios varium, ac ridiculum, veluti imitatio furantiū poma quædam. In alio Medici peregrini. Actores appellabantur *δεικνυσται*, quod verbum sonat figulos & imitatores. Cæterum Mimi non erant personati, sed fuligine oblit, & agni is amicti pellibus, quæ Pescia dicta legimus in Carmine Saliari. Ibant autem cum canistris & herbis, serpyllo, mantho, violis, hedera, corollis: saltabantque in numerum, atque in honorem Bacchi, cuius more victores hedera coronabantur. Inde procurentes, obuium quemque subsannabant. Manuum quoque tegumenta gerebant ex floribus confecta, & tunicas albo ad medium distinctas, à Cinctura, quam coge- bat velum Tarentinum, ad talos demissas. Silentio per ostium ingressi, vbi ad Orchestram medium euaserant, conuertebant se ad theatrum, & loquebantur. Hæc Scaliger. Quædam etiam de Mimis habet Lil. Greg. Gyraldus Dialogo 6. Historiæ poëtarum, quem vide.

De Tragœdia. CAP. VII.

TRAGŒDIA à plerisque putatur antiquior Comœdia: verum Iul. Cæs. Scaliger Comœdiam antiquiorem fuisse, & ex hac ortam Tragœdiam demonstrat: non tamen negat Tragœdiam prius excultam, quam Comœdiam esse. Vnde nomen Tragœdiæ sit, inter Grammaticos non conuenit. Diomedes libro 3. Tragœdia, inquit, vt quidam volunt, dicitur à *τραγος*, & *ᾄδη*, quoniam olim actoribus Tragici *τραγος*, i. hircus præmium cantus proponebatur, qui Liberalibus, die festo. Libero patri ob hoc ipsum immolabatur, quia (vt ait Varro) depascunt vitem. Et Horatius in arte poëtica:

Carmine qui tragico vitem certauit ob hircum.

Alij putant à fece, quam Græcorum quidam *τραγία* appellant, Tragœdiam nominatam permutatione literarum in aduersum: quoniam olim nondum personis à Thespide repertis, tales fabulas peruncti fecibus ora agitabant, vt rursus est Horatius testis, ita scribens:

Ignotum Tragica genus inuenisse Cæcæna

Dicitur & plaustris vexisse poemata Thespis,

Quæ canerent, agerentque peruncti fecibus ora.

E Ex quibus verbis intelligimus, hunc Thespin primum pensiles scenas in plaustris circumegisse, addidisseque nudis oribus fecem pro persona. Alij à vino arbitrantur, propterea quod olim vinum dicitur ab *τραγος*, à quo *τραγῳδία* hodie quoque vindemia est: quia Liberalibus apud Atticos, die festo Liberi patris, vinum cantoribus pro

corollario dabatur; cuius rei testis est Lucilius in 12. Hactenus Diomedes. Alij etiã A
alias quasdam etymologias adferunt, quas hic omitto. Non tamen repudianda vide-
tur Isaaci vereris Commentatoris Græci coniectura, quæ etiã Aldo Manutio Pauli
E. placet. Is enim Tragœdiam primum *τραγῳδίαν* dictam putant, quasi *τραγῳδία ὀδῶν*,
quod esset aspera cæcilena, qua res asperas, difficiles ac tristes complecteretur; postea
verò usum hoc nomen, vt multa alia corrupisse, & pro *τραγῳδία* *τραγῳδίαν* dixisse.

Est autem Tragœdia heroicæ fortunæ in aduersis comprehensio; vel narratio &
actio representans negotia grauiâ, & res magnas, & euentus atroces, collata in per-
sonas ad hæc negotia idoneas; heroum & regum, imago vitæ honoratæ, & potentie,
atque principatus in teris. Iul. Cæsar Scaliger definit hoc modo: Tragœdia est imi-
tatio per actiones illustres fortunæ; exitu infelici, oratione graui metrica. Huius B
species à loco duæ sunt, Græca & Latina; quæ fuit prætextata, qualis erat Nero Se-
necæ. Ab argumentorum verò generibus diuersæ sunt. nam Cæthias Atheniensis, qui
maior natu quam Stratis fuit, Tragœdiam fecit, quam Grammaticam nominauit;
propterea quòd è literis & sonum dicebat, & argumentum. Nam chorus nihil aliud
quam saltatio fuit ex nominibus, & sonis, & temporibus, & rythmis elementorum.
Alia species continet Satyros mistos Heroibus, ita vt etiã seueris hilariora mi-
sceantur, cuiusmodi Polyphemus extat Euripide. Menædemus Philosophus hoc in
genere poëmatis primas tribuit Sophocli, & Achæo. De Tragœdia vtilitate notan-
da Timoclis Comici verba, qui ait, apud Tragœdiam totius vitæ & conditionis esse
exempla, atque documenta. Nam si pauper es, inquit, inopiam ferre discis à Telepho: C
si filij ante diem pereunt, à Niobe: si furor arripuit, furem sedare discis ab Alce-
meone: si oculus captus, à Phineo cæcitatem, vt à Philoctete clauditeret: sic ab aliis
alia æquo animo ferre discis: omnia enim maiora, quam quiuis paritur, infortunia,
qui aliis accidisse contempletur, suas ipsius calamitates æquius, faciliusque ferre
consuevit. Est etiam apud Athenæum legere, quæ documenta ex Tragœdia habere
possimus, lib. 7. & nonnihil apud Aristotelem in Poëtica. Verùm de Tragœdia paulò
post plura dicemus.

De Comœdia, & eius, atque Tragœdiæ differentia, de Co- thurno, item & Socco. CAP. IIX.

SEQVITVR inter Scenicorum ludorum species Comœdia, quam quidem
reliquis antiquiorem fuisse Iul. Cæs. Scaliger sentit. Dicta est Comœdia,
quemadmodum scribit Diomedes *ἀπὸ τῶν κωμῶν Κῶμῆς*, enim appellan-
tur pagi, i. conuenticula rusticorum. Nam iuuentus (vt ait Varro) Attica
circum vicos ire solita fuit, & quæstus sui causa hoc genus carminis pronuntiabat: aut
ceterè à vicis. Nam posteaquam ex agris Athenas commigratum est, & hi ludi con-
stituti sunt, sicut Romæ Compitalitij, ad canendum prodibant, & ad vrbana *κῶμῆς* &
ὀδῶν Comœdia dicta est: vel *ἀπὸ τῶν κωμῶν ὀδῶν*, i. viculis, quòd ea humilium domù for-
tunæ comprehendantur, nõ vt in Tragœdia publicarum, regiariũq; vel *ἀπὸ τῶν κῶμῶν*,
i. commissatione, quòd olim in huiusmodi fabulis amantium iuuenum *κῶμῆς*, ageban-
tur. Hæc Diomedes. Alij eam dictam volunt *ἐπιτὶ εὐπείῃ*, ὁδοῖς ἐνομοῦλον, quòd in viis
lasciuirent, & perulantur luderent. Iul. Cæsar Scal. lib. 1. Poët. vbi multa & rara de Co-
mœdia & Tragœdia in medium affert, Comœdiam dictam esse ait *πυρρὴ τῶν ὀδῶν καὶ*
τῶν κῶμῶν, quòd inuentus opera sua absoluta, & largiori cibo, refecta, vacui tempor-
is otio, atque licentia noctis abusa, secum imperiorum, vel heri, vel patroni, vel pa-
rentum per pagos (nondam enim in vrbes conuenerant) discurreret. Qui mos cum
ipso nomine simul ad Romanos deductus est. Inde lusus, quos vitam exerceret,
apud Comœdiam dixere: quoniam non in pascuis, aut in aruis, aut ad tumulos, aut ad F
aras canerent. Que nammodum verò in cæteris quoque ita vsu venit, vt tempus ar-
tium sit, & lima, & lex, politioribus deinde seculis in artem redacta, certisq; limiti-
bus præscripta est, item que constituta loca & tempora, in quibus ageretur. A Græ-
cis ad Romanos transit.

Est

- A.** Est igitur Comœdia priuata ciuilibusque fortuna, sine periculo vitæ comprehensio: Donatus: Comœdia est fabula, diuersa instituta continens affectuum ciuilium, ac priuatorum, qua discitur, quid sit in vita vtile, quid contra euitrandum. Cicero Comœdiam esse aut imitationem vitæ, speculum coeuetudinis, imaginem veritatis. Iul. Cæs. Scaliger sic definit Comœdiam, quod sit poema dramaticum, negotiosum, exitu lætum, stylo populari. Cæterum Comœdia duplex affertur differentia, altera sumpta à temporibus, altera ab argumentis. Differentia à temporibus sumpta hæc est quod alia sit Comœdia vetus, alia media, alia noua. Vetus dicitur ea, quæ priuam in usu fuit, eo videlicet tempore, quo summum imperium penes populum fuit. Idcirco licet illius sæculi Poëtis risum occupari ex quocunque genere iocorum, siue ij sale, siue acerbitate aspersi essent. Non enim æquo solum sed etiam libentiori animo audiebat populus, quæ in Iudicium iniquitatis, Prætorum mala, vel facinora, vel euentu, prauorum ciuium corruptos mores dicta iacerentur. Id tum impune fuit maledicis Poëtis: quasi malæ famæ metu deterriti, componerent animos auios à virtutibus, atque appellerent ad frugem bonam. Grassabatur ergo ea licentia in omnes ordines, ætates, sexus, conditiones impune. Idque non in tractatu tantum, sed integro fabularum tractu, ac primario studio. Quod in Raris, & in Nubibus constat Aristophanis. Vexatio autè illa tametsi sparsim, atque vt sese res daret, exercebatur: ipsi tamen choro potissimum, est attributa. Habuit autem hæc quoque vetus, ætates duas. Quippe sub Sannyrionè, cuius nomè primum inter Comicos celebratur, inconditæ partes ac personarum introductiones, neque lex erat earum numero posita. Primum ferunt Cratinum & partes distinxisse, & actus posuisse, & ad tres tantum personas numerum adstrinxisse, neq; ab eo tã exactè hanc operã postea quam studiosè susceperat persectã postea ab Aristophane. Attritis deinde populi opibus, reduciturque illius insana & licentia & inconstantia ad tyrannicã paucorum libidine, cõtinuit Poëtis metus potentiorum in officio benedicendi. Quocirca sublatus chorus fuit cuius ille videbantur esse precipuæ partes, vt potissimum, quos liberet, læderet. Quare cum cætera nihil mutata essent, mansit species quidè prior, parte tantum desiderata. Vnde mediæ nomen ortu est: non tunc quidè, sed postea quã noua. Comœdia appellatio fuit instituta: inter quam & veterem illam, quæ intercederet, *metri* fuit nominata. Intercessit autem & tempore & forma: quando neq; huius neq; illius faciem representaret: tempore quoque posterior fuit superiore, & postrema prior. Quippe noua sub Alexandro florere cepit, cuius ætas Oligarchiam subsequuta est. Chori autem loco *metri* quedam substabantur quibus aliorum Poëtarum, dicta sunt præque sine maleficij crimine, aut pœnæ suspicione irridebantur. Differt autè a veteri noua, multis modis: potissimum vero compositione. Aristichor enim ceteris legibustrã ad argumenta, quam ad dictionem. Non enim ridicula dramata in noua vt ex qualibet materia risum capter. Quinque partionibus secta tribuenerant: essent. Vocabula noua non fabricata ad risum, aut ad casillum. Et populari sermone de medio sumpto prior noua fuit apud Græcos. Neque excurret noua ad alios versus, solis iambicis, aut trochæicis contenta. In veteri multas carminum species videmus. Ornam tamen ex antiqua nouam satis apparet ex illis, quæ veteres memoritæ prodidit. Atque enim Aristophanem scripsisse fabulam Cocalum, cuius filium fuerit auulsis: & regula Menandros, atque Philomeni ad nouam Comœdiam conuincit. Hoc vniui genus Latini quamquam amplexi, atque imitati sunt: tamen secundum crates Comœdie quoque à temporibus notauit: que eius differentias non à specie, sed à stylo constituerent. Itaque veteres fabulas Lij Andronici dicimus. Paucius medias. Terentius nouas, quia hic postremo seculo, ille p̄sico. Paucius medio natu est. Andronicus enim primus dedit fabulam, quam Græcorum more docuit: histriones, ita vt esset in scena ipse, atque eos castigaret. Nec absiuit tamen noua Romanorum à censura, atque animaduersione vitiorum, vt sæpè est apud Plautum. Romanus ausus est emollire opicam seueritatem, ac nomina simul cum moribus inferre scenam è Latio. & deducere infestos ludos. Vnde orta fuere genera fabularum ab ornatu vestituve quæ gererent, nominata. Nã quemadmodum Græcas Palliatis, à gentis veste, ita à Romana toga, Togata dictæ sunt. Latinarum igitur species hæc:

Nobiliores, quæ à personis primariis, Prætextatæ appellabantur. Erat enim præ- A
texta Magistrarum toga, cui purpura prætexebatur. C. Melissus, qui fuit ab Au-
gusto præfectus Bibliothecæ in porticu Octaviæ; edidit novum genus togatarum,
quas Trabeatas appellavit: quemadmodum legimus in libro de Clar. Grammar.
Minus nobiles, in quibus Senatores privati cum togis introducebantur. Ultimum
genus capiebat humilem fortunam, populariorum negotiorum cum tunicis tan-
tum, quæ tamen aut quamquam tunicatæ eadem ratione, sed ab habitaculis nomen
adeptæ sunt. Igitur tabernariæ, quod cum tabernis scenæ disponebantur. Fuit autem
ab his diversum genus Atellanæ, ab Atella Oseorum oppido, natura omnium ma-
ximè & iocosa & didaci. Quare cum facetias suas in theatra municipij intrulissent,
id gratiæ sunt assequuti, ut in urbem quoque transferrentur. Nihil enim præter ti- B
sum aucupabantur, etiam in ipsa verborum acerbitate. Cuiusmodi fuit in versu il-
lo, quem recitat Suetonius in Tiberio, cui olido, hirsutoque seni oris obscenitas ef-
feret exprobrata, versus fuit:

Hircum venulum, capris naturam ligurire.

Quibus verbis fortasse subest stimulus. Ut capras nominaret: quod ille in Insula
Capreis agebat. Romani igitur inter serias Reipubl. tractationes ad animorum re-
fectionem, minimè turpe putarunt in vicinorum abire mores. Adeo verò placue-
runt, ut tametsi omnia obscena erant, persona, res, oratio: tamen acceptæ sint
sententiæ dicacæ à civibus agi per ioca versibus inconditis iactata. Quod genus C
pœmatis, quia ei deerat multum ad iustam Artellanæ magnitudinem, tanquam
pars toti conveniens insertum, fuit postea in Attellanas, atque ex eo facta exodia,
quæ causa fuit, ut ij, qui agerent Atellanas, neque histrionum numero adscribe-
rentur, neque tribu amarentur. Ab argumentis etiam possumus agnoscere dif-
ferentias: sunt enim amatoris totæ, ut Andria: Calumniatoriæ, ut Nubes, Ranæ:
Civilis fortunæ & morum, ut Thesaurus, Capriui, Anulularia: Evента, ut Phasma, Ar-
aurus: Fallaciôsæ, ut Miles, Pseudolus. Alia quoque ratione distinguuntur: Alias
enim Turbulentas & negotiosas agnoscimus, qualis Adelphi: has motorias dixêre.
Alias sedatioras, quas statarias idcirco vocant, quod in iis non ita discutiuntur.
Talis & Heeyra & Afinaria. Alia hilares & coniuviales sunt, cuiusmodi Bacchides. D
Hæc de Comœdiæ speciebus & differentiis Iulius Cæsar Scaliger. Iam verò etiam
quid inter Comœdiam & Tragœdiam intersit, videamus: differunt autem quin-
que modis potissimum. Primò, materia, hoc est, rebus ipsis: nam in Comœdia
amores ferè & Virginum raptus: in Tragœdia luctus, exilia, cædes introducuntur.
In Comœdia sunt sales & risus: in Tragœdia perturbationes. Secundo, differunt
personis: nam in Tragœdia sunt Heroes, Reges, Principes, &c. In Comœdia pri-
vati homines, & mediocri tantum fortunæ. Tertio, dictione, siue stylo: nam in
Comœdia verba sunt non tam atrocita, aut significantia, ut in Tragœdia, in qua
affectus atrociores regnant, quos afferunt res grandes: in Comœdia autem mitio-
res affectus sunt. Quarto, exitu: nam in Comœdia exitus sunt iucundi & læti: in E
Tragœdia tristes & funesti, & fortunarum miserabilis commutatio. Illorum exem-
plum est in Odyssea, horum in Iliade Homeri. Quintò, differunt propria nota in
theatro: nam Comœdia socco utebatur: Tragœdia verò Cothurno. Erat autem Co-
thurnus calciamentum quadrangulum, quod vtriusque pedi æquè accommodari po-
terat, adeo crassum, ut eius accessione Heroum magnitudinem æquatam prodar.
Heroes enim omnes mira fuisse proceritate legimus. Soccus verò erat calciamen-
tum humile, populo commune, à Thracibus acceptum. Quales porrò ordines & dif-
ferentiæ personarum in Tragœdia, quales in Comœdia fuerint: qui item gestus &
vestitus singularum, docet Iulius Cæsar Scaliger lib. 1. Poët. cap. 13, 14. & 15. unde de-
sumi possunt. Quædam etiam habet Lilius Gregorius Gyraldus Dialogo 6. Histo- F
rix Poetarum.

De

A De partibus Comœdiæ, & Tragœdiæ. CAP. IX.

- I s in genere hæcenus de Comœdiæ & Tragœdiæ expositis, partes etiam earum videamus. Partes Comœdiæ aliæ legitimæ, vel primariæ sunt, aliæ accessoriæ, aliæ attinentes, quas Philosophi circumstantes nominant. Primariæ partes sunt quatuor, Protasis, Epitasis, Catastasis, Catastrophe: has enim numerat Iul. Cas. Scaliger, cum ceteri plerique omnes Catastasin omittant. Protasis est, in qua proponitur & narratur summa rei, sine declaratione exitus: ita enim argutior est, animus B semper auditoris suspensum habens ad expectationem. Epitasis, in qua turbæ aut excitantur, aut intenduntur. Catastasis est vigor ac status fabulæ, in qua res miscetur in ea fortunæ tempestate, in quam subducta est. Catastrophe est conuersio negotij exagitati in tranquillitatem non expectatam. Harum paruum communes portiones maiores Actus dicuntur, verum non penitus, neq; semper. Actus enim quintus interdum non est pars Catastrophes, sed æqualis ei, simulque cum ea sortitur, & initium, & finem, Eodem modo & Protasis non semper in primo: in secundo enim actu est apud Plautum in Milite glorioso. Est autem actus pars actionis, siue actæ fabulæ, cum videlicet omnibus personis scena deseritur: & interim chorus aut tibicen populum delectat, quòd cum videmus, finitum esse actum agnoscimus. Debet C autem omnis fabula non plures neque minores quinque actibus continere, vt præcipit Horatius in Arte Poëtica.

Nève minor quinto, neu sit productior, actu

Fabula, qua posci vult, & spectata reponi.

Actuum minores sunt Scenæ, quæ sunt mutationes rerum & personarum in actibus. Et quia plures vno actu in scenam reduci possunt, ideo non habent singuli actus definitas Scenas. De Scenis hoc præcipitur, ne plures personæ in Scenam recipiantur, quam tres, iuxta Horatij verbum:

Nec quarta loqui persona laboret.

- D Nam etsi tertia persona, paucissima tamen loquitur, & ferè aliorum dicta ex insidiis suscipit, & occultè responderet. Atque eadem partes sunt etiam Tragœdiæ.

Accessoriæ partes sunt, Argumentum, Prologus, Chorus, & Mimus Argumentum, siue *πρόλογος*, summam totius fabulæ breuiter recitat. Et hæc noua res est, neq; necessaria, nisi iis in fabulis quarum Prologus aliquid agit, neq; in Protasi continetur. Prologus, prænarratio quædam est in qua Poëta rem suam agit. Hic autem non est vniuismodi. Alius enim argumentum narrat, aut Poëtæ consilia in fabulis, & hic dicitur *πρόδρομος*. Alius commendat populo fabulam, vel Poëtam, Græcè *ὀυσαλιγός*. Alius est *ἀναφορικός*, quo refelluntur obiectiones aduersariorum, vt in Andria, aut etiam reueruntur crimina, aut populo gratiæ referuntur. Et hic Prologus in reliqua

- E Comœdia nullum locum habebat, nec ad reliquam fabulam pertinebat. Nouum & rarum est, quod Plautus Mercurium in Amphitruone fecit agere prologum: qui tamè magnam deinde Fabulæ partem expedit. Chorus pars est inter actum & actum: vel, pars est post actum introducta cum concentu. Dicebatur autem chorus multitudo canentium & saltantium cum tibicine: primùm quidem circa aras Deum. Virgilius lib. 6. Æneidos:

Ille chorum simulans Euanteis Orgie circum

Ducebat Phrygiæ.---

Quo in loco Seruius ait, Chorū esse multitudinem in sacrâ collectam. Et in Georg.

- F *Omnis quam chorus, & socij comitantur onantes.*

Chorus, inquit, propriè est coæuorum cantus, atque saltatio. Solebant enim aras Liberi patris, Deorumq; cæterorum gyrate canentes, atq; saltantes. Et primùm ex choro subducta est vna persona, quæ respondens alternis ipsi choro, ampliauit rem Musicam. Deinde altera, tum tertia, postmodum quarta, tandem plures personæ.

Nam in choris numerus personarum non est præfinitus. Omnes enim voce quasi cōfusa loquentes, concertum in vnam personam formabant. Constat chorus tam viris, quam mulieribus, vt ex Troade Senecæ apparet. Tamen id obseruari solitum erat, vt si mas laudandus esset, viris; si fœmina, fœminis chorus constaret. Præterea, quicquid canebatur, ad argumentum fabulæ, maximè ad actum ipsum, quem distinguebatur, oportebat pertinere, auctore Horatio:

Actoris partes (inquit) chorus officiumque virile:

Defendat, nequid mediis intercipiat actus,

Quod non propositio conuocat, & bareat apte.

Cæterum distinguebantur Græcis actus Choro in Orchestram ascendente. Latinis vero, qui choro carebant mimis, personisq; de proscenio in scenam redeuntibus. Plurima de Choribus habet Iulius Cæsar Scaliger lib. 1. Poëtices, cap. 1. quæ cum ad Græcos potissimum pertineant hic prætermisimus. De mimis etiam antè diximus.

Actinentes, siue Circumstantes partes sunt, titulus, modi, cantus, saltatio, apparatus. Titulus est inscriptio nominis, non à turando, vt ait Varro, sed *παρὰ τὴν σκηνήν*. Honor enim & titulus idem. Nomen dico tam auctoris, quam Fabulæ. Quod non pronuntiabatur tantum ab eo, qui modos faciebat, sed etiam proponebatur in Proscenio. Aut quidam, si fuisset verus Græca fabula auctoris noui opera edita Latine, Fabulæ nomen præponi solitum. Sin esset aliter, auctoris nomini Fabulæ nomen postponi quo attentior esset populus ad audientiam ex veteri opinione. Argumentum autem ipsum sub titulo etiam proponi solitum, descripium grandibus literis, arbitratu Scaliger, atque inde illud quoque argumenti genus excogitarant, ex cuius versuum capitibus Fabulæ nomen legeretur.

Modi sunt, quos Aristoteli *μελοποιίαν* nominati hoc est, modulatio, mensura, aut harmonia cantus, eum affectibus Comædiæ congruens, quæ auctori indicabat, quam vocem in agendo sequi deberet, humilemne, an elatam: iratamne, an tristem. Alias, vt volunt, Græcè *ῥυθμὸς* dicebatur, quod statam intendendi cantus rationem, seu legem transcendere non liceret, sicuti iam quoque secundum mensuram, aut tactum cantus gubernatur. De saltatione & apparatu capite sequenti agemus. Et hæ quidem partes Comædiæ.

Tragœdia neque argumentum habebat, neque prologum separatum, sed in persona aliqua ad fabulam pertinente. Habet autem Tragœdia chorum, quem nunquam amisit, & loco Mimi Sætyram. Cantum quoque communem cum Comædiæ partem habet, & Titulum, cum saltatione & apparatu.

De ornatu Scenæ, atque saltationibus. CAP. X.

Sicuti Scena fuerit, & vnde appellata, diximus capite huius libri 4. Cassiodorus scribit Scenam appellari eam theatri portionem, quæ inter duo prætendatur cornua: quanquam prius non ferè aliud scena erat, quam veluti tectorium ab rusticis in umbrationis causa excitari solitum. Hæc cum primum è ramis ac frondibus confstruerentur, cum racemis & corymbis ac postea casæ cum cellis: postremum magnificè ornata sunt. Fuerunt autem tria Scenarum genera, Tragicum, Comicum, & Sætyricum. Tragica scena conformabatur columnis, & fastigiis, signisque, ac regalibus instruebatur rebus. Præterea etiam palatia, regia, & turres in ea excitabantur. Comica priuatorum ædificiorum speciem habebat, & mœnianorum. Sætyrica ornabatur arboribus, speluncis, montibus, viridariis, & rebus agrestibus aliis in topiatiu operis speciem. Varius deinde ornatus accessit, quemadmodum cap. 4. ex Val. Max. audiuius. Plura de Scenis, eamque ornatum videas apud Vitiuuium & alios. Ve Saltationibus iam etiam aliquid dicendum.

Saltationis rationem non fuisse veteribus vulgarem, aut cōtempribilem, argumentato esse multa possunt, id vero in primis, ceremonias nullas, aut spectacula paulò antiquiora fuisse, quibus non adhiberetur saltatio. Est autem Saltatio nihil aliud quam facultas quædam motibus ac gestibus corporis, artificio quodam, numero, & ratione factis.

- A** factis imitandi hominum motes, affectus & actiones. Quomodo autem hæc per numerosos motus efficeretur imitatio, vnus omnium clarissime post Aristotelem expressit Plutarch. qui in 9. Coniugal. quæst. probl. 15. saltationem tres partes habuisse scripsit, lationem, figuram, & indicationem: eò, quia tota ipsa ex motibus & habitudinibus, & quieribus constaret, perinde ac harmonia ex tonis, atque interual-
lis. Lationem dicit ipse, nil aliud fuisse, quam motionem affectus alicuius vel actio-
nis, vel potentiaæ representatiuam. figuram verò fuisse habitudinem, dispositionem-
que, in quam motio, siue latio terminabatur, nempe quando saltatores quiescentes
secundum Apollinis, vel Panis, vel alicuius Bacchæ figuram, dispositi in corporis si-
milibus formis graphicè aliquantulum persistebant: indicationem autem fuisse non
B propriè imitationem, sed alicuius rei, nempe terræ, cœli, vicinorum numerosis, atque
ordinatis motibus factam declarationem. Quemadmodum namque Poëtæ dum imi-
rantur, aliàs nominibus fictis, aliàs translatis vtuntur: dum verò indicant, propria no-
mina vsurpant: similiter saltatores imitantes, figuris & habitudinibus: declarantes
autem res ipsas, prædictis indicationibus vtuntur. Porro verustissima saltatio sine
cantu fuit: deinde cantus est additus: postremò etià adiuncta instrumenta. Saltationis
autem differentia summa sunt duæ, stataria & motoria, pro argumentis fabularum;
non quod non vtraque moueatur, sed quòd hæc magis. A quibus species illæ dedu-
ctæ sunt contentæ, emissæ, seriatæ, molles, ridiculæ. Alia verò nomina vel à regionibus
ιωαννης: vel ab inuentoribus *πυρριχη*: vel ab argumento subiecto, Achilles: vel à
C corporis partibus *τραχηλισμός*: vel à modo motionis, *μυδοποδισμός*, vel ab imitatione,
ζέφυρον: vel ab instrumentis, *πινυκίδες*: ab habitu *ἐνοπλοισμωτικῆ*, cum thyrso, ca-
latho, hasta, aratro, abaco, olla, &c. Summa autem genera ab vsu & loco sumpta sunt
duo, vulgare, quod coniugiis ac sacrificiis adhibebatur: & Theatrale. Huius species
tres sunt, pro modo, numero & genere Fabularum. Vna in Tragedia, quam vo-
cant *ἐμμελειαν*, ea grauis est, & composita, quemadmodum vox ipsa quoque decla-
rât. Altera in Comœdia, solutiore licentia, *χορδαῖς* dicta. Tertia lasciuia, inconstans,
in Satyris appellata *σικκινυσις*, cuius etiam meminit Euripides. Et hæc species rursus
in alias subdividuntur, sicuti etiam extra Theatrum multæ ac variæ saltationû spe-
cies fuerunt, quarum nomina apud Homerum, Platonem, Xenophontem, Aristotelem,
D Strabonem, Plutarchum, Galenum, Pollucem, & Lucianum reperias, descri-
ptiones non item. Saltantes porro impellebant corpus, aut trahebant: idque sursum,
vel deorsum, vel sinistrorsum: à quibus postea moribus componebatur simplex am-
bulatio, flexus, procurfus, saltus, diuaticatio, claudicatio, ingeniculatio, elatio iactatio
pedû, permutatio: quibus tota saltatio perficiebatur. Sed plura de saltatione hîc non
dicam. Plurima de ea lectu dignissima & iucundissima, collegerunt præter Athenæum
& alios, Cœl. Rhodigius lib. 5. Antiq. lect. ca. 3. & 4. Jul. Cæs. Scaliger lib. 1. Poët. ca. 18.
& Hieron. Mercurialis Medicus Patavinus, lib. 2. Artis gymnasticæ, cap. 3. 4. 6. & 7.
& alibi. Restat vt de Tibiis dicamus.

E De Tibijs, & earum differentijs. CAP. XI.

- T**IBIA, vt Grammatici volunt, dicta, quòd antiquitus ex tibiis gruum fieri consueuisset: quamuis etiam alia ea materia fuerit. Ouid. enim libro 6. Fast. & Seneca in Agamemnone tibiis è buxo. Plinius autem primùm ex arundine omnes, deinde sacrificias è buxo, ludicras è loro, & ossibus asininis, agentòque factas esse, li. 16. cap. 36. perspicuè demonstrat. Quem locum Ald. Manutius ita intelligit, quòd tibiæ sacrificiorû causa è buxo semper fuerint: ad ludicras autem res primùm ex arundine, deinde è loro, & ossibus asininis, & argento. Tibiarum multus vsus apud veteres fuit, de quibus multi multa. Nos hoc loco de iis tantùm dicemus, quæ ad actiones fabularum adhibebantur: Et hec quidem non vnus ac eiusdem erant generis. Primùm enim alia vetus, alia noua fuit, quod ostendit Horatius in Arte poëtica, his versibus:

Tibia non, vt nunc, Orichalco vineta tubæq;

Æmula,

*Emula, sed tenuis, simplèxque, foramine pauco,
 Adspirare, & adesse choris erat utilis atque
 Nondum spissa nimis complere sedilia flau:
 Quòd sane populus numerabilis, vipotè paruus,
 Et frangi, castisque verecundisq; coibat.*

Quibus verbis docet, veterem tibiam rebus quatuor ab ea, quæ postea inducta est, fuisse distinctam, videlicet quòd orichalco vinctâ non fuerit, quòd tenuis, quòd simplex, quòd paucis foraminibus. Referuntur deinde aliæ differentiæ: fuerit enim pares, impares, dextræ, sinistræ, Phrygiæ, Sarranæ. Quæ pares, aut impares tibiæ fuerint, inter eruditos non conuenit. Alij enim existimant, ab æqui distantibus, aut B inæqualibus foraminibus, vel interuallis ita dictas esse: alij, inter quos etiam est doctiss. Scaliger, pares tibiæ dictas volût, cum duæ eiusdem magnitudinis & toni modularentur: impares autem cum vnica tantum caneret, & cantus ille *μυώδιον*, seu *μυώδιον* diceretur. Verba Scaligeri 1. Poët. lib. cap. 20. hæc sunt: Monaulos est singularis tibiæ: singulares autem dictæ sunt impares, geminæ pares, &c. Ad dexteram & sinistras quòd attinet, magis adhuc variant sententiæ. Iulij Cæs. Scaligeri lib. & cap. indicato hæc verba sunt: Internodium radici proximum excidebant ad læuâ tibiam, quòd subesset cacumini, ad dexteram: quo læuarum sonum grauem agnoscas, dextrarum acutum. Sic apud veteres scriptum est. At Latini aiunt, sinistras acutiore, aprasque rebus ludicris: item Sarranas, quibus aiunt foramina fuisse æqualia, veluti C spondiacis. Non igitur constant sibi. Spondiacæ enim rerum grauium affines fuere. Hac de causa Phrygiis foramina erant inæqualia, sicuti dactylis, quæ ludicris adhibebantur. Dextras autem apud Rom. funebres dicaræ, quia essent graues, cum tamen in funeribus barbari acutissimis vterentur. Dextras autem & sinistras appellauerunt ab lateribus vnde inflarentur, &c. Hæc Scaliger. P. autè Victorius Variar. lect. li. 38. cap. 21. de iisdem prolixè agens, inter alia vtitur his verbis: Vocabatur tibiæ dextræ, quæ dextra parte oris manûque itidem dextra tenebantur, eodèmq; pacto sinistræ, quæ contraria parte oris, & manus: dextris verò sinistrisque dicebatur is, vti tibicen, qui simul ambas inflaret. Nam hoc etiam fieri solitum aliquando intelligitur ex antiquis monumentis, vt veterum Rom. nummis & lapidibus, in quibus infituum hoc incisum foret, vt fabula etiam, nisi fallor, acta dextris & sinistris: in qua partim tibiaram dextris, partim autem sinistris vsi forent: quarum contrariarû tibiaram sonus sibi in cantu responderet. Hæc Victorinus. Cum Scaligero ferè consentit Ald. Manutius Pauli F. cuius verba facere non possum, quin hic adscribam. Sic autem is lib. 3. de Quæstis per epistolam, epist. 4. Dextræ tibiæ erant, quæ dextra histriones spectabant, sinistra scilicet spectatores. Sinistræ contrâ, quæ sinistra histriones, dextra spectatores. Opinor autem, sinistras grauem sonû reddidisse, dextras acutum. Sinistræ enim ex ea arundinis parte fiebât, quæ proxima terræ nascitur, quæ cum crassior sit, & foramen latius habeat, quam quæ longinquior à radice est, grauiorem sonum reddat necesse est: dextræ autem ex superiore arundinis parte fiebant. Testis E Plin. lib. 16. in extremo cap. 36. his verbis: Sed tum ex sua quamque tantum arundine congruere persuasum erat, & eam, quæ radicem antecesserat, læuæ tibiæ conuenire, quæ cacumen, dextræ. Hinc legas: Acta est tibiis dextris & sinistris, id est, sono acuro & graui, tibiis vtrimque constitutis. Vbi autem legitur, Paribus dextris & sinistris, Sarranas significat dextrorsum sinistrorsumque positas quæ Pares vocabantur, quòd foraminis caeuerna, vt ait Seruius, par erat: idèq; sonum parem reddebant, vt Phrygiæ impares, quòd caeuernam imparem habebant, ex quo sonum reddebant imparem: acutum scilicet partim, & partim grauem. Ex quo Seruius impetrans illud Virgilij libro 9.

*Overè Phrygiæ, (neque enim Phryges) ite per alta
 Dyndyma, vbi assuetis biforem dat tibi cantum.*

explanat biforem, d. sonum, imparem & dissimilem, iuxta Phrygiarum tibiârû naturâ, quæ hoc à Sarranis distabât, quòd, vt ait Seruius, caeuernam foraminis imparem habebant.

- A habebant, vt Phrygiæ distabant. quod dextræ vnicum foramen habebant, vt sonitu vniformi sonarent: sinistræ verò duo: quorum vnum grauem, alterum acutū sonum reddebant. Quod verò dextræ tibie acutum, sinistrae graue sonum reddiderint, præter Plinij, Varronis quoque testimonium extat, de Re rust. lib. 1. cap. 2. quo loco ait: Tibias dextras & sinistras, cum vno eodemque tempore sonarent, vt histrionū vocem sequerentur, alteram incentiuiam, alteram succentiuiam fuisse, vbi per incentiuiam dextram, per succentiuiam sinistram intelligit. Idē paulò post: Si Sarranas pares sunt & Phrygiæ impares ob foraminis æqualitatem, inæqualitatemque, quod ait Seruius, manifestò patet Sarranas, tam dextras, quā sinistras esse posse: quales in Andria Terentij fuisse existimo: idē quoque in scriptiōne legitur, Tibiis paribus, dextris & sinistris,
- B id est, Sarranis. Et in Adelphis, vbi legitur, tibiis Sarranis, eadē opinor fuisse cū paribus dextris & sinistris. Et in Phormione, Tibiis imparibus, explano, Tibiis Phrygiis dextris & sinistris. Hæc opinionē meā id cōfirmat, quòd nunquā reperi Phrygias aut Sarranas nominatas vnā cū paribus aut imparibus, quod indicio est. Paribus, ad indicandas Sarranas: & Imparibus, ad Phrygias, satis fuisse. Illud etiam animaduerti, Sarranas Phrygiasque in vna, eadēque comœdia nunquam sonuisse, sed vel has, vel illas: idē quoque legitur, Paribus aut Imparibus: nec vnquam vnā, Paribus & imparibus. Opinor etiam, vbi legitur, Dextris & sinistris, intelligendum esse, non vnā tantum, sed plures Tibias à dextris sonuisse, sinistrisque scœnæ: aliquandòque sonuisse tantū ex altera parte, quomodo legitur in Eunuchi inscriptione, Tibiis duabus dextris:
- C itaque est in scriptis libris, & rectè. Quo loco dubitauit interdum, deesse Paribus vel imparibus: vt observeret Phrygiane, an Sarranas essent, quod in alijs dixerat: sed postea, cum neque Paribus, neque imparibus ibi scriptum sit, intelligi debere existimauit, pares potius quam impares fuisse: Sarranas scilicet potius, quam Phrygias: cum æqualis sonus grauior sit, qui Sarranasum erat, idē quoque conuenientior, & Romanorū auribus iucundior. Quòd autem dextræ Tibiæ sint pares, id patet ex Heautontimorumeni inscriptione, vbi est, Acta primū Tibiis imparibus, deinde duabus dextris. Nam si dextræ non eadē sunt cum imparibus, sequitur pares esse. Pares autem eadē fuisse cum Sarranis, iam diximus. Impares igitur Phrygiæ sunt, à sinistraque sonabant. Ex quo patet, Sarranas modo vtrinque sonuisse tuncque dicebant, Tibiis paribus dextris & sinistris, vt in Andriæ inscriptione: modo dextra tantum, vt in Heautontimorumeni, vbi ait, Deinde duabus dextris: cum dixisset iam, Acta primū Tibiis imparibus. In Eunuchō quoque sonuerunt tantum à dextra: dicit enim, Tibiis duabus dextris. Vbi verò neque dextræ, neque sinistrae nominantur, vt in Phormionis Hecytræque inscriptionibus credendum est, ab vno tantum latere sonuisse: à sinistro scilicet, in Phormione, cum dicat, Tibiis paribus. Testimonio enim inscriptionis Heautontimorumeni iam demonstrauius impares, Phrygias scilicet, sonuisse tantum à parte sinistra. Sarranas verò sonuisse opinor: modò à dextra solū, vt in Eunuchō & Heautontimorumeni: tuncque in Comœdiæ inscriptione id aperte significabatur, & dicebatur, Tibiis dextris: modò à dextra & sinistra, vt in Andria, vbi tanquam de re, quæ interdū variaret, Dextris & sinistris, dicitur. Hæc Aldus Manutius, ex quibus opinor, satis intelligitur, quoniam ratio & differētia tibiatarum apud veteres in fabulis fuerit. Plura alia de alijs tibiatarū generibus præter Cœliū Rhodiginū colligit Iulius Cæsar Scaliger Poetices lib. ca. 20. Sed de Scenicis ludis hæc tenus.

Alia ludorum diuisio CAP. XII.

ACTENS eam ludorum diuisionē explicauimus, quæ à forma sumpta est, qua nimirum alij sunt Circenses, alij Scenici: iam alterā adiiciemus, quæ sumitur à fine. Alij enim sacri erant, alij funebres, quomodo ab initio diuisos fuisse, Terullianus libro singulari de Spectaculis scribit. His

- F deinde accesserunt votiui & ij, qui exercitationis causa fiebant, ita vt quadrifariam ludos partiri possimus, alios sacros appellare, alios votiuos, alios funebres, alios ludicos, Sacri dicebatur, qui in Deorū honorē fiebāt, quales erāt ludi Megaleses, Cereales, Florales, Martiales, Apollinares, Capitolini, Romani, Plebij, Consuales, Compitalij, Sæculares. Hi enim singulis Diis celebrabatur, de quorū aliquibus à quibus

instituti sūt, ita scribit Tertullianus: Cūm promiscuē ludi Liberalia vocarentur, A honorem Liberi Patris manifestē sonabant. Libero enim à rusticis primo fiebant ob beneficium, quod ei adscribunt pro demonstrata gratia vini. Exinde ludi Consualia dicti, qui initio Neptunum honorabant. Eundem enim & Consuū vocabant. Dehinc Equiria Marti Romulus dixit, quanquā & Consualia Romulo defendunt quod ea Consō dicauerit, Deo, ut voluit, Consilij: eius scilicet, quo tunc Sabinarum virginum rapiam militibus suis in matrimonia excogitavit, &c. & paulō post: Dehinc idē Romul' Ioui Feretrio ludos instituit in Tarpeio, quos Tarpeios dictos, & Capitolinos, Piso tradidit. Post hūc Numa Pōpilius Martis & Robigini fecit. Nā & Robiginis Deā finxerūt: dehinc Tul. Hostilius: dehinc Ancus Marcius, & ceteri quoq; per ordinē. Hęc Tertullianus. Quin etiā singulas ludorū species singulis Diis cōsecratos fuisse, tum alij docent, tum Saluianus Massiliensis Presbyter lib. 6. de Gubernatione Dei, his verbis: Colitur nāmque, inquit, & honoratur Minerua in Gymnasiis, Venus in Thearris, Neptunus in Circis, Mars in Arenis, Mercurius in Palastris: & ideo pro qualitate auctorum, cultus est superstitionum. Votui dicebantur, qui ex voto vel pro victoriis, vel pro bona valetudine edebantur. Funebres, qui in honorem defunctorum exhibebantur. Exercitationis causā fiebant Troiani, Castrenses, &c. Ceterum, quod ad tres superiores species attinet, illorum alij erant statī, alij non statī. Et primū quidē ludi omnes cōceptui, siue indictiui erāt, nō annales, aut annui, hoc est, nō in annos singulos: deinde quidā facti sunt annales, tū statī soli Apollinares. In Calendario Romano ferē omnes ludi, qui in Deorū honorem peragebantur, ut statī notantur: tum igitur non statī fuerunt funebres & votiuī. Sed hęc singula prolixiosē aliquatō requirunt explicationem, quam hic subiiciemus, sumpto initio ab iis, qui in Deorum honorem celebrati fuerunt.

De ludis Megalensibus. CAP. XIII.

VINAM Megalenses ludi fuerint, non inter omnes conuenit. Scriptor vitæ Terentij, siue is Ælius Donatus, siue alius est, Megaleses magnis Diis consecratos esse, quos Græci μεγαληνίαις appellent, ait. & hūc sequuntur cum alij multi, tum etiam Antonius Goueanus I. C. qui etiam, ut hanc sententiam defendere possit, Megalesia à Megalensibus distinguit. Sed rectē refutatur à M. Antonio Mureto. Non enim Megalenses ludi illi sunt appellati, qui in honorem magnorum Deorum celebrabantur, sed qui Magnæ Deorum Matri fiebant, & primū quidem dicti Megalensia, postea ut sit, detrita litera n, Megalesia. Sic enim Terentius Varro quemadmodum Iosephus Scaliger legendum existimat: Megalesia dicta à Græcis, quod ex libris Sibyllinis ab Attalo Rege Pergami, Pefinunte, ubi Megalesion templum eius Deæ, vnde aduecta Romam. Et Festus: Megalesia ludos Matris Magnæ appellabant. Quin etiam Lilius ipse, ut de aliis tacem, idem confirmat. Hęc enim sunt eius verba libro 29. In ædem Victoriæ, quæ est in Palatio, pertulere Deam pridie Idus Aprilis: Æque dies festus fuit. Populus frequens dona Deæ in Palatium tulit: lectisterium, & ludi fuere, Megalesia appellata. Item lib. 34. Megalesia, ludos scenicos. C. Attilius Serranus. L. Scribonius Libo Ediles Curules primi fecerunt. Quo ex loco etiam illud constat Ediles Curules hos ludos edidisse, quod etiam ex Cicerone lib. 5. actionis 2. in Verrem: & lib. 2. de legibus manifestum est, ubi inter alia sic scribit: Sunt Ediles Curatores Urbis, annona, ludorumque solēnium. Idem ex Asconio Prædiano Commentario in Cornelianam Ciceronis, & Dione lib. 39. liquet. Fiebant autem hi ludi in Palatio, quod docet Cicero Oratione de Harusp. respon. his verbis: Nam quid ego de illis ludis loquar, quos in Palatio nostri maiores ante templum, in ipso conspectu Marris Magnæ Megalensibus fieri, celebrari, que voluerunt. Hos ludos per sex dies, à pridie Nonas April. ad v. Idus fuisse, fasti veteres demonstrant. Nam et si Deam perlatam esse pridie Idus Aprilis in ædem Victoriæ Palatinæ, eūque diem festum fuisse cum lectisterio & ludis, qui Megalesia vocati sunt, Lilius dicat postea tamen eos ludos in pridie Nonas reiectos esse, non est à vero alienum: cum præsertim etiam Ælij Spartiani testimonium accedat, qui cum 11x. Idus Aprilis Megalensibus interemptum Caracallam nauer, statim indicat

A indicat Megalensium primum diem pridie Idus Aprilis non fuisse, nisi si quis mendosum esse Liuij locum, & pro pridie Idus, legendum pridie Nonas, arbitretur: ne dissidentibus antiquis opinione dubia fluctemus. Vide Paulum Manutium Commentariis in 2. epistolam lib. 2. ad familiares. De his ludis Herodianus lib. 1. Veris initio, solenniq; die popam Matti Deum Romani celebrant. In ea, quæ apud quemq; sunt diuitiarum præcipua suppelleæque plerâque Imperatoria, materiæ aut artis spectandæ, præferri ante Deam solent. Passimque omnibus ludendi licentia permiffa, sic vt personas induant, quas cuique libitum, nullamque non magistratum quoque imaginem, prout cuiusque studium, representent, sic vt non temerè à falsis veros dignoscas. De turpitudine sacrorum Matris Magnæ Aurelius Augustinus libro 2. de Ciuitate Dei, capite 5. & libro 6. capite 26. Plurima de Megalensibus Ouidius libro 4. Fastorum, ex quo aliquot versus citauimus in Calendario, reliquos ab ipso pete. Simul etiam repete ea, quæ libro 2. de Dea Cybele, & libro 3. de Gallis Sacerdotibus Deæ Cybeles, & Archigallo diximus. Alexander ab Alexandro libro 6. Genialium dierum, cap. 19. cum de Megalensium institutione dixisset, hæc subiungit: Antè Deæ simulachrum ludere, matronasque spectatæ pudicitæ in his psallere, memoriæ datum est. Quibus diebus Romanæ consuetudinis erat, conuiuia, & sodalitates inuicem agere & comissari, victu tamen frugali & modesto: nec die tantum, sed noctu epulari. Namque hi ludi præcipue casti, magno fauore spectantium conspicui erant, ad quos feruos adire non licebat: illisque Prætores & Magistratus purpurati in toga & pretexta, atque in ornatu maximo celebrârunt: quare purpura Megalensis in vulgi prouerbium venit. Quibus diebus stipem cogere, Ideæ Matris famulis proprium fuit, quod edicto cauebatur, his verbis: Præter Ideæ Matris famulos, eosque iustis diebus, ne quis præterea stipem cogito, &c. Hæcænus Alexander. Quorum quædam etiam à Iul. Casare Scaligero lib. 1. Poëtices, cap. 29. afferuntur. Quod ad conuiuia attinet, quæ his ludis mutuo agebant, recitatur an Agellio lib. 2. cap. 24. Senatusconsultum, C. Famio, M. Val. Messalla Coss. factum quod iubentur Principes ciuitatis, qui ludis Megalensibus antiquo ritu mutitarent, id est, mutua inter se conuiuia agerent, iurare apud Consules verbis conceptis, non amplius in singulis cenas sumptus esse facturos, quam centenos, vicenobique æris, præter olus, & far, & vinum neque vino alienigena, sed patrio vsuros, neque argenti in conuiuio plus pondo, quam libras centum illaturos. Quidam hos ludos eisdem cum Romanis esse putant, quos tamen turpiter Iulius Paulus Manutius docet, cum Romani à Tarquinio Prisco rege, Megalenses in Republica post multos annos instituti sint: & Romani mense Septembri, Megalenses Aprili darentur: Romani in honorem Iouis, Ianonis & Mineruæ: Megalenses Matris Magnæ Deum: Romani primum Circeses, deinde etiam Scenici fuerint, Megalenses Scenici tantum.

De ludis Cerealiibus CAP. XIV.

EREALES ludi dicebantur, qui in honorem Cereris celebrabantur; ducto more à Græcis ex Eleusine, de quibus sacris multa habet Arnobius. In his ludis representabatur à matronis Inctus Cereris, ob raptam Proserpinam, & eius peregrinatio cum face quæritantis filiam. Pompa producebatur cum Deorum signis, & ouo. Hi ludi, inquit Alexander ab Alexandro Genialium dierum lib. 6. cap. 19. à solis matronis fiebant annis singulis, Romanique in toga candida spectare ludos ludos, mulieresque in veste alba pariter facere solebant: in quo id fuit obseruatum, vt tunc Diis gratum esse censerent, si à lætis, nec funere pollutis celebraretur: Vtque in sacris Cereris ante noctem epuletur nemo atque à vino in primis, & Venere abstineant. Vtque quinto quoque anno ex Sibyllinis carminibus prodigiorum causa ieiunium fiat, inter quæ præcipuum fuit, vt sacris initiatos, calda abluerent primum, quod castitati prodesse ducerent. Hæc ille quorum quædam etiam Iulius Casar Scaliger habet lib. 1. Poëtices, cap. 32. Et inter alia causam refert, cur Cerealiibus ante noctem epulare nefas esset: quia videlicet, prodente idem Callimacho, Cereris extrema affecta fame, ac nihilo secius pertinacius ieiunium perpetuantem, solus vesper flexerit, persuaseritque, vt cibum caperet. Addit & hoc, cum thesa proce-

deret, si auriga equi lorum laeva manu apprehendisset pro pollutis ceremonias istas **A**
 habitas fuisse. Cum autem hoc sacrum, & hi ludi, à lugentibus peragi non possent,
 ideò bello Punico secundo post cladem Cannensem, quia tum lugentibus omnibus
 marronis intermissum erat, Senatus fluiri luctū triginta diebus iussit. Livijs lib. 3. 5.
 vnde Festus scribit, minui luctum, cum in Casto sic Cereris, de quo in Calendario.
 Fiebant hi ludi, quemadmodum Calendarium haber, à pridie Idus Aprilis per dies
 octo in Circo, proximo post Circenses die, quod & Ovidius testatur lib. 4. Fast. his
 versibus.

Circus erit Pompa celebr. numeroque Deorum;

Primaque ventosis palma petetur equis.

Hinc Cereris ludi non est opus indice causa.

Sponte Dea munus, promeritumque patet, &c.

Id quod causam erroris præbuit Angelo Poliriano, vt opinatus fuerit, Cereales
 eosdem cum Circensibus capite Miscellaneorum 85, quem errorem notauit Ioan.
 Ludouicus Viues, & post eum alij Exhibebantur Cerialibus certamina equestria, vt
 Dio. lib. 47. cum scripisset. Ædiles plebis Cereri loco ludorum equestrium, gladi-
 atorios exhibuisse, adicit malum id omne fuisse, quod statum Reipublicæ popula-
 rem euersum iri significauit. Iisdem Cerialibus etiam missilia: hoc est nuces, cices,
 & alia dabantur, & spargebantur in vulgus ab iis qui ludos exhibebant, ad plau-
 sum, & populi fauorem captandum, Simius Capito apud Festum, quemadmodum eum
 locum restituit Iosephus Scaliger Præerant his ludis Ædiles, quod vel ex numis **C**
 aliquot antiquis constat, in quibus sic legitur: C. MEMMIVS C. F. QVIRINVS, MEM-
 MIVS, ÆD. CEREBALIA PRIMVS FECIT. Vide Caroli Sigonij scholia in 30. librum
 Lij. Cicero lib. 5. actionis. 2. in C. Verrem: Nunc sum designatus Ædilis: habeo ra-
 tionem, quid à populo Romano acceperim, mihi ludos sanctissimos maxima cum
 cerimonia Cereri, Liberos Liberæque faciendos, &c. Nonnunquam tamen alij etiam
 Magistratus eos curabant. Nam Livijs lib. 30. scribit, Dictatorem & Magistrum e-
 quitum ludos Cereales ex Senatusconsulto fecisse. Sed de his ludis vide plura apud
 Ouidium & in Calendario.

De ludis Floralibus. CAP. XV. **D**

F LORALES ludi in honorem Floræ, de qua diximus lib. 2. celebrabantur.
 Hos Romani instituerunt IV. Kalend. Maij, anno Urbis MDCXVI. ex ora-
 culis Sybellæ, vt omnia benè deflorescerent. Plinius lib. 18. cap. 29. vbi
 etiam addit, si in quadriduū illud quod interit inter Robigalia & Flo-
 ralia plenilunium incidere, fruges; & omnia, quæ floreat lædi necesse esse. Ovidius
 lib. 5. Factorum L. Posthumio Albino, M. Popilio. Lanate Cofs. quod fuit anno ab
 Vrbe condita MCCC. Foralia instituta esse, his verbis docet:

Commouere Patres, & si benè floreat annus,

Numinibus nostris annua festa fouent.

Annuum votis, Consul cum Consule ludos

Posthumio Lanas persoluere mihi.

Et cum Floralia primùm mense Aprili celebrarentur, postea in Maium translata
 sunt, quod Ovidius his versibus ostendit:

Mater ades florum ludis celebranda iocosis:

Distuleram partes, mense priore tuas.

Incipis Aprili transis in tempora Maij,

Alter te fugiens cum venit alter, habet.

His ludis fœminas, quæ vulgato corpore quæstum faciebant, denudari & puden-
 dis, obscœnisque inuelatis, per luxum & lasciuia currere, & impudicos iocos agere,
 moris erat: quibus etiã Ædiles cicer, nuces, & alia missilia plebi spargere, leporesque
 & capreas,

A & capreas, aliâque animalia ludis admittere consueverant. Hos in vico Patricio, aut proximo celebrabant, nocturnâque accensis facibus, cum multa obscœnitate verborum per Urbem currebant, & ad tubæ sonitum conueniebant. Hæc Alexander ab Alexandro lib. 6. Genialium dierum, cap. 8. Lactantius etiam lib. 1. Diuinarum institutionum: Celebrantur illi ludi cum omni lasciuia, conuenientes memoriae meretricis. Nam præter verborum licentiam, quibus obscœnitas omnis effunditur: exuuntur etiam vestibus populo flagitante meretrices, quæ tunc minorum funguntur officio: & in conspectu populi vsque ad satietatem impudicorum luminum cum pudendis moribus detinentur. Quare apud Valerium Maximum legimus lib. 2. cap. 10. Cum ludis Floralibus, quos Messius Edilis faciebat, M. Porcio Cato spectante, populus vt Mimæ audarentur, postulare erubisset, Catonem, cognito illo ex amico suo Faunio, è theatro discessisse, ne præsentia sua spectaculi consuetudinem Impediret populumque eum abeuntem ingenti plausu profectum, priscum morem iocorum in scenam vocasse: confessum se plus maiestatis vni tribuere, quam vniuerso sibi vindicare. Introducebantur hisce ludis etiam funambuli, elephanres, vti ex Suetonio in Galba & ex Flauij Vopisci Carino apparet. Dio. lib. 38. scribit, L. Seianum Pretorem Floralibus ad ridendum Tiberium, qui caluus erat omnia caluorum ministerio ad noctem vsque peregrisse, lumen quoque discedentibus à theatro per pueros raris capitibus quinque millia præbuisse de his ludis Quid. lib. 5. Fast. cum de ipsa Dea multa dixisset, tandem ad ludorum illorum explicationem conuersus ita scribit:

Quarere conabar, quare lasciuia maior.

His foret in ludis, liberiorque iocus:

Sed mihi succurrit numen non esse seuerum,

Aptaque delicias munera ferre Deam.

Tempora subtilibus cinguntur tecta coronis,

Et latet iniecta splendida mensa rosa.

Ebrius incinctis Philyra conuina capillis

Saltat, & imprudens vertitur arte meri.

Ebrius ad durum formosa limen amica

Cantat, habent vncta mollia ferta coma.

Nulla coronata peraguntur seria fronte,

Nec liquida iuncto flore bibuntur aqua.

Donec eras mistus nullis Acheloe racemis,

Gratia sumenda non erat vlla rose.

Bacchus amat flores, Baccho placuisse coronare,

Ex ariednao sidere nosse potes.

Scena leuis decet hanc, non est mihi credite, non est.

Ille cotburnatas inter habenda Deas.

Turba quidem cur hos celebret meretricia ludos

Non ex difficili cognita causa fuit.

Non est de reticis, non est de magna professis,

Vult sua plebeio sacra patere choro.

Et monet etatis specie dum florent vti:

Contemnunt spinam cum ceciderit rose,

Cur tamen vt dantur vestes ceratibus alba.

Sic est hæc cultu versicolore decens?

An quia maturis albescit messis aristi?

Et color & species floribus omnis inest?

Annuit, & motis flores cecidere capillis.

Decidere in mensas, ut rosa missa solet.

Lumina restabant, quorum me causa latebat.

Cum sic errores abstulit illa meos.

Vel quia purpureis collucent floribus agri,

Lumina sunt nostros visa decere dies:

Vel quia de flos est hebeti, nec flamma colore,

Atque oculos in se splendor uterque trahit.

Vel quia delicis nocturna licentia nostris

Conuenit, à vero tertia causa venit.

Est breue præterea, de quo mihi querere restat,

Si liceat, dixi: dixit & illa, licet.

Cur ubi pro Libycis clauduntur rete leanis

Imbelles caprea, sollicitusque lepus?

Non sibi res pondit sylvas cessisse sed hortos,

Arduaque pugnaci non adenda fera.

Omnia simerat, tennes secessit in auras,

Mansit odor, posses scire fuisse Deam.

De ludis Martialibus CAP. XVI.

MARTIALES ludi erant, qui in honorem Martis peragebantur, 4. Idus Maij in Circo, quod testatur Kalendarium. Horum ludorum sic meminit Dio. lib. 56 Hæc tum leges ab Augusto latae sunt, ludique extraordinarij ab histrionibus & equitibus acti, Martisque ludi in foro Augusti (quia circum Tiberis itagno occupauerat) cum equorum decursu quodam & venatione celebrari. Hi iterum facti ludi sunt, & in Circo iis Germanicus ducentos leones occidit, &c. Celebrantur etiam ludi Martis Kalendis Augusti, teste eodem Dionel. 60. Quæ, inquit, equestria certamina Kalendis Augusti exhibentur, instituta sunt propterea, quod ea die Martis ædes consecrata fuit. De ludis Martis etiam Suetonius in Claudio cap. 4. Collocutus sum Tiberio, ut mandasti mea Liuia, quid nepoti tuo Tiberio faciendum esset ludis Martialibus. Et paulò infrà: In præsentia tamen quibus de rebus Consul, curare eum ludis Martialibus triclinium sacerdotum, non displicet nobis, &c.

De ludis Apollinaribus CAP. XVII.

APOLLINARES ludi in Apollinis honorem celebrantur, de quorum origine & institutione Linius libro 25. hæc prodit, inuentum fuisse, carmen Marci vatis perplexo scripturæ genere conceptum: hoc videlicet, Hostem Romani si ex agro pellere vultis, vomicaque quæ gentium venit longè, Apollini vouendos cenfeo ludos: qui quotannis comiter Apollini: cum populus dederit ex publico partem, & priuari vii conferant pro se quisque. His ludis faciendis præter is, qui ius populo: plebique dabit summum Decemviri Græco ritu hostiis sacra faciant. Hæc si rectè facitis, gaudebitis semper, fietque res vestra melior. Nam is diuus extinguit perduelles vestros, qui vestros campos pascunt placidè. Ad id carmen expiandum (ita enim Car. Sigonius legit, id est, procurandum) diem vnum sumpserunt: postera die S. C. factum est ut Decemviri libros de ludis Apollinis, ræq; diuina facièda inspicerent. Ea cum inspecta, relataq; ad Senatû essent, confuerunt Patres, Apollini ludos vouendos, faciendosq;: & quando ludi facti essent, xii. millia æris Prætori ad rem diuinâ & duas hostias maiores dandas. Alterum S. C. factum est, ut Decemviri sacrum Græco ritu facerēt, hæc hostiis, Apollini, boue aurato,

& ca.

- A.** & capris duabus albis auratis: Latona, boue foemina aurata. Ludos Prætor in Circo maximo cum facturus esset, edixit vt populus per eos ludos stipem Apollini, quãtam commodum esset, conferret. Hæc est origo ludorum Apollinarium, victoriæ, nõ valetudinis ergo, vt plerique rentur, votorum, factõsque populus coronatus spectauit marronæ supplicariæ, vulgò apertis ianuis in propatulo epulati sunt, celebræque dies omni ceremoniarum genere fuit. Hactenus Liu. Eadẽ Macrob. lib. 1. Sarur. ca. 17. vbi & hoc adicit, Cùm ludi primò Romæ Apollini celebrætur, ex vaticinio Marti vari carmineq; Sibyllino, repentino hostis aduentu plebem ad arma excitatam, hosti occurrisse, eoq; tẽpore nubem sagittarũ in aduersarios visam ferri, & hostem fugasse, & victores Romanos ad spectacula Dei sospitalis reduxisse. Sex Pom. Festus: **B.** Apollinares ludos, hoc est, in laudem Apollinis, populus laureatus spectabat, stipe data pro cuiusque copia. In his ludis Parasitos Apollinis qui ita appellabantur, quod ridiculi essent, quemadmodum Ioseph. Scaliger lib. 2. Aufon. lect. cap. 19. explicat in scena dicere consueuisse: Salua res est, cum saltat senex, Pom. Festus docet, eiusque moris hanc causam ex Verrio Flacco, affert his verbis: Quod P. Sulpitio Cn. Fuluio Cos. M. Calpurnio Pifone Prætorẽ Urbis, facientes ludos, cùm Romani subito ad arma exiissent, nunciato aduentu hostium victoresq; in theatrum rediissent solliciti, ne intermissi religionem adferrent, instaurandiq; essent, inuentus ibi sit C. Pomponius libertinus, mimus magno natu, qui ad tibicinem saltaret. Qua de causa gudio non interruptæ religionis edita voce, postea quoque celebrata sit. Seruius in 3. **C.** Æncid. paulò aliter de eo more scribit, cuius hæc sunt verba: Cùm, inquit, iracundia Marcus Deum Romani laborarẽt, & eã nec sacrificiis, nec ludis placare possent, quidam senex statutus ludis Circensibus saltauit, quæ sola fuit causa placationis, vnde & natum prouerbiũ est: Omnia secunda, saltat senex. Cùm autem hi ludi primũ non statim essent, sed in annum à Prætorẽ vouerentur, diæque fierent incerta, vt ex Liuio lib. 26. & 27. intelligitur: anno deinde i. cx. lv. M. Marcello V. T. Quinctio Crispino Coss. lege ad populum lata constitutum est, vt deinceps in perpetuum & in statam diem vouerentur: de qua re ita Liuus lib. 27. Ludi Apollinares Q. Fuluio, Ap. Claudio Coss. à P. Cornel. Sulla, Prætorẽ Urbano, primũ facti erant inde omnes deinceps Prætores Urbani fecerant: sed in annum vinum vouebant, diæque incerta faciebant. Eo anno pestilentia grauis incidit in urbem, agrõsque, quæ tamen magis in longos morbos, quàm in perniciales euasit. Eius pestilentia causa & supplicatum per Compita, tota Urbe est, & P. Licinius Varus, Prætor Urbanus, legem ferre ad populum iussus, vt hi ludi in perpetuum in statam diem vouerentur. Itaque ipse primus ita vouit, fecitq; ante diem tertium Nonas Quinctiles, is dies deinde solennis seruatus. Hactenus ille. In Kalendatio tamen Romano referuntur ad pridie Nonas Quinctiles. Atque cum his ludis Prætores ex veteri instituto præsententur tamen apud Dionem lib. 43. legimus, anno Urbis 1051. alterum ex Ædilibus Cularibus sumptibus C. Cæsaris ludos Apollinares fecisse.

De ludis Capitolinis. CAP. XIIX.

- E.** APITOLINI ludi dicti fuerunt, quod in honorem Iouis Capitolini pro seruato Capitolio ab hostibus Gallis Senonibus instituti esset, & celebrarentur. Ostendit hoc Liuus lib. 5. vbi eum de Camillo scripserat, quomodo quæ ad Deos immortales pertinerent, ad Senatũ retulisset, inter alia eum hæc quoq; retulisse, Senatũq; consultũ fecisse dicit, vt ludi Capitolini fierent, quod Iuppiter Opr. Max. suam sedẽ atq; arcẽ populi Romani in re trepida tutatus esset: collegitũq; ad eam rem M. Furius Dictator cõstitueret, ex iis qui in Capitolio atq; arce habitarent. Et paulò post: Camillus verba ad populũ faciens, etq; oratione suadens, ne deserta Roma Veios commigrarẽt: inter cætera sic loquitur: Aio Locutio templi propter cælestẽ vocẽ exaudiram in Noua via iussimus fieri: Capitolinos ludos solennes aliis addidimus, collegiũq; ad id nouũ auctore sanatu condidimus. Hæc Liu. His ludis Præconis voce Sardainos venales proclamari, & senẽ quendã ludibrii gratia produci solitũ, bullam collo appensam gerentẽ puerilem. Plurarch. habet in Quæst. Rom. q. 53. Eiusq; moris causam
- F.**

causam inquirens, ait, id eam fortasse ob causam fieri, quod cum Veientes Etrusco-
rum populus per longum tempus Romulo bello restitissent, Romulus hanc ultimam
urbem cepit; multosque captiuos sub hasta vendiderit vnà cum ipsorum Rege,
futilitatem eius & stultitiam deridens. Cum enim Etrusci à Lydis originem trahant,
& Lydonim primaria vrbis sit Sardes, idcirco, inquit, Veientes Sardanorum nomi-
ne proclamant; & in hunc vsque diem ludicri gratia morem istum cōseruant. Quod
idem ferè, etiam Festus docet, cuius locum ea de re, quemadmodum à Iosepho Scal-
ligero restitutus est, hic adscribam: Sardi venales, inquit, hoc est alius alio inquit
ex hoc natum prouerbium videtur, quod ludis Capitolinis, qui fiunt à vicanis præ-
textatis; auctio Veientium fieri solet: in qua nouissimus is, qui omnium deterrimus
producitur à præcone in medijs, senex cum toga prætextus; bullaque aurea, quo cultus
Reges soliti sunt esse Etruscorum, qui Sardi appellantur: quia Etrusca gens orta est
Sardibus ex Lydia, &c. Vicanis Festus, vt idem Scaliger docet, magistrōs vicorum,
qui etiam magistratus non erant, ludos tamen faciebant prætextatis.

Præter hos verò Capitolinos ludos etiam alij erant, qui singulis quisque annis
celebrabantur, instituti à Domitiano Imperatore, qui alio nomine Agones Capito-
lini appellantur, de quibus ea hæc referam, quæ diligenter, vt solet omnia collegit
Iosephus Scaliger lib. II. Anton. lect. cap. 10. vbi sic scribit: Agones Capitolini pri-
mum à Domitiano instituti sunt die XXI. eius, & Sergij Cornelij Dolabellæ Con-
sularu, exemplo ludorum Olympicorum. In iis agonibus omne genus artifices cer-
tabant. Nam & Cirharæ di. Iuuenalis.

An Capitolinam speraret Pollio quercum. Item & Poëta: Martialis.

Quæ cui Tarpeias licuit contingere quercus. & Histriones, vt patet ex hac inscriptione.

L. SVRREDI L. F. CLV
FELICIS.

PROCVRATORI AB

SCÆN. THEAT. IMP.

CÆSAR. DOMITIAN.

PRINCIPI

CORONATO. CONTRA

OMNES. SCÆNICOS.

Vides eodem principe, qui hos ludos iustituerat, histrionem coronatum: Illud
CONTRA OMNES SCÆNICOS, manifesto significat certamen & contem-
tionem. In eo agone Stadius post incredibilem totius vrbis expectationem tandem
Thebaidem suam recitauit, sed non placuit, & contra eum alij coronati fuerunt. Id
quod ipse non vno loco in Syluis conqueritur, sed inprimis in epicedio patris. Vnde
locus Iuuenalis Grammaticis non bene perpenus explicatur:

— sed cum fregit subsellia versu.

Esurit intactam Paridi nisi vendat Agauen.

Nam satyricè dicit, eum fregisse subsellia versu, quod, vt Comici loquuntur, recitans
non stetit, sed excidit, hoc est, non placuit; Cuius rei vel ipsum Stadium testem pro-
ducere possumus, qui in Syluis hæc innuit non vno loco, vt iam dixi. Caue si con-
fundas agone Albanum eum hoc Capitolino. Vterque enim institutus à Domi-
tiano. Sed nobilior Capitolinus: adeo, vt Romæ non per lustra, vt antea, magnam
annum, vt vocabant, sed per Capitolinos agones supputarent. Quod à Domitiani in-
stitutione vsque ad tēpora sua obtinuisse Censorinus scribit. Cæterum semper agon
ipse mansit Romæ: vt in eo poëta, rhetores, aliarumq; professionum homines coro-
naretur ab ipso Imperatore. Neq; puto aliunde poëtarū laureatorum morē mansisse.
Nā & ipsi antiquitus ab ipsis Cæsaribus Germanis coronabatur, magnòq; in precio
habiti semper apud Italos & Germanos, qui id honoris virtute ingenij cōsecuti essent.

A Sed in veteribus agonibus. Capitolinis, qui vicerant, coronâ & ramo lemniscatis, aut torq̄ue inuolutis donabantur. Nam qui secundi erant, eorum coronâ, & palmæ sine lemniscis erant. Id vel ex ipso Aufonio cognoscas licet:

Et quæ iam dudum tibi palma poetica pollet,

Lemnisco ornata est, quo mea palma caret.

Sed melius Sidonius, quanquam non de agone Capitolino loquitur:

Hic mox præcipit æquis Imperator

Palmis serica, torquibus coronas

Coniungi, & meritum remunerari.

B Nam coronis torques, & palmis serica, hoc est, sericatos lemniscos coniungi vides, quanquam, vt dixi, de aliis ludis, aliâque re loquitur. Vides tamen amplificata præmia pro ratione meritorum. Hactenus Scaliger.

De Ludis Romanis CAP. XIX.

QVI ROMANI ludi fuerint, docet Afconius Pædianus in actione 1. in Verrem his verbis: Romani ludi sub Regibus instituti sunt, magnique appellati, quod magnis impensis dati sunt: tunc enim primum ludis impensa sunt ducenta millia nummum. Alij ideo magnos ludos dictos putant, quod Conso, Consiliorum secretorum Deo, id est, Nepruno Latium Regi, & rerum conditarum, & Diis magnis, id est, Laribus vrbis Romæ, dati sunt: quibus aiunt raptas Sabinas esse, vt videatur, propter hoc dicere Virgilius: Magnis Circensibus actis. Nâ & magni & Circenses iisdem sunt, &c. Quod Afconius scribit, ideo magnos hos ludos dictos esse, quod Cōso, id est, Cōsiliorum secretorum Deo, id est, Nepruno, &c. dati sunt, nescio quâ verum sit, cū Liuius illos ludos Cōsualia appellatos libro 1. scribat: cui etiâ Varro lib. 4. de lingua Latina: Tertullianus libro singulari de spectaculis, & Sextus Aurelius Victor asseritur: quod etiâ monuit Titius à Popma notis in Afconio. De Romanis verò ludis lib. 1. Liuius in historia Tarquinij Prisci V. Romanorum Regis ita scribit: Bellum primum cum Latinis gessit, & oppidum Appiolas vi cepit: prædæque inde maiore, quam quanta belli fama fuerat, reuedta, ludos opulentiùs, instructiùsque quam priores Reges, fecit. Tum primum Circo, qui nunc Maximus dicitur, designatus locus est, loca diuisa Patribus, equitibusque vbi spectacula sibi quisque facerent, Fori appellati. Spectantem furcis duodenos ab terra spectacula alta sustinentibus pedes, Ludicrum fuit, equi, pugilesque ex Erruria maximè acciti, sollennes deinde annui mansere ludi Romani, Magnique variè appellati. Atque hi ludi primum à Regibus, quemadmodum ex Liuij verbis manifestum est, edebantur, tum à Consulibus, vti verisimile est, cum ij in Regum locum successerint, inde ab Ædilibus Plebeis, tandem à Curulibus, postquam ij creati fuerint, in honorem trium magnorum Deorum, Iouis, Iunonis, & Mineræ, quod

E sum designatus Ædilis: habeo rationem, qui à populo Romano acceperim, mihi ludos sanctissimos, maxima cum Cerimonia Cereri, Libero, Liberæque faciendos, mihi Floram matrem populo, plebi que Romanæ luporum celebratæ placandam, mihi ludos antiquissimos, qui primi Romani appellati sunt, maxima cum dignitate ac religione Iouis Iunoni, Mineræque esse faciendos. Hi verò ludi primum Circenses erant, quod ex verbis Liuij paulò ante à nobis citati manifestum est: deinde verò etiam fuerunt Scenici, vt idem Liuius docet tum alibi, tum libro 31. vbi sic scribit: Ludi Romani Scenici eo anno magnificè, apparatèque facti ab Ædilibus Curulibus. L. Valerio Flacco, & L. Quintio Flaminio biduum instaurati sunt. Ceterum cum hi ludi primum vno die, postea biduo & item triduo peragerentur, tandem plures dies iis sunt tributi. Facti quidem veteres nouem continuos dies è pridie Nonas Septembris, vsque ad pridie Idus celebratos eos fuisse docent: post quos biduo interiectos, alios ludos Romanos in Circo per quinque dies habitos, iidem testantur. Hos tamen Paulus Manutius Commentariis in actionem primam Verrinam, institutos esse arbitratur post illud tempus quo Verres est à Cicerone accusatus.

LVDI Plebeij, scribit Asconius Pædianus in actionem i. Ciceronis in Verrem, sunt, quos exactis Regibus pro libertate plebis post fecerunt Romani, aut pro reconciliacione plebis post secessionem in montem Auentinum. Alij eos post primam plebis in sacrum montem secessionem primum editos scribunt. Hos Ædiles plebis edebant, vt ex Liuiο non vno loco intellegitur. Fiebant autem in Circo a. d. xvii. Kalendis Nouembris per triduum, vt testantur veteres Fasti. Atque in his ludis obseruabatur, vt quoties instaurantur, ab Ædilibus ludorum causa epulum daretur. Errant qui hos eosdem cum Romanis fuisse opinantur. Sed de his hoc loco non ero prolixior. Restant de ludis, qui in Deorum honorem acti sunt, Consuales & Compitalitij. B

De ludis Consualibus, cum in Calendario dixerimus, nõ necesse est ea hic repeti.

De ludis Compitalitijs hæc Iulius Cæsar Scaliger libro 1. Poetices, capite 28. scribit: Ante urbem designata a vicorum compitis, in quibus agitabant agricolæ, ludi & facti & dicti Compitalitij, intermissi deinde ad Seruium vsque Regem, ac per vicorum Magistrōs instaurati, quemadmodum à L. Pilone iterum curatum est, vt per eosdem magistrōs, qui tum Præfecti nominati sunt, restituerentur. Tandem sublatis Collegiis, ipsi pariter aboliti sunt. Meminit Compitalitiõrum ludorum etiam Suetonius in Augusto, capite trigesimo primo. De Compitalibus in Calendario quoque diximus. C

Ad hos ludos, qui in Deorum honorem celebrarentur, Augustales quoque & Palatinos referre non incommodè possumus, cum etiam Augustus, in cuius honorem acti illi sunt, post excessum ex vita pro Deo fuerit habitus. De iis verò Dio libro 56. extremo, vbi de honoribus Augusto decretis loquitur, inter alia hæc habet: Decretum porro est, inquit, ne qua eius imago vilo in funere ferretur, vt natalitijs eius ludis Consules, quemadmodum Martis fieri solitum, præmia certaminum proponerent, Augustalia Tribuni plebis tanquam sacri celebrarent. Iique omnia reliqua eo, quo consueuerant fieri, more peregerunt, v. est triumphali ludis Circensibus vsque currum tamen non conscenderunt. Præter hæc in Palatio Liuia peculiare ludos in honorem Augusti fecit, qui ipsi quoque secundo loco ab Imperatoribus exhibentur. Et paulo post: Eo tempore plebs tumultuata est, cum Augustalibus quidam histrio noller pro constituta mercede in theatrum intrare: nec finis ante turbarum fuit, quàm ea ipsa die Tribuni plebis coacto Senatù precibus imperârunt, vt liceret sibi maiores aliquantò, quàm legibus permitteretur, sumptus facere. Palatinorum ludorum etiam Suetonius meminit in Caligula, capite 56. D

De Ludis Sæcularibus CAP. XXI.

CELERRIMI apud Romanos ludi erant Sæculares, sic dicti quòd post E centum annos fierent, quia Sæculum in centum annos extendi existimabant, de quorum origine Valerius Maximus libro 2. capite 4. multa habet, quæ legere potes Angelus Politianus Miscellaneorum cap. 58. ex Zosimo & alijs hæc de ludis Sæcularibus affert: Quam bellum inter se Romani, Albanique gererent, & vtraque in prociuctu iam staret acies, extitit repente quidam monstruosa specie, pelle amictus furua, vociferans, Iubere Ditem Patrem, Deamque Proserpinam fieri sacrum sibi prius quàm prælium committeretur. Quo perterriti facti viso Romani protinus aram sub terra ædificarunt, & statim sacrificio facto, pedum viginti aggere contexerunt, vt esset omnibus, præter quàm Romanis ipsis ignorabilis. Sed enim euenit, vt Valesus Valesius, vnde nomen & origo Valeria familia, clarissimus in gente Sabina, & locuples, homo rusticæ vitæ aram hanc, quam diximus, ita diuinitus inuenerit. Erat ei nemus ante villam proceris maximè arboribus, quæ statim fulmine ictæ conflagrârunt. Nec multò post, filij duo & filia correpti pestilentia morbo ad desperationem vsque Medicorum laborabant. Cum sese igitur Laribus familiaribus F

A familiaribus aduolens pater, pro liberorum salute suum, matrisque puerorum capita deuoueret, vox è nemore, quod factum de caelo, statim audita, saluos fore eos, spondens, si Tiberi ad Tarentum peruecti, calfactam Diris & Proserpinæ foco de fluuio ipso biberent aquam. Quoniam verò longissimè abesse Tarētum, scilicet in extrema Iapygio, nec proximè eam urbē reperiū Tiberim vllum fluuū sciebat, spem sibi deterrimam fingebat, etiam inde territus, quod inferarum potissimum vox illa potestatum meminisset. Sed impositos nihilo secius in lintrem filios Hostiam pergens, Mox ad campi Martij regionem deuexit: ibi recreare sitientes, & æstu febrilique laborantes, desiderans, qua placidissimè annis labitur, exponit in ripa ægrotos, ac dum tumultuariam sibi tegeticulā concinnat, extrincto igniculo, admonetur à gubernatore petendum potiùs Tarentum (nam ita locus in proximo vocabatur) eternum fumum esse illic aspiciere. Tum verò lætior audito Tarenti nomine Valcius, Deos adorans, & salutem sibi liberorum iamiam propemodum bona fide spondens, agi profum iubet, & illuc maximè nauigium appellit. Quò cum peruenisset, haurit aquam festinatò de flumine, frerūsque omine tenaciùs arrepto, fumigans ibidem solium flatu sollicitat in flammam, calfactamque mox aquam porrigit in calice pueris. Succedit autem potui somnus. Vident in quiete illi, spongia sibi à nescio quo deturgeti morbum, tum præcipi, vt Diti patri, & Proserpinæ, furuæ ibidem mactarentur hostiæ, trinoctiumque perpetuum choris & carminibus concelebraretur. Surgūt igitur recuperata valitudine, visumque illud patri renuntiant. Is homo locuples defodi iaciendis altrè fundamentis humū iubet. Inuenta igitur sic ara est ea, quam diximas, cum titulo Diris & Proserpinæ. Mactat ille (quod erat iustus) furas continuo victimas & trinoctium sacris frequentat: tot enim numero filios media de morte receperat: ex eoque Manius Valerium Tarentinus appellatus, quòd à Diis Manibus in Tarento liberum suorum valitudinem impetrauisset. Ad hunc igitur modū euidam tradiderunt. At enim M. Varro libro de Scenicis originibus 1. Cum multa, inquit: portenta fierent, & murus, ac turris, quæ sunt inter portam Collinam, & Exquilinam, de caelo tacta essent, & ideo libros Sibyllinos. Quindecimuirii adissent, renuntiauerunt, vt Diti patri & Proserpinæ Iudi Tarentini in campo Martio fierent, tribus noctibus, & hostiæ furuæ immolarentur. Hac tenus de origine. Sæculares autem, non quia fieret anno vel centesimo denique, vel etiam centesimo decimòque nuncupati, quod verumque, sicut assertores habet, ita se ipsa penitus coarguit: sed ob id magis credi potest, quòd plerumque se mel hominis etate figent, vt multa alia, quæ rara sunt, post seculum enepire loquentium consuetudo vsurpat. Tarentini autem à loco ipso, qui Tarentus, ob id vocatur, aut quòd atajibi Ditis patris (quemadmodum supra diximas) in terra occultaretur, aut quòd ripam Tiberis fluuius, eo loco terretet, ex quo etia Rumò dictus à veteribus, & in lacris Serra nomenatus, quòd ruminaret, hoc est, exaderet, & secaret ripas. Vnde ait Maro:

Stringentem ripas, & pinguia culta secantem.

E Caterū de temporū intervallis, quibus isti Iudes referrentur, fides in ambiguo est: siquidè in carmine Seculari Horati⁹ vnde deos, decies perianos fieri declarat, quòd & Cōmentarij Quindecimuirorum, & diuini Augusti edicta, & ipsius deique Sibyllæ, quod adhuc extat, oraculum confirmauerint. Contrà verò Cōstitutum retinere post annum tam Valerius Annius, quam Tertius Linius, & item M. Varro testat impendebitur. Quòd enim legimus apud Herodianum, vti in spacio Aratum solitò instaurari, veterò vt emendata sit ibi lectio, nō hanc que ob idè Cæcilio interpretationem cum venia legendam censeo. Nec autem (si tempora dinumeres) aut quanta intervalla retro fuerint, aut quanta esse debeant, omnino colligas. Instituti autem primi Sæculares Iudi post exactos Reges à P. Valerio Poplicola, qui primus Consul fuit, existimantur. Et enim laborantibus pestilente ciuibus, apud hanc ipsam, quam diximas, aram, publice nuncupatis votis, arum bouem Diti pro maribus, concolorem pro feminis, iuuenecam Proserpinæ mactauit, ludosque & lectisterniã trinoctio fecit, & aram terra, sicut antè fuerat, exaggerata occultauit, inscriptam titulo isto: P. Valerius Poplicola frumentarium Campum Diti & Proserpinæ.

consecrati, & ludos Diti & Proserpinæ Romanorum salutis ergo feci. Secundò & A
 quinquagesimo post Romam conditam factos anno admonitu Sibyllinorum car-
 minum, tradit Græcè Zosimus, missis occupata morbo ciuitate lectis ad hoc viros,
 qui libros consulere: ex quorum responso, deuoè regente humo apud aram hanc
 ipsam, in extremo campi Martij, de more sacra & ludj perfoluti, restitutaque Ro-
 manis iterum est incolumitas. Consulens verò scriptor hic vnum duntaxat, exem-
 plario fortasse mendo. M. Publium Quintium nominauit, cum Censorius M. Val-
 lerium & Spurium Verginium Consules prodat. Idemque tertius, & item quartus
 Consulum temporibus, quos & nominatim citat auctoritatibus Antiaris Valerij, Ti-
 ri Liuij, Varronis, Pisonis, Agellij, & Heminae comprobat factos, etiãque Com-
 mentarios Quindecimuirum sacris faciundis in testimonium adscissit. At enim quò-
 niam lubricus in proprijs nominibus, & item in numeroꝝ notis librarum lapsus,
 virtutis ista (ni fallor) in Censorini Commentario reperies. Cæterum diuus
 Augustus abolitos eos paulatim (sicuti quidam putant) atque intermissos instaura-
 uit, magna (vt Liuius ait) apparatus, L. Censorino, & M. Manlio Puellio Consulibus,
 Atreio autem Capitone circumitum, spatiumque subiciente, ritum verò sacrorum
 libris indicantibus Sibyllinis. Porro sextos, Claudius se Consule 1111. & L. Vitellio
 quasi anticipatos ab Augusto, nec legitimo tempore referuatos: quamuis ipse in hi-
 storij suis prodidisse memoraret, intermissos eos, Augustum multò post diligen-
 tissimè annorum ratione subducta, in ordinem redegisse. Quare vox etiam irrita
 præconis traditur, imitantis more solenni ad ludos, quos nec spectauisset quisquam,
 nec spectaturus esset, cum superessent adhuc, qui spectauerant, & quidam histrio-
 num producti olim, tum quoque producerentur. Etiam Stephanionem, qui pri-
 mus rogatis saltare instituit, vtiusque sæcularibus ludis, Augusti videlicet & Clau-
 dij, saltasse accepimus, qui LXXXIII. non amplius annos interfuere, quamuis &
 postea ille diu vixerit. Septimos Domitianus, se XIII. & L. Minurio Ruffo Con-
 sulibus, computata ratione temporum ad annum, non quò Claudius proximè, sed
 quo olim Augustus ediderat. Denique in numismatis variis apud Laurentium no-
 strum Medicem stelographiam quoque istam vidimus: LVD. SAC. FEC. COS. XIII.
 Hæc Politianus. Et paulò post: Centesimo decimoque post Domitiani ludos anno,
 instaurauit, & eos Imperator ille Septimius Seuerus, cuius etiam hunc Romæ pul-
 cherrimus spectatur triumphalis arcus, cum filiis Antonino & Gera, Chilone & Vi-
 bone Consulibus. Quos ludos & vidisse se memorat Herodiantus, & Dion. atare
 sua factos memoræ prodidit. Post Seuerum negat instauratos Zosimus: quoniam
 hic annorum centum & decem penè receptus auctoritate ambitus in Consulatum
 Constantini Christiani Principis tertium, & Licinij, quem dein bello ipse vicit, in-
 currisset. Nos tamen apud Eusebium in Chronicis, & Eutropium in Historiarum
 libro 9. legimus Philippo imperante (quamquam primus fuisse Christianum Impe-
 ratorem creditur) millesimum annum Romanæ Urbis ingenti ludorum apparatu, &
 spectaculorum fuisse celebratum, bestiasque in circo innumerabiles interfectas, &
 ludos in Campo tertio theatrales tribus diebus ac noctibus populo peruigilante
 concelebratos: quibus ludis sæcularibus etiam dicitur Philippus Iunior, is qui nun-
 quam risisse creditur, patrem Philippum seniore[m] petulantius cachinantem vultu
 auerso notauisse. Restat vti de ritu carptim pauca perstringamus. Instantibus ita-
 que ludis tota Italia præcones missabantur conuocatum ad ludos, qui nec specta-
 ti, nec spectandi irem forent. Tum ætatis tempore, paucis antequam spectacula
 edebantur, diebus, Quindecimuirum sacris faciundis in Capitolio, & Palatino tem-
 plo pro suggestu confidentes. piamina diuidebant populo, quæ erant tæda, sulphur,
 & bitumen. Nec tamen ad ea seruis quoque accipienda ius vllum. Coibat autem
 populus, cum in quæ suprâ retulimus loca, tum præterea in Dianæ templum, quod
 erat in Auentino, & cui triticum, faba, hordeumque dari mos. Tum ad instar Cere-
 ris initorum peruigilia fiebant. Vbi verò iam aduenit festus dies, triduum, trino-
 ctiumque sacris intenti, in ripa ipsa maxime Tiberis agitabant. Sacrificia nerò Ioui,
 Iunoni, Apollini, Laronae, Dianæ, prætereaque Parcis, & quas vocant Ilthyas, tum
 Cereri, & Diti, & Proserpinæ suspiciebantur. Igitur secunda prima: noctis hora Prin-
 cept

A ceps ipse tribus aris ad ripam fluminis extructis, totidem agnos, & vnâ Quindecim-
uiri immolabant, & sanguine imbutis aris, cæsa victimarum corpora concremabant.
Constructa autem scena in theatri morem, lumina & ignes accendi, & hymni con-
cini, ad hunc vsus tunc maximè compositi, & item spectacula edi solemniter solita,
dara celebrantibus hac mercede tritico, faba, hordeo quæ suprâ inter vniuersum po-
pulum diuidi ostendimus. Manè verò Capitolium ascendere, sacra ibi de more agi-
tare, cum in theatrum conuenire ad ludos in honorem Apollinis & Dianæ faciun-
dos, consueuerunt. Sequenti die nobiles matronas, qua hora præcipitur ab oraculo,
conuenire in Capitolium, supplicare Deo, frequentare lectisternia, canere hymnos
ex ritu, mos habebat. Tertio denique die in templo Apollinis Palatini, ter noueni
B pueri prætextati, totidemque virgines, patrum omnes, matrumque, Græca, Romanâ-
que voce carmina, & Pæanas cœcinebant, quibus imperium suum, & incolunitatem
populi Diis immortalibus commendabant. Quod si quis fortasè quesierit, quod
genus tunc aut ludorum fieret, aut sacrificiorum, sciat & ludos celebrari omni-
bus theatris, atque omne genus, & sacrificia templis omnibus consueffe necesse
pariter, atque interdiu. Nam de Scenicis & Circensibus minimè dubitatur cum Do-
mitiani ludis histriones interfuisse meminerimus, prætereaque Circensium die, quo
facilius centum missus peragerentur, singulos à septenis spaciis ad quina legerimus
correptos. Illud vtique in Augusto, memorabile, qui ludis istis iuuenes vtriusque
sexus, prohibuit vllum nocturnum spectaculum frequentare, nisi cum aliquo maio-
re natu propinquorum. His, prout in mentem desubito venerunt, expositis, iam nec
C ille variis Ausonij versiculos ambiguis relinqueret:

Trina Tarentino celebrata iuuentutis ludo,

Nec obscura apud Horatium ratio exiterit, cur Parcæ, Ilithyæ, Dianamque ex
Auentino, cur & puerorum vota, & Quindecimuiros memorauerit, & item Sibylli-
nos versus, qui nunc quoque apud eundem Zosimum vetustissimis quidem codici-
bus citrà vlla fastigia inueniuntur, quos sic Latine reddimus.

Ast ubi iam humana longissima tempora vitæ

D

Orbis agens annos refert, centumque decemque

Sis Romane memor (licet alta obliuia tentent)

Sis memor, vt qua se nimium Tiberina coartat

Ripa feras, Dijs in campo solennia sacra,

Cum nos atra premit terras, tectisque latet Sol,

Agna, caprigenumque pecus genu alibus Parcæ

Hostia furua utraq; cadant, tum numina placæ

Laeta puerperis (quod fas suat) Ilithyæ.

Terra suam ferat, & scropham sibi fertilis atram,

E

Sed Iouis ante aram candenti corpore tauros

Luce feri: nam lux superis gratissima diuis.

Iunonis templum nitida ceruice iuuenta

Imbuat, atque iidem Phoebus placetur Apollo.

Quem vocitant etiam Solem, Laeta propago.

Pæanas puerique canant, pueraque Latiorum

In templo. Sed enim pueri pueraque seorsum

Concelebrando choros, verum hæc sit patrima proles,

Matrimaque, at nuptæ genibus Iunonis ad aram

F

Oranto inuise, diuamque in vota vocano.

Februa quinetiam vir quisque & femina: quamquam

Fæmina præcipue, accipio, dehinc adibus omnes.

Primitias vine placidis placamina diuis

(Qua fas est) & cœliibus portando beatis.

Ante domi tamen illa memor tibi habeto reposita,

Quæ dare mox vsu liceat poscente virisque,

Fœmineque gregi: tum digna sedilia Diui.

Përque dies iuxta & noctes muliesima turba

Complento, & lepidis misceto seria ludis.

Quæ tibi si stabili sint omnia condita mente,

Cuncta tuo Italiae tellus, cunctique Latini

Subdem colla iugo, & victoris sceptrâ timebunt.

Plura de ludis Sæcularibus legas tum apud alios, tum in libro singulari, quem de iis scripsit Panuinius: cuius tamen inspiciendi copia mihi hæcenus fieri non potuit.

Cum ludis Sæcularibus multi confundunt Taurios, sed falluntur: sunt enim omnino diuersi. Paulus Diaconus Festi abbreviator: Taurij appellabantur ludi in honorem Deorum inferorum facti, Instituti autem videntur hac de causa: Rêgnante Sæculo Tarquinio, cum magna incidisset pestilentia in mulieres grauidas, quæ fuerat facta ex carne diuendita populo taurorum: ob hoc Diis inferis instituti ludi, & Taurij vocati sunt. Sextus Pompeius, vti à Iosepho Scaligero editus est: Taurij ludi in Circo Flamini fiebant, qui instituti Dijs inferis ex hac causa sunt. Tarquinio regnante, cum grauis pestilentia in mulieres grauidas incidisset, fetus infecti sunt ex carnis putore taurorum immolatorum. Ob id Taurij ludi & appellari sœnt, & fiunt in Circo Flaminio, ne intra muros euocentur Dijs Manes. Contra eos ludos Varro ait vocari, quod discipulus prudens à doctore iner *** solitus sit impelli, atq; vsq; eò cogi docere, quo ad confisteret, & virtute talorum constaret pedum firmitas. Hæcenus Festus. Addit autem Scaliger: Quod ludi Taurij in Circo Flaminio fierent, qui fuit extra portam Carmentalem, testis est Varro lib. 4. de Latino sermone. Reliqua quæ ex opinione Varronis afferuntur, quin ita scripserit Festus, negari non potest. Apud nullum autem veterem Scriptorem id temerè inuenias. Apparet tamen Varronem ludos Taurios ab eo dictos sensisse, quod in Corio tauri etiam id genus ludi fieret à Ludimagistris eò die, quo ludi Circenses, qui dicti sunt Taurij, in Circo Flaminio fierent, ut quod scutica taurica discipulari impelleretur: idq; explendum fuisse in ea lacuna, in qua causa nominis desiderari videretur. Hæc Scaliger. Atq; tantum de præcipuis ludis ijs, qui in honorem Deorum agebantur, à quibus non sunt separandi Votiu: nam & ipsi cultus diuini gratia celebrabantur. Itaq; iam de ijs dicemus.

De Ludis Votiu, CAP. XXII.

VOTIUI ludi erant, qui à Magistratibus ad bellum iturus vocabantur, post res feliciter gestas, & victoriam partam exhibendi. Atque hi introducebantur, aut Sibyllinis versibus, aut Augurum præceptionibus, aut promissis Imperatorum, vel ante bellum, vel confecto bello atque hostibus deuictis. Tales erant, illi, quos magnos cognominarunt, quod in honorem Iouis, quem principem Deorum putabant, fierent: quorum multa mentio est tum apud alios, tum apud Liuium, vt lib. 22. in historia anni 1033. vbi scribit, auctore Q. Fabio Maximo Dictatore placandæ Deum iræ, & victoriæ de Carthagenensibus impetrande gratia, ex libris Sibyllinis, votos fuisse ludos magnos, æris cccxxxiiii. millibus triente: præterea bubus Ioui ccc. multis alijs Diuis bubus albis, atque cæteris hostijs, &c. Quomodo autem hi vouerentur, ex eodem Liuii cognoscitur, apud quem lib. 39. sic legimus: Certa deinde sorte Senatusconsultum factum est, quod populus Romanus eo tempore duellum iussisset cum rege Antiocho esse, quiq; sub imperio eius essent, vt eius rei causa supplicatione imperarent Cōsules: vtq; M. Acilius

- A** Consul ludos magnos Ioui voueret, & dona ad omnia puluinaria. Id votum in hæc verba, præeunte Publ. Licinio Pontifice Maximo cōsul nuncupauit: Si duellum quod cum Antiocho Rege sumi populus iussit, id ex sententia Senatus populūq; Romani confectum erit, tum tibi Iupiter populus Romanus ludos magnos dies decem continuos faciet, donaque ad omnia puluinaria dabuntur de pecunia, quantam Senatus decreuerit. Quisquis Magistratus eos ludos, quando, ubique faxit, hi ludi rectè facti donaque data sunt, &c. Vouebantur nonnunquam in quinquennium, cuius exemplum est habitus, ludos magnos facere Dictatorem iussit, quos M. Æmilius Prætor Vrbs C. Flaminiū, Cn. Seruilius Consulibus fecerat, & in quinquennium vouerat.
- B** Tum Dictator & ludos fecit, & in sequens lustrum vouit. Idem libro trigesimo: Ut placatis Diis omnia inciperent, agerentque decrerunt à Senatu, ut quos ludos M. Claudio Marcello T. Quintio Consulibus, T. Manlius Dictator, quasque hostias maiores vouerat, si per quinquennium illud Republica eodem statu fuisset: eos Consules priusquam ad bellum proficiscerentur, facerent. Ludi in Circo per quadriduum facti: hostiæque, quibus votæ erant, Diis cæsæ. Hactenus Titus Liuius.
- ¶ Pertinent hæc etiam Ludi victoriæ, Ludi Quinquennales, Decennales, Vicennales, de quibus breuiter quædam dicemus.
- Ludi victoriæ à L. Cornelio Sulla instituti fuerunt, bello ciuili, A. Conio & Velleio Patreulo testibus, cuius verba in Calendario citauimus, Celebrabantur mense
- C** Octobri per dies quinque.
- Fuerunt etiam alij Victoriæ ludi in memoriam victoriarum C. Cæsaris, Augusti, &c. peracti, de quibus in Calendario diximus.
- Quinquennales ludi instituti sunt ab Augusto post deictum Antonium, & partam victoriam apud Actium Promontorium: unde etiam Actiaci ludi nonnunquam appellantur, testis Suetonius in Augusto, capite 18 his verbis: Quoque Actiæ victoriæ memoria celebratio, & in posterum esset, urbem Nicopolim apud Actium condidit: ludosque illos Quinquennales constituit, & ampliatio vetere Apollinis templo, locum Castorum, quibus fuerat vsus, exornatum naualibus spoliis, Neptuno ac Marti consecrauit. Dio. lib. 51. Eadem die Cæsar Apollini qui apud Actium colitur, triremem quadriremem, ac alia nantium genera, vsque ad decirem ex captis nauibus consecrauit, templum maius extruxit, ludos Musicos & Gymnicos, & certamen equestre cum sacro quinquennali constituit, Actios illos ludos dicens, vrbemque eo loco, ubi castra habuerat, efficit, &c. De quibus ludis etiam Strabo lib. 7. loquitur. Neque verò hi ludi Nicopoli tantum, sed & Romæ fuerunt celebrati: sic enim Dio. lib. 53. inquit: Ludos propter Actiæam victoriæ decretos cum Agrippa exhibuit, & in iis equestre certamen per pueros & viros Patricios peregit; deinceps ad nostram vsque ætatem ludi quinto quoque anno facti sunt: eorumque curatio quatuor Sacerdotum collegiis per ordinem incumbit, Pontificibus nimirum, Auguribus, Septemuiris, & Quindecimuiris. Gymnici quoque ludi, stadio in Campo Martio extracto ligneo, acti sunt: & munus gladiatorum depugnantibus captiuis exhibitum. Idem lib. 54. Tum quinquennales etiam ludi propter principium Augusti ab Agrippa: nam is quoque à collegio Quindecimuirorum, quibus per ordinem horum ludorum curatio incumbebat, cooptatus & inauguratus fuerat, inaugurati sunt, &c. Iidem ludi etiam hinc inde in Prouincijs Neapoli, Ætem & in Iudæa Casareæ ab Herode instituti & celebrati sunt, teste Egesippo & alijs. Quin etiam in reliquis post Octauium, Augustum Imperatoribus & viuis & defunctis ludi Quinquennales celebrati sunt, quemadmodum ex Ælio Spartiano, & cæteris minorum gentium historicis cognoscere licet: unde etiam Flaminium Quinquennalium origo, de quibus veteres inscriptiones testantur. Quinquennale quoque certamen Romæ instituit Nero, teste Suetonio in ipsius vita, cap. 12.
- E** Decennales idem ludi à Cn. Octauio Augusto sunt instituti, prætextu quodam ad Imperatoris titulum, monarchiæque potestatem retinendam sine inuidia. Solebat enim decimo anno, constituto in hoc ingenti spectaculo, ludorumque apparatus, Imperium populo resignare: quod tamen illico, quasi rogaretur, recepit. Atque

hinc

hinc ortum est, vt posteriores etiam Imperatores quoties decimum imperij annum A
 attigissent, festum celebrarent, & ludos cum maximo apparatu eederent. Dio. lib. 53.
 Augusto, cum primum decennium exiuisset, aliud quinquenniū, atq; eo circumactō
 ruriū aliud quinquenniū, post decennium, ac eo finito, aliud item decretum est,
 ita, vt continuatis decenniis per totam vitam summam Imperij obtinuerit. Quam
 ob causam posteriores quoq; Imperatores, etsi non ad certum tempus, sed per omne
 vitæ spaciū iis Imperium deferatur: tamen singulis decenniis festum pro eius re-
 nouatione agunt, quod hodie etiam fit. Hæc Dio. Ita Eusebius scribit in historia Ec-
 clesiastica, Constantinum Magnum decennalia celebrasse. Et Trebellius Pollio de
 Gallieno Imperatore: Interfectis sanè militibus apud Byzantium, Galienus quasi
 magnū aliquid gessisset, Romam cursu rapido conuolauit: conuocatisq; Patribus, &
 decennia celebravit nouo genere ludorum, noua specie pompæ, exquisito gene-
 re voluptatum, iam primum inter togatos Patres, & equestrem ordinem, albatos mi-
 litres & omni populo præcunte, seruis etiam prope omnium, & mulieribus cum ce-
 reis facibus, & lampadibus præcedentibus Capitolium petiit. Processerunt etiam al-
 trinictus centeni albi boues, cornibus auro iugatis, & dorsalibus feticis discoloribus
 præfulgentes. Agnæ candentes ab vtraque parte cc. præcesserunt, & x. elephanti, qui
 tunc erant Romæ, mille cc. gladiatores pompaliter ornati. Cum auratis vestibus
 matronatum manuetæ feræ diuersi generis c.c. ornatu quam maximo affectæ. Car-
 pentæ cum mimis, & omni genere histrionum: pugiles sacculis, nō veritate pugilan-
 tes. Cyclopea etiam luserunt omnes apenarij, ita. vt miranda quædam, & stupenda
 monstraret. Omnes vitæ ludis, strepituque & plausibus personabant. Ipse medius cum
 picta toga, & tunica palmata inter patres, vt diximus, omnibus sacerdotibus præ-
 textatis, Capitolium petiit. Hastæ auratæ altrinsecus quingentæ, vexilla centena,
 & præter ea, quæ collegiorum erant, dracones & signa templorum, omniumque leg-
 ionum ibant. Ibant præterea gentes simulatæ, vt Gothi, Sarmatæ, Franci, Persæ:
 ita vt non minus quam duceni singulis globis ducerentur. Hæc Trebellius.

Vicennalia, siue Vicennales, ludi erant, qui xx. quoque imperij anno exhibeban-
 tur, quorum etiam Eusebius lib. 3. de vita Constantini Magni, & alij meminerunt.

Præter eos, de quibus hæc tenus diximus, etiam ludi Triumphales fuerunt, qui
 post insignes victorias celebrabantur. Natalitij, qui in natalibus magnorum viro-
 rum edebantur, vt a. d. 1v. Idus Iulias, C. Iulij Cæsaris natalitij ludi erant. A. d. 1x.
 Kalendas Ianuarij Titi Cæsaris 1v. Kalendis Decembris Neruæ. A. d. 1v. Kalend.
 Nouembris Hadriani. Kalend. Aprilibus Antonini. A. d. 11. Idus Aprilis Ælij Veri.
 A. d. xi. Kalend. Decembris Septimiani. A. d. xi. Kalend. Ianuarij Gordiani. A.
 d. 1v. Kalend. Februarij Constantini Magni, & Iunioris, de quibus Ælius Spartianus,
 Lampridius, Capitolinus, & alij sæpè sic loquuntur.

Iuuenales ludi fuerunt à Nerone primum instituti cum barbam deponeret. Hi
 cum priuari primū essent, mox passim in eos data nomina à pluribus. Non nobili-
 tas cuiquam, non ætas, haud acti honores impedimento fuere, quin histrionis artem
 exercebant, vsque ad gestus, modōque aut viriles: quibus Æliam Carulam filiam
 nobilissimam, atque diuissimam, natam annos xxc. saltasse, ex Dione scribit Xiphili-
 nus. Diesti igitur Iuuenales, quod in eis veluti reiuuenerent: vt à quibus auspica-
 tus Nero, tandem etiam in Theatro caneret: per domos enim tantum, atque hortos
 Iuuenales agebantur. Tacitus lib. 15. Suet. in Nerone, cap. 11. & 22. Atque hoc est,
 quod eleganter scribit Plinius lib. 37. cap. 2. Peculiariter theatro Nerone in hortis
 primum canasse, & Pompeiano præluisse. Vide Lauium Torrentium Commen-
 tarius in Suetonium.

Fuerunt & alij ludi Iuuentutis, quos Salinator Senensi prælio vovit, forlasse pro
 salute iuuentutis. De quibus Cicero in Bruto: C. Cornelio, Q. Minutio Consulibus,
 ludis Iuuentutis, quo salinator Senensi prælio fonerat, Liuius docuit Fabulam.

Miscelli ludi, quorum apud Suetonium mentio extat, qui fuerint, dubium videri
 solet. Lauius Torrentius Commentariis in Suetonij Caligulam cap. 20. hæc scri-
 bit Varro libro 3. de re Rustica. columbarum quoddam genus miscellum vocat,
 quæ neque iaggestes neque domesticæ sint. Atque idem libro 1. cap. 54. quemadmo-
 dum.

A dum & Cato de re Rustica, capite 6. miscellas appellat vites, quæ omni agro conueniunt. Quare miscellos quoque ludos vocari existimo, qui ad nullum certum genus ludorum Scenicorum, siue argumentum, siue scenæ instrumenta, & apparatus spectes, referri possint. Vuolfgangus Lazius libro 11. Commentariorum Reipublicæ Romanæ capite 15. scribit, Miscellaneos ludos fuisse ex variis, multiformibusque, ludicris commixtos. Sed hæc de his quoque sufficiant. Iam, antequam de funebribus, & reliquis ludis, qui exercitationis gratia fiebant, verba faciamus, Pompa ludorum videtur nobis esse explicanda. Hæc enim potissimum ad eos ludos, de quibus hæcenus diximus, pertinebat. Faciemus autem hoc capite sequenti, idque verbis Dionysij Halicarnassæi.

De ludorum Pompa.

CAP. XXIII.

QUAE Pompa ludorum fuerit apud veteres, eleganter explicat Dionysius Halicarnassæus lib. 7. Itaque ipsummet de ea: & quidem Latine beneficio Sigismundi Gelenij, loquentem, audiemus. Sic autem scribit: Pompa ludorum, sacræque habebant se hoc modo. Priusquam spectaculum committeretur, viri potestate ac dignitate præminentes, pompam ducebant Diis à Capitolio per forum in Circum maximum, in qua primi erant eorum filij pubertati proximi, qui iam per ætatem interesse possent, equis inuecti, quorum patres erant Romani equites, cæteri pedites in pedestrem accensendi militiam, distincti per alas, & Centurias, classiumque ordines, ac si ludum literarium peterent, vt appareret hospitibus futura inuentus vrbana quam esset egregia forma, & numero. hos sequebantur quadrigarij, bigarij, singulariumque equorum agitatores; post quos athletæ grauiorum, leuiorumque certaminum, nudi cætera, pudenda tantum recti subligantibus campestribus: qui mos Romæ manet nostro quoque tempore: sicut olim fuit in Græcia, in qua nunc antiquatus est, orto à Lacedæmoniis initio. Athletas sequebantur saltatorum chori diuisi trifariam, primo virorum, deinceps imberbium, postremò puerorum: post quos tibiae inflantes antiqui moris breues tibias, quarum & nunc vsus est, citharistæque plecentes lyras septem fidium eburneas, & quæ vocantur barbita, quibus iam vti Græcia desit, apud Romanos verò adhibentur omnibus antiquis ceremoniis. Saltatorem habitus erat tunicæ puniceæ balteis æreis astrictæ, gladiis dependentibus, gestabantque breuiore mediocribus lanceas: viri verò etiam æreas galeas cristis pinnatis insignes, quemque chorum præcedebat vnus vir, qui præibat cæteris saltationis formulas, vnus item militares ac concitatos præcens modulos rhythmis plerunque proceleumaticis, id genus exercitij apud Græcos olim cum primis erat celebre, armata saltatio, quæ vocatur Pyrrica: siue id Minervæ inuentum est, quæ post deleros Titanas, in læticia victorialis fertur prima saltasse armata, choreasque duxisse: siue prius etiam institutum à Curetibus, dum intactam Iouem mulcerent armorum sonitu, concinnisque gesticularionibus, vt habent fabulæ. Post armatos saltatores in Pompa incedebant Satyri, sicinnem referentes Græcicam: habitus horum Silenos representantium erant hirsutæ tunicæ, quas quidam appellant scortæas, amiculâque conferta ex omni florum genere: Alius item Satyrorum ex hircinis tergoribus campestria, setæque horrentes in vertice, aliâque his similia: hi ferias illas saltationes ridiculè imitabantur, deprauantes per ludibrium, quibus lusibus satyricis, salibusque iam inde à priscais sæculis delectatos Romanos apparere è triumphis etiam. Permittitur enim victores deducentibus, iambos & distichia iacere in Imperatoris clarissimos, quæadmodum Athenis solebant pompâ in plaustris ducentes scommatibus obuios impetere: nunc autem extemporalibus vtitur versibus, quin & in illustrium virorum funebribus pompis inter alios feretrû præcedebant saltatores Satyrici, maximè in diuitum. Lusus autem satyricos, nec Ligurum, nec Vmbrosorum, nec aliorum Barbarorum Italiam habitantium fuisse inuentum, si docere voluero, vereor ne molestus videar, laborans in euidente re demonstranda. Post hos choros transibat agmen citharistarum, ac tibiae: post quos alij gestantes acerras.

argenteas, aureasque tam sacras quam publicas, suffitumque facientes. Extremum ag- A
men claudebant simulachrorum baiuli, habentium, quales apud Græcos finguntur,
effigies, eundemque habitum, eadem insignia, muneraque, quorum inventores &
donatores traduntur: nec solum Iouis, Iunonis, Mineræ, Neptuni, aliorumque, quos
Græci inter 12. numerant, sed antiquiorum etiam, quorum 12. illi sunt progenies, Sa-
turni, Themidis, Latonæ, Parcarum, Memoræ, ad hæc Proserpinæ, Lucinæ, Nym-
pharū, Musarum, Horarū, Gratiarū, Liberi, semideorumque, quorū animæ post mor-
tem inter cœlites relatæ pari cū his honore coluntur, Herculis, Æsculapij, Castorū,
Helenæ, Panes, & aliorum innumerorū. Peracta pōpa confestim sacrificabant Con-
sules sacerdotes quibus fas erat, & victimarij, idque more nostratū. Loris enim mani-
bus, & lustratis aqua pura victimis, molâque conspersis earum capribus, vorisq; nun-
cupatis tum ministros eas mactare iuebant, quorum alij stantem etiâ tum hostiam B
veste feriebant in tempora, alij cadentem cultris excipiebant, ac mox direpto tergo-
re concidebant membratim, delibatasque ex singulis extis, alissque membris primitias
farre obuolutas in canistris offerrebant sacrificantibus qui aris impositas succende-
bant, & vinum affuedebant insuper. Post hæc certamina spectabantur. Primus erat
quadrigarum, bigarum, singulariūque equorum cursus, sicut olim in Olympia, &
nunc quoque. In his equestribus certaminibus duo quædam priscorum instituta ser-
uantur à Romanis, hoc quoque seculo: alterum trigariorum, quod defecit in Græciâ,
vstratum heroum temporibus, vt Homerus testatur describens eorū prælia: quo
duobus equis bigarum in morem iunctis, adiungebatur tertius funalis loramentis C
adnexus, quem inde *παρρηγορον* Græci vocabant, alterum quod apud paucos aliquos
Græciæ populos durat ex antiquitate reliquū, vectorum cursus. Finito enim equo-
rum certamine, viri, qui prius cum aurigis eodem curru vehabantur, quos poëtæ pa-
rabatas. Athenienses approbatas nominant, defilientes in pedes cursu certant in
stadio. Post equorum cursum athletę inducebantur, cursores, luctatores, pugiles. Hęc
enim tria genera certaminum apud priscos Græcos erant, vt Homerus indicat in
Patrocli funere. Cæterum medio inter certamina tempore bene de Republica me-
riti coronabantur, vocæque præconis celebrabantur, ex more Græcorum laudatissi-
mo, sicut Athenis per Liberalia factitarum est: & ostentabantur spectatoribus relata
ex hoste spolia. Hactenus Dionysius. D

De Ludis Funebribus, & Gladiatorijs. CAP. XXIV.

DIXIMVS de iis ludis, qui in Deorum honorem fierent, itemque de voti-
uis: sequitur iam, vt de Funebribus etiam, quædam afferamus. Funebrium
origo longè est vetustissima, quippe Æneas ad Pallantis, Achilles ante
eum ac Patrocli rogum mactauit inferias cum ludis, vnde etiam gladia-
torum mos, sine dubio, est ortus. Nam quum primùm captos ex hostibus iugularēt,
virantes scædi spectaculi crudelitatem, captiuos inter se commiserunt: vt penes eos-
dem esset, & facinus, & supplicium. Quibusque fors, & virtus dedidit, superessent: E
alij placarent manes puris manibus parentantium. A Græcis hic mos ad Romanos
propagatus est, à quibus hi ludi munera dicebantur. Sic Tertullianus libro singu-
lari de spectaculis, capite de munere: Munus, inquit, dictum est ab officio: quoniam
officium etiam muneris nomen est. Officium autem mortuis hoc spectaculo facere
se veteres arbitrabantur, posteaquàm illud humaniore atrocitate temperauerunt.
Nam olim, quoniam animas defunctorum humano sanguine propitiari creditum
erat, captiuos, vel malo ingenio seruos mercati in exequiis immolabant. Postea pla-
cuit impietatem voluptate adumbrare. Itaque quos parauerant armis, quibus tunc, &
qualiter poterant eruditos, tantum vt occidi discerent: mox edicto die inferiarum
apud tumulos erogabant: Ita mortem homicidiis consolabantur. Hęc muneris origo. F
Sed paulatim prouecti ad tantam gratiam ad quantam & crudelitatem. Qui fe-
rarum voluptati satis non fiebat, nisi à feris humana corpora dissiparentur. Hactenus
Tertullianus. Primus Romanorum Iunius Brutus, dicitur in defuncti patris hono-
rem dedisse Romæ gladiatores. Alij Appium Claudium, & M. Fuluium Consules,
an

- A** an id verum sit, dubium est. Tunc enim primùm fuere fontes obiecti feris in arena, tanta immanitate, vt ab eo horrore matronæ publico edicto summoræ sint. Dabantur & à publicis magistratibus, & à priuatis personis, & cum certaminibus & cum fabulis. In patrii funeris apparatu arenam inspersisse tradunt C. Cæsarem, cum Ædilis esse: qui postea Dictator fuit. Claudius princeps ex arbitrariis statos fecit ludos funebres, quos Ædiles ederent: ex pecunia publica de Quæstoribus, quos Gladiatores appellauit. Verùm postea illorum pertæsus, immanitatem sustulit. Priuaris tamen consuetudinis mansit ius. Cæterùm cum ea profusione ad inopiam multi redacti essent: iam antea sub Tiberio S. C. factum fuerat, vt nemini id liceret, qui minus quadringentis millibus in censu haberet. Nam & emptis opus erat, & educatis:
- B** productis quoque in arenam alij cadebant, alij perente populo manu mittebantur. Gladiatorum quoque magistri non sine magno precio, qui docerent eos, conducebantur, hos Lanistas appellabant. Tandem à Theodorico Gothorum rege, vniuersus vsus sublatus est. Quid enim immaniùs, quàm vitam dare hominibus, vt eam ipsi mutuis cædibus ab sese auferant? Nefas erat cum gemitu vulnus accipere: iustos ferum iugulo non accipere, sanguinem suum eodem, qui hostilem, animo inspectare. Proposita paria Lanista indicabat quanti: iugulorum precia non accipiebat. Cum hastis ac rudibus prodibat. Erat Rudis baculus gladiatorius, quo prima pugnae rudimenta meditabantur: vnde & nomen. Ea manumissi propter fortitudinem simul cum libertate donabantur: propterea, quod sine cruore deinceps essent acturi vitam.
- C** Certaminis initio, postquam inter se rudibus batuissent, ferro nudi transfigebant. Fessis aut victis alia manus substituebatur. Vnde Martialis: Hermes supposititiùs sibi ipsi. Cùm indefessus esset, atque inuictus sibi ipse succedebat. Ludibrium infelicitatis humanæ Nero, cccc. Senatores. Ioc. Equites in eam operam exhibuit. Alterum orbis monstrum Domitianus etiam fœminarum pugnas noctu edidit. Qui funebres curarent ludos, Designatores dictos autumant. Apud Horatium pro eo, qui præstet funeri interpretantur. Hæc de ludis funebribus Iulius Cæsar Scaliger libro primo Poëtices, capite trigesimo quinto. Quædam etiam habet Alexander ab Alexandro Neapolitanus, libro tertio genialium dierum, capite septimo. Horum ludorum sæpè fit mentio à Liuiò, Suetonio, Tacito, Dione, & aliis.

D

*De ijs ludis, qui exercitationis causa fiebant, Troianis scilicet
& Castrensibus. CAP. XXV.*

- T**ROIANI ludi, siue Troiæ ludus, ludicrùmque (omnibus enim his nominibus appellabatur) ab Ascanio Æneæ filio primùm omnium in Italiam venerunt, celebrabanturque in Circo à pueris maioribus & minoribus, turmatim congregientibus: quibus qui præsidebat, Princeps iuuentutis vocabatur,
- E** atque ex numero filiorum primi nominis Senatorum, Augustorumve eligebatur. Suetonius in C. Iul. Cæsare capite 39. Troiam ludit turma duplex maiorum, minorumque puerorum. Idem in Augusto, capite 43. Sed & Troiæ ludum edidit frequentissimè, magnorum minorumque puerorum delectu, præstæ, decorique moris existimans, claræ stirpis indolem sic innotescere. In hoc ludicro C. Nouium Asprenatem lapsu debilitatum, aureo torque donauit, passusque est ipsum posterorūque Torquati ferre cognomina. Idem in Tiberio: Præsedet & Aetiæ ludis, & Troianis Circensibus ductor turmæ puerorum maiorum. Dio libro 43. de ludis Cæsaris scribens: Etiam Troiam antiquo more Patriciorum filij luserunt: iuuenescque, qui dignitate æquales erant, curribus certauerunt. Eorundem etiam libro 48. & 51. atque alibi meminit. De horum ludorum origine & cerimonis Virgilius libro 5. Æneid.

*At pater Æneas nondum certamine misso,
Custodem ad sese, comitèmq; impubis Iuli*

Epitiden vocat, & fidam sic fatur ad aurem:
 Vade, age, & Ascanio, si iam puerile paratum
 Agmen habet secum cursusque instruxit equorum,
 Ducat auo turmas, & sese ostendat in armis.
 Sic ait ipse omnem loco decedere Circo
 Infusum populum, & campos iubet esse patentes.
 Incedunt pueri, pariterque ante ora parentum
 Frenatis lucent in equis: quos omnis euntes
 Trinacria mirata fremit, Troiaq; iuuentus.
 Omnibus in morem tonsa coma, pressa corona:
 Cornea bina ferunt præfixa hastilia ferro:
 Pars leues humero pharetras, it pectore summo
 Flexilis obtorti per collum circulus auri.
 Tres equitum numero turma, ternique vagantur
 Ductores pueri bissepi quemque secuti,
 Agmine partito fulgent, paribusque magistris.
 Vna acies iuuenem, ducit quam paruus ouantem.

Et paulò post, cum nomina præstantium auctorum recensisset, hæc subiicit:

Postquam omnem lati confessum, oculosque suorum
 Lustrauere in equis, signum clamore paratis
 Epyrides longè dedit, insonuitque flagello.
 Olli discurrere pares atque agmina terræ
 Diductis soluere choris, rursusque vocati
 Conuertere vias, infestaque tela iulere.
 Inde alios ineunt cursus, aliosque recursus
 Aduersis spacijs, alternosque orbibus orbes
 Impediunt, pugnaq; cient simulachra sub armis.
 Et nunc terga fuga nudant, nunc spicula vertunt.
 Infensi facta pariter nunc pace feruntur.

Inde autem horum ludorum consuetudinem ad Romanos venisse, idem Virgil. his versibus docet:

Hunc morem cursus, atque hæc certamina primus
 Ascanius, longam muris cum cingeret Albam,
 Rettulit, & priscos docuit celebrare Latinos.
 Quo puer ipse modo, secum pro Troia pubes
 Albani docuere suos, hinc maxima porrò
 Accepit Roma, & patrium seruauit honorem:
 Troia nunc pueri Troianum dicitur agmen.

Vide de his ludis Vuellfgangum Lazium Commentariorum Reipubl. Rom. lib. 10. capite 2.

Erant & Castrenses ludi, quibus milites in Castris & exercebantur, & delectabantur: quorum meminit Suetonius in Tiberio, cap. 72. Ac ne quam suspicionem infirmitatis daret Castrensibus ludis, non tamen interfuit: sed etiam missum in arenam aprum iaculis desuper petiit. Ad quem locum Læuinus Torrentius hæc annotat: Castrenses ludos, ut puto, eos appellat, quia militibus illic in statione manentibus, Castrensi

A Castrensi more edebantur. Sed de variis Romanorum ludis hæc sufficiant, de quibus, si cui vacat, legendus præter eos, quos passim indicavi, Volfgangi Lazij lib. 10. Comment. Reipub. Rom. qui totus de ludis agit. Nos iis, quæ viâ fuerunt scitu iucunda & vtilia esse, hic breuiter expositis: ad alia nunc accedemus, de quibus initio huius libri spem Lectori fecimus.

De mensis & Conuiujs Romanorum. Quoties Romani singulis diebus cibum caperent. CAP. XXVI.

- B **A**LVDS ad mensas & conuiuia veterum accedemus, & videbimus quem morem in iis, Romani obseruauerint. Nam & huius moris cognitio non caret maxima vtilitate, cum suauitate coniuncta. Veteres in more habuerunt, quater in die cibum sumere. Prima erat matutina ientatio, quam Prandiculum Prisci appellauerunt: mox Prandium: tum Cœna: postremò Comestatio. Nam Merendam, quæ à cibo meridiano nomen sumpsit, cum Prandio eandem apud veteres fuisse, monet Festus: quamquam eam post prandium, & post meridiem collocat Nonius. Sed hæc facillè habita ratione temporum controuersia dirimitur, vt priscis temporibus Merenda pro Prandio fuerit, Prandij nomine & vsu nondum inducto: deinde verò, vt luxur & nequitia serpit, cum à Merenda ad Cœnam, id est, à meridie ad vesperam, vnde vespernam Cœnam dixerè, ieiunitas nimium longa videretur, prandij vsus in Merendæ locum & horam successerit. Merendâ verò post eam horam, vnde nomen sumpserat: id est, post Meridiem, producta sit, qui hodiè que mos retinetur. Inde non quater modò, sed quinque quotidie cibum capi solitum esse constabit. Quod tamen non ita intelligendum est, quasi omnes sine discrimine toties comederint, verùm de pueris, qui famem non ferunt, & opificibus seruis, viarioribus quorum vires labore fractas, atque imminutas refici & augeri cibo necesse erat, item de senibus, qui valetudinis causa aliquid cibi ante cœnam sumebant, verum est. Reliqui homines liberaliter educari, semel tantum, aut plurimum bis comedebant, id quod ex pluribus veteribus scriptoribus probant.
- D Hieronymus Mercurialis Variarum lectionum lib. 4. capita. 17. in arte Gymnastica, libro 1. capite 11. & Aldus Manutius Paulus Filius libro 1. de quæstis per epistolam, epistola 4. & alij.

Quid Ientaculum, Prandium, merenda, Cœna comestatio fuerint. CAP. XXVII.

- E **I**Xhis igitur, quæ præcedenti capite dicta sunt, facillè intelligitur, quid ientaculum, prandium, merendam, cœnam, comestationem veteres appellarint.
- Ientaculum cibus erat matutinus, qui sumi solebat antequàm homines operas aggredierentur. Quanquam notat Festus, Prandium, & ientaculum veteribus idem fuisse. Nomen habet ientaculum, à ieiunio, quod ieiunati eò vterentur, vnde etiam ientare, quod ientaculo vti, vel ientaculum sumere significat. Ientaculum prius dicebatur Silatum aut ore Festo, cuius hæc sunt verba: Silatum antiqui pro eo, quod nunc ientaculum dicimus, appellabant, quia ieiuni vinum sili conditum ante meridiem absorbebant. Plutarch. in Symposiacis, libro 8. quæst. 6. ait, Priscos, cum, & laboribus dediti, & temperantes essent, manè panem edisse, mero intactum, aliud nihil, vnde etiam ientaculum vel prandium (hæc enim antiquitus pro F iisdem accipiebant) ἐκ ἐπισημῶν dixerint, quod ἐκ ἐπισημῶν sit merum.
- Prandium antiquitus idè erat cum ientaculo, postea verò distinctum, ita vt ientaculum sumeretur aliquanto ante prandium. Dicebatur prandium, quemadmodum Plutarch. in Symposiacis docet, πρὸ μεσημέριον quod meridiè sumeretur, ἡμέριον enim significare ait meridianum tempus, ὡς τὸ ἐπισημῶν, quod significat, deesse, indigere, vt

videantur voluisse matutinū cibū, & nutrimentum, quo uterentur, priusquam indigerent. Erāt igitur prædia vt plurimum breuissima, & paucissima. Sūperuosa autē, & liberaliora, vel Festis diebus vsurpari solebant, vel nuptialia erant, vel ambitionis & largitionis, vel luxuriæ causā instituebantur. His causis exceptis & similibus, parçè admodum prædebant, cœnabant largiūs. Ita Plutarchus in Symposiacis lib. 8. quæst. 6. scribit, Priscos Romanos moderatè prandere seorsum, cum amicis verò cœnare consuuisse, idēoque cœnam, quasi *xyvov*, id est, communem ipsis appellatam esse.

Merendam, Festus ait, antiquos dixisse pro prandio, quod scilicet medio die caperetur. Nonius Marcellus auctor est, Merendam dicere cibum, qui post meridiem daretur. Iosephus Scaliger notis in Varronem de re Rustica docet: Merendam dictam esse, quæ iis, qui mererent ære, hoc est mercenariis data fuerit; adducens fragmentum Calpurnij: Seræ cum venerit hora merendæ.

Cœnam, quam nunc dicimus, vespertinam veteres appellabant: quam autem prandium vocamus, illi cœnam appellabant, ait Festus. Isidorus lib. 20. cap. 2. Cœnam ait vocari à communione vescentium *xyvov* quippè Græci commune dicunt, vnde & communicantes, quod communiter, id est, pariter conuentant. Apud veteres enim solitum erat, in Propatulo vesci, & communiter epulari, nec singularitas luxuriam gigneret. Hæc ille. Hora Cœnæ apud Romanos, erat hora diei nona.

Vltima erat comissatio (sic enim scribendum esse, non comessatio, docent, Aldus Manutius Iunior in Orthographiæ ratione, Leonardus Malaspina & alij) de qua sic Festus: Comissatio à vicis quos Græci *κώμης* dicunt, appellatur. In his enim habitabant, priusquam oppida conderentur, quibus in locis alij alios conuictus causa inuitabant. Alij à comedendo vel comessendo deriuant. Contrà Dionysius Lambinus Commentariis in Horatium, mutatos esse ait Latinos hoc verbum à Græcis, vt alia pleraque, apud quos *κώμης* sit ebriorum aut intemperantium more se legere, lacerare, scortatum ire, &c. Vnde etiam Fuluius Ursinus comassari, dicendum existimat. Priorem tamen sententiam, comessationem, à comedendo nomen habere, Læquius Torrentius in Suetonij Vitellio defendit. Hoc quidem certissimum est, comissationes antiquis probatas non fuisse. Verum nos reliquis omnibus prætermisissis, de Cœnis tantum, ad quas veteres conuiuas vocabant pauca quædam in medium afferemus, & primum quomodo Romani cibum ceperint, ostendemus.

Quomodo Romani cibum ceperint, atque de accumbendi, & discumbendi ratione. CAP. XXIIIX.

MAIORES nostri, inquit Seruius, sedentes epulabantur, quem morem habuerunt à Laconibus, & Cretensibus, vt Varro docet in libris de vita populi Romani, in quibus dixit, quid à quaque traxerit gentē. Et Isidorus lib. 20. cap. 11. Apud veteres, inquit, non erat vsus accumbendi, vnde & considerare dicebantur: postea, vt Varro ait de vita populi Romani, viri discumbere cœperunt, mulieres sedere: quia turpis visus est in muliere accubitus. Hæc ille, cum quo consentit Valerius Maximus, libro 2. capite 1. vbi tamen notat, posterioribus temporibus mulieres etiam contra morem maiorum cum viris accumbere cœpisse. Manauit autem hic mos accumbendi ad Romanos, vt verisimile est, post Asiæ deuictam, Græciāque cognitam ab ipsis Græcis. quod innuere Horatius videtur, cum scribit:

Græcia victa suum victorem cepit, &c.

Quomodo accubuerint veteres, pauci rectè norunt, & est sanè res in tanta vetustate obscurissima. Iustus Lipsius, Hieronymus Mercurialis, & Dionysius Lambinus, præ reliquis omnibus, absit verbis inuidia, eum morem diligentissimè exposuerunt, à quibus ea, quæ huc conferre aliquid poterunt, mutatus adscribam: plura ab illis ipsis petantur. Sic autem Iustus Lipsius lib. 3. Antiquarum lectionum: Accumbendi modum, quæ ex libris, quæ ex monumentis, hunc ferè fuisse collegimus. In cœnacula mensa collocabatur rotunda, humilis: inferiorum quidem hominum tripes &

A Appicti etiam sunt duo pueri, quorum alter mensæ ministrabat, & conuiuii frigidam, & calidam præberet, quem cunctos, ne ab ipso malè tractarentur, reueritis esse, & ab eo mordendo abstinuisse, verisimile fit. Extat apud Agellium lib. 13. cap. 11. fragmentum quoddam Varronis ex Saryris Menippæis, quod cum de numero conuiuiarum, & aliis ad conuiuium veterum pertinentibus multa habeat notatu digna: visum fuit iis, quæ de accumbendi & discumbendi ratione diximus, adicere. Sic autem Agellius: Lepidissimus liber est M. Varronis ex Satyris Menippæis, quæ inscribitur: Nescis, quid vesper feruus vehat: in quo differit de apto conuiuiarum numero, de quæ conuiuii habitu, cultuque. Dicit autem, conuiuiarum numerum incipere oportere à Gratiarum numero, & progredi ad Musarum, id est proficisci à tribus, & consistere in nouem: ut, cum paucissimi conuiuiæ sunt, non pauciores sint, quam tres: cum plurimi, non plures, quam nouem. Nam multos, inquit, esse non conuenit, quod turba plerumque est turbulenta, ut Romæ quidem constat, sed & Athenis. Nusquam autem plures cubabant. Ipsum deinde conuiuium constat, inquit, ex rebus quatuor, & tum denique omnibus suis numeris absolurum est, si belli hominuculi collecti sunt, si lectus locus, si tempus lectum, si apparatus nõ neglectus. Nec loquaces autem, inquit, conuiuias, nec muros legere oportet: quia eloquentia in foro, & apud subsellia: silentium verò non in conuiuiis, sed in cubiculo esse debet, Sermones igitur id temporis habendos censet, non super rebus anxii, aut tortuosis, sed iucundos, atque inuitabiles, & cum quadam illecebra & voluptate vtilis, ex quibus ingenium nostrum venustius fiat, & amcenius. Quod profectò, inquit, eveniet, si de id genus rebus ad

C communem vitæ vsum pertinentibus confabulemur, de quibus in foro, atque in negotiis agentes loqui non est ocium. Dominum autem, inquit, conuiuii esse oportet non ram lautum, quam sine sordibus. Et in conuiuiis legi non omnia debent, sed ea potissimum, quæ simul sint *βιωφελῆ*, & delectent, &c. Hactenus ex Varrone Agellius, de quibus etiam nonnulla Plutarchus in Symposiacis, Macrobius in Saturnalibus.

De partibus Cœnæ CAP. XXIX.

D **E**XPlicata accumbendi, ac discumbendi ratione, mensam nunc instruemus. Quæ in re eundem sequemur Iustum Lipsium, qui hæc materiam eruditè, & eleganter explicauit lib. tertio Antiquarum lectionum. Sic enim scribit: Cœnam antiqui in tres partes tribuerunt, siue placer dicere missus. Primum missum ante cœnam siue gustationem, siue gustum dixerunt: secundum, in quo præcipui & lautissimi cibi, propriè cœnam: tertium, in quo bellaria, mensam pomorum, siue mensas secundas. De Antecœna testis est Macrobius. De gustatione Petronius Arbitr: de gustu, Martialis. Eadè cœnæ pars prandium ab Horatio, dicta est, his versibus:

*Aestas peraget qui nigris prandia moris
Ille salubres finiet, &c.*

E Hoc enim dicere ibi Cælius voluit, initio cœnæ ponenda mora esse, quod Galenus & Medici probant: non autem nihil sumendum præter mora. Vocarunt ante cœnam etiam Promulsidem, id est videlicet, quòd daretur ante mulsam. Nam antiqui in conuiuiis non temerè primam sitim, nisi mulsis sedabant. Quod ipsum principio cœnæ, vel confectum apponi moris fuit, vel eius loco separatim vinum, & mel, ut conuiua quisque pro arbitrio id temperans, mulsam sibi conficeret. Hanc sequitur Cœna, cuius quod præcipuum ferculum erat, caput Cœnæ dicebatur. Cæterum moris erat, ut est apud Athenæum, domino conuiuii simul ac decubuisse, schiedam dari, quæ descripta ordine obsonia omnia haberet, ut iam tum sciri posset, quid primum, quid postremum coquus missurus esset. Extat apud Macrobium libro tertio Saturnal. capit. 3. descriptio Cœnæ Merelli Pontificis, vnde quis veterum luxus fuerit, faciliè intelligitur. Sic enim Macrobius, postquam ordine enumerasset eos, qui accubissent, pergit: Cœna hæc fuit: Ante cœnam echinos, oistreas crudas, quantum vellent

pelorydas, sphondylos, turdum, alparagos, subtrus gallinam altilem, patinā oſtearum A
 peloridum, balanos nigros, balanos albos. Iterum ſphondylos, glycomaridos, vrticas,
 ſicedulas, lumbos, capragines, altilia ex farina inuoluta, murices, & purpuras. In cœ-
 nâ ſumina, ſinciput aprugnum, patinam piſcium, patinam ſuminiſ, anates, querque-
 dulas elixas, lepores altylia aſſa, amyllum, panes Picætes. Haſtenus Macrobius. Cœ-
 nâ initium fuiſſe veteribus lactucam, oua, & lunicanos, vel ex Varrone & Cicerone
 epistolis ad Papirium Patrum manifeſtum. Verum de plurimis veterum eduliis, Ma-
 crob. lib. 3. cap. 13. 15. & ſequentibus multa habet, quemadmodum etiam Plutarch.
 Plin. & ex recentioribus Cælius Rhodiginus antiquarum lectionum lib. 27. & 28. &
 alibi, atque Hieronymus Mercurialis in variis lectionib.

Secundæ menſæ dicebantur menſæ pomorum, cum ſcilicet apponerentur bellaria, B
 quo vocabulo omne genus ſecundæ menſæ ſignificari, puta, nuceſ, pira, poma, ſicus,
 oleas, vuas, & alia, de quibus, eorūque generibus multa habet Macrob. libro Satur-
 naliſſimum 3. cap. 18. 19. & 20. docet Varro in Satyra Menippæa apud Agellium. Cæ-
 terum cum in tantum luxuria creſceret apud Romanos, vt ea modum non inueni-
 ret, legum animaduerſione opus fuit. Hinc igitur orta leges ſumptuariæ, de quibus
 nos libro 8. dicemus. Eſt & hoc ſilentio nequaquam prætereundum, moris apud an-
 tiquos fuiſſe in conuiuiis ante triclinia ſaltare & canere. quare de re videndus Ma-
 crob. lib. 3. Saturnaliſſimum, cap. 14. Cælius Rhodiginus lib. 27. cap. 26. & alij paſſim.
 Veteres foris cœnare, nec menſam omnino tollere, ſed ſemper aliquid ſuper ea re-
 linquere cōſueuiſſe, Macrob. Plutarch. in quæſt. Rom. & Sympoſiacis, & alij tradunt. C

De poculis & eorum generibus. CAP. XXX.

CIBIS ad potum nos nunc conuertemus, & videbimus, quis in eo vete-
 rum mos fuerit Hieronymus Mercurialis Medicus doctiſſimus libro 1.
 Variarum lectionum cap. 22. Variis inquit, menſuris antiquos potaſſe,
 nō me lateret, ſed ex eis tres potiſſimum obſeruare ſoleo, Sextantē, Deun-
 cem, & Trientem, quarum duas rarius, tertiam frequentius, & à pluribus, in quoti-
 dianio victu uſurpatam puto. Sextante temperatos, ac valerudinarios. Deunce in-
 temperatos, & bibaces potaſſe, valde vero ſimile eſt. Nam Suetonius auctor eſt, Au-
 guſtum Cæſarem ſextante bibiſſe, eūque ſexies tantum in conuiuiis publicis ori-
 admouiſſe. Martialis item de ſeipſo & Cinna:

*Sextantem poto, tu potas Cinna deuncem,
 Et quereris quod non Cinna bibamus idem.*

Item de Luſco bibone ad Aulum:

*Potor nobilis, Aule, lumine vno
 Luſcus Phryx erat, alteroque lippus,*

Huic dicit medicus, Bibas caueto:

Vinum ſi biberis, nihil videbis,

Ridens Phryx oculo. Valebis inquit,

Mſceri ſibi protinus deunces,

Sed crebros iubet. Exitum requiris?

Vinum Phryx, oculus bibit venenum.

Ex quibus in eam facile venire coniecturam poſſumus, Deuncem, ſiue vnciarum
 vndecim calicem ebriſorum potiùs, & intemperatorum hominum menſuram exi-
 iſſe. Cæterum quod in cōmuni omniū ferè vſu eſſet crater: quinque paulò, plus mi-
 nuſve vnciarum appellatus Triens, ideò mihi pro comperto habendum videtur
 quoniam Poetæ, qui omnibus aliis auctoribus, melius veterum, in edendo præſertim
 & bibendo, mores expreſſerunt, cum de huiusmodi potus menſuris, vaſisque lo-
 quantur, ferè ſemper trientes nominant. Propter lib. 3.

*Cum fuerit multis exacta trientibus hora, Perf. Sat. 3.
 Sed tremor inter vna ſubit, calidumque trientem.*

Martialis

A Martialis verò, quem cæteris copiosius de hisce rebus Inisse apparet, lib. 1.

Crebros ergò bibas licet trientes. Et lib. 4.

Sed nec post primum legat hac summumne trientem,

Sed sua cum mediis prælia Bacchus amat.

Et alibi sæpè. Vnde coniecere quiuis potest, calices quotidianos, & à cunctis fere pro potu vsuatos, trientes fuisse, quæ erat quarta sextarij pars. Ex quo etiam ad credendum inducor, sextarium forsitan eam fuisse potus mensuram, quam in Conna quotidie sumebant, quàmque in quatuor partes, siue in trientes quatuor prouidebant. Quamquam non ignoro, interdum nullam esse in bibendo seruaram mensuræ rationem: quemadmodum inuitat Martialis Caium Proculum lib. 1. r.

Quincunces, & sex cyathos, bessèmq; bibamus,
Caius ut fiat, Iulius & Proculus.

Et quemadmodum in conuiujs publicis factitatum, rationi consentaneum est: in quibus refert Alexander Trallianus libro Problem. 1. institutum esse, vt contrarijs poculis vterentur, in principio scilicet minutis, in fine verò amplioribus. Vt enim epularum gratia, in quibus frequentius bibere decebat, veteres crebrius potarent, à paruis calicibus inchoabant, & in capaciore desinebant quippe cum parua implere satis, vbi potare liberalissimè liberet, nequirent. Quòd si ab amplioribus incõpessent, ocyus repleri necesse erat, & subinde minus potare. Siquidem natura à

C largo protinus haustu accepto veluti expleta, copiam omnem subsequenter contemnit: ex aduerso, si paruis poculis assueta paulatim ampliora exhibeantur, facillè copiam quamcunque sustinet. Hactenus Mercurialis. Veteres cornibus potare solitos, paulò ante ex eodem Mercuriali audiimus. Varias poculorum appellaciones, & varia eorum genera reperias apud Nonium Marcellum capite de generibus vasorum & poculorum, & apud Cælium Rhodiginum lib. 27. cap. 27. & alios. Quòd veteres & frigidam & calidam potarint, quòd vina sæpius aqua temperarint, eaque nonnunquam niue; aut in puteo, aut alia ratione refrigerarint, pluribus explicat Hieronymus Mercurialis lib. 1. Variarum lectionum, ca. 8. & 18. & Plutarch. in Symposiacis. De calida aqua siue calda etiam Iustus Lipsius libro Electorum, cap. 4.

D Iam & hoc notandum, in conuiujs moris fuisse, vt talis, astragalusve sorte missis Symposiarcha, quem alij Regem alij Magistrum conuiuij, Varro Modicæ imperatorem appellat, duceretur: nonnunquam etiam lola corollæ impositione diceretur, qui conuiuij præses conuiuiales leges præfigeret, de quo, qualis eligi, & qualem is sese præbere debeat, pluribus docet Plutarchus li. 1. Symposiacón, quæstione quarta. Magisteriorum huiusmodi, quæ & regna vini dicuntur, sæpissimè à veteribus scriptoribus fit mentio. Caro apud Ciceronem de Senectute: Me verò & Magisteria delectant à maioribus instituta, & is sermo, qui more maiorum à summo adhibetur in poculo, &c. Legum verò conuiuialium meminit Cicero in Verrem, vbi inquit: Iste enim

E Prætor seuerus ac diligens, qui populi Romani legibus nunquam paruisset, illis diligenter legibus, quæ in poculis ponebantur, obtemperabat. Cæterum in omni conuiuio, cum paulò hilarius inuitare sese vellent, hunc solemnem morem obseruabant, vt à summo biberent ad imum: hoc est, ab eo conuiua, qui summus accumbebat, vsque ad imum. Solemne & hoc erat, vt Diuo alicui libarent, hoc est, ex patera leuiter vini aliquid de funderent vel in mensam, vel in terram, vel alium quemque locum pro re nata: vsque in Dominæ aut amicæ honorem cyathum ebiberent, eamque palam nominarent, quod qua verborum forma fecerint, ex Plauti Sticho intelligimus, vbi Sangarinus ita loquitur:

Bene vos, bene nos, bene nostrum etiam Stephanum.

F Ita enim loquebantur concisè pro eo quod esset, Bene vos viuere precor, bene vobis flere. Quin & illud vsurpabant, vt in honorem amici, aut amicæ tot cyathos biberent, quot literæ in eo nomine essent. Martialis:

Nam sex cyathis, septem Iustina bibatur. Et lib. 9.

Nunc mihi dic, quis erit, cui, te Calaisse, Deorum,

V. V. 2.

Sex inbeo cyathos fundere? Caesar erit.

Subtilis aptetur decies rosa criminibus, ut sit

Qui posuit sacra nobile generis opus.

Nunc bis quina mihi da suavia, fiat ut illud

Victor ab Odryso quod. Deus orbe tulit.

Cyathorum, rosarum, basiorum numerus responderet his tribus nominibus, Caesar Domitianus Dalmaticus. De sermonibus, qui in conuiuio agitari solebant. Plutarchus in Symposiacis: Macrobius in Saturnalibus, Varro in Satyris Mænippeis apud Agellium, & alij. Atque hæc de conuiuio & eorum ritibus hætenus. Qui plura voler, legat eos, quos paulò ante dixi, auctores, Cælium Rhodiginum, Hieronymum Mercurialem, & in primis Iusti Lipsij, viri clarissimi, tertium Antiquarum lectionum librum, ex quo pleraque descripti: multa etiam omisi, quæ diligens lector ex illo ipso Lipsij libro petet, ad cuius etiam, sicut & aliorum viri illius doctissimi scriptorum, lectionem studiosos sedulo hætor

De vestibus Romanorum in genere CAP. XXXI.

ON sunt in his Antiquitatum libris vestimentorum genera prætermittenda Nam, quantum eorum cognitio ad veram multorum veterum scriptorum sententiam intelligendam faciat, non opus est explicatione. Sunt autem vestimenta, ut Vlpianus docet, aut virilia, aut puerilia, aut muliebria, aut communia, aut familiaria, eaque vel induendi, vel præcingendi, vel amictiendi, vel insternendi, vel iniiciendi, vel accubandi causa parata sunt. Virilia sunt, quæ ipsius patrisfamiliæ causa parata sunt, togæ & tunicæ, palliola, vestimenta stragula, amphitapa & saga, & reliqua similia. Puerilia sunt, quæ ad nullum alium usum pertinent, nisi ad puerilem, veluti togæ, prætextæ alicubi, & chlamydes, pallia, quæ filiis nostris comparamus. Muliebria sunt, quæ matrisfamiliæ causa parata sunt, quibus vir non facile uti potest, sine vituperatione, veluti stolæ, pallia, tunicæ, capitia, zonæ, mitræ, quæ magis capitis tegendi, quam ornandi causa comparata sunt plagulæ, penulæ. Communia sunt, quibus promiscuè vitur mulier cum viro, veluti si eiusmodi penula, palliumne est, & reliqua eiusmodi, quibus sine reprehensione, vel vir, vel vxor vtatur. Familiaria sunt, quæ ad familiam vestiendam parata sunt: sicut saga, tunicæ, penulæ, lintea, vestimenta stragula, & cætera similia. Hætenus Vlpianus. Dicemus de singulis, & primùm de virilibus.

Quid toga & tunicæ fuerint, cum prolixior earum tractatio, sit, peculiaria illis capita tribuemus.

Palliolum, diminutiuum à pallio, vestimentum lancum erat. Pallium autem vestis Græcorum propria, ut toga Romanorum.

Vestimenta stragula dicebantur, quæ insternebantur. Varro lib. 4. de ling. Lat. Quicquid insternebant, à sternendo, stragulum appellabant.

Amphitapæ vestes dicuntur vtrinque habentes villos. Lucil. lib. 1.

Pfisa, atque amphitapa villis ingentibus molles

Hæ substernebantur dormientibus. Lucil. lib. 6.

Pluma atque amphitapa, & si aliud quid dilitiarum.

Varro Manio: Alterum bene acceptum dormire super amphitapa bene molli.

Sagum vestimentum militare erat, quod armis superinduebatur. Strabo & alij Gallicam vocem esse testantur.

Chlamis ab Vlpiano inter vestimenta puerilia refertur, aliàs est vestis militaris.

Penula vestis est, quam supra tunicam accipimus, Pomponius Pannuceatis: Penulam in caput induce, ne te noceat. Varro Virgula diuina: Non quærenda est homini, qui habet virtutem, penula in imbri. Hac utebantur veteres arcendis pluuiis, Lampridius in Alexandro. Quin etiam veteres abusuè Penulam dixerunt omne quicquid tegeter. Penularum multus usus apud Romanos temporibus Augusti, & post. Tum enim spreta penulis ferè, lacernis, aut solis tunicis, iisque coloris pulli

vte

A ICON IMPERATORIS PALVDATI.

utebantur: nonnulli tamen delicatioris coloris amethysteni aut coccinzi, de quo videtur Iusti Lipsij Electorum librum, cap. 13.

Lacerna vestis militaris erat, Propertius:

Texitur haec castris quarta lacerna tuis.

Verum & hæc per bella ciuilia in urbem irrupit, & frequenter vsurpata, & gestata A
est, non à vulgo tantum, verum etiam à Senarioribus, qua de re vidèdus Iustus Lipsius.

Paludamentum ait Nonius, est vestis quæ nunc Chlamys dicitur, Sallustius histor.
lib. 3. Et eodem tempore Lentulus duplici acie locum æditum multo sanguine suo-
rum defensus, postquam ex sarcinis paludamenta astari, & delectæ cohortes intelli-
gi cõpère. Festus omnia militaria ornamenta paludamenta dici ait. Varro lib. 6. de
ling. Lat. Paludata à Paludamentis: Sunt insignia & ornamenta militaria. Ideo ad
bellum cum exit Imperator, ac lictores mutant vestem, & signa incinnuerunt, Palu-
datus dicitur proficisci: quæ, propterea quòd conspiciuntur, qui ea habent, ac sunt
palàm, paludamenta dicta. Propriè tamen Paludamentum Imperatorum erat, non
solum purpura, sed cocco etiam, auròque distincta, vt Isidorus scripsit. Lius palu- B
damentum pro veste militari, etiam eius, qui non esset Imperator, posuit in historia
Horatij lib. 1. Imperatoris Paludati icona ex veteribus monumentis Lazarus Bay-
sius publicè donauit, quam & nos hic subiecimus.

Apud Nonium Marcellum & hæc vestium nomina leguntur:

Abolla vestis militaris erat. Varro Cosmoterine: *ἄβωλον ἰσχυρὸν*: Toga tracta
est, & abolla data est ad turbam, vbi fera militia in munera velli, vt præstarem.

Tunicam rallam, tunicam spissam.

Ricinium omne vestimentum quadratum. Ij. qui x i l. interpretati sunt, esse dixe-
runt, virilem togam prætextam claua purpureo, Festus. Varro libro 4. de ling. Lat.
Antiquissimi amictus Ricinium, id quòd eo vtebantur duplici, ab eo, quòd dimi- C
diam partem retrorsum faciebant, ab reiiciendo Ricinium dictum.

Læna vestimentum militare, quòd supra omnia vestimenta sumitur. Vsurpabatur
etiam in sacrificiis. Varro lib. 4. de lingua Latina: Læna, quòd de lana multa. Duarum
enim togarum instar, vt antiquissimum mulierum, ricinium, sic hoc duplex viro-
rum. Festus: Læna vestimenti genus habitus duplicis.

Subucula erat interior virorum vestis, quæ proximè cutem attingebat, ab subutus
dicta, vt vult Varro lib. 4. de lingua Latina. Idem libro 1. de vita populi Romani apud
Nonium: Postquam, inquit, binas tunicas habere cõeperunt, instituerunt vocare, Sub-
uculam, & indusium, siue (vt alij scribunt) intusium, &c.

Cæscium linteolũ dicitur purum & candidum à cædendo, quòd ita ad candorem D
perueniat, vel quòd oras circumcisas habeat. Plautus Epidico: Linteolum Cæscium.

Paragium aurea chlamys, quæ preciosis versibus immitti solet.

Supparũ est linteum femorale, vsq; ad talos pendens, dictum, quòd subtus apparet.

Carbasus pallium, quo flumij amictiuntur, vel opulentia causa, vt sericum, aut li-
no tenui. Hæc & quædam alia vestium nomina apud Nonium Marcellum leguntur
& explicantur, quæ hic paucis repetere volumus: addituri etiam vocabula vestium
muliebrum, si prius de Toga, Tunica, & Trabea dixerimus.

De Toga & eius multiplici differentia. CAP. XXXII.

O G A antiquitas propria Romanorum, pacis tempore vestis, à regendo
corpore, vt Varro docet, appellata, amictus exterior fuit: de qua quid
passim apud scriptores veteres reperitur, hic exponemus. Primum au- E
tem de materia & forma eius dicemus, post varia genera explicaturi. Ad
materiam quòd atiner, lanæ ea fuit, id quòd Martialis multis locis ostendit, &
Varro, cum scribit: Toga læna, quòd de lana multa. duarum enim togarum instar.
Forma semicirculari primum fuit, vt perspicuè docent Dionysius Halycarnas-
sæus. Quinctilianus, & Isidorus: quamquam alicubi quadratã fuisse Athenz signi-
ficare videatur, vbi sic scribit: Romani in Asia, vt vim Mithridatis effugerent, ad
templa confugerunt, & quadratis vestimentis abiectis pallia sumpserunt. Id verò
de togis intelligendum esse, quòd iis abiectis pallia Romani sumpserint, docet Ci- F
cero, qui eiusdem historia meminit oratione pro Posthumo. Sed potior est superio-
rum auctoritas. præsertim cum Dionysius expresse dicat: togas non fuisse amictum
quadratum. Hæc enim sunt ipsius verba de Tarquinio Prisco loquentis: amictum
ipsius fuisse togam pictam purpuream, qualia fuerint Lydorum atque Persarum
regum

A regum gestamina, nisi quod non quadrata, ut illa, sed figura semicirculi. Hoc genus Romani togam, Græci *ῥιβύριον* appellant, &c. Hactenus ille. Tunica portò superiniectam testimonio præter alios est Agellius, cum scribit, antiquitus sine tunicis, sola toga amictos fuisse: & Asconius in Scaturianam: Cato Prætor iudicium, quia ætate agebatur, sine tunica exercuit, campestri sub toga cinctus. In forum quoque sic descenderat, iusque dicebat, idque reperierat ex vetere consuetudine, secundum quam & Romuli ætatis statua in Capitolio, & in Rostris Camilli fuerunt, togatæ sine tunicis. Adde etiam Plutarchum, qui scribit, Tiberium Gracchum fugientem togam dimisisse, atque in tunica cecidisse. Apertam fuisse cognoscitur ex Valerio, de Natica loquente libro tertio. Laevam manum apertæ togæ circumdedit.

B Et ex eo, quod toga dicebantur amiciri, ipsaque amictus, & amiculum vocabatur: vnde idem libro 2. Iussit eum toga laciniis abscessis amictum, discinctaque tunica indutum nudis pedibus adesse: & Agellius lib. 11. Obventu togæ tanquam se amiciens. Aldus Manutius Paulli filius eam non apertam, sed à summo ad imum integram, nulla scissura, nullis manicis fuisse, & brachia si emittenda forent, reiecta in tergum ima toga expedita fuisse probare contendit. Per annum tamen, sumpta virili togâ, modestiæ causa, togam in humeris reici non consuevisse, ibidem ex Cicerone monet, qui in oratione pro Cælio sic scribit: Nobis quidem olim annus erat vnus ad cohibendum brachium toga constitutus.

Cingeretur, nec ne, toga, de eo controuertitur inter viros huius ætatis doctissimos. Carolus Sigonius cingi eam consuevisse asseuerat, & triplicem fuisse cincturam scribit, laxiorem, astrictiorem & cinctum Gabinum. Laxiorem ait fuisse, quæ togæ lacinia traheretur, de qua Macrobius libr. 2. Cæsar ita toga præcingebatur, ut trahendo laciniam, velut mollis incederet, ut Sullam tanquam prouidus dixerit Pompeio: Caue tibi illum puerum malè præcinctum: Astrictiorem, qua sinus togæ in anteriore parte conficeretur, nec toga ad pedes deuenire permitteretur, vnde alitè præcincti, pro expeditis, dicti sint. Quibus contrarium scribit Aldus Manutius & locum Macrobij, quem Sigonius adducit, de mendo suspectum ait, cum Suetonius eadem de re loquens, tunica, non toga malè cinctum Cæsarem fuisse dicat. Verba Suetonij sunt. Cultum etiam notabilem ferunt. Vsum enim lato clauo ad manus simbriato, nec, ut vnquam aliter, quàm ut super eum cingeretur, & quidem laxiore cinctura: vnde emanasse Sullæ dictum, Optimates sæpius admonentis, ut malè præcinctum puerum cauerent. Hæc Suetonius, cuius auctoritatem, ut, qui de genere vestium, teste Sernio, librum scripserit, Macrobio anteferendam esse, Manutius existimat, & discinctam togam, maiorem habuisse dignitatem, ideoque nemini vitio datam fuisse, ex Quinctiliano probat. Sinum autem togæ, cuius idem Suetonius de cæde Iulij Cæsaris verba faciens, meminit, extremam partem togæ fuisse, nec alios sinus veteres in vsu habuisse: eos verò sinus, qui apud Quinctilianum, Tertullianum, Appuleium, Stratum, & alios leguntur, nouum inuentum posteriorum temporum fuisse, his verbis Quinctiliani confirmat: Veteribus nulli sinus, posterioribus per quàm breues, &c. Per veteres, Ciceronis ætatem intelligens. De nouis autem posteriorum temporum sinibus scribit Manutius, eos non artexotos, sed affutos, vel appensos in toga fuisse: quorum alter superior à dextro latere ad sinistrum humerum, tanquam balteus obliquè duci, alter inferior ab umbilico demitti, sic, ne infra imam togam deflueret: ab Oratore autem in dextrum humerum: quem admodum ille superior in sinistrum, reici consuevisse, quod Quinctiliani verba declarant. Hæc ferè Aldus Manutius. Quin etiam sinus togæ gremium fuit, vnde illud Liuij de Fabio Legato in Senatu Carthaginis: Sinu ex toga facto: Sinu effuso: quod dixit Florus: Excusso togæ gremio.

D

E

De Cinctu Gabino sic Hædorus: Cinctus Gabinus dicitur, cum ita imponitur toga, ut togæ lacinia, quæ post reicitur, attrahatur ad pectus, ita, ut ex utroque latere pendeat, ut Sacerdotes pingebantur. Item Sernius exponens versum illum Virgilij, *Ipsæ Quirinali trabea, cinctaque Gabino,* Insignis reserat stridentia limina Consul;

inquit: Gabinus cinctus est, toga sic in tergum feiecta, vt vna eius lacinia à tergo A reuocata hominem cingat. Hoc autem vestimenti genere utebatur Consul bella indicturus; idèd, quia cum Gabij Campaniæ ciuitas sacris operaretur, bellum subito venit, tum ciues accincti togis suis ab agris ad bella profecti sunt, & adepti vi-
 storiam, vnde hic est orius mos.

Togæ mensura non eadem omnibus, sed, vt inquit vetus Horatij interpres Porphyrio, pro opibus varia fuit. Quibus enim domestica res angustior, iis togæ paruæ: quibus ampla, maiores. Hinc illud Horatij epistola 19. lib. 1.

Arta decem comitem sanum toga. Et epistola 20.

Exiguaque togæ simul et textore Catonem.

Iusta verò togæ mensura sex vlnarum fuit, Horatius epistola 4.

Vides ne sacram metiunt te viam.

Cum bis ter vlnarum toga, &c.

Quo loco subiungit Porphyrio. Hanc esse iustam togæ mensuram, intelligendum. Nec diserepant Quintilianii verba: Pars, inquit, togæ prior mediis cruribus terminatur, posterior eadem proportione. Longiorem tamen stante Republica togam fuisse video, ad calceos videlicet, de quo sic Quintilianus: Togam veteres ad calceos vsque demittebant, vt Græci pallium, idque vt fiat, qui de gestu scripserunt, Plotius, Nigidiusque præcipiunt. Et Cicero de toga prætexta Quintij Tribuni plebis loquens in Cluentiana: Facite, vt non illum mores eius, & arroganciam, sed etiam vultum, atque amictum, atque solam vsque ad talos demissam purpuram recordemini. Idem ostendit vetus illa lex, quæ Romulo adscibitur: Quisquis demissam ad talos togam in vrbe habeto: de quo nos alibi dicemus. Togæ componendæ, quæ cura fuerit, quod artificium, vt rugæ, tilia, tabulata, vmbones fringerentur, indicat in libro de pallio Tertullianus. De colore togæ dicemus tum, quom, quæ fuerit toga pura, explicabimus.

Vfus autem togæ proprius Romanorum fuit, vt Græcorum Pallium. Itaque Togati pro Romanis dicti, vt Palliati pro Græcis. Et fabulæ togatæ fuerunt, in quibus Romani inducebantur: vt palliatæ, in quibus Græci. Et Galli, atque Hispani, teste Strabone, Togati vocati, qui victum, cultumque Romanorum adsciuerunt. Quare D Suetonius: Angustus, inquit, inter varia munuscula togas insuper, & pallia distribuit, lege proposita, vt Romani Græco, Græci Romano habitu vterentur. Cicero pro Rabirio, obiectum dixit Rabirio, quòd Alexandriæ palliatus fuisset. Et Scipioni obiectum, inquit Linius, quòd cum pallio, crepidisq; inambulasset in Gymnasio, Cicero etiam obicit Verri, quòd steterit soleatus Prætor cum pallio purpureo; muliercula nixus in litore. Et in Antonium dixit de iudice Græco Romæ iudicante: Iudex modò palliatus, modò togatus.

Eadem toga pacis fuit insigne, vt sagum belli, vnde togati satis oppositi. Etenim in tumultu priuati togas, magistratus prætextas ponebant, & saga militaria ferebant, vt idem ostendit eodem in loco. Quanquam etiam in castris vsum togæ fuisse, ex multis Linijs & Plutarchi locis appareat, ex quibus tamen Aldus Manutius colligit, non omnes milites, sed Centuriones tantum, & equites: ac quidem in castrorum ocio, non autem in acie, togæ vfos fuisse: qua de re vide ipsum prolixè disserentem lib. 2. de Quæstis per epistolam, epist. 1.

Honestiores feminae toga non utebantur, sed eius vice stola. Quæ tamen obscuri loci essent, item ancillæ, & mulieres impudicæ togam ferebant, vnde apud poetas sæpe togatæ mulieres matronis opponuntur, quippe eo nomine meretrices notabantur. Exulibus Romanis, quibus aqua & igni esset interdictum, vti toga non licuisse docet Plin. lib. epist. 4.

Cæterù inurata Republica, & imperio labente, toga, quæ olim necessaria ciuibus erat, apud paucos, & non nisi honestiores remansit. Vulgus spreta ea, abitis ad Penu-
 las, Lacernas, aut Tunicas solas: eaq; coloris pulli. Cæpit id statim sub Augusto, de quo Suetonij verba sunt cap. 40. Etiam habitum, vestitumq; priuatum reducere statuit: ac, vna quondam pro concione Pullatorum turba, indignabundus acclamans. En ait:

Romanos:

A Romanos rerum Dominos, gentemque togatam.

Negotium Ædilibus dedit, ne quem posthac paterentur in foro, circove, nisi possitis lacernis, togatum consistere. Post Augustum, vt libertas, sic toga magis, magisque exoleuit. Hadriani quidem temporibus, vix in Senatoribus & Equitibus ius suum tenuit, adiuta Principis edicto, de quo Spartianus in Hadriano: Senatores & equites Romanos semper in publico togatos esse iussit, nisi si à sena reuerterentur. Appianus qui eodem ferè tempore vixit, memoriæ prodit, in solis propemodum Senatoribus reliquum togæ usum, tum fuisse, de quibus vide plurimum agentem Iustum Lipsium libro primo Electorum, cap: 13. & Aldum Manutium, Pauli F. loco quem supra indicaui. Atque his in vniuersum de toga cognitis, nunc de generibus eius agamus. Fuerit autè hæc: Prætexta, cædida, Pura, Pulla, Sordida, Picta, Purpurea, Palmata.

B TOGA PRÆTEXTA dicitur à prætexendo, quia ei purpura, vt ait Macrobius, prætexta erat: hoc est, quia purpuram in ora habebat, vnde etiam Græci scriptores *περὶ φούρον* vocant, id est, circumquaque purpuram habentem. Hæc utebantur pueri vsque ad annū XVI. qui annus tyrocinij dicebatur. Cuius moris causas plures Macrobius libro Saturnaliorum primo, capite sexto indicat. Scribit enim, primis Reipublicæ Romanæ temporibus puerilem ætatem prætextam non vsurpassisse: sed postea Tarquinium Demarathi exulis Corinthij filium, Priscum, quum de Sabinis triumphum ageret, filium suum, annos quatuordecim natum, quod hostem in eo bello manu percussisset, & pro coactione laudasse, & bulla aurea, prætextaque donasse,

C cumque adhuc puerum vltra annos fortem præmiis virilitatis & honoris insigniuisse. Inde deductum morem, vt prætexta, & bulla in usum puerorum nobilium vsurparentur, ad omen & vota conciliandæ virtutis, ei similis cui primis in annis munera ista cessissent. Alias deinde aliorum sententias subiicit, videlicet Tarquinium Priscum cum ingenuorum puerorum cultum inter præcipua duceret, instituisse, vt patricij bulla aurea cum toga, cui purpura prætextitur, vterentur, illi scilicet, quorum patres Curulem gessissent magistratum: cæteris autem, vt prætextam tantum vterentur, induluisse; sed vsque ad eos, quorum parentes equo stipendia iusta meruissent: Aut, quod terum antiquarum peritissimi tradant, Romulum, cum ad consolandum raptis spondidisset, se eius infanti, quæ prima sibi ciuem Romanum esset enixa, illustre munus daturum. Hostium Hostilium Herfiliæ filium, quod ea prima ex omnibus Sabinis mulieribus raptis partum edidisset, bulla aurea, ac prætexta insignibus honorasse: Aut, Togam prætextam pueris datam, vt ex purpuræ rubore, ingenuitatis pudore regerentur. Aut, quam Verrij Flacci sententiam esse ait, togæ prætextæ usum, primum ei puero concessum, qui, cum Circesium die de cenaculo pompam ludorum supernè despexisset, & patri retulisset, quo ordine secreta sacrorum in arca pilenti composita vidisset: ea re oraculi, quo nunciaturum erat, populum Romanum propterea pestilentia laborare, quod Dij despicerentur, sententiam aperuisset. Sed hæc apud Macrobius largius.

D Neque verò pueri tantum, itque ingenui, verum etiam puellæ ingenue, libertinorum filij, magistratus omnes non modò Romæ, sed in Coloniae etiam & municipiis: magistri vicorum & collegiorum: Sacerdotes, Senatores ludorum Romanorum diebus: & mulieres nonis Caprotinis toga utebantur. De quibus omnibus testimonia ex scriptoribus antiquis plurima collegit Aldus Manutius, Pauli F. libro secundo de Quæstis per epistolam, epistola prima, ex quibus nos vno atque altero contenti erimus. De pueris autè testimonia audiuimus. De puellis ingenuis prætextatis Cicero in Verrem: Etipies pupillæ togam prætextam. Et Propertius libro 4.

Mox ubi iam facibus cessu Prætexta maris

Vinxit & acceptas, altera vieta comas.

F Ex quo etiam intelligitur, sicut pueri, donec virilem sumerent; prætexta utebantur ita puellas, donec nubarent, eadem usas fuisse, quod etiam docet Festus his verbis: Nubentibus depositis prætextis, à multitudine puerorum obscena clamabantur.

Cur libertinorum filii concessa prætextâ sit, exponit Macrobius lib. 1. Saturnal.

capite 6. videlicet, quòd, cùm bello secundo Punico ad lectisternium ex stipe colata faciendum, libertinæ quoque pecuniam subministrassent, & aucta obsecratio esset pueris ingenuis, itémque libertinis carmen pronunciantibus: concessum fuerit, vt libertinorum quoque filij, qui ex iusta duntaxat matrefamilias, nati fuissent, togam prætextam & sorum in collo pro bullæ decore gestarent.

De prætexta magistratuum & Sacerdotum multa extât testimonia apud Ciceronem, Plutarchum, Polybium, Macrobiũ & alios. Valerius Tribunus plebis apud Liuium libro 34. Purpura viri vtemur, prætextati in magistratibus, in Sacerdotiis: liberi nostri prætextis purpura togis vtemur magistratibus in Colonis, municipiisque, hic Romæ infimo genere magistris vicorum togæ prætextæ habendæ ius permittemus: nec id vt viui solùm habeant tantum in signe, sed etiam vt cum eo cremantur: fœminis duntaxat vsu purpuræ interdicens, &c. Quare etiam apud Valerium lib. 2. cap. 12. legimus, quòd Prætores aliquem capitis damnaturi, prætextam prius deposuerint, eam fortasse ob causam, quia tristem sententiam in veste lætitiã indicante, ferri non deceret. De Magistris collegiorum Asconius Pædianus in Oratorum in Pisonem: De Senatoribus ludorum diebus prætextam gerentibus, Cicero 2. Philippica: De mulieribus prætextatis Nonis Caprotinis Varro lib. 5. de lingua Latina testes sunt.

A prætexta, Prætextati dicti sunt, & qui in ætate essent prætextata, id est, puerili, & qui in magistratu. Quomodo Papirij à Prætexta cognomen consecuti sunt, eleganter docet Agellius, & ex eodem Macrobius.

CANDIDA TOGA dicebatur, qua induebantur ij, qui honores petere volebant: eaque signum erat petitionis. Macrobius libro 1. Saturnalior. cap. 16. Mos fuit petitoribus, vt sumpta candida toga nundinis in Comitium venirent, & in colle considerent, vnde coram possent ab vniuersis videri. Hinc candidati vocati. Erat autem candida, vt inquit Isidorus, cui intendendæ albedinis causa cretam addiderant. Est enim plus candidum, quàm album. Albus color natiuus lanæ est, candidus propriè splendens ille, & qui est ab arte. Ideò Polybius aliquot locis *λευκέρων* dicere maluit Petitorum togam, quàm *λευκίβρι*: & Latine commodè eam dicemus splendentem. Hinc Liuius libro 4. Placet tollendæ ambitionis causa, Tribunos legem promulgare, ne cui album in vestimentum addere petitionis causa liceret. Vide Iustum Lipsium lib. 1. Electorum cap. 13. & alibi.

TOGA PURA fuit communis toga hominum priuatorum. Eadem virilis est appellata & libera, & recta: nonnunquam simpliciter toga dicta, nullo epitheto addito. Ac pura quidem dicta, quòd albi coloris, nulla admixta purpura, esset. Albam fuisse, ostendit Pollux, *τιβεινον λευκόν*, & *δὲ δὲ λευκόν*, appellans: item Martialis, Papinius, & Agellius, quorum & item aliorum testimonia, vide apud Aldum Manutium, & Iustum Lipsium, qui accuratè de colore togæ scripserunt. Quòd nullam purpuram admixtam haberet, *ἀπὸρρυπος*, id est, expers purpuræ, à Plutarcho in Bruto dicitur. Virilis appellata, quia pueris virilem ætatem ingredientibus dabatur, in exitu, scilicet anni xv. sicuti data est M. Cicero filio: qui tamen mos Imperatorum ætate mansisse non viderur. Nam Caligula togam puram anno xix. M. Aurelius xv. accepit, auctoribus Suetonio & Capitolino. Qui eam sumebant, tirones appellabantur. Plinius lib. 8. cap. 48. Tanaquil prima texuit rectam tunicam, qua simul cum toga pura tirones induuntur, nouaque nuptæ. Liberam vocant, qui pueris toga pura initium quoddam libertatis erat, cùm antea custodirentur à Pædagogis. Rectæ nomen ex Festo cognoscimus, cuius hæc sunt verba: Rectæ appellantur vestimenta virilia, quæ patres liberis suis conficienda curant omnis causa, ita appellata, quòd à stantibus, & in altitudinem texuntur. Et alio loco: Regillis, tunicis albis, & reticulis luteis, vtriusque rectis, textis sursum versum à stantibus, pridie nuptiarum diem virgines induræ cubitum ibant, omnis causa: vt etiam in togis virilibus dandis obseruari sole. Locus, in quo sumebatur, Capitolini Iouis, vt opinor, templum fuit: aut certè, post eam domi sumptam, statim in Capitolinum ad Iouis ædem ibatur, quod Valerius maximus lib. 5. cap. 4. declarat his verbis: Hanc pietatem æmulatus M. Cotta, eo ipso die, quo togam sumpsit virilem, protinus vt è Capitolio descendit, Cn. Car-

bonem,

A bonem, à quo pater eius damnatus fuerat, postulauit. Plura vide apud Aldum Marturium, a quo hæc sumpsit.

TOGA PULLA atrii coloris fuit, quàm induebant luctus causa. Et ab illo vestis colore atrati dicebantur. De hac toga Cicero loquitur in Vatiniū: *Qua mente fecisti, vt in epulo Q. Arrij cum toga pulla procumberes.* Item. *Quis in funere familiaris cœnauit atratus, cum ipse epuli dominus Q. Arrius albarus esset,* &c. Atque hoc stante Republica ita obseruatum, vt pulla veste non nisi in luctu vterentur. Sub Imperatoribus autem, cum iam exoleuisset vsus togæ: exoleuit etiam simul vsus coloris albi, & tum pullæ fuerunt plebeix vestes omnes. Hinc pulla paupertas Calpurnio dicta:

Vidissem propius mea numina, sed mihi sordes,

Obstiterant.—

O vtinam nobis non rustica vestis inisset.

Pullæque paupertas, & adunco fibula morsu

Hinc Pullati Suetonio in Augusto, cap. 44. Sanxit ne quis pullatorum media cauea federet. Hinc discrimen natum inter ciues, ignotum sæculo priori: vt alij Candidati dicerentur, Pullati alij. Candidati non ij, qui peterent (vt olim) sed honestioris ordinis ciues: Pullati, infima plebs, siue vulgus, à colore scilicet vestium, quibus vtrique utebantur. Et in hac significatione ista vocabula à Plinio in epistolis, Quintiliano & alijs vsurpantur. Pullati isti à Seneca li. 2. de beata vita etiam colorati appellantur, quemadmodum locum illum restituit, & explicauit Iustus Lipsius: sicut Candidati Pexati, ab eo dicuntur, quòd pexis, hoc est cædidis & recentibus togis vterentur. Ita enim istud vocabulum accipiendum intelligitur ex Persio, qui scribit:

Pexisque, togæque recentis. Pexis autem togis opponuntur trita, quæ à Festo decoctæ, siue, vt Lipsio placet, decutes appellantur, quòd sint sine flocco, & quasi sine cute.

SORDIDA TOGA à pulla differebat & colore & vsu. Non enim erat atrii coloris, vt Sigonius & alij perperam tradiderunt, sed alibi: veruntamen erat sordidior & obsoleta, ac longo vsu detrita. Deinde nullus eius vsus fuit in luctu: sed erat ferè vulgi vestis, quod ob id etiam sordidum interdum dicitur, quia sordida veste vteretur.

D Qui verò erant ditiores & elegantiores, ij semper niuea toga vestiti erant, quæ si interdum sordes aliquas traxisset, erant Romæ fullones, qui eas maculas ac sordes è toga eluebant, & addito sulphure ac creta iterum eam candefaciebant. Testis huius rei Plinius lib. 35. cap. 15. & 17. Hinc tam creber vsus fullonum apud veteres. Vulgus verò, vt iam dixi, toga sordida utebatur. Per dies autem, vel priuatim, vel publicè lætos togas recentes sumebant, & vsu nondum sordidas, aut obsoletas, quæ à Prudentio contra Symmachum,

Candidior toga, & niueus pietatis amictus:

E Ab Ouidio vestis intacta, à Persio recens toga nominatur: vnde est, quòd per ludos apud Martialem & alios, Candidati leguntur: inde, quod apud Plautum Aulularia scribitur:

Qui vestitu, & cretase occultant, & sedent quasi sint frugi.

In homines scilicet tenuiores, quibus cum copia mutandæ togæ non esset: tamen vt nitidi, & melioris fortunæ apparerent, sub dies ludorum togulam suam incretaebant. Viri autem illustres ac nobiles, cum semper niuea toga vterentur, si rei essent facti, per dies iudicij sumebant togam sordidam, posita niuea, vt miserabiliores essent in veste plebeia. Itaque rei in fordibus esse dicuntur, aut sordidari. Neque verò ij solum, qui rei facti erant, verum etiam cognati eorum, & affines sordidam togam sumebant: quod cum facerent, vestem mutare dicebantur. Lilius lib. 6. Tribuni plebis diem Manlio dicunt. Conuersa plebs est, vtrique postquam sordidarum rerum viderunt, nec cum eo non modò Patrum quemquam, sed ne cognatos quidem, aut affines, quod ad eam diem nunquam vsu venisset. vt in tanto discrimine non & proximi vestem mutarent. Hæc Lilius. Verum de hoc more libro 9. qui de iudiciis est, plura dicemus.

DE TRABEA, quæ etiam inter Togatum genera videtur referenda, dicemus A paulo post, capite singulari.

TOGA PICTA, vestis Etrusca fuit, purpurei coloris, auro distincta, à triumphanti- bus geri solita, quàm, vt ait Florus, subactis duodecim Thuscis populis, Tarquinius Priscus Romam transtulit: id quod etiã Dionysius confirmat, Macrobius. Plinius, id non Prisco, sed Tullo Hostilio tribuunt. Hęc purpurea fuit, vt Dionysius ostendit. Picta vocabatur, quòd in ea varię figurę ita fingeretur, vt ea species ad picturę simili- tudinem

A dinem accederet. Duos historiae memorant, quorum virtuti tributum, sit ut picta toga, quamquam priuati vterentur, Paulum Æmilium, qui de vituro Macedoniarum Rege Perseo triumphauit, de quo Aurelius Victor, libro de viris illustribus: & Pompeium, de quo Velleius lib. 2. & Dio. libro 37. scribunt.

TOGAM PALMATAM, inquit Manutius, à palmis pictis sic appellantur: cuius tamen non multa apud scriptores veteres mentio extat: plures meminerunt tunicam palmata.

TOGA PURPUREA differbat à picta & à prætexta: A picta, quia pura erat: à prætexta, quia hæc erat alba cum limbo purpureo circumducto: purpurea verò limbum non habebat. Et Lilius. lib. 3. i. separatim eas nominat. Dona inquit, ampla data, quæ ferrent Regi vasa aurea, argentea que togæque purpurea, & palmata tunica, cum eburneo scipione, & toga prætexta. Togarum etiam alia genera, undulata, sericula, Phrygianam, Scutulatam nominant. Plinius, Martialis, Iuuenalis, de ductis nominibus, à vario genere picture. Sed de Toga, & multiplicitate eius differentiæ hæcenus, quæ maximam partem ex Caroli Sigonij l. 3. de iudiciis: Aldi Manutij lib. 2. de Quæstis per epistolam, & Iusti Lipsij Electis exscripsimus, vnde tu beneuole lector prolixior & pleniorum harum rerum explicationem petes. Leges etiam Volfgangi Lazij libri 8. Commentariorum Reipublicæ Romanæ, caput 3. in quo de toga dissertit: & Lazari Bayssij I. C. Clarissimi de re vestiaria librum, cap. 9. & 10. vbi etiam habet Senatoris Romani togati, icona ex antiquis marmoribus desumptam, quam & nos his commentariis inferere volumus.

C De Tunica CAP. XXXIII.

TOGA, verò suppositæ tunicæ plures fuerunt, sed quæ togam proximè attigit, ea proprio nomine Tunica dicta est. Hæc angustior & breuior, quam toga fuit, ac primùm sine manicis, deinde manicata, ac cinctura constricta est. De modo Tunicæ Quintilianus libro 11. Cui laci clauus non erit, ita cingatur, ut tunicæ prioribus oris infra genua paululum posterioribus ad medios poplites vsque perueniant. Nam infra mulierum est, supra Centurionum. Hinc talares tunicæ, id est, vsque ad calos demissæ, semper probro obiectæ sunt. De manicis Agellius libro 7. cap. 12. Tunicis viri virum prolixis ultra brachia, & vsque in primores manus ac propè in digitos, Romæ, atq; in omni Latio indecorum fuit. Eas tunicæ Græco vocabulo nostri *χιερόδρους* appellauerunt, feminisque solis vestem longè latèq; diffusam decere existimauerunt. ad vlnas cruatæque aduersus oculos protegenda. Viri autem Romani primò quidem sine tunicis toga sola amicti fuerunt: postea substrictas & breues tunicas circa humerum desinentes habebant, quod genus Græci dicunt *εξωιδος*. Hac antiquitate indutus P. Africanus Pauli filius P. Sulpitio Gallo homini delicato inter pleraque alia, quæ obiectabar, ideoque probro dedit, quod tunicis vteretur manus totas operientibus. Qui cum chirodota tunica inferior accubuere, Item Cicero in Carilianam: Quos pexo capillo nitidos, aut imberbes aut barbatos videris manicatis, & talaribus tunicis, velis amictos, non togis, &c. Color tunicæ liberorum hominum albus fuit, quod constat ex Vopisco Aureliano, cuius hæc sunt verba: Sciendum tamen congiaria illum ter dedisse, donasse etiam populo Romano tunicas albas manicatas ex diuersis Prouinciis, Iuuenalis quoque tunicas albas appellat hoc versu:

Sufficiunt tunica summis Edilibus alba.

Et Cicero Verri obicit, quòd in officina federe solidus sit cum pallio, & tunica pulla. Vide Iustum Lipsium libro Electorum cap. 13. Aldus Manutius purpureum tunicarum colorem defendit li. 2. de Quæstis per epistolam, epistola 2. Scribit porro Plutarchus, Catonem maiorem per hyemem tunica ex omide sumpta, per aestatem nudum opus in agro perfecisse, &c. Iuuenes tunicatos in campo se exercuisse scriptum est apud Ciceronem in Cluentiana. Plebeculam verò Romanam tunicam incessisse significauit Horatius, cum popellum eam tunicarum vocauit. Cum ergo ciues omnes Romani tunica vterentur, factum est, ut tunica ordines distinxerint. Nam Senatores & equites tunicatam clauatam induerunt, plebs rectam & sine cla-

uis. Clauata tunica fuit, quæ clauos purpureos intextos, vel potius infutos, quod Aldus Manucius probat, habuit, aut latos, aut angustos. Fuerunt autem clauī, quasi flores panno intexti, vnde Martialis dixit:

—*lato mapalia clauo.*

Festus: Clauata vestimenta scribit fuisse clauis intexta. Varro in octauo de lingua Latina addit: Si quis tunicam in vsu ita consuit, vt altera plagula sit angustis clauis, altera latis, vtraque pars in suo genere caret analogia. Plin. lib. 9. Toga prætexta & larioe clauo: è Regibus primum vsu Etruscis, deuietis Tullium Hostilium satis constat. Silius:

Sacrificum vestem distinguere clauo:

Varro Modio, teste Nonio:

Istorum vtreæ togæ ostentant tunica clauos.

Cæterum tunica latos clauos purpureos intextos habens, quæ & latus clauus, & tunica læti clauī dicta est, propria fuit Senatorum, atque amplissimi ordinis insigne. Indicat hoc Suetonius loquens de Augusto: Sumentī virilem togam tunica læti clauī refuta ex vtraque parte ad pedes decidit. Fuerunt, qui interpretarētur, non aliud significare, quàm quod is ordo, cuius insigne id esset, quandoque ei subicerentur. Idem: Liberis Senatorum, quo celerius Reipublicæ assuerent, protinus à virili toga latum clauum induere, & curiæ interesse permisit. Et de Tiberio: Senatori latum clauum ademit. Et de Caio: Latum clauum, quanquam initio affirmasset, non lecturum Senatorem, nisi ciuis Romani abnepotem, etiam libertini filio tradidit, &c. Vt autem latus clauus fuit Senatorum, sic angustus clauus equitum Romanorum. Ostendit Velleius Patreulius de Mæcenate scribens, qui equestri dignitate contentus erat: Mæcenas non minus Agrippa Cæsari carus, sed minus honoratus. quippe vixit angusto clauo penè contentus. Lampridius item in Alexandro: Tum satis esse constituit, vt equites Romani à Senatoribus clauī qualitate discernentur. Hæc de Tunica Carolus Sigonius lib. 3. de iudiciis. Et ab hac clauorū differentia, discrimen etiam inter Tribunos militum fuit, vt alij dicerentur angusticlauij, qui scilicet vtebantur angusto clauo: alij laticlauij, qui latum clauum vsurpabant, quorum hi maioris, illi minoris dignitatis erant. Qua de re Suetonius in Augusto, Nerone Othone, Domitiano, & in eundem Læuinus, Torrentius. Adrianus Turnebus Aduersariorum lib. 3. cap. 2. & lib. 12. cap. 6. Item lib. 27. cap. 11. Aldus Manucius lib. 2. de Quæstis per epistolam, epistola 2. scribit, latos clauos omnium fuisse, qui vel parte Senatore, vel equite nati essent: non quidem à primis annis per omnem ætatem, sed ab anno xv i. r. quo etiam virilis toga sumebantur, ad annum ætatis Senatoriæ: quo anno curiam ingredientibus remanserit eiusdem tunicæ eius, addito præterea omni reliquo iure, quo Senatorius ordo præcipuè fruebatur: sin autem Senatoriam dignitatem non assequerentur, vel quia nollent, occiosam aut tranquillam vitam honoribus anteponentes: vel quia non possent, gratia destituti: lato clauo deposito angustum sumperit: ad quam sententiam probandam Ouidij & Suetonij testimonia adducit, quæ apud ipsum leges.

Palmarum tunicam idem Manucius fuisse arbitratur, quam triumphantes toga picta superimposita, tanquam insigne victoriæ gestârunt.

Sicut autem tunica exterior illa vestis dicebatur, quæ togæ supponebatur. ita Subucula interior tunica, quæ proximè cutem attingebat. Cantum de tunica, de qua præter eos, quos citauī, scriptores, etiam Laxarus Baysius libro de re vestitaria. cap. 12. & Vvolfgangus Lazius lib. 8. Commentario. rum Reipublicæ Romanæ; cap. 4.

De

A De Trabea. CAP. XXXIII.

D H V C de Trabea nobis agendum est, antequam ad muliebria vestimenta accedamus, vbi tamen nos paucis expediemus. Sueton. in lib. de vestimentis, auctore Seruio in lib. 7. Virgilij tria Trabearum genera fuisse ostendit: vnum è sola purpura, Diis consecratum, alterum è purpura non sine albo, quo Reges vsi fuerint, tertium Augurale è purpura

& cocco. De primo genere non est opus, vt multa verba faciam. Secundi generis trabeæ fuerunt præ reliquis in maximo apud Romanos vsu. Non enim Reges tantum, verum etiam pulsus Regib. Consules: item equites, cum trabeati idibus Quin-

B tilibus transfueheretur, eas vsurparunt. Et Consulû quidè Trabea, videtur Aldo Manutio, post Reges, fuisse militaris habitus, quo Consules in bello vsi fuerunt: quod sibi in mentem venisse ait, illum Liuij locum lib. 32. consideranti: Consul, cum Corcyra hybernasset, vere primo in continente trabeatus ad hostem ducere pergit, &c. Eamq; ob causam etiam equestres turmas bellicam speciem representantes, Idibus Quinctilibus trabea vestitos transfuectos esse dicit. Meminit huius trabeæ Consularis Aufonius in gratiarum actione, pro Consulatu, his verbis: In procinctu, & tum maximè dimicaturus, Palmatæ vestis meæ ornameta disponi feliciter, & bono omnine: namque iste habitus, vt in pace Consul is est, sic in victoria triumphantis. Parum est, si qualis ad me trabea mittatur, interrogas: re coram promi iubes Hæc Aufonius.

C Quibus ex verbis primum illud costat, triumphalem Romanis trabeam fuisse, quod alibi non facile inuenias. Triumphabant enim in toga picta: deinde Consularem: quod Reipublicæ temporibus inusitatum fuit: Prætexa enim tunc & Consules, & reliqui Magistratus vtebantur: postreanò, trabeam & palmatam vestem, & togam pictam eandem facit, qua de re vide Ald. Manurium lib. 2. de Quæstis per epistolam, epist. 3. & Eliam Vinetum, Commentariis in Aufonium. Quin etiam trabeam auro pictam facit Aufonius, quod nec Suetonius vbi de tribus trabearum generibus agit, nec quisquam alius veterum scriptorum veteris & liberæ Reipubl. meminit. Vnde apparet Gratiano imperante, & trabeatos Cōsules fuisse, qui prætextati antea fuerat, & trabeam fuisse pictam, contra veterem cōsuetudinem. De tertio trabearum genere Dionysius loquitur lib. 3. vbi de Saliorum vestitu, vel trabeis scribens, eas *ἀποφύρα* vocat: id est, purpura, prætextas, puniceo colore alternis intertextro. De Trabea præter Aldum Manurium, Eliam Vinetum, Lazarum Baysium, & alios, Volfgangus Lazius lib. 8. Commentariorum Reipublicæ Romanæ, cap. 5.

De fœminarum vestibus. CAP. XXXV.

X P L I C A T I S iis vestimentis, quibus viri & pueri propriè vsi apud Romanos fuerunt, sequitur, vt de mulieribus etiam pauca subiiciamus. Muliebria cum Vlpiano appello, quæ matrisfamiliæ causa parata sunt, quibus vir non facillè vti potest sine vituperatione, veluti Stola, Pallia,

E Tunica, Capitia, Zona, Mitræ, quæ magis capitis tegendi, quàm ornandi causa comparata sunt, Plagulæ, Penulæ.

S T O L A M, inquit Nonius Marcellus tractatu de genere vestimentorum, veteres nò honestam vestem solùm, sed etiam omnem, quæ corpus tegeter, appellant: quibus verbis docet. Stolam non mulierum vestem propriam, sed iis, cum viris communem esse: cui rei probandæ testimonia Ennij & Varronis adducit. Vlpianus tamen Stolam pro muliebrî tantùm veste vsurpat, quæ demissa erat ad imos vsque pedes, & cuius extremam partem instita assuta, quæ erat, fasciola quædam siue limbus, ambibat. Dicta autem videtur Stola *ἄνωθεν ἰσχυρῶς*, quod induo significat. Hac marronæ Romanæ vtebantur, non aliter atque viri tunica. Sic enim eas virorum & mulierum

F vestes confert Terentius Varro lib. 7. de Ling. Lat. cùm scribit: In vestitu quum dissimillima sit virilis toga tunicæ, mulieris stola pallio, tamen inæqualitatem hanc sequimur nihilominus, &a. Quibus verbis togam & tunicam viro tribuit, pallium & stolam mulieri. Stolatæ mulieris icona talcm ex vetustis monumentis suo libro de re vestitaria inseruit Laz. Baysius, quam & nos huc adiciemus.

ICON MULIERIS ROMANÆ STOLATÆ.

PALLIUM virorum & puerorum erat; erat & mulierum: hoc tamen ab illo altero, quod viri & pueri usurpabant, erat diuersum. Dicebatur pallium, quia palam gestabatur, & tunica, siue stolæ circumdabatur, aut tunica operimentum erat, id quod ex Varronis verbis, quæ modò recitauimus liquet. Hæc etiam Palla dicta fuit, vt Varro lib. 4. de Ling. Lat. docet, quod foris ac palam esset. Nonius: Palla est honestæ mulieris.

A mulieris vestimentum, hoc est, tunica; pallium. Vide de his vestimentorum generibus differentem Aldum Manutium Pauli filium libro 2. de Quæstis per epistolam, epistola 2. sub signem.

TUNICAE non tantum virorum, sed & foeminarum erant; quod ex Varrone cognoscimus, qui eas foeminis tribuit. Idem lib. 9. de Ling. Lat. Muliebrem tunicam eam dicimus, quæ de eo genere est, quo induta mulieres uterentur, est institutum. Ita autem dicebatur exterior foeminarum tunica: indusium interior, quæque carni hærebat. Sic enim Varro lib. 4. de Ling. Lat. cum de capitis locutus esset, subiungit: Asterius generis item duo: unum, quod foris, ac palam, à quo palla; alterum, quod intrus, à quo indusium. Nonius: Indusium est vestimentum, quod corpori intra plurimas vestes adhæret, tanquam intrusum. Apud eundem Varro lib. 1. de vita pop. Rom. postquam binas tunicas habere cœperunt, instituerunt vocare subuculam & indusium. Ex quo apparet subuculam interiorem virorum tunicam, indusium mulierum fuisse. Posterioribus tamen temporibus subucula quoque foeminarum fuit, quæ etiam Supparus dicta. Ita enim Festus: Supparus vestimentum puellatum lineum femorale vsque ad talos pendens, dictum quod subius appareat. Et ita quatuor muliebres vestes fuerunt, indusium, intra tunicas omnes, supparum, stola & palla. Vide Aldum Manutium loco paulò ante citato.

CAPITIA capicum tegmina, inquit Nonius, ubi adducit locum Varronis lib. 4. de Vita popul. Rom. Neque id ab orbita matrum familiæ instituti, quod ex pectore, ac lacertis erant aperti, nec capitia habebant. Ex quo tamen loco capitia non capitis, sed pectoris tegumentum fuisse intelligitur, quod etiam idem Varro lib. 4. de Ling. Lat. significat, cum sic scribit: Capitiū ab eo, quod capit pectus, id est, ut antiqui dicebant, indutu comprehendit. Atque sic capitiū intelligendum, Adriano Turnebo, & doctissimo Scaligero placet. Erant & ad vinciendum pectus strophia & fasciæ de quibus Terentius, de puellis loquens, quas matres student esse:

Demissis humeris, vincto pectore, ut graciles fient,

Si qua est habitior paulò, pugilem esse aiunt, deducunt cibum, &c.

D Nam fasciis illis humerorum castigabant superfluum, & quasi luxuriatam habitum, eosque ὀμαλῆς & æquos reddebant, cum contra in pugilibus sint torosi: strophio tumorem papillarum cohibebant, Nonius: Strophium est fasciæ brevis, quæ virginalem tumorem cohibet papillarum. Turpilii Philopatro: Mè miseram, quid agam, inter vias epistola excidit mihi, infelix inter tunicam, ac strophium collocatam. Vide Ioseph. Scaligerum Coniectaneis in Varronem de lingua Latina.

ZONAE, quæ à Iuriconsulto etiam inter muliebria vestimenta numerantur, erant, quibus sese mulieres cingebant, sic dictæ à Græco verbo ζώνω, quod est cingo. Hæc alio numine appellantur cingula, de quibus Varro lib. 4. de Ling. Lat. Cinctus & cingulum à cingendo, alterum vitis, alterum mulieribus attributum. Festus: Cingulo noua nupta præcingebatur, quod vit in lecto soluebat.

E MITRÆ, capitis ornamenta erant, mulieribus propria, quemadmodum Seruius in 9. lib. Æneidos in illum versum Virgilij:

Et tunica manicæ, & habent redimicula mitræ.

scribit: Pileæ, inquit, sunt virorum, mitræ foeminarum, quas Calanticas appellant.

CALANTICA, inquit Nonius, est tegmen muliebres, quod capiti innectitur. Marcus Tullius in Clodium: Tu ne, cum vincerentur pedes fasciæ, cum calanticam capiti accommodares? Cælius Rhodiginus lib. 6. Anriq. lect. cap. 10. ex Euripide & Herodoro docet, mitram esse genus fasciæ, siue tæniæ, quo caput obligetur, & subiicit esse quosdam, qui se finiant, ex fascibus horatissque concinnatas corollas dici mitras: càmque appellationem inclinari à μίτρος, quod filum est: atque etiam eo nomine dici zonam, de qua paulò ante.

PLAGULA diminutiuum à plaga, de qua ita Nonius: Plagæ grande lineum tegmen, quod nunc torale, vel lectuariam sindonem dicimus, quantum diminutiuum est plagulæ.

DE PENULA paulò ante diximus, quæ virorum & mulierum communis fuit:

hic tamen I.C. inter muliebria simpliciter ponit. Aelius Lampridius in vita Alexan- A
dri Seueri: Penulis (inquit) vt frigoris causa senes intra urbem vteretur, permittit, cum
id vestimenti genus semper itinerarium, aut pluuiæ fuisset. Matronas tamen intra
urbem, penulis vti voluit, in itinere permittit. Hactenus de his muliebrum vestium
nominibus diximus, quorum Vlpianus meminit: quibus etiam ea adiciemus, quæ
apud Nonium Marcellum, & alios extant, quamquam nonnullorum iam antè men-
tionem fecerimus.

RETICULUM tegmen capitis muliebre. Varro, Sesequilyffe. Suspendit Laribus ma-
rinas molles pilas reticula, ac strophia. Cic. in 7. Verrina: Ipse autem coronam ha-
bebat vniam in capite, alteram in collo; reticulūq; ad naves sibi opponere; tenuis-
simo lino minutis maculis, plenum rosæ, &c. Ex quo loco intelligis, reticulum dici B
fasciam laneam, vel lineam ad formam retis factam, quam faciei admouerent, ne
agnoscerentur: vel vt naribus suaves odores, admoueretur. Sed cum ad ornatum mu-
lierem spectat, tum est id, quod capillos continet. Hinc Varro lib. 4. de ling. Latina
scribit à reti dictum esse, quod capillum contineret, & Reticulum à raritudine.

VITÆ dicebantur capitis ornamenta muliebria, quibus mulieres capillos col-
ligabant, vt satis ostendit illud Ouidij in 1. Metam.

Vita coercerat positos sine lege capillos. & lib. 2.

Vita coercerat neglectos alba capillos.

Erantque olim proprie honestarum matronarum, virginum, & Vestalium, quæ etiam C
dicebantur tænia.

RICÆ & RICVLÆ, vt Festus scribit, vocantur parua ricinia, & palliola ad vsum
capitis facta. Grauius autem esse ait muliebre cingulum capitis, quod pro vita Fla-
minica utebatur. Agellius lib. 10. cap. 15. vbi de Flaminica loquitur: Et quod in rica
fureulum de arbore felici haber. Sic enim hunc locum Iosephus Scaliger restituit.

FLAMMEVS, inquit Nonius, vestis vel tegmen, quo capita matronæ tegunt. Hoc
autem amicebantur nubentes omnis boni causa, propterea quod eo assidue ute-
batur Flaminica, id est, Flaminis vxor, cui non licebat facere diuortium. In C. fœmi-
næ, 30. q. 5. scribitur fœminas, cum maritantur ideo flammeo velari, vt se nouerint
semper maritis suis subditas esse. Hinc Flammearij dicti opifices huiusmodi ves-
tium apud Plaurum in Aulularia: D

Flammeary, violary, Carmary.

ENCOMBOMATA & PARNACIDES, inquit idem Nonius, genera erant vestium
puellarum. Varro Caro de Liberis educandis: Vt puellæ habeant potius in vestitu
chlamydas, encombomata ac parnacidas, quam togas. Pollux *ἐγκομβομάτα* vocat al-
bam tunicalam. Plura de muliebribus vestimentis non addam, quæ si quis desidera-
uerit, petet ea ex Andrea Tiraquelli I.C. clarissimi Præceptis sine legibus connubia-
libus, præcepto, aut lege; vbi summa diligentia plurima ornamentorū muliebrum,
instrumentorum repositiorum, aliarumque rerum ad eam rem pertinentium col-
legit, & ordine alphabetico disposuit. De ornamentis etiam muliebribus lectu non E
indigna habet Iacobus Ræuardus lib. 1. Variorum, cap. 4.

De Calceis. CAP. XXXVI.

RESTAT in hoc de vestibus veterum tractatu, vt de calceis etiam quædam
afferamus: quod cum fecerimus, ad alia progrediemur. Calciamentorum
genera fuerunt, calceus & solea. Calceus totum pedem texit, solea plantam
tantum. pars enim superior habenis deuincta fuit. Sed & calceorum & so-
learum multa genera. Caterum calceus adstrinxit magis pedem, quam solea: vnde
illud Pauli Æmilij, de quo Plutarchus: Nōne hic calceus pulcher est? at nescis F
qua ex parte pedem meum torqueat. Cicero de Rhetoricis: Si multus erat in cal-
ceis puluis, ex itinere eum venire oportebat. Hunc proprium togæ tormentum
Tertullianus in libro de Pallio vocat. Idem auctor est, calceos quosdam mulleco-
los, quosdam puros fuisse: Impuro, inquit, cruti purum aut mullecolum inducit cal-
ceum;

- A** ceum: vbi per mulleolos lunulatos, per puros eas: qui ex puro corio, siue lunulis facti erant, quique perones appellantur, intellexisse videtur. Lunulati calcei Senatorum, & nobilitate præstantium virorum erant, quos Iſidorus Romulum reperisse ait, affuta luna. Luna verò, non sideris in eis formam, sed notam Centenarij numeri significasse, eos dicit, quòd initio Patricij centum fuerint, Plutarchus quæst. Rom. q. 79. quærens, cur, qui nobilitate generis alijs præstare videantur, lunulas in calceis gestarint? multas eius moris rationes affert. An, inquit, signum, hoc est habitationis supra Lunam, quæ fertur, & quod post mortem rursus animæ Lunam sub pedibus habebunt? An hoc prisca habuerunt eximium, qui erant Arcades cum Eoandro, & ante Lunam nati dicebantur? Aut, vt multa alià, hoc quoque institutum erat, vt
- B** rebus secundis elati, ac superbientes, mutationis fortunæ in alteram partem admonerentur? Exemplo videlicet Lunæ, quæ primum recens extitit & caligine: fulgore dehinc subinde faciem splendido augetur illustrans: & cum pulcherrima renitet orbis pleno, rursus exiit lumen suum, & ad nihilum redit. Aut obedientia sic adulescere dicebant, Lunæ exemplo, præstantiori parere nõ recusantes? & quemadmodum illa secundas obit partes, Phœbi semper radius intenta nitoris, vt canit Parmenides: ita ipsi quoque contenti esse secundo loco, magistratibusque obtemperare, ab iisque potentia, & honorum fructu aliquo impertiri. Hactenus Plutarchus. Zonaras: Patricij, inquit, gestabant in vrbis calceos vrbanos forma literæ rho, vt à centum Senatoribus trahere originem viderentur, aut quod prima esset litera Romanorum. Idcirco etiam Patricij calcei dicuntur in illa veteri inscriptione: *ÆDEM HONORI ET VIRTVTI FECIT, VESTE TRIUMPHALI, CALCEIS PATRICIIS.* De mulleis, & mulleolis Festus: Mulleos, inquit, genus calceorum aiunt esse, quibus Reges Albanorum primi, deinde Patricij vsi sunt. M. Caro Originum lib. 7. Qui magistratum Curulem cepisset, calceos mulleos allucinatos aut lunatos (quemadmodum Antonino Augustino, & Iacob. Ræuardo placet) cæteri perones. Item Titimius in Setina: Iam cum mulleis te ostendisti, quos tibi tibi. Addit etiam talia fuisse omnia calceamentorum genera, qualia Turcarum hodie, medio crure tenus. Catonis autem fragmentum, ne hoc omittam, idem Scaliger sic legit: *Qui Magistratum Curulem cepisset,*
- D** calceos mulleos, alij vncinatos, cæteri perones: & ita explicat, quòd magistratu functi mulleos, milites vncinatos, cæteri Romani perones sumperint: qua rationis tria calceorum genera facit, mulleos de quibus iam diximus. Hos veteres, Festo auctore à mullando, id est, suendo, mulleos appellatos putarunt. Adr. Turnebus aduers. libro 10. capite 2. à rubro, mulli colore mulleos dictos arbitratur, quod scilicet fuerint purpurei. Perones, siue puri calcei ex puro corio, siue lunulis facti erant, quibus per nives, imbres, & glaciem veteres etiam vsos esse Iuuenalis his versibus auctor est Satyra 14.

Nil veritum fecisse volet, quem non prædet alto,

Per glaciem perone regi.

- E** Sed de his plura Iac. Ræuardus lib. 1. Varior. cap. 8. Calceos albi coloris fuisse, nonnullos etiã videlicet Imperatorũ, & aliorum delicatiorum hominum coccineos. Iustus Lipsius Eleætorum libro, cap. 13. probat id quod de virorum calceis intelligendum est. Feminas enim luteis, aut albis calceis, vsas fuisse, idem Lipsius eodem capite ostendit: in quam sententiam adducit hunc Flauij Vopisei in Aureliano locum: calceos mulleos, & cæreos, & albos, & hereditatis vitis omnibus rulit, muliebus reliquit. De calceis luteis videndus præter Lipsium Adr. Turnebus Aduers. lib. 28. cap. 2. Quin etiam eos lapillis quibusdam, gemmisque preiosis exornatos nonnuquam fuisse, Iac. Ræuardus loco supra indicato ostendit. De soleis sic Agellius libro
- F** 13. cap. 20. Omnia id genus, quibus planarũ calces tantum infimè teguntur, cætera propè nuda, & teretibus habentis iuncta sunt, soleas dixerunt, non autem quæ amvoce Græca crepidulas. Gallicas autem opinor esse verbum nouum, non diu ante ætatem M. Ciceronis vsurpari cœptum. Itaque ab eo ipso positum in 2. Antonianarũ: Cũ Gallicis, inquit, & lacerna accurristi, idem Cic. in Verrem. Stetit soleatus Prætor populi

Romanicum pallio purpureo, tunicâque talari, muliercula nixus in litore, &c. Sed de vestimentis Romanorum hæc tenus. Sequuntur nuptiarum ritus, quos capite sequenti explicabimus.

De Nuptijs, & earum ritibus. CAP. XXXVII.

QUAE hic in medium afferemus, debemus clarissimis viris Andrea Tiraello I. C. Carolo Sigonio, & Barnabæ Brissonio I. C. qui tanta industria laude ritus eos inquisierunt, & explicarunt, vt nihil istorum monumentis addi posse videatur. Quod eò commemoro ne cornicum oculos configere velle videar, cum de iis materis, de quibus tantorum virorum monumenta extant, hic disserere instituerim. Quæcunque enim apud illos ipsos auctores obseruatione & notatu digna legi, quæque huic meo instituto conuenire putavi, hæc transtuli, tantum eam ob causam, vt & illi, qui librorum talium copia destituuntur, habeant quæ de nuptijs veterum sciri possunt: reliqui verò, quibus libri isti suppetunt, moneo, atque hortor, vt his relictis illos libros diligenter euoluant, cuius quidem lectio nis eos minime pœnitebit. Vt autem via & ordine hæc procedat tractatio, primùm de sponsalibus dicemus: deinde de personis, inter quas more maiorum nuptiæ fieri potuerint: tum de tempore, quo nuptiæ apud antiquos celebrari consueuerunt: postremùm de iis nuptiarum ritibus, quibus capite sequenti pauca quædam de Diuortio, Repudio, & nuncijs remissione adiciemus. Ac de sponsalibus primùm: Sponsalia à sponsonibus vel spondendo nomen habent, sicut etiam sponsi, sponsæque appellatio inde ducta est, quòd veteres stipulari & spondere vxores solerent, Vlpiano ac Florentino testibus. Quamuis aliter sentiat Verrius Flaccus, qui, vt est apud Pompeium Festum, sponsonum & sponsarum nomen inde tractum existimabat, quòd *arrodas*: interpositis rebus diuinis facerent. Sed nobis potior sit auctoritas Vlpiani & Florentini, præsertim cum ipsorum sententiam etiam confirmet veteres sponsaliorum ritus. Fuit enim in more prisca temporibus, vt qui vxorem ducturus, ab eo, vnde ducenda erat, eam in matrimonium datum iri, stipularerur: idque qui nuptum daturus erat, sponderet: qui contractus stipulationum, sponsonumque, dicebatur sponsalia. Hoc Seruius Sulpitium in libro de Dotibus, Neratium Priscum in libro de Nuptijs tradidisse, Agellius scriptum libro 4. capite 4. Reliquit. Huius moris vestigia apud Plautum non pauca extant, quorum vno atque altero hic contenti erimus. Sic enim in Aulularia Megadorum ab Euclione filiam stipulantem facit:

M. Quid nunc etiam mihi despondes filiam? E. Illis legibus.

Cum illa dote, quam tibi dixi. M. Sponden ergo? E. Spondeo, &c.

In Trinummo quoque Lysteles à Charmide ira stipulatur:

Sponden ergo tuam gnatham vxorem mihi? CH. Spondeo, & mille auri Philippum dotis. Et paulò post:

Ist hac lege filiam tuam sponden mihi vxorem dari?

CH. Spondeo. CA. Et ego spondeo idem hoc, &c.

Respexit ad hunc morem Arnobius lib. 4. aduersus Gentes, fabulosa Gètilium Deorum coniugia ridens. Eiusdemque meminisse Seruius in 10. lib. Æneid. Nec verò à filia duntaxat patre nuptum datum iri: sed à patre viri ductum iri sponsio interponebatur, si modò Donato credimus, qui Terentij verba ex prima Andriæ Scena ad eam rem exponit, quæ ita habent:

Hac fama impulsus Chremes

Vltro ad me venit, vnicam gnatham suam

Cum dote summa filio vxorem vt daret.

Placuit despondi: hic nuptijs ductus est dies.

Cæterùm ad constituenda sponsalia nudus consensus sufficiebat: nec quicquam in-

A tereat, vtrum testatio interponeretur, an aliquis sine scriptura sponderet. Denique & absenti absens per epistolam, vel internuncium rectè despondebatur. l. sufficit. l. in sponsalibus. ff. de sponsalibus. In tabulas tamen vt plurimum sponsalitiæ conuentio- nes referebantur: ex quo illud Iuuenalis Satyra 16.

Si tibi legitimus pactam, sumctamque tabellis

Non es amaturus.

Et Tertullianus in libro de virginibus velandis: Hæ sunt tabellæ priores naturalium sponsaliorum, & nuptiarum, &c. Quæ tabellæ signatoriis eorum, qui interfuerant, annulis obsignabantur: vnde Iuuenalis de nuptiis contrahendis agens:

Veniet, ait, cum signatoribus Auspex.

B Apuleius Apolog. 2. Habes Emiliane causam totam, cur tabellæ nuptiales inter me & Pudentillam non in oppido sint, sed in villa vrbana consignatæ, &c. In argumen- tum etiam contractorum sponsaliorum sponsæ à sponso arthæ dabatur: quemadmo- dum ex Paulo lib. 2. Sentent. & ex Gratiani, ac Valentini, aliorumque Imperato- rum constitutionibus intelligitur. Quin & annulus sponsæ pignoris loco mitteba- tur, quem pronubum Tertullianus in libro de Cultu seminarum vocat. Isidorus Hi- spalensis lib. 20. Eymol. Femine, ait, non vsæ sunt annulis, nisi quos virgini sponso miserat: neq; amplius, quàm binos aureos in digitis habere solebant. Idem lib. 2. de Diuinis officiis cap. 15. Quod in primis, ait, nuptiis, annulus à sponso sponsæ datur, sit nimirum vel propter mutæ dilectionis signum, vel propter id magis, vt eodem pignore eorum corda iungantur. Vnde & quarto annulus digito inferitur: idè, quia in eo vna quadam, vt fertur, sanguinis ad cor vsque perueniat. Quam eandem rati- onem Agel. lib. 10. cap. 10. & Macrobi. lib. 7. cap. 13. ex Appione & Arceo Capitone reddunt, cur apud Romanos communi assensu receptum esset anulum in digito, qui minimo vicinus est, quem & medicinalem vocant, atque ad eò manu præcipuè sini- stra gestare. Quem morem etiam Iuuenalis versus Satyra 6. indicant:

Conuentum tamen & pactum, & sponsalia nostra

Tempestate paras, iamque à tonsore magistro

Pecteris, & digito pignus fort' asse dedisti.

D Ferreum verò anulum, eumque sine gemma sponsæ mitti ætate sua consueuisse Plin. libro 33. Natur. histor. cap. 1. auctor est. Porrò à qua ætate sponsalia olim con- trahi potuerint, ex Modestino lib. 4. Differentiarum. l. in sponsalibus. ff. de ritu nuptiarum, liquet, cuius hæc verba sunt: In sponsalibus contrahendis ætas contra- hentium definita non est, vt in matrimoniis. Quapropter à primordio ætatis spon- salia effici possunt, si modò id fieri ab vtraque persona intelligitur: id est, si non sint minores, quàm septem annorum. Quæ verba certam nominatim sponsalibus con- trahendis præscriptam ætatem non fuisse significant. Quod autem, quantum ad præ- mia legis Iuliæ & Papiæ atinet, ea demum sponsalia probari, admitti que Augustus E constituit, quibus biennio post iustæ, ac legitimæ nuptiæ accedere possent, vt proinde minores natu 10. annorum virgines frustra sponsæ haberentur: idè factum est, quòd sponsaliorum obtentu, quæ ad exitum & effectum breui perduci per sponsa- rum immataram ætatem non poterant, legi fraudem fieri animaduertisset: vt Dio li. 54. Zonaras & Suetonius docent. Quod quidem prohibitu non fuit, cum illa, quæ septem tantum annos habebat, sponsalia contrahere: sed illud constitutum, ne sta- tim illorum sponsaliorum nomine commodi, lucrivè quid percipi possit.

Iam videndum inter quas personas more maiorum nuptiæ fieri potuerint. Ad quam quaestionem vt respondeam, primùm hoc sciendum, Romanum non nisi Ro- manam ducere potuisse, quòd & Iustinianus in Instit. indicat Romanos hic intelli- gimus non eos tantum, qui in vrbè Roma domicilium habuerunt, & vixerunt: sed eos etiam, qui iure ciuitatis donati, rogatione aliqua hoc ius impetrarunt, vt ipsi Roma- nas ducere, & vicissim filias suas Romanis nuptum dare, liceret, quod non est obscuro. Sic enim Strabo refert, Romanos & Albanos summa inter factorum connubio- rum, & sermonis necessitudine fuisse deuinctos: & Dionys. lib. 6. multas Romanas enu-

auctor est, quod primum habuerint ius connubij cū Romanis, & post defectionem, A
 cūm iterū victi à Romanis essent, M. Val. Messalla, & C. Livio Salinatore Coss. à
 Senatu petierint, vt sibi ciues Romanas ducere vxores liceret, & si qui prius duxis-
 sent, vt habere eas, & ante eam diem nati, vt iusti sibi liberi hæredesque essent, id-
 que impetrarint. Quod etiam ciuibus Romanis cum municipibus Latinis ius con-
 nubij fuerit, testis est Cic. in Philipp. vbi de Antonio verba facies, meminit L.
 Philippum & C. Marcellum Aricinas vxores habuisse: Aricinos autem municipes
 fuisse manifestum est. In ipsa tamen vrbe discrimen aliquod connubiorum, inter
 Patricios & Plebeios fuisse, ne videlicet Patricijs cum Plebeis Romæ connubium
 esset, tum lex xli. Tabul. quæ à Dionysio lib. 11. recitatur: tum oratio C. Canuleij
 Tib. pleb. testatur, qui apud Liuium lib. 4. initio ita concionatur: Hæc ipsum ne con- B
 nubium Patribus cum plebe esset, non Decemuirii tulerunt, patris his annis, pessimo
 exemplo publico, cum summa iniuria plebis: an esse vlla maior, aut insignior contu-
 melia potest, quam partem ciuitatis, velut contaminatam, indignam connubio ha-
 beri: quid est aliud, quam exilium intra eadem moenia, quam relegationem pati? ne
 affinitatibus, ne propinquitatibus immisceamur, cauere: ne societur sanguis cauent,
 &c. Peruicerunt autē Tribuni plebis, licet magnis contentionibus, anno V. C. ccc. ix.
 teste Liuiο lib. 4. vt connubia inter Patricios & Plebeios communia essent. Quod
 etiam nec ingenuis libertinam, nec libertinus ingenuam ducere potuerit vxorem
 ex lege Papia Poppæa, quæ hoc primum concessit, apparet: quam legem, sicut & to-
 tam hanc quæstionem luculentissime explicauit elegantiss. I. C. Barn. Brissonius lib. C
 singulari de iure connub. quem leges.

Sequitur quæstio tertia de tempore celebrandis nuptiis idoneo: Sponsalibus fa-
 ctis, consequens erat nuptiis diem dici: nec vero temere, & è re nata, ac quolibet,
 prout incidisset, die nubebant: sed in ea re non leuem mensuram, temporum, ac die-
 rum delectum habebant. Nouarum certè Kalendarum posteros omnes dies à nu-
 ptiis habitos alienos, Sext. Pomp. Festus scribit. Mensis item Maius, quemadmodum
 Plutarchus in quæst. Rom. q. 86. testatur, nuptiis infaustus & inauspicatus existima-
 batur. Ex quo illud olim vulgi sermone tritum proverbium: Mense Maio nubent
 mala. Ouid. lib. 5. Fastor. quemadmodum etiam in Calendario retulimus:

Nec vidua tadis eadem, nec virginis apta

Tempora, qua nupsit, nec nupsit, nec diurna fuit.

Hæc quoque de causâ, si te proverbia tangunt,

Mense malas Maio nubere vulgus ait.

Dies etiam alios, qui nuptiis contrahendis vitabantur, Macrobi. lib. 1. Satur. cap. 15;
 recenset, cuius hæc sunt verba: Nec hoc prætermiserim ait, quod nuptiis copulandis
 Kalendas, Nonas, & Idus religiosas, id est, deuitandas censuerunt. Hi enim dies, præ-
 ter Nonas feriati sunt, ferijs autem vim cuiq; fieri peculiare est. Ideo tunc vitantur
 nuptiæ, in quibus fieri vis virginibus videtur. Sed Verrium Elaccum iuris Pontifi-
 cij peritissimum dicere solitum refert Varro, quia ferijs tergere veteres fossas lice- E
 ret, nonas facere ius nõ esset, ideo magis viduis quam virginibus idoneas esse ferias
 adhibendū. Subiicit aliquis: Cur ergo Nonis, si feriatus dies nõ est, prohibetur ce-
 lebratas nuptiarū: Huius quoq; rei in aperto causa est. Nam primus nuptiarum dies
 yerecundia datur: postridie autem nuptiam in domo viri, dominum incipere oportet
 adipisci, & rem dignam facere. Omnes autem postridiani dies, seu post Kalen-
 das, seu post Nonas, Idusque ex æquo attri sunt. Ideo & Nonas inhables nuptiis es-
 se dixerunt, ne nupta aut postero die auspicaretur libertatem vxoriam, aut atro im-
 molaret, quo nefas est sacra celebrari. Idem etiam auctor capite. 16. eiusdem libri ex
 Varro: Mundus, ait, cum patet, Deorum tristium atque inferorum, quasi ianua patet.
 Propterea non modò prælium committi, verum etiam delectū rei militaris cau- F
 sa habere, ac militem proficisci, nauem soluere, vxorem liberum querendorum cau-
 sa ducere religiosum est, &c. Hæc Macrobius. Parentalibus quoq; mense Februario
 celebrantur, coniugium propter infaustos & ominosos eiusmodi dies vitandum
 esse. Quidius lib. 2. Fastorum præcipit his verbis:

- A** *Postea prateriti tumulis redduntur honores,
Prodigiisque venit, funeribusque modus.
Dum tamen hæc sunt vidua cessata puella,
Expectet puros pinea tædæ dies.
Nec tibi quæ cupida matura videre marri,
Comat virgineas hæstæ recurua comas.
Conde tuas hymenæe faces, & ab ignibus atris
Aufer, habent alias mœstæ sepulchra faces.*
- B** Pomponij tamen nuptias pridie Idus Februarij celebratas. Cic. lib. 2. Epist. ad Q. fratrem, epist. 1. 1. indicat. Sed & Saliorum diebus festis abstinendum nuptiis, idem Quindius lib. 2. Factorum præcipit his versibus:
*Nubere, ait, si qua volet, quamuis properabitis ambo.
Differ, habent parua commoda magna moræ.*
- Contrâ, coniugio aptissimum esse id tempus, quod Idus Iunias sequitur, ostendit lib. 6. quo loco filia diurnam salutem precatur, ita concludit:
*Hanc ego cum vellem genero dare, tempora tædis
Apta requirebam, quæque cauenda forent.*
- C** *Tunc mihi post longas monstratur Iunius Idus
Vtilis & nuptis, utilis esse viris.
Primæque pars huius thalamis aliena reperta est.
Nam mihi sic coniuræ sancta Dialis ait.*
- D** Atque ad hunc superstitiosum dierum nuptialium delectum referenda sunt verba Ciceronis libro 2. Epistol. ad Q. fratrem: De nostra Tullia tui me hercule amantissima, spero cum Crassipede nos confecisse. Dies erant duo, qui post Latinas habentur religio. Cæterum confectum est, &c. Tantum de tempore nuptiis celebrandis idoneo & commodo. Porro, vt ad ritus tandem aliquando deueniamus, vxorum duo genera fuisse Cic. in Topicis docet: vnum quod propriè vxor dicebatur, alterum quod materfamiliâs. Verba eius hæc sunt: Si ita Fabiæ pecunia legata est à viro, si ea in manum viri non connumerat, nihil debetur. Genus est enim vxor, eius duæ formæ: vna matrumfamiliâs, hæ sunt, quæ in manum conuenerunt: altera earum, quæ tantummodo vxores habebantur, &c. Quem ad locum hæc annotat Boëtius: Tribus modis, inquit, vxor habebatur, vsu, farre, coëmptione: sed confarreatio solis Pontificibus conueniebat. Quæ autem in manum per coëmptionem venerat, hæc matresfamiliâs vocabantur: quæ vsu vel farre, minime. Hæc Boëtius, quæ tamen vera non esse ostendit Cicero in Oratione pro Flacco, vbi sic scribit: In manum conuenerat. Nunc audio: sed quæro vtrum vsu, an coëmptione? Vsu enim non potuit: nihil enim potest de tutela legitima, sine omnium tutorum auctoritate, diminui.
- E** Coëmptione? Omnibus ergo auctoribus, &c. Nam vsu etiam, nedum coëmptione vxores in manum conuenisse significat. Iacobus Ræurdus lib. 4. Variorum, cap. 16. ita Ciceronis locum in Topicis interpretatur, vt dicat, Ciceronem per duas vxorum formas intelligere vxorem iustam & iniustam, vti Iurisperiti loquuntur. Iustam esse ait, quæ in manum viri conuenit, vsu, farre, aut coëmptione, quam Cicero matremfamiliâs appellat: iniustam, quam sola consuetudo vxorem fecerit, & cum qua ius esse connubij leges non patiantur.
- Cæterum vt ad res illos modos, quibus vxores iustæ habebantur, reuertar, vsu fieri matrimonium dicebatur, cum tutoribus auctoribus mulier in matrimonium conueniebat, & cum viro ita consuecebat, vt cum iusto marito, aded, vt si vsus ille intra annum non interrumperetur, pro vsu capta iam haberetur: qua de re non nihil scriptum fuisse in duodecim Tabulis, satis locus hic Agellij indicat. Quinrum Murium Iurisperitum dicere solitum legi, non esse vsurpatam mulierem, quæ cum Kalend. Ianuariis apud virum causa matrimonij esset coëpisset, ante diem xv. Kalend.

Kalend. Ianuarias sequentes usurpatum esset. Non posse impleri trinoctium, quod abesse à viro usurpandi causa ex duodecim tabulis deberet, quoniam tertia noctis posterioris sex horæ alterius anni essent, qui inciperet ex Kalend. Ex his enim verbis apparet, ut aliarum rerum, sic etiam vxorum vfucapionem fuisse, & si vxor per annum integrum nullo interrupto vsu apud virum fuisset, in manum mariti venisse, & ex tutorum potestate exisse: vsu vero, si per tres noctes ab eo abfuisset interruptum fuisse. Hoc enim veteres usurpari dixerunt. Atque hanc legitimi matrimonij rationem antiquissimam fuisse, & à raptu illo Sabinarum initium sumpsisse, Iacobus Ræuardus Iuriscōsultus clarissimus, & quemadmodum Iustus Lipsius eum appellat, Belgici Papinianus arbitratur: qui raptus, quia feliciter Romulo successerat, ideo institutum ab eodem Rege fuisse putat, ut non vero, sed simulato quodam raptu omnis legitimi connubij ritus perageretur. Quo quidem tempore (verba hæc sunt Iacobi Ræuardi in Commentariis xli. Tabularum, capite 21.) ea fuisse videtur matrimonij contrahendi ratio, ut vsu quisque virginem ex gremio matris, aut ex proxima necessitudine vi simulata raptam, non aliter suam faceret, quam Romana pubes Sabinas olim virgines suas vsu fecerunt. Idque omnino mihi visus est voluisse Festus, cum ita scriberet: Rapi simulata virgo ex gremio matris, aut si ea non est, ex proxima necessitudine, cum ad virum trahitur, quod videlicet ea res feliciter Romulo cessit. Rapiundæ autem vi simulata virginis, quinam olim ritus fuerit, eleganter Apuleius exposuit libro 4. de Asino aureo his verbis: Tunc me gremio suo mater infelix tolerans, mundo nuptiali decenter ornabat, mellitissque fauiss celebris ingentis iam spe futura liberorum votis anxii propagabat, cum in ruptoris subitæ gladiatorum impetus ad belli faciem sæuiens, nudis & incertis mucronibus coruscans, non cædi, non rapinæ manus afferunt, sed densò, conglobatoque cuneo cubiculum nostrum inuadunt protinus, nec vllò de familiaribus nostris repugnante, ac ne tantillum quidem resistente, me miseram, exanimem, sæuo pauore trepidam, de medio matris gremio rapuere. Et id quidem illud esse omnino videtur, quod hunc in modum in libro de Spectaculis Tertullianus scribit: Dehinc Equiria Marti Romulus dixit: quanquam & Consualia Romulo defendunt, quod ea Consò dicauerit, Deo, ut voluat, Consilij, eius scilicet, quo tunc Sabinarum virginum rapinam militibus suis in matrimonia excogitauit. Probum planè consilium, & nunc quoque apud ipsos Romanos iustum & licitum, ne dixerim penes Deum, &c. Hactenus ex Festo, Apuleio, & Tertulliano Ræuardus, qui etiam affirmat hunc simulatum raptum nulli alij connubij contrahendi modo, quam ei qui vsu fiebat conuenire.

De Confarreatione loquitur Dionysius in Romulo, sacras nuptias scribens Farra esse dicta, quod eodem farre coniuges vescerentur, quo etiam victimas respergerent. Itaque Vlpianus titulo 1x. Institutionum: Farre, inquit, conuenitur in manum certis verbis & testibus decem presentibus & solenni sacrificio facto, in quo panis quoque farreus adhibetur. Et Plin. lib. 18. capite 2: In sacris nihil religiosius confarreationis vinculo erat, nouæque nuptæ farreum præferebant. Et Tacitus libro tertio Annalium, confarreati consuetudinem aut omisit, aut inter paucos retentam fuisse. Hinc diffarreatio apud Festum dissolutio matrimonij dicitur confarreatione contracti. Quod autem Boëtius scribit confarreationem solis Pontificibus conuenisse, id sic interpretatur Ræuardus eam per solos Pontifices peractam fuisse.

Coemptio, ait Boëtius, certis solennitatibus peragebatur: & sese in coemendo inuicem interrogabant: vir ita, an sibi mulier materfamilias esse veller? illa respondebat, velle. Item mulier interrogabat: An vir sibi paterfamilias esset veller? Illæ respondebat, velle: itaque mulier in viri conueniebat manum, & vocabantur hæc nuptiæ per coemptionem, & erat mulier materfamilias viro loco filix. Hæc Boëtius: quæ etiam totidem verbis refert Seruius in 4. Æneid. & 1. Georgicorum. Coemptionem porro Imaginariis venditionibus peractam, ut & adoptionem, credibile est: in eaque faciendâ nummos aliquot dicis causa interuenisse. Id enim in aliis quoque legitimis actibus obseruabatur, in quibus specie tenus Mancipationum solennia representanda erant. Ad hanc contrahendi matrimonij rationem pertinet, quod ex Varrone

Nonius.

A Nonius Marcellus refert his verbis: Veteri Romanorum lege nubentes mulieres af-
 ses tres ad virum venientes ferre solebant: atque vnum quidem, quem in manu te-
 nebant, tanquam emendi causa, marito dare: alium, quem in pede habebant, in foco
 Larium familiarum ponere: tertium in sacciperione, cum condidissent, compito vi-
 cinali donare, quemadmodum Iustus Lipsius li. 5. antiquarum lectionum ca. 2. 2. emen-
 davit, aut (quod Palmerio in Spicilegiis placet) rezonare, hoc est, soluta zona pro-
 mittere. Huius autem modi meminit etiam Cicero pro Muræna: Putarunt, inquit, Iu-
 risconfulti, omnes mulieres, quæ coemptionem facerent, Caias vocari. & in 2. de
 Oratore: Mirandum non est, qui, quibus verbis coemptio fiat, nesciat, eundem eius
 mulieris, quæ coemptionem fecerit, causam posse defendere. Ex hoc ergo fiebat, vt
 mulier in manu, mancipioque marito esset, suaque illi hæres fieret. Vir autem non in
B manu, id est, potestate vxoris erat, sed quod coemptus erat, id ei sui hæreditis ius tri-
 buebat: qua de re plurib. eruditè disputat Barnabas Brissonius lib. singulari de ritu
 nuptiarum, Iacobus Razardus, & alij. Ac de Vxorum quidem generib. ac differen-
 tiis satis. Iam reliquos nuptiarum ritus explicabimus.

Primum ergo, nuptiæ non nisi captatis prius auguriis fiebant. Hisque faciendis Au-
 spices olim interponebantur, vt Val. Max. lib. 2. c. 1. vbi antiqua instituta persequitur,
 tradit his verbis: Apud antiquos non solum publicè, sed etiam priuatim, nihil gere-
 batur, nisi auspicio prius sumpro. Quo more nuptiis etiamnum Auspices interpo-
 nuntur: qui quamuis auspicia petere deserint, ipso tamen nomine veteris consuetu-
 dinis vestigia vsurpantur. Vnde notum illud Tullij pro Cluentio: Nubit genero so-
C crus, nullis auspiciis, nullis auctoribus, funesto ominibus omnium. Et auspiciorum
 nuptialium mentio est apud eundem in primo de Diuinatione, vt interim de aliis
 taceam. Ipsa virgo, siue noua nupta senis crinibus ornari solebat: siue quod is orna-
 tus vetustissimus esset, seu quod eo virgines Vestales ornabatur, quarum castitatem
 viris suis nubentes spondebant, quemadmodum Sex. Pompeius tradit. Celibati præ-
 terea hasta, quæ in corpore gladiatoris abiecti, occisique steterit, nubentis caput,
 eodem auctore, comebatur: vt, quemadmodum illa fuerat coniuncta cum corpore
 gladiatoris, sic ipsa cum viro esset: vel quia marronè in Iunonis Curitis tutela essent,
 quæ ita à ferenda hasta (quæ Saliorum lingua Curis dicitur) appellabatur: vel vt vi-
 ros fortes genituram ominaretur: vel quod nuptiali iure imperio viri subiiciebatur

nubens, quia hasta summa armorum & imperij est. Plutarchus etiam in Romulo do-
 cet, esse qui affirmant, propterea nuptæ comam cuspidè hastilis discriminari, vt si-
 gnum sit, primas nuptias bello & pugna contractas. Et in quæstionibus Romanis,
 quæstione 87. etiam alias quasdam huius moris rationes affert. verba eius sunt hæc:
D Cur nuptiarum comam discriminant haste cuspidè? Aut monentur nuptæ, quia bel-
 licosis iungantur maritis, debere ipsas ornatu vti simplici, & à luxu ac mollitie alie-
 no? quemadmodum Lycurgus fores & fastigia ædium iubens serra & securi, nullo
 alio adhibito instrumento, fabricari, omnem luxum, superuacaneamque operam
 præcidit. Aut peambages innuitur solo ferro coniugium discissum. iri? Aut quia ple-
 raque ad nuptias pertinentia ad Iunonem referuntur. Iunoni autem sacra habetur

E hasta, & pleræque eius statuæ hasta nituntur, ipsaq; dicitur Dea Quiris. Hasta enim
 antiquis Quiris nominabatur, &c. Huius item moris meminit Ouidius lib. 2. Fasto-
 rum his verbis:

Nec tibi, que cupida matura videre matri.

Comas virgineas hasta recurua comas.

Corona inde redimiri noua nuptæ consueuerant, Terullianus in libro de Coro-
 na militis Catullus in carmine de nuptiis Iulias & Manij:

Cinge tempora floribus Suae olenijs amarici.

Recta item tunica induebantur, qualem prima Caiæ Cæcilia tenuit, Plinius libro
F 8. cap. 48. Quod quidem ex felici rexticis coniugio. in vsu venisse, non est du-
 bium, cuius memoriam bonè omnis causa in nuptialibus ritibus nouas nuptas,
 vsurpare constat. Cingulo insuper nupta cingebatur, quod vir in lecto solebat.
 Factum id ex lanaouis, Sex. Pompeius scribit, vt licet illa in glomis sublata, coniuu-

sta inter se est: sic vir suus secum vinctus, cinctusque esset: Camillus in Nuptijs Iulie & Manlij & alij, Arnobius lib. 3. aduersus gentes, Coronam item ex verbenis a se lectis compositam noua nupta, Sexto Pompeio teste, sub amiculo ferebat. Eandem & loccos iugos gestasse Catullus suspicandum relinquit. Velo aurem obnubi solebat, cum ad virum deduceretur. Tertullianus, libro de Virginitibus velatis: Argui etiam velatae ad virum ducuntur. Vnde nuptiarum nomen ductum est. Nubere enim & obnubere prius velare & operire significabat, vt Festus Pompeius non vno loco, Nonius Marcellus & alij complures norant. Caper in libro de Orthographia. Vir ducit, mulier nubet, quia pallio obnubit caput suum genasque. Velum aurem id, quo nupte caput operiebatur, Flammicum vocabatur: quo boni omnis gratia eas velari solitas, Sex Pompeius tradit: iccirco, quod eo aliud Flammaria vretur, cui diuortium facere non licebat. Flammicum autem hoc erat luteum, vt Plinius lib. 1. cap. 8. his verbis docet. Lutes, inquit, video honorem antiquissimum in nuptialibus flammis totum feminis concessum, & fortassis loco non numerari inter Principales, hoc est, communes maribus ac feminis, quoniam societas principatum dedit. Vnde Lucanus lib. 2. de bello Pharsifico.

Non vniuersam nupta leniter restura pudorem

Lutea demissis velauerunt flammica vultus.

Quomodo etiam raperetur nubetes ex gremio matris aut proxime necessariae paulo ante ostendimus. Quo respiciens Catullus sic scripsit in Epithalamio Iulie & Manlij.

Qui rapta tenentem ad virum virginem.

Hoc modo ornata noua nupta in viri domum, tanquam confugij mansionem, ac domicilium traducebatur: quem morem eleganter explicauit, & multis Iurisconsultorum atque aliorum auctororum testimonijs probauit Barnabas Brissonius, lib. 1. Selectarum ex iure ciuili antiquitatum cap. 18. Vnde uxorem ducere, quasi domum ducere, Latini dicunt, quemadmodum ex compluribus Plauti locis patet. Deducebantur autem vespere a pretextatis pueris patrimis tribus, quorum vnus facem praeferebat ex spina alba, reliqui duo tenebant ducentem.

Faces autem adhibebantur vbi in honorem Cereris, vt Festus tradit, vel quod non nisi vbi contenebrasset, in mariti domum sponsa deduceretur, quod Seruius ex Varro, & Plutarchus docent. Idem Plutarchus. Quaestionibus Romanis, quaestione 2. scribit, quinque tantum faces, siue cereos in nuptiis, non plures, nec pauciores accendit: consueuitque eiusque monis causas inquirens, ait id propterea fieri, vel, quae Varrois opinio sit, quod ab Edilibus, qui pluribus quam Praetores, qui trinis tantum facibus, respiciantur, ignem, sponsa accenderent: vel quod hic numerus impar reliquis praestantior atque perfectior crederetur, & ad nuptias magis quadrare videretur: vel potius quod cum mulieres ad quinque plerumque paruant, veteres tot faces, procreationis signa accenderent: vel denique quod matrimonium contraheentes, quinque Deorum, ope indigere pararent, Iouis perfecti, siue adulti, Iunonis perfectae, siue adultae, Venetis, suadae, ac Dianae, siue Lucinae, quam parturientes inuocant, &c. Haec faces sepe a Roctis, tæda, vel faces iugales, faces legitima, tæda geniales, & festa appellabantur. Nubentem a pueris patrimis, & matrimis duobus manu ductum colus compta cum fuso & stamine comitabatur. Cuius moris meminit Plinius libro octauo, capite quadragesimo octauo his verbis: Lanam cum colo, & fuso Tranquil. quae eadem Caecilia vocata est, in templo Sangiuralle, prodente se, auctor est M. Varro, factamque ab ea togam regiam vndularam in aede Fortuna, qua Seruius Tullius fuerat vltus. Inde factum, vt nubentes virginibus comitaretur Colus compta, cum fuso a stamine. Plutarchus etiam. Quaestionibus Romanis quaestione 3. iustus est, nouam nuptam secum importare in domum mariti colum & fusa. Præter hæc vtilitiam mulieris, & quae in usu ac ministerio eius erant, per puerum impubertem in vase operto gestari consueverant. Puer Camillus, vas ipsum Cumerum proprio nomine vocabatur. De puero Varro lib. 6. de Lingua Latina: Igitur dicitur in nuptiis Camillus (siue Cassillus), qui cumeru ferri, in quo, quod sit in ministerio plerique, extrinsecus nascitur. De vase dextus Pöpeius: Cumeru vocabant antiqui vas quoddam, quod

admodum aurelius Augustinus ex Varrone docet, singuli Dij, vt, cum mas & fœmina coniungerentur, Deus Iugarius: cum inupta domum duceretur, Domiducus: vt in domo esset Domitius, vt cum viro maneret, Manturna: cum postes vgeret, Iuno Vnixia Martianus Capella, etiam Iunonis Domiducæ Interduce, & Vnixiæ meminit.

Acceptæ hoc modo sponsæ, & comitibus eius cœna dabatur à nouo marito, quæ veteribus scriptoribus cœna nuptialis, à Claudiano epulæ geniales appellatur: in quam cœnam aliquanto maiores sumptus quàm in alia conuiuia, facere, legibus Licinia & Iulia permittebatur. Tibiam etiam nuptialibus festiuitatibus interuenisse, non pauci, Plauti Terentij & aliorum scriptorum loci declarauit. Præterea Thalassionem in nuptiis Romani non secus atque Græci Hymeneum inclamare consueuerunt: quam acclamationem ex eo inoleuisse Lilius lib. 1. auctor est, quod in Sabianarum raptu, virgo vna longè ante alias specie & pulchritudine insignis à globo cuiusdam Thalassij rapta fuerit: multisque sciscitantibus, cuiam eam ferrent deducendam, ne quis violaret, Thalassio eam ferri clamitatum. Qua de causa vocem hanc nuptialem factam, & ad posteros inde manasse, Plutarchus quoque in Romulo & Quæstionibus Romanis, quæstione 31. censet. Nonnullis tamen ad lanificium vocis huius originem, causamque referendam esse videtur. Qua in sententia Varronem fuisse, Sextus Pompeius testatur, Thalassionem inquit, Varro ait, signum esse lanificij. Thalassionem enim vocabant quasillum, qui alio modo appellatur calatus: vas utique lanificij aptum. Constat autem lanificij præscas matronas valdè deditas fuisse, præcipuamque his curam & operam impendisse. In fœdere etiam inter Romanos & Sabinos percussio, lex hæc, atque conditio dicta est, vt volentes nuptæ apud viros quibus coniunctæ erant, manerent, omnium operum ac munerum vacationem, præterquam lanificij habituræ, vt est à Plutarcho in Romulo memoratæ proditum. Nuces à nouis maritis iaci, & pueris spargi consueuisse indicant Catullus in carmine de nuptiis Iuliæ & Manlij, & Virgilius Ecloga 11x. *Spargite maritate nuces:* cuius moris rationem Varro apud Seruium hanc esse putat, vt Iouis omine matrimonium celebraretur: vt noua nupta matrona esset, sicut Iuno. Nam nuces in tutela erant Iouis, vnde & iuglandes vocatæ, quasi Iouis glandes. Illud vulgare fuisse idem Varro tradit, iccirco spartas nuces, vt à rapientibus pueris fieret strepitus, ne puellæ vox virginitatem deponentis possit audiri, Aliis placuit, ea id gratia factum, vt se puerilibus omnibus ludis renunciare, & iuuenilia cuncta ludicra relinquere maritus, eo indicio testaretur. At Plinius lib. 15. cap. 22. duas alias recitat, vel, quod cadendo tripudium sonumve facerent: vel, quia gemino protectæ essent operimento, vt ita significarent fœrum multis modis munitum. Nubentibus prætextis depositis, à multitudine puerorum qui ad eam celebritatem frequentes conueniebant, obscena clamabantur, versusque mollicie, ac lassitudo disfluentes, maxima, nec vlli reprehensioni obnoxia licentia occinebantur: quos versus Fescennios vocabant, siue quod ex vrbe Fescennia allati essent, siue quod fascinum arcere putarentur. Et huius etiam moris apud veteres scriptores testimonia extant. Interea verò lectus nuptialis componebantur. Eum autem proprio nomine Geniale quasi generale appellatum Seruius in 6. Æneidos ostendit: Geniales, scribens, eos proprie esse lectos, qui puellis nubentibus sternuntur, dictosque ita à generandis liberis. Toga verò sterni lectos, & maritorum genios aduocari consueuisse, Arnobius lib. 3. Aduersus gentes, mores vetustate obliteratos recensens, testis est. Et hinc fortasse sacrigenium lecti, Iuuenalis Satira 6. dixit. Noua nupta in cubiculum deducta, vt ait Festus, prætextati eius, qui prælux dicebatur, fax, rapi erat solita ab vtrisque amicis, ne aut vxor eam sub lecto viri ea nocte poneret, aut vir in sepulchro comburendum curaret qua utroque mors propinqua alterutrius captari putabatur. Aliam causam reddit Seruius, nondum edius, quemadmodum Iosephus Scaliger Castigationibus in Festum annotat: *Quæ,* inquit Seruius, solent prætere nubentes puellas, cornæ sanè faces, quæ quasi diutissimè luceant, quas rapiunt tãquam vitæ præsidia. Namque his qui sunt potiti, diutius feruntur vixisse. In cubiculum inferebantur simulachra Deorum, vt ope illorum sine vlla difficultate virginitas auferretur. Hi erant Virginesis Dea, vt virgini zona solueretur. Subiugus Deus, vt viro subiice-

A retur: Dea Prema, vt subacta ne se commoueret, & comprimeretur: & dea Pertunda, quæ concuteret & penetraret. Item Venus, & Priapus. Iubebatur autem noua nupta super ingentem fascinum, id est, membrum Priapi sedere: qui erat in loco altiori, quem indicat Lucanus, iniquens: *Torus stat*, id est, stratum pendulum & erectum, in quod ascendebatur gradibus ebore ornatis. Hoc autem fiebat propterea, vt illorum pudicitiam prior Deus delibasse videretur. Docet ex Varrone Auclius Augustinus lib. 6. de Ciuitate Dei, cap. 9. & lib. 7. cap. 24. Lactantius libro primo. Post hæc noua nupta lectum viri adibat, in quo eam collocabant pronubæ, quod significat Catullus his versibus.

Iam cubile adeat viri

Cognita bene femina.

Vos vnis senibus bona

Collocatæ puellam.

B Ad huiusmodi enim officium spectatæ pudicitia mulieres, & quæ vni duntaxat viro nupsissent, adhibebantur, quo matrimonij perpetuitatem, quemadmodum Sex. Pompeius auctor est, auspicarentur. Inde Cingulum virgineum maritus sponsæ soluebat, teste eodem Pompeio. Erat hoc cingulum Herculanæ nodo vinctum, quod vir soluebat omnis gratia, vt sic ille felix esset in suscipiendis liberis, vt fuit Hercules, qui septuaginta liberos reliquit. Idem alio loco: *Cinxæ Iunonis nomen sanctum habebatur in nuptiis, quo initio coniugij solutio erat cinguli, quo noua nupta erat cincta.* Vnde Catullus:

Quod zonam soluit diu ligatam

item:

Tibi virgineos zonula soluumt sinus.

C Hoc pacto, quæ sponsa fuerat, fiebat vxor. Postridie nuptiarum apud nouum maritum rursus cœnabatur, & quasi instauraretur, redintegrareturque potatio, cum diem Repotia, Sexto Pompeio teste, appellabant. Nouæ autem nuptæ munera à cognatis & propinquis mitebantur, eaque sunt Nuptialia dona apud Iurisconsultos. At apud Ciceronem pro Cluentio, & Apuleium lib. 6. de Asino aureo, Nuptialia dona ea accipienda sunt, quæ ante contractas nuptias mulieri à viro offerbantur. Postridie item nuptiarum, noua nupta libertatem auspicans vxoriam in domo viri rem diuinam faciebat, vt est à Macrobio lib. 1. Saturnalium cap. 15. proditum. Atque hæc tenus de nuptiarum ritibus, quorum plerique colligi possunt ex nuptiis Marcæ, & Catonis apud Lucanum lib. 2. belli Pharsalici.

Quomodo Connubia dissoluerentur, & de Diuortio ac

Repudio.

CAP. XXXIIX.

D I X I M V S quomodo connubia contrahi, & qui ritus in nuptiarum celeberritate obseruari solent: requirit præpositæ materiæ ordo, vt etiam, quomodo eadem dissoluerentur, explicemus. Quæ in re idoneum auctorem sequemur. Iacobum Reuardum, qui in xii. Tabularum commenta-

E riis cap. 19. docet, tribus modis connubia dissolui consueuisse, vsurpatione, diffarractione, & remanicipatione. Quæ enim vsu vxor erat, antequam esset vsu capta, si trinoctium à viro vsurpandi causa abfuisset, lege xii. Tabularum vsurpata dicebatur. Vsurpatione vsu capionis interruptionem significat, non vi quidem, & proprietate verbi, sed per consequentiam. Si enim id quod possideo, necdum tamea vsucepti, ab aliquo solenniter vsurpetur, siue apprehendatur: is, si eius rei Dominus, est possessionem meam sua vsurpatione interrumpit. Quia igitur mulieres, in potestate aut mariti, aut parentum vel tutorum erant perpetua, idcirco vsu vxor nondum vsucapta, ante annum à marito discedens, vsurpabatur: hoc est à parentibus, aut, si illi non essent, à tutoribus solenni quadam ratione apprehendebatur, & matris potestate liberabatur, si ab eo trinoctium abfuisset. Atque ita videtur intelligendum esse, quod ex Q. Mutio de vxore, quæ per trinoctium à viro abfuerat, lege xii. Tabularum vsurpata, Agellius lib. 3. cap. 2. & Macrobius lib. 1. cap. 3. tradiderunt.

Confarreatione matrimonium contractum diffarractione dissolui solitum, Festus obseruauit, qui diffarractionem genus fuisse ait sacrificij, quo inter virum & mulie-

rem fiebat dissolutio ieiunctio, sic appellatam, quia fiebat fabeo libo adhibito. Et ita, quæ fabeo libo, hoc est, confarreatione facta erat in manus conuentionis, eadem fabeo libo, id est, diffarreatione dirimebatur.

Et quia nihil tam naturale est, quam vnum quodque eo modo dissolui, quo legatum est, ideo etiam non usus usurpatione tantum, non confarreatio diffarreatione duntaxat, sed & coemptio dissolui remanipatione soler. Testis est etiam idem Festus, remanipatam Gallum, etiam eam definiisse, quæ mancipata sit ab eo, cui in manus conuenerat. In coemptio autem quadam quasi in manus traditionem interuenire solitam, testatur expressè Symmachus, hunc in modum de Fufio quodam scribens libris epistolarum: Sororem Pompeiam olim viro maturam, te auspice in manus optat accipere, nec genere minor, & re fortassis vberior. Huc spectat quoque Terentii illud in Andria.

Hanc mulierem manum dat mors continuo ipsam occupat.

Igitur, quæ coemptio, in contrahendo matrimonio mulier mariti in manus tradebatur, eadem illa in dissoluto remanipabatur, hoc est, manu ab eo reddebatur, in cuius manus conuenerat. Cæterum illa coniugum separatio vel matrimonij dissolutio, Diuortium dicebatur, de quo, Romulus legem tulerat. Sic enim scribit Plutarchus: Leges etiam quasdam tulit Romulus, inter quas vehemens est illa, quæ mulieri maritum relinquendi potestas adimitur, viro autem eicere uxorem conceditur, si veneficio circa prolem via fuisset, aut aliena pro sua lubriciditate, aut adulterium commisisset: si quis alia de causa repudiasset coniugem, eius mariti bona partim uxori cedebant, partim Ceresi sacra forent: & qui uxorem dimisisset, is Divis manibus rem sacram faceret. Hactenus Plutarchus. Itaque postea quoque in XII. Tabulis diuortium esse permissum, ex eo licet suspicari, quod inquit Cicero in Philippicis de Antonio: Trugi factus est nimiam illam suam suas sibi res habere dixit ex XII. Tabulis, et lapes ademit, exegit. Et Caius ad legem Iuliam de adulterijs: Si ex lege repudium missum non sit, & ieiunctio mulier adhuc nupta videatur, tamen si quis eam uxorem duxerit, adulter non erit. Quod autem inquit de repudijs ex lege missis, significat, cum alia multa, tum maxime diuersas repudijs ac diuortijs formulas, atque solentem ipsam matrimonij renunciationem. Inter repudium autem, & diuortium illud interfuisse Paulo & Modestino placuit, quod repudium sponsæ remitteretur, diuortium cum uxore fieret. Itaque repudij formula fuit: **CONDITIO NE TVA NON UXOR: DIUORTIJS RES TVAS TRIBI HABETO, VEL RES TVAS TRIBI ACITO:** quod & Cicero loco citato significauit, & Caius cap. de diuortijs tradidit. Renunciatio autem matrimonij eiusmodi fuit, vt vir uxori, aut vxor marito, vel presenti, vel absenti nuncium remitteret. Quamquam autem diuortium lege concessum erat, nemo tamen ante annum LXX. diuortium cum uxore fecisse perhibetur. Qui autem prius fecit, is Sp. Carullus Rega fuit, qui M. Pomponio, C. Papilio, vel vt alius placet, M. Atilio, P. Valerio, Coss. uxori nuptum noua de causa remisit, nempe quod cum sterilem esse diceret, seque querendum liberorum causa uxorem habere iurasset, vt in Dionysij, Agellij, Valerij Maximi Commentarijs præscriptum videmus. A quo tempore, vt inquit Agellius, rei uxoriae cautiones Romæ necessariae sunt visæ, cum antè nullæ fuissent. Inde autem illæ certè fluxerunt, quod solum libe modo matrimonio dotem reddi voluerunt, nisi quæ causa incidere, eor retinenda esset. Si quidem scriptum est apud Paulum de dotibus: Si diuortium sine culpa mulieris fiat, dotem integram repeti: si contra, in singulos liberos sextam partem dotis à marito usque ad mediam eius partem duntaxat retineri. Quod vetus institutum fuisse apparet ex verbis Ciceronis, quæ sunt in Topicis: Si vii culpa factum est diuortium, pro liberis manere nihil oportet. Post Carullianum autem diuortium vulgo ita dimitti uxores ceperunt, vt etiam sine magna admodum causa ab eis discesserint. Paulus quidem Emilius cum Papiriam dimitteret, mirantibus amicis, & causam querentibus (erat enim non tam pulchra, quam fecunda) nullam certam attulit: sed se tamen ab ea se sum significante. Pudicitia verò vitium magnam repudiandæ uxori attulisse causam, C. Calpurnius, qui postea Dictator fuit, exemplo confu-

A confirmari potest, qui Pompeiæ nuncium remisit, quam Clodius adamabat, cum diceret, Cæsaris vxorem nõ modò peccato, sed peccati etiam suspitione vacare oportere. Erat autem suspicio, ne ei P. Clodius stuprum intulisset, qui muliebri veste, domi Cæsaris, cum Pontificis Maximi, cum sacræ Bonæ Dææ pro populo fierent, fuerat deprehensus, atque ancillarum manu eductus, &c. Hæc ferè collegit Carolus Sigonius lib. 1. de antiquo iure ciuium Romanorum cap. 9. Quædam etiam eadem de re notat lib. 1. Tabulis. Et inter alia legis Iuliæ de adulteriis capita, hoc quoque fuit: Diuortia septem ciuibus Romanis puberibus testibus adhibitis præter liberorum eius, qui diuortium faciet, posthac faciunt. Aliter facta pro infectis habentor: de quo Barnabas Brissonius lib. singulari ad legem Iuliam de adulteriis. De duobus vxorum delictis lib. 7. cap. 5. vbi leges Regiæ recensendæ erunt, quædam afferemus.

B Vnum adhuc hoc loco monebo, atq; ita hunc de nuptiis, & matrimonii tractatum concludam. Agellius lib. 18. cap. 6. duo fuisse vxorum gepera tradit: matronam, & matremfamiliâs. Matronam dictam scribit proprie, quæ in matrimonium cum viro conuenisset, quoad in eo matrimonio maneret: etiam si sibi liberi nondum nati forent: dictamq; esse ira à matris nomine, nõ adepto, sed cum spe, & omine mox adipiscendi. vnde ipsum quoq; matrimonium dicitur. Matrem autem familiâs appellatam esse eam solam quæ in mariti manu, mancipioq; est, aut eius, in cuius maritus manu, mancipioq; esset, quoniam non in matrimonium tantum, sed in familiâ quoque mariti, & in sui hæredis locum venisset. Festus autem, matremfamiliâs, inquit, non ante dictam, quam vir eius paterfamiliâs dictus esset, nec posse hoc nomine plures in vna familia, præter vnam appellari: sed nec viduam hoc nomine, nec quæ sine filiis est, appellari posse. Cum autem vxorem in manu mariti esse dicimus, eam in mariti potestate ita esse intelligimus, vt sine eo auctore nec testari, nec contrahere possit. Iacobus Reuardus lib. 4. Variorum capite 12. triplicem vsum vocis Materfamiliâs, diuersis tamen temporibus, fuisse docet, primum Matremfamiliâs appellatam dicit, quæ sæpius peperisset, id ex Nonio & Festo probat. Deinde Ciceronis tempore, omnes feminas, quæ in manum conuenissent, matresfamiliâs appellatas ait, etiam antequam peperissent, etiâsi in parentum essent potestate. Vnde illa coemptionis antiqua formula: *V. I. S. M. I. H. I. E. S. S. E. M. A. T. R. E. M. F. A. M. I. L. I. A. S.* Denique Iurisconsultos scribit non speciei, amplius, sed generis loco matrisfamiliâs vocabulo vfos esse. Illo enim genere quodam non in manus solam conventionibus, aut natalibus, sed honestatem etiam facere definiuisse. adeo quidem, vt viduas, liberalesq; patronorum concubinas, puellas quæ sui iuris essent, & omnes noxæ auctoritatis feminas etiam matresfamiliâs appellarint. Idem libro eodem cap. 17. docet, & aliquot veterum scriptorum testimonium confirmat, moris apud antiquos fuisse, vt sine comite materfamiliâs, aut marrona non prodiret in publicum, & ipeccò non leuem iniuriam eidem fieri ab iis, qui comites earum abducerent. Sed de matrimoniis, & reliquis eò pertinentibus hæc hæctenus.

De Funeribus et Sepulchris. CAP. XXXIX.

E **Q**UOD V. M. propositum mihi sit in his libris pleròsque veterum Romanorum ritus & mores, quorum cognitio ad faciliorem antiquorum monumentorum intellectum facere, aliquid videatur, explicare, non possum sine reprehensione, funebres ceremonias prætermittere: quia in iis non minus, quam in cæteris, de quibus, & hæctenus diximus, & in sequentibus libris dicturi sumus, multa sunt, quæ plurimis veterum scriptorum locis magnam lucem afferunt. Quare hic, quæcunque ad funera spectant congeram, secutus in eo, tum auctores clarissimos atque doctissimos viros, qui multa hæc pertinentia obseruauerunt, & e tenebris exuerunt, tum Litiu[m] Gregorium Gyraldum, cuius liber de vario sepeliendi ritu extat ad Carolam Miltizium scripta.

F **R**omani igitur (hinc enim placet incipere) vbi animam ægrotus exhalare cœpisset, qui proximiores erant, si domi moriebatur, spiritum eius ore excipiebant, morientisq; oculos claudabant, rursusq; in rogo patofaciabant, quod Quiritium magno ritu sacrum fuisse, Plinius lib. 1. cap. 37. scribit, ita more condito, vt neq; ab homine

supremum eos spectari fas sit, & cœlo non ostendi nefas. Lege tamē Mævia caurum A fuit, vt auctor est Varro apud Nonium Marcellum, ne filij parētibus luci clarō oculos fugillarent: minus enim licebat, vt filij parentum oculos in obitu fugillaret: quo loco Nonius fugillare pro occludere exponit. Scribit Plutarchus, eos vulgo infelices vocari, quorum oculos propter absentiam non potuerint obregere. Prius illud ex Virgilio manifestū est, apud quē lib. 4. Æneidos, Anna Diodonis soror ita loquitur:

— *extremus siquis super habuius erat, Ore legam, &c.* —

quæ verba Tiberius Donatus sic explicat: Obseruare volo exeuntem spiritum, & addit: Ideō hoc dixit Virgilius, quia hunc charissimi colligere se posse arbitrabantur: licet teneri non possit. Cicero Verrina 7. Vt extremum filiorum spiritum excipere liceret, &c. B

Posthæc defuncti corpus per interualla conclamabatur, atque à propinquis & affinis calida aqua abluebatur, & vnguentis vngebatur. Virgil. lib. eod.

— *dote vulnera lymphis, Abluam,* — &c. ad quem locum Seruius: Lauare, inquit, cadauera proximis concedebatur. Idem Virgil. lib. 6. Æneid.

*Per calidos latices, & athena vndantia flammis,
Expediunt, corpusq; lauant frigentis & vngunt, &c. Ennius.
Tarquini corpus bona femina lauit & vnxit.*

Seruius ex Plinio hanc causam affert, quod mortui & calida aqua abluantur, & per C interualla conclamentur, quia soleat plerunque vitalis spiritus exclusus putari, & homines fallere: refert etiam, quendam suppositum puræ adhibitis ignibus erectum esse, nec potuisse liberari: vnde, inquit, & seruabantur cadauera septem diebus, & calida abluebatur aqua, & post vltimam conclamationem comburebantur, vnde traxit Terētius: *Desiuit, iam conclamatum est,* Hæc Seruius. Qui autem cadauera vngerent, Pollinctores dicebantur. Nonius Marcellus: Pollinctores sunt, qui mortuos curant: Ablutam vntūque corpus, cādida vel alba induebant veste, vt Iuuenalis Satyra 3. Apuleius lib. 1. Floridorū, & Plutarehus *Quæstionibus Romanis*, quæst. 26. docent, apud quem cādida vel albam vestem togam intelligi Iustus Lipsius monet. Nati, inquit, cadauera in honestissima veste efferri mos erat: quæ in vulgo ciuium, & in D acito funere toga vulgata fuit: in magistratibus toga prætexta, in Censoribus purpurea tota. Polybius libro 6. Liuius lib. 34. Purpura viri vtentur: Prætextati in magistratibus, in Sacerdotiis, nec id vt vni solū habeamus insigne, sed etiam, vt cum eo crememur mortui, &c. Inde in vestibulo ædium collocabatur ad ianuam ipsam. Id proprio verbo dicebatur *Collocatio* Glossæ Priscæ: *Conlocatio*, eidē *exp̄s* Suetonius in Augusto, cap. 100. Corpus Decuriones municipiorum, & Coloniarum à Nola bouillas vsque deportarunt, noctibus, propter anni tempus: cum interdiu in basilica cuiusque oppidi vel in ædium sacrarum maxima reponeretur. A bouillis equester ordo suscepit, vrbique intulit, atque in vestibulo domus collocauit, &c. Il- E lustris locus, & clarus vestigium huius moris. Corpus enim ablutum, vntum, coronatum ad ianuam deponebant: donec post legitimos dies. efferatur ad bustum. Meminit huius moris Lucianus *περ̄ νεκρ̄ς*, & Dio. de *Liuiæ excessu*, ex quo etiam Iosephus Scaliger colligit, eam collocationem à filiis, aut certe hæredibus solitam fieri. In hoc ritu collocandi, ceremonia quædam adiuncta fuit, & cautio. Seruabant enim, vt corpus mortui foras spectaret, & facie, pedibusque esset in publicum versis: fortasse eo ritu abitionem illam postremam significantes. Hinc Petrus;

— *tandēque beuilius alto.*

*Compositus lecto, crassisq; lutatus amomis,
In portam rigidos calces extendit, &c.*

Interim Cupressi, vt ait Sex. Pompeius mortuorum domibus apponebantur ideo quia huius generis arbor excisa non renascitur: sicut ex mortuo nihil iam est sperandum. quam ob causam in turela diuis parisi esse putabatur. Seruius Petri Danielis, quem admodum Iosephus Scaliger Castigationibus in Sex. Pompeium citat: Romanorum moris fuit propter ceremonias sacrarum, quibus populus Romanus obstrictus erat.

A erat, vt potissimum Cupressus, quæ excisa renasci non solet, in vestibulo mortui poneretur, ne quis imprudens funestam domum, rem diuinam facturum, introeat, & quasi attaminatus suscepta peragere non possit. Plin. lib. 16. cap. 33. Cupressus Diti sacra idè & funebri signo ad domos posita. Addit autem Iosephus Scaliger, nouum hunc morem fuisse, neque tam vetustum, quam putet Seruius, idque vel ex eo apparere, quòd peregrina fuerit arbor, seròque Romam aduecta, non multum ante Catonis ætatem. Diuinitum etiam tantum, non omnium ædibus præponi solitam testimonio Lucani confirmat, apud quem est:

Et non plebeios luctus testata cupressus.

Cuius rei causam nullam aliam putat, quam raritatem arboris, quòd initio pauci in agris, aut intra urbanas villas eam arborem instituerent.

B Apparabantur tum ea, quæ ad funera requirebantur. Docet autem Plutarchus in Quæstionibus Romanis, quæstione 23. ea, quæ ad funera pertinent, in templo Libitinæ, quæ eadem cum Venere sit, vendi fuisse solita: cuiusque moris duas rationes affert, quarum prima est, quòd putat institutum hoc esse à Numa Pompilio Rege, vt discerent Romani ab his rebus non abhorrere, neque eas pro piaculis duceres altera, vt monerentur hoc ritu, caducum esse, quòd esset natum cum vna, eadèque Dea & ortui & interitui præfideret. Hæc Plutarchus. Vnde Libitinarij dicti, qui funera curabant, & pyram, si cremandus defunctus foret, lignis aliisque rebus pro hominis conditione struebant.

C Vbi ita septem dies in ædibus cadauer seruatum fuisset, die octauo, ne fraudarentur solenni honore supremi dies, & vt homines ad honestandas exequias conuenirent, euocabatur populus ad funus per præconem his verbis: EXEQUIAS L. TITIO, L. FILIO, QUIBUS EST COMMODYM IRE IAM TEMPUS EST. OLLVS EX AEDIBVS EFFERTVR. Hinc etiam Indictum funus, auctore Festo, appellatur, ad quod per præconem euocabantur. Postquam populus conuenisset, lecto constrato purpura, aut linteis splendidibus, & in eo defuncti corpore collocato, post vltimam conclamationem, tibicine præcedente, qui naniam funebrem, quæ laudes defuncti, & facta recensebat, cum pudorem, integritatem, & fidem, non saltabundus, sed itans Phrygijs modulo caneret, funus, (siue funeris pompam) præcedebat. Non autem omnes eodem modo efferebantur. Qui enim ditiores erant, ij lectis efferebantur, vnde de L. Cornelio proditum est, quòd sex millia lectorum in funere habuerit. At tenuis fortunæ homines capulis siue pheretris, vt Seruius norat. Idem etiam in 5. Æneid. scribit, moris fuisse, vt maioris ætatis funera ad turbam proferrentur: minoris verò ad tibias. vnde Statius de Archemoro:

Tibia enim teneros solitum deducere manes.

Agellius lib. 20. cap. 2. hos tibicines proprio nomine siticines dictos esse docet, & adducit testimonium Capitonis Ateij, in cuius coniectaneis scriptum sit, Siticines appellatos, quòd apud sitos canere soliti essent: hoc est, vita functos, & sepultos: eosque habuisse proprium genus tubæ, qua canerent à cæterorum tubicinum proprietate differens, quos Sicinnistas vulgus dicit. Idem etiam eodem loco auctor est Siticines, siue Sicinnistas illos olim ludibundos, siue saltabundos: suo vero temporestantes naniam canere solitos. Fuit etiam lege XII. Tabularum cautum, ne plures quam decem tibicines funeribus adhiberentur: neque plures lecti inferrentur, de quibus infra lib. 8. dicemus. Deferendi verò feretrum propinquieribus virilis sexus dabatur munus, Seruius: Itaque filij, interdum parentes & fratres sorores elatas funere deferabant: nonnunquam serui libertate donati plerunque Senatorij, Prætorij & Consulares, quique amplissimis honoribus functi erant, Imperatorum & Consularium virorum feretrum detulere. Quare Pauli Emilij qui de Macedonia triumphauit, legati Macedonum, & Sullæ Dictatoris feretrum Senatores, & factæ virginis extulerunt, & Metello filij tres Consulares, duo triumphales, vnus Centorius & alter Prætor lectum subière.

F Si verò defunctus tenuioris fortunæ fuisset, à Vespis, siue Vespillonibus portabatur, qui Sext. Pompeio auctore sic dicebantur, quòd vespertino tempore eos effere-

rent, qui funebri pompa duci propter inopiam nequibant. Dum efferebatur, insignia **A** honorum, quos gessisset, vt fasces, securus, lictores, armæque & dona militaria, coronæque omnis generis, quas in vita meruisset, vexilla atque, vrbium dona, & legionum, spoliæque hostium, ac munera, quæ quis daturus erat, expressisq; cera vultus & decora maiorum, totusq; familie longo ordine simulachra, in oblongis pericis siue hastis præferebant ab vltima origine, quanto eum poterant apparatu. Polybius singula illa simulachra, singulis curribus vecta fuisse li. 6. affirmare videtur, cuius integrum locum paulo inferius adscribemus. Præterea etiam si ab eo serui manumissi, & libertate donati fuerant, illi præcipuè, qui fide insignes à Domino cogniti forent, herilem interitum miserantes, pleni lachrymarum elatum corpus præcedebat pileari, aut alba lana capiribus velatis: quis quæto plures erant, tanto plus nominis, laudisq; **B** dedere, quod familiam totam decedens Dominus tantis muneribus cumulasset, ac libertatis pretio affecisset. Nonnunquam illos qui raris capiribus triumphantis currum fuerant profecuti eiusdem defuncti corpus pileatos in pompa funeris præcessisse, inuenimus, vt Q. Terentium Culeonem & alios. Atque hi feretrum, siue lectum, quo defuncti cadaver portabatur, præcedebant. Sequebantur liberi, propinqui, affines atque alij amici lugentium habitu, capillo demisso, in veste pulla. Ac filij quidem velatis, nudis capiribus, passis que crinibus incedebant. cuius moris causas Plutarchus in *Questionibus Romanis*, quæst. 14. has affert: An inquit, quia filiis venerandi sunt parentes tanquam Dij filiabus autem lugendi vt mortui, lex vtrique **C** parti suum decore conueniens assignauit officium? An, quia luctui maxime congruit, quod est alienum à consuetudine? solent autem ferè mulieres tectis, mares nudis capiribus in publicum progredi, &c. Idem quæst. 26. mulieres in lectu albas gessisse vestes, albæque vitas prodit: idque eas facere scribit, aut exemplo maiorum, qui aduersus Plutonem, & tenebras lucido & illustri amictu se muniant: an quod sic amictos esse velint necessarios, quemadmodum defuncti sint, quorum **D** cadauera albis inuoluebant tegminibus: id est, togis puris, quod Iustò Lipsio placet: Aut quod existiment luctum maxime decere vilia & simplicia: quæ autem colore infecta sunt, ea partim luxum, partim superuacanearum rerum studium arguere: solum album sincerum esse, mixturæque expers, purum & rinctura non imitabile, ac proinde optimè conuenire iis qui sepeliuntur. Hæc Plutarch. Adhibebantur etiam præfixæ, quas Sext. Pompeius ait, mulieres fuisse, ad lamentandum mortuorum conductæ, quæque darent cæteris modum plangendi: vnde etiam nomen habeant, quasi quæ huic rei sint perfectæ. Propinquos atque affines, alij, qui funeris deducendi causa confluerant, sequebantur. Ferebatur autem defunctus; si illustri ac splendidi generis, meritisque in Reipubl. insignis fuisset, primùm in forum, ibique oratio funebri recitabatur: de quo more insignis extat apud Polyb. lib. 6. locus, quem hîc integrum adscribam. Si quando, inquit, apud Romanos quispiam ex illustribus viris ex hac vita discesserit, elato funere portatur cum reliqua pompa ad rostra sic dicta, in forum: & nunc stans conspicuus, nunc obuolutus, idque rarò, vniuersa plebe circumstante rostra ascendit, si quidem filius adultus **E** supersit, ac præsens existat: sin verò, alius quisquam ex ipsius genere, ac demortui virtutes, & quæ in vita præclare gessit, prædicat. Et hinc accedit, vt multi admoueantur, & quæ gesta sunt, inspiciant: si autem non illa modò, qui operum illius fuere consortes, sed & exteri vsque adeò compatientes, vt casus eiusmodi non solum illis, qui periclitantur, proprius, sed & populo videatur esse communis. Et paulò post, cum de imaginibus dixisset, quas in vestibulo ædium ponere & colere consueuissent Romani, hæc subiungit: Vbi autem præclarus aliquis ex domesticis vltimum diem obiuit, instituunt funeris elationem & circumfusi, qui similem magnitudine, ac reliqua statura videtur, vestitum vsurpant: si vel Consul, vel Imperator fuerit, purpura circumdatum: si Censor, purpureum, si triumphum egit, vel **F** tale quid perfecit, auro contextum, Igitur isti currum incedunt. Fasces verò, & securus, ac reliqua Principatus consuetæ, secundum dignitatem cuiusque præcedunt, quæ dum in viuis esset, in Reipubl. emittit. Vbi ad rostra veniunt, cuncti ex ordine sellis elephantinis sedet, quo spectaculo haud facillè poterit quicquam spectari pulchrius.

Achrius iuuent, gloriæ & honestatis cupido. Etenim eorum virorum, qui virtutis gratia glorificantur, videre imagines, eâsq; omnes veluti viuas, quem non excitare? quod nam aliud pulchrius spectaculum? Præterea qui de iam sepeliendo mortuo concionantur, etiam de aliis differere incipit, idque primum de maiore natu ex his, qui præsentés sunt, recensens, quid quisq; illorum consecutus sit ac gesserit vnde fit, vt frequenter honorum virorum præconia virtute acquisita, renouentur, ac cèlebritas eorum, qui honesti aliquid gesserunt, immortalis, & gloria illorum, qui patriæ benefecerunt, multis innotescat, & ad posteros propagetur. Et quod maximum est, iuuentus ad hoc pronocatur, vt nihil non pro Reipub. commoditate ferendum subeat, quo cèlebritatem, quæ bonos viros comitatur, consequatur. Haëteus Potybius, ex

B Vvolfgangi Musculi versione. Primus apud Romanos funebri oratione collegam suum Iunium Brucum laudauit P. Valerius Poplicola Consul anno primo post Reges exactos, quam orationem tam acceptam, tamq̃ue caram populo fuisse Plutarchus scribit, vt inde tractum sit, vt omnes boni ac magni viri, cum fato concessissent, ab optimis laudarentur Qui honor posterioribus temporibus etiam illustribus, ita uerbis, & claris mulieribus, quemadmodum eam ex aliis, tum ex Plutarcho, Suetonio, & Dione manifestum est, fuit concessus. His sic peractis, funus procedebat, donec ad locum veniretur, ubi mortuus vel sepeliendus, vel cremandus erat. Cæterum memoriam prodidit Seruius in 5. lib. Æneidos, apud maioris moris fuisse, vt qui mortuus esset domum suam referretur, & in illa sepeliretur. Vnde est apud Virgilium:

Sedibus hunc refer ante suis, & conde sepulchro.

C Postea verò lege xii. Tabularum cautum, ne hominem mortuum, in vrbe sepelirent, neue virent. Quam legem explicabimus suo loco. Verum tamen etiam post latas xii. tabulas fuerunt quidam in ipsa vrbe sepulti: quos legibus solutos, virtutis causa id consecutos fuisse, Cicero existimat, vt Valerius Poplicola, & P. Posthumio Tuberto contigit, de quibus Cicero libro 2. de Legib. C. quoq; Fabricius iuxta Veliam in foro sepulchrum habuit, de quo Plutarchus. C. Poplicius sub Capitolio, de quo eodem loco lapis Tiburtinus. Claudia familia sub eodem Capitolio, de qua Suetonius Seruius Sulpitius in capo Ecquilino, de quo in Philippicis Cicero. Quin etiam Imperatores & virgines Vestalles, quæ legibus non tenebantur, in vrbe se-

D pulchra habebant. Reliqui aut priuatim in agris suis condebantur: aut in viis extra portas tumulos habebant. Locum autem sepulchro designabant, vel Augures, vel Pontifices. Qui vero cremandus erat, (hoc enim cuique liberum erat) postquam ad pyram delatus fuisset, digitus ei incidebatur, ad quem seruatum iusta fierent, reliquo corpore combusto: quod factum teste Festo, membrum abscindi mortuo dicebatur, quanquam ne id semper liceret, xii. Tabularum legibus cautum fuerit: in quibus sic scriptum erat: Homini mortuo ne ossa legito, quo post funus facias: extra quam, si militia, aut peregrè mortuus sit, &c. Tum cadauer curatum ad pyram efferebatur. Pyram autem in modum aræ lignis construere solebant, eique intexebant laticem, piceam taxum, & alias arbores: circa eam constituebant cupressos,

E quod Seruius ex Varrone factum fuisse dicit, propter grauem vstrinx odorem, ne eo offenderetur populi circumstantis corona: quæ tandem stabat respondens fletibus præfixa, id est, planctum principi, quamdiu consumpro cadauere, & collectis cineribus, dicebant nouissimum verbum, ILICET, quod ire licet significat. Moris autem erat, vt pyram siue rogam (quem ne ascia polirent xii. Tabulae vetabant) & cadauer, liquoribus quibusdam preciosis perfunderent, & aurum multaq; alia preciosa, vestes, arma, atque alia quæ defuncto in vita cara fuerant, iungerent, quod, ne fieret amplius, x. i. Tabulae sanxerunt, in quibus sic fuisse scriptum proditur: Vt ne sumptuosius referro fieret: neue murrata potio, mortuo inderetur. Item, ne plures tribus ricinis: cum mortuo virentur, aut conderentur. Item: Ne aurum adderetur.

F Ast quoi auro dentes vincti essent, in eum illo sepelire, & vire se fraude esse.

Posteaquam cadauer rogo impositum erat, is, qui defuncto necessitudine maiore iunctus erat, auersus, rogo ardentem faciem inferebat. Scribit Seruius moris etiam fuisse, vt ante rogos humanus sanguis effunderetur, vel captiuorum vel gladiatorum, easque inferias fuisse appellatas, alio loco dicit his verbis: Inferias iuuu lacru

mortuorum, quæ inferis solvantur. Sanè mos erat in sepulchris virorum festum ca- A
 prius necari: quòd postquam crudele vltimè est, placuit gladiatores ante sepulchra
 omicare, qui à bustis Bustiarij dicti sunt. Sui captiuorum, aut gladiatorum copia
 non esset, laniantes genas suum effundebant cruorem, vt rogis illa imago restitue-
 reretur, vel quemadmodum Varro loquitur, vt sanguine ostenso inferis satisfieret:
 quod tamen etiam lege XI I. Tabularum fuit interdìctum, quæ talis erat: Mulie-
 res genas ne radunto, nèue lassum funeris ergò habento: de qua lege, sicut & de re-
 liquis, quarum paulò ante mentionem fecimus, plura dicemus lib. 8. Mox vbi
 vltulatum cadauer erat, rogus bustum dicebatur, cineresque & ossa cado, siue vrna,
 colligebantur, amicis & cognatis, & alijs circumstantibus qui à sacerdote ter aqua
 pura aspergebantur, & ita expiabantur, siue lustrabantur. His perfectis, Præfica no- B
 uissimum verbum illud alta voce pronuntiabat, I T C E T, quod est ire licet. Quo di-
 cto, qui comitati funus erant domum abituri, extremum vale alta voce pronuncia-
 bant, hoc modo. Vale, Vale, Vale, nos te ordine, quo natura permiserit, sequemur.
 Varro Logistorico, scribit, Ideò mortuis Salue & Vale dici: non quòd valere aut sal-
 ui esse possint, sed quòd ab his recedamus, eos nunquam visari. Tum cineres & ossa
 sepulchro inferebantur, ante quod ara constituta erat, quam aceram Festus appella-
 ram scribit, in qua odores incendebant. Hos ritus ferè omnes eleganter exsecutus
 est Virgilius lib. 6. de Funere Miseni scribens his verbis:

*Nec minus interea Misenum in litore Tencri
 Elebant, & cineri ingrato suprema ferebant.
 Principio pinguem tadis & robere secto,
 Ingentem struxere pyram: cui frontibus atris
 Intexunt latera, & ferales ante cupressos
 Constituit, decorantque super fulgentibus armis.
 Pars calidos latices & abena vndantia flammis.
 Expediunt, corpusque lauam frigentis, & vngunt.
 Tu gemitus: tum membra toro desleta reponunt,
 Purpureasque super vestes velamina nota, D
 Coniiciunt, pars ingenti subiere phero
 Triste ministerium, & subiectam more parentum
 Auersti tenuere facem, congesta cremantur
 Thurea dona, dapes, fuso crateres olivo.
 Postquam collapsi cineres, & flamma quieuit:
 Reliquias vino, & bibulam lauere fauillam:
 Ossaque lecta cado texit Chorinus abeno.
 Idem ter socios pura circumtulit vnda, E
 Spargens rore leui, & ramo felicitis oliuæ:
 Lustrauitque viros; dixitque nouissima verba.
 At pius Aneas ingenti mole sepulchrum
 Imponit, suaque arma viro, remiūque, tubamque
 Monte sub aërio: qui nunc Misenus ab illo
 Dicitur, æternūque tenet per secula nomen.*

De vrnis, loculis & sepulchrorum ornamentis multa diligenter collegit Geor- P
 gius Fabricius Chemnicensis in sua Roma, cap. 21. quæ hîc non pigebit reperere. De
 loculis siue vrnis ita scribit: Faciendorum loculorum, & vrnarum condendarum,
 non admodum diuersa fuit ratio, cum in vrbe, tum in reliqua Italia, atque etiam in
 Græcia. Marlianus scribit, antra concamerata fossionibus esse aperta, in campo Es-
 quillino quædam vnus restitudinis, quædam duplicis concamerationis, ita vt ex su-
 periore

A p̄iore in inferiorum descenderetur. Pavimenta interdum tessellata, interdum verniculata: imparietibus circum circa loculos extitisse, singulos cum bñis vernis. Alia quoq; fuisse antra plurium parietum modico intervallo distantium, in quibus rotidem vrnas fuisse coniguas, & exiguo post spatio rursus alias, hisque alias impositas: has papperas, alias diuitum fuisse opinatur. Nos in agro viæ Appiæ in profundum sub terram fornicem descendimus, plenum loculorum inter se dispositorum: ex ruina autem parietum verè cognosci ordo loculorum non potuit. Inter Puteolos & Atellam, ad vtraque viæ silicibus stratæ latera, plurima sepulchrorum lustrauimus monumenta: quorum ædificia partim quadrata sunt, partim, rotunda. Inter cætera pulcherrimum est, quod arcum cellæ nominant. Parietes eius terragoni, cum

B laqueari vermiculato: in cuius medio Centauri imago, puerum vehentis. Loculi vltra sexaginta, medijs ampli, fortasse patronorum: laterales contracti, libertorum, libertarumque. In loculis vrnæ singulæ pluræue dispositæ fuerunt, clausæ exterius tabellis marmoreis, in quibus nomina depositorum, de more fuerunt adscripta. Testatur Ciriacus Anconitanus (cuius scriptas quasdam chartas euoluimus) se Patris in Achaia ad ædem S. Andreæ antrum subterraneum ex integro solidoque lapide vidisse, miro artificio fabricatum, in quod per gradus sedecim descensus fuerit, quodque sub vna restitudine ad tetragonos parietes habuerit loculos quatuordecim, in quibus singulis binæ aut ternæ funerales fuerint locatæ, ex quibus testimoniis non multo diuersam Græcorum & Romanorum, vt diximus, vrnas coniungendi rationem fuisse est perspicuum. De sepulchrorum autem ornamentis hæc afferit: In sepulchris, quæ hinc inde per vibem in multis locis occurrunt, varia rerum simulachra sunt exsculpta. Ludorum curulum quale est ante S. S. Cosmam & Damianum, in foro Romano: & in S. Ioanne Laterano, in quo etiam nocentes obiciuntur bestitiis, vt in alio quodam ante S. Mariam in via lata. Equestrium certaminum, vt in S. Maria in ara cæli, montis Capitolini. Pugnarum, vt in S. Gregorio, montis Cælij, Venationum, vt in S. Laurentio in Lucina, campi Martij. Triumphorum, vt ante S. Laurentium in Panisperna montis Viminalis: & Triumpho Venerei in S. Ioanne Laterano. Sacrificiorum, vt in S. Maria de Strada, inter Octauij porticum & Capitolium: & in S. Laurentio extra Esquilinam. Deorum ludentium: vt Apollinis cænantis, & Narcissi iaculantis discum, in domo Augustini Maphæi: Satorum puellæ dormientis insultantium, in horto S. Marci: Amorum equitantium, in domo Columennium, Deorum marinorum in piscium caudas desinentium, & vehentium in eis Nymphas tribus in locis: in S. Ioanne Paulo in Cælioi, in hortis S. Sabinæ montis Auentini: ante S. Thomam in regione Harenulæ. Plutonis Proserpinam rapientis, in S. Siluestro, prope arcum Domitiani: & ante S. Mariam Cosmedim, prope Velabrum. Ventorum quatuor simulachra in Sepulchro domus Cæsiæ: laborum Herculis, in domo Sabellorum, supra Marcelli theatrum Seruilium suppliciorum, in quibus alij pede vtroque suspenduntur, alijs cultro secatur collum, alijs brachium saxo impositum alio saxo frangitur, in S. Maria in ara cæli, & ante ædem S. Stephani de Cacabo, in regione Pineæ. In quibusdam sepulchris exsculpta sunt ædificia, partim iannis apertis quibus dicunt animæ aternitatem significari: cuius modi est in Palatio Capitolino Triumuirum, partim clausis, qua interioris cuius vnâ cum corpore notatur: tale in domo cuiusdam cuiusdam regionis Transiberinæ cernitur & regione pontis Fabricij. Hæc è multis retulisse satis sit, quæ non ita accipi volo, quasi vnus tantum rei effigies expressa sit: sed alia multa quæ oratione depingi in hac breuitate nequeunt, spectaculi gratia sunt addita: quod vt intelligatur, duobus exemplis declarabo. In sepulchro Sacrificantium in S. Maria de Strada, Mulier in bigis, quæ à rhinocerotibus trahuntur, vehitur: ipsis animalibus duo iuuenes insident, & animalia à Fannus naso dicuntur. Præcedit Thuscus fidicen, & vni nudi ac mulierculæ, donec ad aram perueniatur, cui fidicen canens astat, & inter cætera ludicra Fannus cornibus cum hirco concurrit. Item in altero apud S. Siluestrum: Pluto quadrigis vectus, raptam Proserpinam amplexu tenet, exanimi similem: supra quam volitat alatus Cupido, currum præcedit Mercurius alato pileo & caduceo. In altera parte Ceres bigis inuehitur, tractis à serpentibus, pinea ræda, quam sinistra gestat

gestar inuestigans amissam filiam. Inter hæc, ab utraque parte comites Proserpinae flores collectos gestant, veste ultra pubem sublata. A lateribus Hercules est, leonis exuuii indutus, dextra tenens clauam: sinistra anum quandam inuadens, cui verbera mittitur. Haecenus Fabricius.

Peractis ad sepulchrum iustis, conuiuia domi apparabantur, ad quæ amici atque cognati conuocabantur. Senibus enim contra funebres exhiberi solebat, quod Silicernium dicebatur, de quo in x. i. Tabularum explicatione dicemus. Sed & populo interdum epulum à defuncti hæredibus dabatur, aut cruda caro distribuebatur, quod Visceratio dicebatur. Diebus inde feriæ celebrabantur, cum hominis mortui causa familia purgabatur. Erant etiam Exuerræ, purgatio quædam dõmibus, ex qua mortuis ad sepulturam ferebatur, quæ fiebat per euerriatorem, certo genere scoparum adhibitio, ab exera verrendo dicta: Sextus Pompeius Festus, ubi & hæc habet: Euerriatorem vocatum, quem accepta iure pæredirate, iusta facere defuncto oportuerit: quæ si non fecisset, aut quid in ea re turbasset, suo capite luerit. Edebantur etiam nonnunquam in honorem defunctorum ludi, quos funebres appellabant, de quibus iam antè diximus. Inde discrimen illud funerum ortum, vt alia dicerentur Indictiua, alia Simpludearia. Indictiua erant quibus adhibebantur non ludi modò, sed etiam defultores, eaq; erant amplissima: Simpludearia autem, quibus adhibebantur duntaxat ludi, corbitoresque. Quidam ea dixerunt esse, quibus neutrum genus interesset ludorum, Sex: Pompeius Festus. Iosephus Scaliger ad eum locum annotat: Simpludearia dicta, quasi simpliludaria, quia simpli ludij adhiberentur: hoc est saltatores, vel cernuatores, siue coruitores, quos Festus corbitores appellat. Indictiuis autem & ludios, & defultores, ac etiam ludorum quædam genera adhibita fuisse. Vide eundem Scaligerum lib. 1. Ausoniarum lectionum cap. 28: Cæterum cum nonnulli essent, qui suorum vel propinquorum, vel amicorum, minus desiderium ferre possent, tertium, septimum, nonum, & quidam viceesimum, trigessimum, & quadragesimum, non sine quadam numerorum religione, dies defunctorum manibus, & memoriæ statuebant: unde parentationes, feralia, nouendalia, decennalia, vicennalia, tricennalia, &c. originem traxerunt, quæ omnia tum lacte, & vino, tum fertis & floribus, tum aliis rebus ab antiquis celebrabantur. Quamquam decennialium, vicennialium, &c. etiam alius vsus fuerit, de quibus paulò antè diximus.

Vnum adhuc superest, vt quam diu apud veteres lugeri mortui solebant, explicemus. Constat autem ex veterum monumentis, tum ex Plutarcho, & Ouidio in Fastis, mensis decem (tor enim Romuli annus habebat) viros ab vxoribus viduis lugeri, consueuisse: ita quidem vt arte legitimam, tempus luctus nubere nemini possent, nisi id peculiari modo à magistratu, aut Principe impetrassent. Quod si nubendi potestatem non impetrassent, & tamen nubere, infames à Prætoribus fiebant, & multabantur. Minuebatur tamen nonnunquam luctus aut publicè aut priuatim. Publicè populo luctus minuebatur ædis dedicatione, cum à Censoribus luctus condebatur, cum votum publicè susceptum soluebatur: Priuatim autem, cum liberi nascerentur, cum honos in familiam veniret, cum pater & liberi, aut vir, aut frater ab hoste captus domum rediret, cum puella desponsaretur, cum propiore quis cognatione, quam is, qui lugeretur, natus esset cum casto Cereris constitissent. Sex Pompeius Festus. Quæ de priuibus eruditè disputat Iacobus Ræuardus lib. 1. Variorum, cap. 20. ubi etiam discrimen facit inter lugere & elugere: atque lugere dicit esse lugubri habitu incedere: elugere, legitimum tempus à nuptiis, & aliis, quæ prohibita ipsi erant, abstinere. De legitimo luctus tempore etiam disserit Iacobus Cuiacius lib. 6. Obseruationum cap. 32. Tantum etiam de Funeribus, & quæ ad ea spectant. De quibus præter Lilius Gyraldum, Alexander à Alexandro Neapolitanus libro 3. Genialium dierum, cap. 2. & 7. & Cælius Rhodiginus lib. 17. Antiquarum lectionum, capitibus 19. 20. 21. & alij.

LIBRI V. FINIS.

AMPLISSI

A **AMPLISSIMIS VIRIS PRV-
DENTIA, ERVDITIONE ET VIRTV-
TIBVS PRÆSTANTISSIMIS, DOMINO CAME-
RARIO, & toti Senatui inclytæ Reipublicæ Ratisbo-
nenfis, Dominis suis reuerenter colendis. S. D.**

M *VLTA sunt pij Magistratus officia, Viri Amplissimi, Domini reuerenter colendi: sed nescio, an non multo maximum & præstantissimum sit, curare, vt bona litera floreant, & cõseruentur. Cum enim Spiritus sanctus per Prophetam Esaiam pios Magistratus appellet nutritios Ecclesiæ: ceriè hoc etiam vult, vt scholarum cura tangantur, quippe quæ seminarium sunt Ecclesiæ: imo non Ecclesiæ tantum, verum etiam Politia. Et profecto si res rectè perpendatur, dici nõ potest, quantum de toto genere humano, & de omni posteritate mereantur ij, qui scholas instituunt, institutas liberaliter fouent & cõseruant, quod vel ex superioris atatis historia luce meridiana clarius est, vbi omnes bona artes spreta: & sine honore iacuerunt, tantaq; barbaries fuit, vt non sine stupore de ea cogitare possimus.*

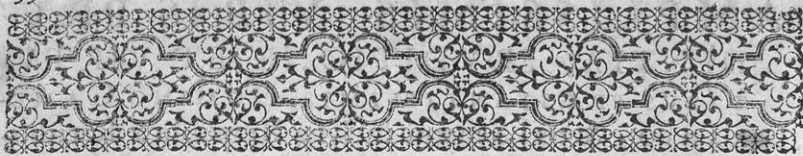
Neque verò sacra tantum litera hoc munus Magistratui adscribunt, verum etiam Ethnici ex lumine natura perspexerunt eidem cõseruationem Scholarum competere. Vnde inter alia plurima numina Græci coluerunt etiam Herculem $\mu\upsilon\sigma\alpha\gamma\epsilon\tau\lambda\upsilon$, Romani Herculem Musarum, ob nullam aliam causam, quam vt ostenderent Musas & Herculem mutuis operis & præmijs inuari, ornariq; debere Musarum quietem defensione Herculis: Virtutem Herculis voce Musarum, vti præclare docet Eumenius Rhetor in oratione, quam habuit ad Præfectum Antiochenum de scholis instituendis. Laudanda igitur est vestra pietas viri Amplissimi, quod inter alias molestias & curas, quæ Reipubl. causa vobis incumbunt, Scholæ etiam, eiusque alumnorum curam non abiicitis, verum foueris, & vt porro foueatis, & omni studio cõseruetis, maximoperè vos rogo & obtestor. Cum autè & mihi partem aliquam muneris in eâ vestra schola comendaueritis, succisuis illis horis, quæ mihi a publicis vocationis meæ laboribus reliquæ fuerunt, ex varia variorum scriptorum lectione, quedam ad classicorum scriptorum sententiam intelligendam non inutilia notavi: quæ cum viris doctis vsque probarentur, vt me ad eorum editionem hortarentur, æquissimum fore putavi, si vestræ Amplitudini, sub quarum umbra hætenus vino, alteri Antiquitatum Romanarum Commentarium publicè inscriberem, meaq; in Vest. Ampl. gratitudinis specimen ederem, reuerenter atq; humillimè petens, vt V. A. hoc meum licet exiguum munus beneuolo animo accipere, sibiq; me, meaq; studia etiam porrò commendata habere dignentur. Valete viri Amplissimi, & salucte Ex ludo vestro a. d. IV. Id. Ianuar. Anno CIO. IC. XXX.

V A.

Deditis.

IOANNES ROSINVS.

ANTI

ANTIQUITATVM ROMANARVM LIBER VI. DE COMITIIS.

ABSOLVIMVS priorem institutæ scriptiois partem, quæ de Vrbe, Populo, & religione fuit. Iam posteriorem, quæ de Politica gubernatione agit, aggredimur: in qua primùm omnium de Comitibus dicendum esse arbitramur, cùm eorum cognitio ad reliquorum librorum tractationem summopere requiratur, & omnia ferè de quibus in sequentibus disputabitur, Comitibus populi peracta sint. Magistratus enim iisdem à populo creatos fuisse, qui ignorat? Cui obscurum esse potest, leges omnes non aliter, quàm Comitibus populi latis esse? Sic iudicia etiam quædam, ea scilicet, quæ populi propria fuerunt, itèrque multa ad rem militarem pertinentia, Comitibus sunt peracta. Facile igitur percipitur summè necessarium esse, vt antequam ad illorum explicationem **B** accederet, horum ratio perspecta sit. Scripserunt quidem de Comitibus apud veteres, M. Terentius Varro, & alij: nostra verò ætate eruditione multa præditi, & excellentes viri non pauci: inter quos sunt Alexander Neapolitanus, Onuphrius Panuinius, Ioachimus Perionius, Carolus Sigonius, & alij. vt de Blondo & Budæo taceam. Inter omnes autem Nicolaus Gruchius, vir doctissimus, ante annos aliquot, tres libros eruditione multiplici refertos, de Comitibus Romanorum in publicum edidit, quem ego præ reliquis secutus sum: ordine tamen nonnihil mutato. Quippe cùm mihi visum fuerit, reiporis etiam rationem aliquo modo obseruandam esse, de Curia Comitibus primùm agendum putavi, de quibus ipse vltimo loco disputat. Sed nec illud dissimulare possum, quod de quibusdam huc pertinentibus Carolo Sigonio **C** non benè cum Gruchio conueniat. Consului igitur diligenter illa etiam scripta, quæ ab vtroque de rebus huius materiæ controuersis sunt edita. Et cùm Sigonij sententia mihi probabilior, pluribus etiam & firmioribus rationibus niti videatur, secutus eam sum. Nequaquam autem ita meum iudicium interponere volui, vt lectoribus horum librorum omnem de illa controuersia vltiorem inquisitionem adimerem: imò horror eosdem, vt diligenter ea scripta legât, & iudicium ipsorum de iis faciant, Quam etiam ob causam semper vtriusque sententiam simul lectori proposui: & tamen quæ ex iis mihi verisimilior visa fuerit, reticere nolui. De his igitur studiosè lector, monendus mihi initio eras. Sequitur, vt vnde Comitibus dicta, quid, & quotuplicia fuerint, videamus.

Unde dicantur Comitibus, quid, & quotuplicia ea sint, &c. **D**
quid Comitibus calata. CAP. I.

COMITIBUS (à coeundo, vel comeundo, vt veteres locuti sunt, quòd populus coire his, & vnum in locum conuenire soleret, dicta (fuerunt) conuentus populi, ad ferendum de aliqua re suffragium. Agellius libro 15. cap. 27. ex Lælio Felice recitat discrimen inter Concilia & Comitibus. cùm ait: Eum qui

A qui non vniuersum populum, se partem aliquam adesse iubeat, non Comitia, sed Concilium edicere debere. Vnde intelligitur Comitia dicta fuisse, quando vniuersus populus conueniret: Concilia autem, quando non vniuersus populus, sed pars tantum aliqua eius congregata esset: quæ tamen differentia anxie auctoribus non est obseruata: imò sæpius reperitur alterum vocabulum pro altero positum. Indicare igitur hoc loco, non explicare pluribus eam volui.

Neque verò omnes populi conuentus Comitia dicta fuerunt, sed ij tantum, qui ferendorum de aliqua re suffragiorum causa haberentur. Quando verò ludorū, vel census gratia, vniuersus populus, vti sæpè fiebat, conueniret, Comitia non fuerunt.

B Genera Comitiorum, eorum scilicet, quæ propriè sic dicta sunt, fuisse tria, Curia-
ta, Centuriata, & Tributa, inter omnes conuenit. Quod Agellius lib. 15. capite 27. ex Lælio Felice refert, de Comitiiis calatis: ea proprium & peculiare genus non efficiunt. Fuerunt enim primùm omnia Comitia calata dicta (quod idem etiã innuere videret, iniquens, Calatorum alia fuisse curiata, alia centuriata) à Græco verbo καλέω quod voco significat: vnde vetustas rudis calare dixit. Latina forma, pro vocare: sed postea cum in vsu hoc verbum esse desisset, retentum est nomen calatorum Comitiorum in his tantum, quæ pro collegio Pontificum habebantur, vel testamentorum condendorum causa fiebant: idque religionis cuiusdam, & antiquitatis ratione. De priori causa loquitur Lælius Felix apud Agellium lib. 15. cap. 27. iniquens, calata Comitia esse, quæ pro collegio Pontificum aut Regis sacrorum, aut Flamini in augurandorum causa haberentur. De posteriori autem Theophilus Insti. li. 2. sic scribit: Duo erant apud veteres testamentorum genera: vnum, quod calatis Comitiiis fiebat, & dicebatur: alterum, quod in prociustu. Testamentum calatis Comitiiis tempore pacis fiebat bis in anno, hoc modo: Præco vniuersam circumibat ciuitatē, populum conuocans: ac tū qui testamentum condere volebat, in cōcio-
C ne populi, ipso teste populo testamentū scribebat. Ex quo etiã dictum est Calatis Comitiiis: nam calare est vocare: Comitia verò, populi congregatio. Quoniã igitur vocati congregabantur, appellatum est testamentum Calatis Comitiiis. Hæc ille.

Quid sint Comitia Curiata, & quid Curia. C A P. II.

D E curiatis comitiis, quòd ea omnium prima sint, primo etiã loco dicendum esse arbitror. Fuerunt ergo curiata comitia, in quibus populus curiatim suffragium dicebat: hoc est, in quibus populi per curias diuisi sententia rogabatur, vt, quod plures curiæ statuissent, id iussum populi esse diceretur. Lælius Felix apud Agellium lib. 15. cap. 27. vbi discrimen inter curiata comitia esse. Quod vt melius intelligatur, de curiis, vnde hæc comitia nomen traxerunt, verba facienda sunt.

E Curiam à cura dictam testis est apud Nonium Varro lib. 2. de vita pop. Rom. Tres autem sunt significatiões vocis curiæ, quarum in historia Romana fit mentio. Prima est, quòd curiæ sunt triginta illæ partes, in quas populum Romulus distribuit, altera, quod significant sacra illas ædes, quas singulæ harum triginta partium habuerunt, & in quibus sacra sua peregerunt. Quas primùm quidè à Romulo in monte Palatino conditas, Veteresque appellatas: postea verò nimiam aucto populo, nouas prope compitum Fabricij ædificatas fuisse Festus docet. Tertiò sunt etiã Curia dictæ ædes illæ, in quibus Senatus est habitus. De secunda & tertia significatiõe Varro lib. 4. de ling. Lat. sic scribit: curiæ duorum generum sunt: nam & vbi curarent Sacerdotes res diuinas, vt curiæ veteres: & vbi Senatus humanas, vt curia Hostilia, quã primus ædificauit Hostilius Rex. Festus verò, curia, inquit, locus est, vbi tantum ratio sacrorum gerebatur. Curia etiam nominantur, in quibus vnus cuiusque partis
F populi Romani quid geritur: quales sunt eæ, in quas Romulus populum distribuit, numero triginta, vt in sua quisque curia sacra publica faceret, feriãsq; obseruaret, hîsq; curiis singulis noinina curium (aut curretium, siue curicensium) virginum imposita esse dicuntur, quas virgines quondã Romani de Sabinis rapuerunt. Hæc ille. De prima significatiõe Pomponius I. C. ff. titulo 2. l. 2. de Origine iuris, scribit, &

Halicar. lib. 2. qui etiam originem curiarum, id est, triginta populi Romani partium A
 sic refert: In tres partes, inquit, diuisa vniuersa multitudinæ, Romulus singulis præ-
 clarum aliquem virum Ducem præposuit: deinde vnamquamque rursus in decem
 partitus, totidem fortissimos viros eis præfecit: has curias, illas Tribus vocari voluit,
 sicut vocantur & hodie. Et paulò post: Sacra sua Romulus cuique curiæ partitus est,
 assignatis in singulas Diis & Dæmonibus quos perpetuò colerent: sumptusq; in hæc
 attribuit ex ærario publico: quæ toties celebrarentur, aderant curiæ suis vicibus, epu-
 lumque diebus festis præbebat curialibus, (id est, iis qui erant eiusdem curiæ, in
 aula cuique curia propria. Hactenus Dionysius. De numero igitur & primæ origine
 curiarum, quòd triginta tantum fuerint, à Romulo primo Romanorum Rege insti-
 tutæ, quòdque is numerus perpetuò fuerit relictus, præter Alconium Prædianum B
 Commentario in Ciceronis Verinas, qui curias cum Tribubus cõfundit & easdem
 ad triginta quinque numerum auctas fuisse affirmat, plerique consentiunt. In eo au-
 tem discrepant Scriptores vnde nomina curiæ acciperint. Liuius enim & Festus au-
 ctiores sunt, virginum Sabinarum à Romanis raptarum nomina curiis indita esse.
 Verba Liuii lib. 1. Decade 9. sunt hæc: Ex bello tam tristi læta repente pax cariore
 Sabinas viris ac parentibus, & ante omnes Romulo ipsi fecit. Itaque cum populum
 in curias triginta diuideret, nomina eorum curiis imposuit. Id non traditur, cù haud
 dubia aliquantò numerus maior hoc mulierum fuerit, ætate, an dignitatibus suis,
 virorumve, an sorte lectæ sint, quæ nomina curiis darent. Hæc ille. Varro tamen,
 Plutarc. & Dion. & alij eos mendacij arguunt, & contrarium afferunt. Plurarchi ver- C
 ba in Romulo adscribam: Singulæ inquit, Tribus decem continuerunt curias. Eas
 quidem perhibent à Sabinis mulieribus nomen traxisse: sed hoc mendacium esse
 deprehenditur: nam multis earum à locis nomina imposita sunt. Et Dionys. libro 2.
 vbi de honoribus Sabinis mulieribus habitis, disserit, inter alia ait: Sunt qui scribant
 eas donis, multis, magnisque remuneratas à Regibus, & triginta, quas diximus, cu-
 rias accepisse illarum nomina, quòd totidem in legatione fuerint. Sed Terent. Var-
 ro hæc parte dissentit à reliquis, asserens iam pridem curiis nomina imposituisse Ro-
 mulum, cum primùm distribuere multitudinem partim à Ducibus, partim à vete-
 ribus patriis.

Cæterum de triginta curiarum nominibus præter octo, nulla sunt reliqua, Fo- D
 rientiis, Raptæ, Vellenis, Velitriæ, meminit Festus, his verbis: Nouæ curiæ proximè
 compitum Fabricij ædificatæ sunt, quòd parum amplæ erant veteres à Romulo fa-
 ctæ, vbi is populum & sacra in partes triginta distribuere, vt in iis sacra curarent:
 quæ quando ex veteribus in nouas euocarentur, quatuor curiarum per religiones
 euocari non potuerunt. Itaq; Forientis, Raptæ, Vellenis, Velitriæ, res diuinæ fuerint
 in veteribus curiis, &c. Idem etiam Tifatæ meminit, & Titia. Tifata, inquit, Ilceta
 Romæ autem Tifata curia: Tifata etiam locus iuxta Capuam. Et post pauca: Ti-
 tientiis Tribus à prænominibus Tarij Regis appellata videtur. Titia quoque curia ab
 eodem Rege est dicta, &c. Calabria curia, ex Varrone lib. 4. de Ling. Latina, nota est,
 qui ait, Calabram curiam dictam esse, vbi tantum sacrorum ratio sit gesta. De faucia E
 vel, vt quidam malunt, Saucia, loquitur Liuius lib. 9. Dictator, inquit, Papyrius C.
 Iunium Bubulecum Magistrum Equitum dixit, atq; ei legem Curiatam de imperio
 ferenti, triste omen, diem diffidit, quòd Faucia (vel Saucia) Curia fuit principium,
 duabus insignis cladibus, captæ vrbs, & Caudinæ pacis, quòd vtroq; anno eiusdem
 curiæ fuerat principium, &c. Hoc quoque addere visum est, curias Romæ fuisse po-
 puli tales quasdam partes, quales sunt nostro tempore in vrbibus quibusdã parocciæ.
 Vt enim nostræ parocciæ habent destinatas quasdam ædes & domos, in certa quadam
 vrbs parte sitas, quæ communia sacra ipsam ædem communem, & sacrorum com-
 mune ministerium, id est, parocciæ habent: ita curiæ erant incolarum vrbs partes,
 non modò loco, sed etiam sacris sibi peculiaribus distinctæ, quibus qui præerant, Cu- F
 riones vocabantur. Et licet primùm curiæ Tribuum partes essent, tamen posteriori-
 bus temporibus, crescente tribuum numero, eadem ratio obseruata non est. Hinc
 igitur intelligi potest, quænam curiata Comitia fuerint: quorum sicuti etiam curia-
 rum, Romulum auctorem fuisse certum est.

A De quibus causis actum sit Comitij Curiat. CAP. III.

DE origine Curiatorum Comitiorum dictum est: iam etiam causæ, propter quas ea habita fuerint, aperiendæ sunt. Primum quidem, quando nondum Centuriati, nec tributa fuerunt, omnia quæ ad Rempublicam pertinebant, curiatis Comitijis peracta sunt. Reges & alij Magistratus iis creati, leges omnes, quæ ad illud usque tempus latae sunt, & quæ ad iudicia parata curiata fuerunt, ita ut omnia, quæ populi suffragiis fierent, non nisi Comitijis curiatis fierent.

B De Regibus quidem, quod iis Comitijis curiatis creati sint, res est manifesta. Testantur id Liius lib. 1. & Dionysius lib. 2. & aliis multis locis. De Numa Dionysius perspicue indicat, cum curiatis Comitijis Regem declaratum esse. Eadem de Servio Tullio refert, ne dicam de aliis: omnes enim Reges, excepto Tarquinio Superbo, legitimis Comitijis sunt creati. De Tribuno Celerum elici potest ex Dionysij libro 2. & Liiij libro 1. ubi de eius prima creatione scribunt. Adde quod Dionysius libro 4. ubi de centuriatis Comitijis à Servio Tullio institutis, verba facit: Clarè, inquit, iam olim penes populum fuisse trium horum arbitrium creandi Magistratus, tam domi, quam militiæ, leges abrogandi, vel confirmandi; bellum pacemue decernere: & quoties de iis rebus disceptatum sit, curiatim collecta suffragia. Ac de Romulo Dionysius libro 2. loquens: Plebi, inquit, tria hæc commisit, Magistratus creare, leges sancire, de bello, referente Rege, decernere: ita tamen, ut Senatus quoque in iis accedat auctoritas. Perspicuum ex his est, non tantum Magistratus, ut Reges & Tribunos Celerum (quod etiam referri debent Quæstores: nam & ipsos sub Regibus fuisse testis est Tacitus Annal. lib. 1. r.) curiatis Comitijis creatos: sed leges etiam iisdem latis esse: eas scilicet, quas Reges tulerunt. Quinetiam iudicia iis Comitijis sub Regibus exercitata fuisse confirmat iudicium Horanij sub Tullio Hostilio, ubi Curiarum suffragiis vel calculis Horatius absolutus est, testibus Dionysio lib. 3. & Lio lib. 1. Præter hoc autem iudicium nullum aliud, quod Comitijis curiatis peractum sit, reperitur: quod etiam Carolus Sigonius vir doctissimus libro 3. de Iudiciis Romanorum, cap. 4. affirmat.

C Post eiectionem Roma Reges, cum plebs per successionem impetrasset à Patribus, ut liceret sibi Tribunos Aedilisque Plebeios creare, etiam illi curiatis Comitijis usque ad legem Voleronis latis creati leguntur. Vbi verò Curiatum non tantum Centuriatum, sed & Tributum accesserunt: cum omnia ferè, quæ ante Curiatum fiebant, post Tributum & Centuriatum peragerentur: & maxime postquam lex Voleronis lata est, de creandis plebeis Magistratibus Comitijis Tributis, qui ante Curiatum creati fuerat. Post quæ tempora duabus potissimum rationibus curiata Comitia haberi cœperunt: una fuit legum ferendarum, altera verò Sacerdotum quorundam creandorum.

D Leges curiatae fuerunt sex. Prima de confirmatione quorundam Magistratum, qui iam ante alios Comitijis designaverat: quod tamen non dum observatum est, uti postea dicitur. Altero de imperio (hoc est, rei militaris administrandæ facultate) Magistratibus, ut puta, Dictatoribus, Consulibus, Proconsulibus, Prætoribus, Proprætoribus, ac Proquæstoribus, qui cum iure Prætorio in Prævincias mittebantur dando: Cicero 2. Philippicæ & Liius. Imperium enim, ut clarissimè ostendit Carolus Sigonius in posteriore cum Græchio disputatione, & libro 3. de Antiquo iure prouinciarum, capite 4. & sequentibus: item libro primo de Antiquo iure ciuium Romanorum, cap. 2. i. duplex fuit, ciuile & militare. Ciuile (quod in auspicio & iudicio consistebat, & plerumque potestas dicitur, non imperium) Magistratibus iis Comitijis dabatur, quibus creabantur, vel in Magistratu iuerat. Militare verò imperium (quod erat sacramento adigendi milites, exercitum habendi, bellumque gerendi ius) non habebant, nisi peculiari lege ea de re ad populum curiatis Comitijis lata, impetrassent. Quamquam hoc non erat omnino necessarium, cum etiam ex Senatus consulto peculiari, item iure Prævinciæ imperium illud habere possent, ut pluribus docet Carolus Sigonius. Hoc igitur alterum genus legis curiatae fuit.

E iam ante alios Comitijis designaverat: quod tamen non dum observatum est, uti postea dicitur. Altero de imperio (hoc est, rei militaris administrandæ facultate) Magistratibus, ut puta, Dictatoribus, Consulibus, Proconsulibus, Prætoribus, Proprætoribus, ac Proquæstoribus, qui cum iure Prætorio in Prævincias mittebantur dando: Cicero 2. Philippicæ & Liius. Imperium enim, ut clarissimè ostendit Carolus Sigonius in posteriore cum Græchio disputatione, & libro 3. de Antiquo iure prouinciarum, capite 4. & sequentibus: item libro primo de Antiquo iure ciuium Romanorum, cap. 2. i. duplex fuit, ciuile & militare. Ciuile (quod in auspicio & iudicio consistebat, & plerumque potestas dicitur, non imperium) Magistratibus iis Comitijis dabatur, quibus creabantur, vel in Magistratu iuerat. Militare verò imperium (quod erat sacramento adigendi milites, exercitum habendi, bellumque gerendi ius) non habebant, nisi peculiari lege ea de re ad populum curiatis Comitijis lata, impetrassent. Quamquam hoc non erat omnino necessarium, cum etiam ex Senatus consulto peculiari, item iure Prævinciæ imperium illud habere possent, ut pluribus docet Carolus Sigonius. Hoc igitur alterum genus legis curiatae fuit.

Tertia lex Curiata fuit, qua Camillus ab exilio reuocatus est, vt tradit Lilius A libro quinto.

Quarta erat, qua adoptiones fiebant, de qua Cicero pro domo, Tacitus libro 17. & Agellius lib. 5. capite 19.

Quinta, quæ testamentis confirmandis ferri solebat, de qua idem Agellius lib. 15. cap. 27. Sexta lex Curiata fuit, quæ sacrorum deestimationes fiebāt: id est, omnes consecrationes, quas publicè in concione populi fieri oporteret. Agellius lib. 15. cap. 27. Altera porro causa habendorum Curiatorum Comitiorum posterioribus temporibus, fuit ad creando sacerdotes quosdam. Hi autem erant Flamines & Curio maximus, cuius, vt tradit Sext. Pompeius, auctoritate, Curia omnes, Curionisque regebantur, vt ex Dionys. lib. 2. & Lælio Felice apud Agel. libro 15. cap. 27. intelligitur. B Reliqui autem Curiones non Comitibus, sed à suis quique Curis eligebantur, vt alibi dicitur. Hæc igitur causæ fuerunt, de quibus Curiatis Comitibus actum est, quemadmodum ex veteribus scriptoribus cognoscitur.

Quas personas Comitibus Curiatis interesse oportuerit. CAP. IV.

D V P L I C E S considerandæ sunt personæ, & quæ potestatem habuerint conuocandi, ac habendi Comitibus Curiatis, & quæ suffragium iis tulerint. Potestatem conuocandi & habendi Curiatis Comitibus habuerunt primum Reges, penes quos summa rerum omnium potestas fuit, vt in sequenti de Magistratibus libro demonstrabitur. Exempla & testimonia de ea re multa adducere inceptum esset. Mutata autem veteri Reipub. forma, & in Regis locum Consulibus creatis, etiam hæc ratio mutata, & ius vocandi populū ad Comitibus Curiatis, ad alias personas translatum est. Tum enim Magistratibus quibusdam Patriciis, Consulibus, Prætoribus, Dictatoribus, & Interregibus: Pontificibus etiam id ius fuisse Romanæ historiæ scriptores testantur. Ac Patricios quidem Magistratus solos id iuris habuisse ex Lilio lib. 6. intelligi potest, vbi dicit, Curiatis Comitibus auspiciato & Patriciis auctoritate haberi. De Consulibus autem, Prætoribus & Dictatoribus, quod id ius habuerint, non est dubium. Cùm enim legem de Imperio eorum ferri Curiatis Comitibus oporteret, eosdem etiam vocare potuisse populū ad ea Comitibus, quis est qui dubitet? vt interim alia argumenta, quibus idem probari posset, præteream. De Interregibus item manifesta res est, cùm Dionys. lib. 2. & Lilius lib. 1. testentur, Romulo, item Numa Regibus extinctis, Interreges aliquandiu Reipubl. gubernasse, ac tandem communi consilio vnum Comitibus Curiatis, creando nouo Regi in defuncti locum, edixisse. Quia autem & Flaminium inaugurandorum causa Curiatis Comitibus haberi soleret, vt capite præcedenti dictum est, idque ad Pontificū officium pertineret: eosdem etiam populū ad illa Comitibus vocandi potestatem habuisse, perspicuum est. Et hæc quidem de iis personis, quæ ius conuocandi populū ad Curiatis Comitibus habuerunt. De iis nunc agendum, qui suffragium tulerunt. Fuerunt autem qui suffragium his Comitibus tulerunt, ciues Romani, & quidem ij tantum, qui in Curias descripti erant. Atqui non omnes ciues in Curias descripti fuerunt: sed ij tantum, qui in vrbe habitauerunt: qui verò extra vrbe Romam domicilia habuerunt, in Curias descripti non sunt. Quod igitur discrimen inter eos fuerit, non videtur ab hoc loco alienū, paucis explicare. Omnes ciues, qui in vrbe domicilium haberent, in Tribus & Curias describebantur. Postquā verò crescente Reipubl. multis vicinis populis deuictis ius ciuitatis communicaretur, describebantur illi quidem in Tribus, & ciues Romani erant. Quandiu autem extra vrbe viuerēt, in Curias non referebantur, sed sua sacra patria retinebant. Qui autē ex coloniis, vel municipiis, vel etiam prouinciis, Romam migrabant, ij, cùm in Curias describerentur, patria sua sacra relinquere cogebantur, & ea recipere, quæ eius Curia, in quam describebantur propria essent. Illi ergo, quibus in vrbe domicilium erat, ius suffragij Comitibus Curiatis habebāt. Reliqui non item. Cuius rei explicationem prolixiorē si quis desiderat, legat Nic. Græchium lib. 3. de Comitibus, cap. 3. Onuph. Panuinium lib. 2. Comment. Reip. Roman. & Carol. Sigonium lib. 1. de iure ciuium Rom. cap. 5.

Meminis

- A** Meminit Gruechius, & eum secutus Onuphr. Panuinius, ac Paul. quoque Manutius lib. de Legib. & Oratione 2. in Rullum, Ciceronis tempore triginta tantum lictores curiarum, non ipsas curias nonnunquam suffragium comitiis curiatis ferre solitos. Quam opinionem multis argumētis refutat Car. Sigonius in posteriore cum Gruechio disputatione, & lib. 3. de Iure prouinc. cap. 1. & ostendit liquido id elici ex Ciceronis verbis non posse, quæ sic habent: Sicut igitur Decemviri neque veris comitiis, hoc est, populi suffragiis, neque illis ad speciem, atque ad usurpationem vetustatis per triginta lictores auspiciorum causa adumbratis, cōstituti, &c. Hoc enim ait Ciceronem significare velle, Rullum Decemviro suos eiusmodi comitiis curiatis constituere voluisse, ut ad ea non modo non omnes curias adhiberet, quæ ille vera
- B** comitia appellat: sed nec lictores quidem curiarum in speciem aduocare auspiciorum causa, nisi que triginta licitoribus vera comitia curiata adumbraret, quæsi omnes curiæ adfuissent. Quod verò talia comitia vnquam in vfu fuerint, Ciceronē nequaquam docere affirmat. Solebant quidem comitiis curiatis singulis curiis singuli lictores adesse, non autem suffragiorum, sed officij causa. Verum de horum verborum intellectu plura scribit Sigonius, in posteriore cum Gruechio disputatione, & lib. 3. de antiquo iure prouinciarum, capite 1.

De loco Curiatorum Comitiorum, de Comitio & Rostris. CAP. V.

- C** **V**RIATA Comitia non ferè poterant auspiciatò fieri, nisi intra pomerium, idq; in foro, adeòq; in comitio, quod multis scriptorū locis demonstrari potest. Varro li. 4. de Ling. Lat. Comitium inde primum nomen habuisse, quòd Comitiiis curiatis populus illuc cōueniret. Fuit igitur Comitium foro coniunctum, imò pars fori à Palatii porta incipiens, & finiens ad templū D. Mariæ Nouæ, ut Marlianus Epitome Topographiæ antiquæ vrbs libro 3. cap. 15. & 20. docet, qui etiam scribit S. P. Q. R. aliquid quod ex vfu Reipub. esset, decreturos, eò coisse. Quod verò addit, Consules, Tribunos, aliòsq; Magistratus ibidē creatos, in eo multū errat. Non enim Consules in comitio, sed in campo Martio creati sunt, vt paulò post ostendetur.
- D** Sicuti etiā de tribunis, quod nō omnes, neq; semper in comitio, sed vt plurimum in campo Martio, nonnunquā in Capitolio creati fuerint, docebitur. Hoc verò etiam notandū, quod ibidē tradit comitiū multis annis recto caruisse, & propterea spe comitia indicta, ob tēpestatem ingruentē peragi non potuisse, sed fuisse dissoluta. Longo autē tempore post, vbi Annibal in Italiam venerit, tectū impositum fuisse, idque postea à Cæsare restauratū. Plurimæ statuæ in hac fori parte fuerunt, itē rostra, quæ L. Furio Camillo, C. Manio Coss. ex rostris nauij Antiatij condita fuerūt: sic enim Liu. lib. 8. Naues Antiatium partim in naualia Romæ subductæ, partim incensæ: rostrisq; earum suggestum in foro extructum adornari placuit, Rostraq; id tēplum appellatur. Horum sæpe in Lioio, Cicerone, & aliis fit mentio. Ferebantur in Rostris leges, agebantur causæ, & conciones habebātur. Erant autē duplicia noua & vetera. Noua, quæ ad Palatii radices: & vetera, quæ apud curiam in comitio, de quibus hoc loco. Illud etiam memorabile de Rostris est: quòd Antonius occisi Ciceronis caput præcisum, & ad se allatum inter duas manus in Rostris poni curauerit, vbi ille Consul, vbi sæpe Consularis, vbi eo ipso anno aduersus Antonium, quanta nulla vnquam humana vox, cum admiratione eloquentiæ auditus fuerat. Testantur hoc Liu. Plutare. in vita Ciceronis, Dio. lib. 47. & alij. De loco tamen comitiorum, curiatorum etiam hoc notādum, legem curiatam, qua reuocatus Camillus ab exilio fuit, vrbe à Gallis capta, Venus, non in comitio latam esse, teste Lioio lib. 5.

De tempore Curiatorum comitiorum. CAP. VI.

- F** **E** tempore curiatorum comitiorum equidem nihil habeo dicere, nisi quòd comitialibus diebus, de quibus alio libro multa dicuntur, ea sint habita. Non enim certo aliquo tempore curiatis comitiis populum conuenisse, ac de te aliqua suffragium tulisse, legitur: sed quandoque necessitas Rei-

publicæ id requirebat, tum conueniebant. Non tamen omnibus diebus sine discrimine, sed tantum comitialibus, vt modo dictum est. Superest vt modum horum comitorum explicemus.

De modo Comitiorum curiatorum. CAP. VII.

N explicacione modi comitorum curiatorum, primùm videbimus quid ante illa fieri oporteret, vt iusta essent: deinde quo ordine ipsa comitia peragerentur: tum etiam quædam particularia, quæ in singulis obseruari solerent addemus. Quòd igitur, ad ea quæ ante tēpus comitorum initorū fiebant, artinet, notanda hæc veniunt: primùm edicebantur hæc comitia ab aliquo eorum Magistratū, quibus id ius fuisse paulò antè diximus: conuocabatur deinde populus per triginta lictores. Habebantur etiã auspiciato, ita vt obnunciacioni parendū esset, si de cælo seruatuū esset. Quod vt intelligatur, quædam de auspiciis repetenda sunt. Tria fuerunt auspicioꝝ genera: auium inspectio: de cælo obseruatio: & tripudij animaduersio. Obseruatio de cælo ad omnia comitia adhibebatur, & sic etiam ad curiata. Auium inspectio ad curiata & centuriata tantum. Eam ob causam propter obseruationem de cælo etiam Augures tres oportebat his comitijs adesse, qui latori legis in auspicio essent. Tripudium rerum gerendarum erat proprium. Sed de Auguris vel auspicijs alio loco dictum est prolixius. Hoc tantum addere visum fuit, quod ante pretij, & in hunc locum reseruari, cum legatur & de Magistratibus ipsis patricijs, & de Auguribus, quòd auspiciari fuerunt, vtrū similia eorū auspicia, an verò diuersa fuerint. Et, si diuersa fuerint, quòdnam inter ea sit discriminè. Hoc vbi explicauero, tum ad ea, quæ comitijs curiatis obseruata fuerunt, pertextenda feuear. Tractat hanc quæstionē eruditissimus Ald. Manutius Pauli F. lib. 3. de Quæstis per epistolam, epist. 9. prolixè, & ex quo capita tantum præcipua hic afferam, studiosum lectorem, si pleniorè eius explicacionē volet, eò remittens. Quod igitur ad propositum artinet, multis modis diuersæ fuerint Augurum & Magistratuum auspicia: præcipua eorum discrimina Ald. Manutius recitat lex.

Primùm Augures auspiciabantur, vt ex signis quibusdã vel probarent aliquid, vel verarent, quòd Cicero pluribus locis alijs, tum maximè lib. 2. de Legib. ostendit. Magistratus verò cæteris quidem in rebus teste eodem Cicerone lib. 2. de Diuinat. signa obseruabant, ex quibus aut prohiberent, aut probarent: Comitibus autem, vel si nulla instructi scientia essent, nulla signorum obseruatione, solo auspicio verabant, siue aliquid contrarium vidissent, siue non vidissent. Itaque in Oratione pro Domo sua: Negant, inquit, Augures fas esse agi cum populo, cum de cælo seruatur. Ipsa igitur actio, non ea quæ agentes vidissent, impediendi vim habebat.

Alterum discrimen hoc est, Augures nunciacionem solam habebant, siue spectioꝝ ne: Magistratus vtramque, quòd ostendit Cic. in 2. Philipp. iisdem penè verbis: Nos, inquit, (de Auguribus loquitur, quia & ipse Augur erat) nunciacionem solùm habemus, Consules & reliqui Magistratus eam spectioꝝ nem. Spectioꝝ nem autem habere, idem est, quòd seruare de cælo, vel auspiciari: nunciare verò, vel obnunciare est, visa vel audita auspicia indicare.

Tertia differentia est, quòd Augures necessariò adhibebantur: non enim Magistratum Comitia. neque legum haberi poterat, nisi Augures adessent, & probassent, teste Cic. lib. 3. de Legib. & ad Attic. lib. 4. epist. vlt. vbi ait, Augures tres in ferenda lege Curjata adesse oportere: Magistratus autem seruare de cælo nulla res eogebat. Sed vbi Comitibus impedimento esse cupiebant, tunc de cælo seruabant: Hoc tamen non est prætereundum, nemini Magistratum licuisse Comitibus, Magistratuum creatorum causa institutis, de cælo seruare, & ita ea comitia impedire.

Quarta differentia est, Augures non obnunciabant futuris tantum comitijs, verum etiam institutis, aut iam habitis, quod docet Cicero lib. 2. de Legib. cum inquit: Quid maius est, quàm posse à summis imperijs, & summis potestatibus comitiarum, & consilia, vel instituta dimittere, vel hebita rescindere: quid grauius, quàm re susceptam dirimi, vnus si Augur, alio die, dixerit: quid magnificentius, quàm posse decernere.

A nere, vt magistratu se abdicent Consules? quid religiosius, quàm cum populo, cum plebe agendi ius dare, aut non dare? Hæc Cicero. Magistratus autem obnunciare solebant, priusquam comitia haberentur, quod perspicuum est ex 2. Philippica, vbi dicit Cicero. Quisquàmne diuinare potest, quid vitij in auspiciis futurum sit, nisi qui de cælo seruare constituit? quod neque licet comitiis per leges, & si quis seruauerit, non habitis comitiis, sed priusquam habeantur, debet nunciare. Idem intelligitur ex epistolis ad Atticum, epist. 3. lib. 4.

Quintum discrimen est, augures obnunciabant, cum auspicati essent: erant enim auspicia priora obnunciatione. Magistratibus autem semper impediendis, obseruatio signorum necessaria non erat. Ita enim obnunciabāt, quasi aduersa signa semper essent. Propterea liberum illis fuit, post auspicium, sed antè etiam non modò obnunciare, quasi diuinarent, vti aliquid in auspiciis futurum. Cic. Philippica 2. & pro Sestio, & Dio. lib. 39.

Sextum & vltimum discrimen est, Tres Augures interdum, vt in ferenda lege curiata, teste Cicero ad Attic. lib. 4. epist. vlt. quandoque vnus, quemadmodum in comitiis Magistratum, vt idem Cicero lib. 2. de Legib. docet, auspicio vtentur. Magistratus autè vel vnus, qui de cælo seruaret, impedire legum comitia. poterat, quod probatione non eget. Hæc de discrimine inter auspicia Magistratum & Augurum. Reuertamur ad comitia. Postquam curiæ conuenissent, & Magistratus illi, qui comitia instituerat per Augures auspicati essent, nec quicquam impedimento esset, quominus ea pergerentur: tum rogatio, de qua curiæ suffragium latuæ erant, publicè recitabatur: quæ vbi recitata erat, præses comitorum curias in suffragium mitebat, his verbis: Si ita vobis videretur, *Quitites*, discedite in curias, & suffragium inite: quod perspicitur ex Dionysio Halicarnassæo lib. quarto. Si verò rogatio non videbatur futura è re populi, Tribuni plebis intercedebant, vtentes solenni verbo, Veto, vel Veramus. Quod cum fieret, non licebat curiis suffragium ferre, sed comitia vel dissoluebantur, vel in alium diem proferebantur. Nemine autem Tribunorum intercedente, discedebat populus in curias, & de rogatione consultabat. Post singulæ curiæ, vna post alteram sorte vocatæ, exibat, & suffragium ferebant. Et ea quidem, quæ prima exierat, Principium dicebatur. Quod autem plures ex triginta curiis iusserant, id ratum habebatur. Atque si primò vocatæ consentirent, statim atque sedecim ex illis suffragium dixerant, finis fiebat comitiis. Quia tum certum esset, à pluribus curiis id iussum esse, quod sedecim curiæ iussissent. Sin dissentirent, eò vsque vocabantur, dum sedecim curiæ consensissent.

Obseruabatur & hoc, vt curia primò ad ferendum suffragium sorte vocata, esset boni ominis. Si contrarium accideret, comitia in alium diem proferebantur. Quod intelligitur ex Lino lib. 9. cum scribit, L. Papyrium Dictatorem auspicia postero die repetisse, quia ipso comitia de imperio priori die habente, prima exisset curia Saucia, quæ mali ominis erat, duabus scilicet insignis cladibus captæ vrbis & caudinæ pacis, quod vtroque anno eiusdem curiæ fuerat principium, &c. Tandem quod pluribus curiis visum esset, id ad Patres referebatur, vt ab eis confirmaretur. Quem tamen morem non semper fuisse retentum, sed posterioribus temporibus mutatum, ita vt Patrum sententiam curiæ confirmauerint, docet Dionysius libro 2. his verbis: Populus ferebat suffragium non vniuersus confusus, sed per curias vocatus: quòdque pluribus visum esset curiis, id ad Patres referebatur: nunc verò mos mutatus est. Neque enim Patres de iussu populi post iudicant, sed contra sententiam Patrum confirmat deinde populus, &c.

Postulat hic locus vt de suffragiis etiam aliquid dicatur, quomodo ea lata à curiis sint, per tabellas, an viua voce. Qua de re, hoc ex antiquorum scriptis cognoscitur initio fuisse & in his, & in aliis comitiis semper vsitata suffragia vocalia, vsque ad legem illam tabellariam à Gabino Tribu no plebis latam, Coss. Cn. Calpurnio Pisonè, M. Popilio Lænatè, Anno ab vrbe condita DCXIV. qua cautum erat, vt comitiis, quibus Magistratus crearetur, populus non voce, sed tabella suffragiū ferret. Et quòd id liberius esset, ne quis inspiceret tabellam, ne rogaret, ne appellaret. Ita ab omni parte liberū iudiciū suum in Magistratibus creandis populus habeat. Securè hanc legem

legem

legem sunt & alia, vt Cassia, Papyria, & Cælia, quibus cautum, vt non solū in creandis Magistratibus, sed etiam in iudiciis populi, in legibus iubendis & vetandis, item in iudicio perduellionis tabellæ vsurparentur, vt in libro de Legibus & iudiciis explicabitur. Atque hæc in genere de modo comitorum curiatorum dicta sint. Præter quæ tamen etiam specialia quædam digna sunt consideratione.

In Comitiiis legum ferendarum præter ea, quæ dicta sunt, nihil ferè fuit obseruatum, nisi quòd eas oportuerit trinundino antè proponi, quàm comitia haberentur.

Quod autem ad Comitìa curiata de confirmatione magistratuum iam designatorum attinet, sciendum est, primis temporibus, Comitiorum & magistratuum confirmandorum ius penes Senatum fuisse, vt paulò ante ex Dionysio ostendimus. Quod ius Senatui ademptum populus deinde ad se rapuit, ac bina de magistratibus Patriciis Comitìa haberi voluit: vna, quibus crearentur, & illa vel centuriata, vel curiata fuerunt: altera, quibus confirmarentur, quæ etiam centuriata aut curiata fuerunt. Centuriata lex ferebatur pro confirmatione censorum iam designatorum: Curiata autem pro reliquorum magistratuum Patriciorum confirmatione. Solebat autem in prioribus Comitiiis, quæ magistratibus designandis haberentur, populus ita rogari: Quos vultis consules fieri? Posterioribus, quibus de confirmatione Consulium, vel aliorum Patriciorum magistratuum lex curiata ferebatur, ita rogabatur: Vultis, iubetis ne, vt M. Cicero, C. Antonius, quos Consules populus designauit, Consulatum habeant? Confirmabantur igitur magistratus designati lege ad populum lata, non autem designabantur lege lato. Nam rogatio illa, qua ad populum ferebatur, vt magistratus crearent vel designarent, lex non dicebatur. Docet hoc de binis magistratuum Comitiiis Cicero, cuius oratione 2. contra Rullum hæc sunt verba: Maiores de omnibus magistratibus bis vos iudicare voluerunt. Nam cum centuriata lex censoribus ferebatur, cum curiata cæteris Patriciis magistratibus, tum iterum de iisdem iudicabatur. Et mox addit causam: Vt esset reprehendendi potestas, si populum beneficii sui pœniteret. Quorū sententiam hanc esse docet Carolus Sigonius libro 3. de antiquo iure Provinciarum, capite 2. De omnibus magistratibus, inquit, maiores bis vos iudicare voluerunt. Nam cum centuriata lex censoribus iam designatis ferebatur, cum curiata item cæteris patriciis magistratibus pariter iam designatis ferebatur, eo tempore secundum iudicium faciebat populus, vt possèt reprehendere, si beneficii sui prioribus Comitiiis delati, pœniteret. Primum enim comitiis centuriatis censores designabant, deinde eisdem legem centuriatam ferebant. Item centuriatis Comitiiis consules designabant, deinde eis legem curiatam ferebant. Non erat autem idem designare magistratum, & legem ei centuriatam, aut curiatam iam designato ferre. Prioribus igitur Comitiiis designabantur magistratus, posterioribus lege confirmabantur, &c. Hæc ille. Qui tamen mos de binis huiusmodi Comitiiis non semper obseruatus, sed mutatus posterioribus temporibus est, & in eorum locum successerūt bina Comitìa Prærogatiuæ, & iure vocatarum, vt paulò pòst dicitur: quod tum fuisse factū suspicari licet, cum numerus tribuum triginta quinque est expletus.

Alia ab hac lege curiata de confirmatione magistratuum designatorum, est illa de imperio eorundem, quæ magistratibus, vt puta consulibus, & aliis in prouinciam, & ad bellum cum imperio militari profecturis, ferebatur, ac posttemis etiam temporibus obseruabatur: Et sine qua magistratibus rem militarem attingere non licebat, vt Cicero loquitur. Quanquam legamus nonnunquam Senatusconsulto, vel Plebiscito idem ius magistratibus tributum fuisse, sicuti etiam iure prouinciæ, iis, qui in Prouincias mittebantur, rem militarem attingere licebat. Quod tamen si sine curiata lege facerent, propriis sumptibus in Prouinciis ire cogebatur: si verò legem curiatam accepissent, tum ex ærario viaticum, id est, sumptus in mulos, vehicula, & tabernacula & cætera eiusmodi instrumenta eis suppeditabantur. Regulariter autem magistratibus vrbanis, & Prouincialibus, si extra urbem bellum esset gerendam, imperium militare lege curiata tribuebatur: in vrbe verò seditionis alicuius restringendæ causa, quam ad rē exercitu opus erat, militare imperium magistratibus dabatur. summo illo Senatusconsulto: Videant consules, ne quid Respublicæ detri-

A detrimento capiat, id quod Salustius docet. Et hæc quidem omnia prolixè & diligenter explicat Carolus Sigonius in posteriori cum Gruchio disputatione, & lib. 3. de iure Prouinciarum, cap. 5. & sequentibus. de quibus etiam nobis alio loco plurius erit agendum.

Sequitur vt de lege curiata arrogationum dicam. In iis itaque Comitibus præter superiora illa generalia, etiam hæc obseruabantur. Non tantum latorem legis, eoque, inter quos arrogatio fiebat, & curias suffragium ferentes, sed pontifices etiam adesse oportebat, qui de causis, & omni iure arrogandi cognoscerent, in quo certum quoddam erat iuramentum, à Quinto Mutio Pontifice Maximo conceptum, quod hi iurare debebant, inter quos fiebat arrogatio. Considerabatur ætas eius, qui arrogabatur, ne illa infidiosè appetita essent. Rogari solebat is, qui arrogabatur, auctore fieret vt in alterius potestatem illò modo transfret. Posteaquam verò vtrique interrogationibus iurati respondissent, & Pontifices, causas arrogationis probarent, nec ne, publicè professi essent: tum populus à magistratu rogabatur, vt legem iuberet. Cuius formulam recitat Agellius lib. 5. cap. 19. his verbis: Arrogatio, inquit, dicta est, quia genus hoc in alienam familiam transitus per populi rogationem fit. Eius rogationis verba hæc sunt: Velitis, iubeatis, vt L. Valerius L. Titio tam iure, legèque filius sibi fiet, quàm si ex eo patre, matreque familiàs eius natus esset: vtique ei vitæ, necisque in eum potestas sit, vt pariendo filio est. Hoc ita vt dixi, ita vos

C Quiritis, rogo, &c. Hactenus Agellius.

In Comitibus curiatis Flaminiis Dialis, hoc propriè obseruatum fuisse scribit Tacitus lib. 4. Annalium, vt tres Parricij, confarreatis nati parentibus, nominarentur, ex quibus deinde vnus legeretur. An verò hoc etiam in reliquorum Flaminum, creatione obseruatum fuerit, dubitari potest. Nihil enim de iis antiquiores scriptores tradunt. Atque hæc de comitiis curiatis dicta sint, sequuntur centuriata.

De centuriatis Comitibus, quid ea sint: quidque classes & centuriæ.

CAP. VIII.

D **S** I C V T Curciata Comitibus à curiis, ita centuriata à centuriis dicta sunt. Ad quorum rationem intelligendam refert primùm scire quid centuriæ fuerint, & à quo sint institutæ: quod vbi cognitum fuerit, non difficulter etiam centuriatorum Comitiorum natura intelligi poterit. Fuit autem, vt rem aggrediar, centuriarum autor & institutor Seruius Tullius, consentientibus Liuiò, Dionysio, Floro, Eutropio, & multis aliis, ex quibus Dionysij lib. 4. verba adscribere liber, qui omnium diligentissimè, & clarissimè centuriarum institutionem tradit. Seruius, inquit, iussit censei bona omnium ciuium cum iure iurando bonæ fidei, adscriptis ætatis annis, & parentum nominibus, atque adeò liberorum etiam, atque coniugum: ad hæc, quam quisque regionem vrbis, quemve pagum incoleret: ei qui non censeretur, pœna proposita, vt bonis in fiscum redactis, cæsus virgis, sub hasta veniret: diùque lex ea Romanis seruata est. Peracto censu, cum ex scripto & ipsorum numerum, & opes eorum cognouisset, commentus est institutum longè prudentissimum, & Reipublicæ saluberrimum, vt res docuit. Id fuit tale. Vnam selectam ex omni numero partem, cuius maximus census erat, nec minor centum minis, in octuaginta centurias digestam, arma habere imperauit, clypeum, argiuum, lorica ex ære, galeamque & ocreas, tela, hastam & gladium. Ex his quadringenta centurias fecit iuniorum, qui foris bella gererent: totidem seniorum, qui manerent ad vrbis custodiam. Hæc prima classis fuit. Eius inuentus primùm semper locum tenebat in acie. Secundæ classis census erat intra decem millia drachmarum vsque ad minas septuaginta. Ex his conscriptæ viginti centuriæ: arma gestare iussi, eadem: nisi quòd lorica ademptæ, & scuta data pro clypeis. Hic quoque nati super quadragessimum quintum annum à militari ætate diuisi. Centuriæ decem iuniorum, qui ad bella emitterentur: totidem seniorum ad seruandâ mœnia. Huic classi secundus locus dabatur in acie. Tertiæ census, vt ad septies millæ & quingentas

drachmas non perueniebat: ita quinquaginta minas excedebat. His non solum A
 lonicæ ademptæ; sicut proximis, sed & octiæ; eundem numerum centuriarum ex-
 plentibus, diuisarum æquè in denas, ætatis discrimine. Locum in acie tuebantur
 post secundam classem proximum. Ex reliquis rursus cum detraxisset, qui minus
 quinque millibus drachmarum in bonis possiderent, vsque ad viginti minas, quar-
 tam classem fecit æquè viginti constantem centuriis, decem vigentium cum maxi-
 me, totidem maturitatem iam egressorum, quemadmodum & priores distinxerat.
 Arma his imperata, scuta, hastæ, & gladij: locus assignatus in postrema acie. In
 quintam classem reiecti sunt, quorum facultates censentur inter viginti quinque
 minas, & duodecim cum dimidia, triginta erant centuriæ, pro ætatis ratione diuisæ
 pariter, quindecim seniorum, iuuenum totidem. his imperatum, vt cum fundis & B
 iaculis militarent extra ordines. Iussæ etiam armatos sequi quatuor inermes cen-
 turia, duæ ad armorum, & machinarum fabricam: totidem cornicinum, tubicinum,
 quique alijs instrumentis signa canerent. Opifices in secunda classe censebantur
 adscripta senioribus vna eiusdem ætatis centuria: altera iuniorum stipendia facie-
 bat cum iuuenibus. Tubicines & cornicines quatræ classis pars erant, pari ætatis
 discrimine. Centuriones deinde præfecti, vt quisque erant virtutis spectatissimæ, qui
 Centurias imperatis peragendis assuefacerent. Hi ordines fuere tam legionario-
 rum, quàm leuis armaturæ peditum. Cæterum equitum delectum habuit ex opu-
 lentissimis nobilibus: Illorum octodecim Centurias primis illis legionariorum
 octuaginta Centuriis attribuit, cum suis præfectis viris illusterrimis. Reliquos ciues C
 quorum census minor fuit duodecim minis cum dimidia, sed numero non cedebant
 quinque classibus, aut superabant etiam, in vnum ordinem congestos immunes fe-
 cit à tributis simul, & militibus. Sæx classes Romani vocant, &c. Hæ classes con-
 tinebant *cxciij*. Centurias. Prima *xcix*. annueratis equitibus: secunda *xxix*.
 cum opificibus. tertia *xx*. quarta *xxii*, cum cornicinibus & tubicinibus. quinta
xxx. vltima pro vna censebatur egenorum centuria. Hactenus Dionysius. Ex qui-
 bus perspicuum est, quid Centuriæ fuerint, & quomodo à Seruio introductæ, &
 quod quinque tantum classes census faciendi causa sint institutæ: sextæ nulla ferè
 habita ratione.

Quamquam autem initio classes & Centuriæ cum tribubus & curiis nihil habue-
 rint commune, vt manifestè ex Liiuo & Dionysio constat: tamen procedente tem-
 pore institutum est, vt classes centuriarum quo dammodo tribuum essent partes. Quod
 factum fuisse post expletum triginta quinque tribuum numerum ex Liiuo colligit
 Sigonius lib. i. de antiquo iure ciuium Romanorum, cap. 4.

Erant igitur Centuriata Comititia, quibus populus per classium centurias diuisus
 suffragium ferebat, ita vt suffragia colligerentur centuriatim, & quod plures centu-
 riæ iussissent, id ratum haberetur, &c. Vt autem centuriarum, ita etiam centuria-
 torum Comitiorum auctor fuit Seruius Tullius, teste eodem Dionysio & Liiuo:
 quod postea, vbi de modo centuriatorum Comitiorum dicendum erit, pluribus
 demonstrabitur. E

De causis Comitiorum Centuriatorum.

CAP. IX.

IONYSIVS libro quarto, vbi de institutione Comitiorum centuria-
 torum agit, inter alia dicit, Seruium Tullium regem, tria Comitii illis
 peregisse, vtputa, Magistratus creasse, leges tulisse, & bellum indixisse.
 Hoc institutum etiam post assertam in libertatem Republicam man-
 sisse intelligitur ex antiquarum rerum scriptoribus. Tum enim eodem modo Magi-
 stratus centuriaris Comitij creati, leges latæ, & quod superioribus illis accessit, F
 iudicia peracta sunt. Nec mutatum de his causis quicquam est, donec libera fuit Res-
 publica. Explicandæ igitur nonnihil, & pluribus demonstrandæ hæ causæ sunt. Di-
 cam de singulis, & primum quidè de magistratibus. Eorum quosdam centuriatim col-
 lectis suffragiis à populo creatos esse, maiores scilicet, & quidem ordinarios, docet
 ex

A ex Messalla Agellius libro 15. capite 14. his verbis: Maiores Magistratus Comitiiis centuriatis sunt. Erant autem Magistratus maiores, vt idem eodem loco dicit, & nos etiam alibi annotamus, quorum maiora erant auspicia, id est, quorum auspicia magis rata erant quam aliorum. Ordinarij verò, qui singulis annis ad suam munus ordinarij in vrbe obeundum à populo creabantur. Tales erant Consules, Prætores, atque Censores.

De Consulibus, quod iij centuriatis Comitiiis creati sint, res est manifesta. Liius libro 1. vbi de primis consulibus agit, sic scribit: Duo consules inde Comitiiis centuriatis à præfecto vrbis ex Commentatijs Seruij Tullij creati sunt, L. Iunius Brutus, & L. Tarquinius Collatinus, &c. Quod idem confirmat Dionysius libro 5. it-

B quiens, Sp. Lucretium Interregem à Bruto dictum, iussisse omnes ciues Romanos cum armis in campo Martio adesse: & postquam eo ventum esset, duos viros nominasse habituros potestatem regiam, Brutum & Collatinum: hisque populum eum honorem ratum fecisse, collectis centuriatis suffragijs. De consulibus igitur certa res est. Prætores verò etiam centuriatis Comitiiis creatos fuisse, testis est apud Agellium libro 13. cap. 14. Messalla, qui eos inter maiores magistratus numerat, & consulum collegas facit. Idem ostendit Liius libro 7. initio; quando de Tribunis plebis loquitur, eos non passos esse tantum, quod pro vno Consule plebeio, tres Patricios magistratus curulibus sellis prætextatos tanquam consules sedentes, nobilitas sibi sumisset. Prætorum quidem etiam iura reddentem, & collegam Consulibus, atque iisdem auspicijs creatum, &c. Hic dicit Liius, Prætorum iisdem auspicijs, id est, Comitiiis, quibus Consules, creari. Creantur autem Consules centuriatis: Ergo & Prætores. Clariora tamen sunt, quæ afferit Cicero Oratione pro lege Manilia, de seipso loquens: Nam, inquit, cum propter dilationem Comitiorum, ter Prætor primus centurijs cunctis enunciatum sum. Hac illæ, &c.

C De censoribus, quod centuriatis Comitiiis fuerint creati, liquet ex eodem Agellio, quem scribit: Patriciorum auspicia in duas esse potestates diuisa. Maxima esse Consulum Prætorum censorum, &c. Hi itaque Magistratus centuriatis Comitiiis creabantur. Dictatorum Magistrorum Equitum, & Interregum, qui quidem etiam maiores Magistratus erant, sed extraordinarij, alia fuit ratio, quam alibi prolixè explicauimus.

D Præter hos autem, de quibus diximus, Proconsules etiam interdum, item reges Sacrorum centuriatis Comitiiis creati solebant. De Proconsulibus auctor est Liius lib. 26. de P. Cornelio Scipione Proconsule loquens: Et Romæ, inquit, Sanatus populo, post receptam Capuam, non Italia iam maior, quam Hispaniæ cura erat, & exercitum adgeri, & Impulsosem mitteri placebat, nec tamen quem mitterent, satis constabat: quoniam illuc, vbi duo summi Imperatores intra dies triginta cecidissent, qui in locum dæorum succederet, extraordinaria cura deligendus esset. cum alij alium nominarent, postremum eo decusum est, vt populus Proconsuli creando in Hispaniam Comitiiis haberet. diemque Comitiiis consules edixerunt. Pri-

E mo expectauerant, vt, qui se tanto imperio dignos crederent, nomina profiterentur. Quæ vt delicta expectatio est, redire gratias lectus acceptæ cladis, desideriumque Imperatorum amissorum. Mox ita itaque ciuitas, prope inops consilij, Comitiorum die tamen in campum descendit: atque in magistratibus versis, circumspexit oratione principum aliorum alios inuentium: fremensque adeo perditas res, desperatumque de Republica esse, vt nemo audeat in Hispaniam imperium accipere: cum subito P. Cornelius, illius, qui in Hispania ceciderat, filius, vixenti quatuor ferme annos natus, professus se petere, in spectante, vnde conspici posset, loco constitit. In quem postquam omni vtra conuersi sunt clamore ad honorem ominati

F extemplo suæ felix faustumque imperium. Iussit dein de inire suffragium, ad vnum omnes, non modo centuriæ, sed etiam homines, P. Scipionis imperium esse in Hispania, iusserunt. Hactenus Liius. Ex quibus intelligitur eum centuriatis Comitiiis creatum esse. Verum hæc ratio, extraordinaria fuit. Ideo non semper vstrata. Nec scio an vllum aliud exemplum, excepto hoc iuueni apud auctores possit. De ordinaria autem constituenda Prouinciarum ratione dicemus suo loco.

De rege sacrorum fateor, nullum vllius auctoris veteris testimonium perspicuum A
proferri posse: Nicolaus Grucchius tamen id probari nititur, cuius rationes videri
& perpendi possunt.

Non sunt silentio prætereundi Tribuni militares Consulari potestate, & Decem-
viri legibus scribendis. Nam & hi comitiis centuriatis creati fuerunt. Cum enim
sint maiores magistratus, & propterea maiora auspicia habuerint: quis dubitabit,
eos etiam maioribus, id est, centuriatis comitiis creatos fuisse? Quod autem apud
Agellium nulla eorum inter cæteros maiores magistratus mentio fiat, causa est,
quod eorum magistratus non fuerit diuturnus, sed brevi tempore Republica subla-
tus. Constat certe ex Lulio, Dionysio & aliis, eos à populo per centurias diuiso le-
ctos fuisse. Et hæc quidem de prima causa dicta sufficiunt. Accedamus ad alteram, B
quam diximus fuisse legum ferendarum. Hæc verò non ita sunt intelligenda, quasi
omnes leges his comitiis latis esse, dicamus. Sunt enim aliæ curiatis, aliæ centu-
riatis, aliæ triburibus perlatæ, de quibus singulis suis locis. Hic de centuriatis tan-
tum dicendum. Quæ enim leges centuriatis comitiis ferebantur, centuriatæ: sicut
illæ, quæ curiatis, curiatæ dicebantur. Fuerunt autem illæ ferè leges, quæ à ma-
gistratibus maioribus auctoritate Senatus, ac de re quapiam maioris momenti ro-
gabantur, centuriatis comitiis latæ. Quas quidem propriè leges dici, testis est
Iustinianus in Institutionibus, vbi ius civile in sex species diuidens, legem definit
esse id, quod populus Romanus Senatorio magistratu interrogante, (veluti Con-
sule) constitueret. Eas itaque centuriatis comitiis latis fuisse, ne multis scriptorum C
testimoniis (quæ tamen in promptu sunt) recitandis: sit longior, vnico Lulio li-
bro 8. contentus ero, qui scribit à Dictatore. P. Philone legem latam, vt earum le-
gem, quæ comitiis centuriatis ferrentur, ante initum suffragium, patres auctores
ficerent: quod argumèto esse potest, eas leges, quæ ad distinctionem plebiscitorum sic
appellarentur, quales erant, quæ à magistratibus maioribus ferebantur, comitiis
centuriatis ferri solitos. Sic leges Valerij Poplicolæ latæ de prouocatione centu-
riatæ fuerunt, vt est apud Valerium Maximum libro 4. capite 1. Et lex alia Vale-
rij, & Horatij Coss. Cuius meminit Lulius libro 3. Item lex de renouatione Cice-
ronis ab exilio, teste ipso Cicerone in Oratione post reditum in Senatu, & libro 1.
epistolarum ad familiares, epistola 2. ad Lentulum, centuriatæ fuerunt. Huc refer- D
rantur etiam Decemvrales, siue Duodecim Tabularum, de quibus quòd iisdem
comitiis latæ sint, testimonium dicit Lulius libro 3. Neque excluduntur hic leges
ad populum à maioribus magistratibus latæ de bellis hostibus indicendis. Eas enim
his quoque comitiis latis, testis non obscurus est Lulius de bello Macedonico & de
bello cum Perseo, & alibi, vt taceam de Dionysio. Singulas autem hæc leges hic
enumerare, non est necesse.

Tertia comitorum centuriarum causa est iudiciorum exercendorum: non quid-
dem omnium, sed vnus tantum, videlicet, Perduellionis. De quo licet alibi etiam
dicendum sit: hic tamen pauca quædam annotabimus.

Caius ff. de verborum significat. dicit: Quos nos hostes appellamus, eos veteres E
perduelles appellabant: cum quo sentit. Terentius Varro libro 6. de lingua Latina.
Huc factum est, vt reus perduellionis diceretur, qui se quoquo modo in Rempu-
blicam hostili esse animo declarasset: quasi diceret reum hostilitatis. Festus affirmat
perduellem dici eum, qui pertinaciter bellum retineat. Sed prior sententia melior
esse videtur. Distingui quidam volunt inter crimen perduellionis, & crimen maie-
statis, ira vt crimen maiestatis sit, duces hostium pecunia liberare, aut priuatum
hominem domi suæ hostium duces seruare incolumes: Perduellionis verò, ejuem
Romanum contra ius libertatis in crucem tollere, aut securi percutere, aut in la-
rumias conicere: Verum id discrimen non vsque adeò obseruatur, sed vtraque
pro vno plerunque habentur. De quibus alibi plura erunt dicenda. Illud hoc lo- F
co demonstrandum, quod de perduellione Comitiis centuriatis iudicatum sit. Id
verò docet Valerius Maximus libro sexto cap. 5. inquit: M. Pompilius Trib.
Pleb. Tiberio Gracho & C. Claudio censoribus, cum ob nimis seuerè gestam censu-
ram maiorem partem ciuitatis exasperassent, diem perduellionis ad populum dixisse:
quo

A quo in iudicio primæ classis permultæ centuriæ Claudium apertè damnarint, &c. Clarum hoc etiam est ex Liviò lib. 6. de iudicio M. Manlij Capitolini loquente. Et Cicero pro Sestio, & alibi docet, legibus Duodecim tabularum sanctum esse, ne de capite civis nisi comitiis centuriatis rogaretur. Hinc Sigonius libro 3. de iudiciis Róm. cap. 5. affirmat post instituta Tributa Comitia, de multa Tributis: de capite verò civis centuriatis comitiis actum esse. Et hæc de causis horum comitorum. Sequitur de Personis.

*De Personis, quarum interuentu Comitia centuriata
peracta sunt* CAP. X.

B

RIPLICES hic personæ considerandæ sunt, aliæ videlicet, quæ ius habuerunt comitia centuriata conuocandi, aliæ quæ suffragium in iis rulerunt: aliæ quas præter priores his comitiis adesse oportuit. Ius igitur horum comitorum habendorum fuit penes magistratus maiores tantum, & quidem penes consules, Prætores, Censores, Dictatores, Interreges, Tribunus militum consulari potestate, & Decemuiros legibus scribendis.

Magistratum creandorum comitia habuerunt soli Consules, Dictatores, Interreges, Tribuni militum Cons. potestate, & Decemuiros legibus scribendis. Legum autem Consules, Dictatores, Prætores, & Censores. Iudiciorum item Consules,

C

Dictatores, & Prætores. Id verò probandum est.

Quòd Consules habuerint ius comitorum centuriatorum, creandorum magistratum, nulla ferè probatione eger: probabimus tamen, idque ordine. Habuerunt primum comitia Consulium creandorum. Quotiescunque enim noui Consules in sequentem annum creandi essent, tum illi, qui præsentis anni consulatum gerebant, comitia de Consulibus in sequentem annum legendis habebant. Testatur id, vt de reliquis taceam, Liviù sexcentis locis. Quòd si tempus comitorum centuriatorum instaret, & Consules, vel bellis impediti Romam redire non possent, vel abdicassent, vel aliud quid impedimenti ipsi obiectum esset, ex Senatusconsulto Dictatorem comitorum causa creabant: is postea comitia habebat. Quòd testatur præter alios, Liviù multis locis, & hinc toties in Fastis Consularibus Sigonij & Onuphij legitur Dictatorem comitorum habendorum dictum esse. Vbi verò vel contentione ordinum, aut Magistratum, vel candidatorum ambitu, vel alia ratione, perfici ante anni exitum comitia nouis magistratibus creandis non potuissent, tum Patricios conuenire oportebat ad prodendum ex suo numero Interregem, qui dies quinque imperaret, à quo alius deinde creabatur, eodemque modo alij atque alij singulis quinque diebus creabantur, donec vnus ex iis comitia Consulibus creandis haberet. Confirmat hoc etiam Liviù libro 10. Eo anno (nec traditur causa) Interregnum initum. Interreges fuere Claudius, dein P. Sulpitius. Is Comitia consularia habuit, &c. & alibi sæpe.

D

Comitia Prætoribus creandis, & item censoribus soli Consules habuerent. Neque enim Prætores, ac censores à Prætoribus, & censoribus, sed tantum à consulibus creari poterunt. De Prætoribus præter Liviù, qui ostendit sæpenumero in sua Historia, consules Prætoria comitia (ita enim dicebatur, quæ Prætorum creandorum causa habebantur, sicut etiam consularia, quæ de Consulibus, & censoria, quæ de censoribus, item Tribunitia Ædilia, Quæstoria, quæ de Tribunis militaribus, vel plebeis, Ædilibus plebis & Quæstoribus.) Prætoria inquam comitia habuisse testis locuples est Cicero lib. 9. epistolarum ad Atticum, epistola 8. ad quem sic scribit: Nos in libris habemus, non modò Consules, sed ne Prætores quidem à Prætoribus creari ius esse. Idque factum esse nusquam. Consules eò non esse ius, quòd maius imperium à minore rogari non sit ius. Prætores autem cum ita rogentur, vt collegæ consulium sint, quorum est maius imperium, &c. Idem etiam confirmant M. Messalla, &c. Tuditanus apud Agellium lib. 13. cap. 14. quorum verba sunt hæc: Prætor (inquit Messalla) etsi collegæ consulis est, neque Prætores neque consules iure rogare potest: vt quidem nos à superioribus accepimus, & ante hæc tempora seruatum

E

imperium à minore rogari non sit ius. Prætores autem cum ita rogentur, vt collegæ consulium sint, quorum est maius imperium, &c. Idem etiam confirmant M. Messalla, &c. Tuditanus apud Agellium lib. 13. cap. 14. quorum verba sunt hæc: Prætor (inquit Messalla) etsi collegæ consulis est, neque Prætores neque consules iure rogare potest: vt quidem nos à superioribus accepimus, & ante hæc tempora seruatum

F

imperium à minore rogari non sit ius. Prætores autem cum ita rogentur, vt collegæ consulium sint, quorum est maius imperium, &c. Idem etiam confirmant M. Messalla, &c. Tuditanus apud Agellium lib. 13. cap. 14. quorum verba sunt hæc: Prætor (inquit Messalla) etsi collegæ consulis est, neque Prætores neque consules iure rogare potest: vt quidem nos à superioribus accepimus, & ante hæc tempora seruatum

est, & vt in commentario 13. C. Tudiani patet : quia imperium minus Prætor, ma-
ius habet Consul : & à minore imperio maius, aut maioris collega, (sic enim le-
gendum est, cum in vulgaris sit, aut à maiore collega) rogari iure non potest.

De censoribus porro, quod eorum etiam comitia Consules habuerint, perspi-
cuum est ex Liuii, lib. 24. qui sic scribit : Decretumque omnium primum, vt Con-
sules sortirentur, compararentur inter se, vter censoribus creandis comitia haberet,
& paulò post : Q. Fabius Consul comitia censoribus creandis habuit. Item Liuius
libro 27. Per eos dies & censoribus creandis Q. Fuluius Cos. comitia habuit, & c.
Non dissentit à Liuii Cicero libro 4. ad Atticum, epistola 2. in cuius epistola hæc
sunt : Ego, inquit, me Pompeio legari ita passus sum, vt nulla re impediret, quin,
si vellem, mihi esset integrum, si comitia censorum proximi Consules haberent, pe-
tere possem. Perspicuum ex his est, censorum etiam comitia à consulibus habita.

De Tribunis militarium consulari potestate, & Decemuiris legibus scribendis
nunc dicendum, qui & ipsi comitia magistratum creandorum habuerunt. Ac de
Tribunis militarium testis est Liuius multis locis, præcipuè verò libro 4. Tribuni,
inquit, militum mentione nulla comitorum consularium habita, (credo ob iram
Dictatoris creati) Tribunorum militum comitia edixerunt.

Iidem etiam consularia comitia habuerunt, vt ex eodem Liuii libro, & ex 5. eius-
dem, item ex Fastis Sigonij apparet.

Tribunorum verò militum comitia non ab ipsis tantum Tribunis, sed sæpe à
consulibus, nonnunquam etiam ab Interregibus habita sunt, vt ex Liuii liquet.

Decemuirorum prima comitia consules habuerunt : altera verò Decemuiri, testi-
bus Liuii, Dionysio & aliis.

Sed hic quaeritur, cum duo Consules, plures Interreges, tres, interdum plures
Tribuni militares, decem Decemuiri essent, quisnam eorum comitia magistratum
creandorum habuerit? Respondebo de singulis. Primum quod ad consules attinet,
illi inter se se comparabant, vel forte ebanur, cui forte id minus offereretur, is comi-
tia peragebat. Docet hoc Liuius libro 35. his verbis : Consulibus ambobus Italia
provincia decreta est, ita vt inter se compararent, sortirenturque vter comitiis eius
anni præficeret. Item : Eodem ferè tempore duorum Consulum literæ allatæ sunt,
L. Cornelij de prælio ad Mutinam cum Boiis factæ, & Q. Minutij à Pisis, comitia
sua fortis esse. Cæterum ad eò suspensa omnia, & c. Quod si is, cui fors tulerat, vt
comitia haberet, adesse noc poterat, tum id alteri demandabatur : si tamen vellet.
Testis est eodem loco Liuius. Sic enim de Q. Minutio scribit, eum ad Senatam liti-
teras dedisse, comitia sua fortis esse, cæterum ad eò suspensa omnia, & c. Et paulò
post : Si ita videretur patribus mitterent ad collegam, vt is ad comitia Romam
rediret. Si id facere granaretur, quod non sua fortis id negotium esset, se factu-
rum, quod Senatus censuisset. Item Liu. lib. 39. Iam consularium comitorum
appetebat tempus : Quibus quia M. Æmilius cuius fortis ea cura erat, occurrere
non poterat, C. Flaminius Romam venit, & c. Plura testimonia, præsertim in re tam
manifesta, adducere nolo.

De Interregibus respondeo cum Asconio Pædiano, qui in Oratione pro Milone
scribit, non fuisse moris, vt ab eo, qui primus Interrex proditus erat Comitia ha-
berentur. Verissimum sanè hoc est. Nusquam enim apud Liuium legitur à primo
Interrege Comitia habita : sed interdum à secundo, vt libro nono. Item decimo : In-
terreges fuere Ap. Claudius, dein P. Sulpitius, is Comitia consularia habuit. Inter-
dum à tertio, vt lib. 5. duobus locis. Interdum à pluribus, vt ad vndecimum etiam
Interregem aliquando peruentum sit. Liu. lib. 7. De Tribunis militariibus idem quod
de consulibus diximus, suspicor, licet expressum veteris alicuius scriptoris testi-
monium non habeam.

De Decemuiris nihil attinet dicere, cum vna tantum aliorum Decemuirorum
creandorum comitia ipsi habuerint. Liuius libro 3. quidem affirmat, reliquos no-
uem Decemuiros Ap. Claudio, quod is minimus natu inter eos esset, munus ha-
bendorum comitorum communi consensu iniunxisse. Et hæc quidem de Magistra-
tum comitiis. Pergamus ad reliqua.

A Legum comitia dixi habuisse consules, Dictatores, Decemuiros, Prætores. De consulis res manifesta est. Omnes enim leges consulares, quæ passim reperiuntur apud auctores, satis ostendunt, legibus ferendis consules comitia centuriatis habuisse. Neque de Dictatoribus vlla est dubitatio. Confirmant id lex Hortensia, Emilia, & Cornelia, quæ omnes à Dictatoribus lata, aliis tamen, quàm centuriatis comitiis ferri non potuerunt. De Decemuiris testimonium dicunt Duodecim Tabularum leges ab iis centuriatis comitiis lata, vt est apud Liuium, & Dionys. Prætores quoque comitia centuriata legum habuisse testatur Liuius lib. 45. cum scribit. Prætorum M. Iuuentii legem tulisse de bello Rhodiis indicendo. Confirmat id ipsum & hoc, quod si in vrbe consules non essent, Prætorum ac præsertim Urbani summum imperium erat. Ex quo sequitur, si legum comitia habenda essent, Prætorum id fuisse munus.

B De iudiciis etiam dicendum. Illorum igitur comitia habuerunt consules, quod patet ex iudicio Coriolani apud Liuium lib. 2. Ea enim consules habuisse comitia, ibi dicitur. Habuerunt eadem etiam Dictatores: quod probatur ex iudicio Sp. Melij, quod exercuit L. Quinctius Dictator, qui ad id exercendum potissimum datus erat. Liuius lib. 4.

De Prætoribus, quod comitia iudiciorum habuerint, dubitari nullo modo potest. Scribit enim Liuius lib. 43. Tribunos plebis à Prætoribus diem comitiis centuriatis petiisse, ad exercendum iudicium. Verba eius sunt hæc: Tribuni plebis Sempronius & Rutilius, postquam se perduellionis iudicare reis pronunciauerunt, diem comitiis à Prætoribus petierunt. De censoribus nusquam extat, quod vel magistratum, vel legum, vel iudiciorum comitia habuerint. Quod autem leges censoria apud scriptores reperiuntur, id non de legibus comitiis centuriatis latis: sed de eorum subscriptionibus, vt Cicero pro Cluentio actione 7. in Verrem, aut locationibus à censoribus factis, vt idem ait ubi appellat, intelligendum est. Habuerunt tamen ius populi vocandi in campum Martium lustrandi causa teste Liuius: de quo alias.

C Hactenus igitur de iis personis, quæ ius vocandi populum ad comitia centuriata habuerunt, egimus postulari locus, vt de iis etiam, quæ suffragium tulerunt, dicamus. Tulerunt autem suffragium ciues, qui in centurias descripti erant, quique ius suffragij habebant, non tantum qui in vrbe Roma, sed etiam, qui extra urbem in Italia habitabant, ciuitate tamen cum iure suffragij donati erant. Non enim omnes Itali pari iure ciuitatem adipiscebantur: sed alij cum iure suffragij, alij sine iure suffragij, quod pluribus declarabitur libro de militia. Qui igitur ciuitate cum iure suffragij donati erant, etiam si in vrbe non habitabant, ius suffragij habebant.

D Neque tamen omnes etiam ciues, qui in vrbe habitabant, ius suffragij comitiis centuriatis habebant. Qui enim à censoribus ignominia causa notabantur, si plebei essent, in Ceritum tabulas referebantur, id est, adimebatur iis ius suffragij, & referebantur in tabulas eorum ciuium, qui in eo iure carerent: fiebant etiam ætarii, id est, non erant amplius in albo centuriæ suæ: scilicet ad hoc, vt ciues essent, sed tantummodo, vt pro capite suo tributi nomine æra penderent.

E Quod verò etiam ij ciues qui domicilium in vrbe non habebant: si ciuitatis plenum ius cum iure suffragij adepti essent, centuriatis comitiis suffragium tulerint, testis est inter alios Cicero pro Domo, & post Reditum ad Quirites, quando de comitiis centuriatis reuocationis suæ ab exilio causa habitis agens, sic scribit: Nullus in eorum reditu morus municipiorum, & coloniarum factus: at me in patriam ter suis decretis Italia cuncta reuocauit. Et alibi pro Sextio: Nullum erat Italiae municipium, nulla colonia, nulla præfectura, nulla Romæ societas, nullum collegium, aut concilium, aut omnino aliquod commune consilium, quod tùm non honorificentissimè, de mea salute decreuisset, &c. Quibus ex locis intelligitur, municipes etiam, colonos, & eos, qui in præfecturis habitabant, si modò id ius haberent, suffragium his comitiis tulisse. Aliquos autem municipes, colonos & præfecturas aliquas id ius non habuisse, ostenderet in lib. de militia Rom. vbi de eorum omnium origine, & iure differendum erit. Et hæc quidem personæ habuerunt ius suffragij. Præter eas autem de quibus diximus, etiam quædam alias personas his comitiis interesse oportuit,

runt, quarum tantum nomina hic recitabo. Causæ enim propter quas adfuerint, & A quid eorum officium, alibi explicabitur. Fuerunt autem illi, in comitiis quidem magistratuum, candidatio genere autem in omnibus, Diribitores, rogatores, custodes, & Praecones, quod in sequentibus probandum erit. Itaque hic huius capituli finis esto.

De loco Centuriatorum comitorum, & quid campus

Martius. . . CAP. XI.

ENTURIATA Comitia in loco inaugurato haberi oportebat: non tamen intra Pomerium, sed extra, quod docet Agellius lib. 1. §. cap. 27. cum inquit: Centuriata comitia nisi imperato exercitu haberi non poterant, idque praesidii causa, quoniam populus esset in suffragiis ferendis occupatus. Exercitum autem extra urbem imperari oportebat, intra urbem imperari ius non erat: quod confirmat etiam apud Lium lib. 39. Sp. Posthumius Consul his verbis; Maiores vestri, ne vos quidem, nisi cum aut vexillo in arce posito comitorum causa, exercitus edictus esset, aut plebi consilium Tribuni edixissent, aut aliquis ex Magistratibus ad concionem vocasset, forte temere coire vellent. Manifestum hinc est, non intra, sed extra urbem, & quidem edicto exercitum comitia centuriata haberi potuisse. Locus autem centuriatis comitiis destinatus erat campus Martius, quem Cicero dicit consularibus auspiciis consecratum: quia imperij consularis auspiciis omnia ferè peragebantur, quæ publice in eo campo fieri solebant. Pauca itaque de eo hic sunt adicienda.

Fuit campus Martius, qui alibi etiam Tiberinus dicitur, locus extra urbem Romanam, prope portam Flumentanam: Martius dictus eo, quod Marti sacer vel dicatus esset. Scribit Agellius lib. 6. ca. 7. eum à Caia Tarratia, virgine vestali populo Romano donatum, propter quem amplissimos honores populus ipsi habuerit. Sunt tamen qui eum ab Acca Laurentia scorto nobili non a Caia Tarratia, testamento populo Romano condonatum, affirmant. Eum fortasse Romulus Marti sacrum fecit. Non enim traditur. Serui enim Tullij, Regis vi. tempore, iam tum Marti sacer fuit, in eoque primum lustrum conditum, & comitia centuriata habita, testante Dionysio lib. 4. Postea à Tarquinio Superbo, vi. & ultimo Romanorum rege in proprios usus conversus, post electos reges, à Bruto, & collega rursus ad pristinam conditionem redactus est. Qua de re libet adscribere verba Dionysij, lib. 5. quæ sunt: Iunius Brutus, & P. Valerius bona tyrannorum populo diripienda dederunt: agrum quem illi priuatim possederant, in opibus ex plebe diuiserunt, vno tantum campo excepto, qui situs est, urbem inter, & fluuium. Is iam ante Marti sacer erat, primum equis & iuuentui in armis exercendæ accommodatum. Id Tarquinius contempta religione suis oppleuerat segetibus, sicut satis apparet ex decreto consulum, de eius frugibus. Cum enim omnia tyrannorum bona agenda, ferendaque permisissent populo, quicquid frumenti erat in eius campi arvis, vel in stipula, vel tritum iam, non permisissent auebi, religione vetante, iusseruntque totum effundi in Tyberim. Et nunc quoque manet eius facti monumentum, bene magna Insula, sacra Esculapio, in cincta flumine, concreta (ut fertur) è frumenti acervis putrescentibus, & paulatim aliis, quæ temere fert flumen, eodem inuectis, sit auctior. Hæc Dionysius. Paulo ante dicit, moris fuisse in Campo Martio, Reges & magistratus creari Bartholomæus Marlianus Epitoma antiquæ Romæ Topographiæ lib. 6. cap. 12. vbi de Campo Martio verba facit, inter alia refert, in hoc campo, præter nativam loci, pratorumque amonitatem, ornamenta etiam, & statuas illustrium virorum erectas, & ex capitolio, cum ille locus nimis angustus esse cepisset, propter ornamentorum quæ quotidie inferebantur, multitudinem, plurima in campum Martium translata esse. Strabo lib. 5. etiam eleganter Campum Martium his verbis describit: Maximam, inquit, horum (scilicet decorum) partem campus Martius habet præter nativam locorum amonitatem, artis & solertiz exornationes admittens. Campi enim admirabilis magnitudo, & curules pariter cursus, & alia equestria certamina expedita suppeditat: nec minus, tam multis pilam, trochum, palæstram exercitatione tractantibus, aliisque incumbentiâ simul opera.

Quid.

- A** Quid perennes solo herbas, coronatósque vsque ad fluminis alueum colles? Scenicarum ostentatio picturarum eius generis spectacula præstant, vt difficile & inuitus abscedas. Hæc ille. Varia itaque ludicra in hoc campo exercebantur, quod præter Strabonem & Horatius docet. Tumultu ex orto delectus in eo habebatur, clari viri mortui cremabantur, & hic campus ferè schola militiæ Romanæ, vbi iuuentus Romana ad palum omni genere armorum, & quidem veris duplo grauiorum, exerceretur, caput petendo, lateribus insidiando, poplites succidendo, insiliendo, resiliendo, punctim potius, quàm cæsum feriendo, & interim rāmen affidue sese protegendo, item iaculando. Pars ibi Tironum pilis, lapidibus, sagittis, manu, funda, arcu iaculandis exercebatur. Tum verò saltu, fossæ latitudinem, aut valli latitudinem superare: præcipue autem cursu locum occupare, fugientem assequi consueſcebat. Erant etiam equi lignei in campo, vt insilire, desilire, dextrâ, læuâ, inermis, armatus, distincto etiam gladio futurus eques addisceret, veros etiam equos domaret, & futuris præliis affueſceret, &c. Neque prætereundum est, quod Pomponius Lætus in suis antiquitatib. Rom. annotat, fuisse in campo Martio insigne horologium, quod habuerit septem gradus circum, & lineas distinctas metallo inaurato: solum etiam campi, eo loco, vbi horologium istud fuerit, lapide amplo quadrato stratum fuisse, & habuisse lineas easdem, & in angulis quatuor ventos, cum inscriptione, vt Boreas spirat, ex opere misino. Meminit eius etiam Plin. lib. 36. cap. 10. & addit, ab Augusto Imperatore illud horologium conditum fuisse. In hoc igitur Campo centuriata comitia regulariter, & semper habita fuerunt. Nisi quod illa, quibus de Manlio Capitolino iudicatum est, comitia ex campo Martio in Lucum Petilinum translata sunt, eam ob causam, vt à cōspectu Capitolij, oculi populi auerterentur, quò liberius de conseruatore eius iudicare posset, vt scribit Liuius lib. 6. Sequitur in tempore.

De tempore Comitiorum centuriatorum. CAP. XII.

N VLLA Comititia nisi diebus comitalibus haberi poterant. Ergo nec Centuriata. Qui autem comitiales dies fuerint, non opus esse arbitror hîc pluribus explicari, cum in priori harum antiquitatum commentario, vbi omnium dierum ratio & discrimina, à Romanis obseruata, diligenter inquisita, & tradita sunt, de comitalibus etiam non pauca sint annotata: nec patitur horum librorum ratio, vt eadem sæpius repetantur. Hoc tamen hîc monendum viderur, cum in singulis mensibus quidam comitiales dies fuerint: quo anni tempore Magistratum Comititia haberi consueuerint. De iudiciorum enim, & legum Comititiis nihil certi dici potest.

Non semper idem tempus obseruatum fuit magistratibus creandis. Liuius libro 3. scribit, L. Ebutium & P. Seruilium calend. Sextil. vt nunc principium anni actum sit, consularum iniuisse. Eo igitur tempore mense Iunio, vel Quinctili Comititia eorum habita fuerunt, certi quidem nihil traditur. Paulò post, cum de Decemuiris loquitur, ita scribit: Idus tum Maiæ solennes erant ineundis magistratibus. Mense igitur Martio, vel Aprili, tum eorum Comititia habita fuisse suspicari licet. Tempore autem belli Punici secundi, Consules Idibus martiis consulatum inibant, vt passim in historia T. Liuij legitur. Idque ita obseruatum fuit vsque ad annum vrbis DCI. Illo igitur tempore Comititia haberi solebant, Ianuario & Februario mense, dimissis scilicet in hyberna exercitiis. Anno autem vrbis DCI. Q. Fuluius Nobilior, & T. Annius Luscus Consules, primi Kalend. Ianuariis Magistratum inierunt, post quod tempus idem deinde à sequentibus consilibus factum est. At eo tempore ordinaria magistratum creatio fuit, ad finem mensis Iulij & principium Augusti, vt ex Ciceronis oratione secunda in Varrem, Epistolis ad Atticum, & Epistola Cœlij ad Ciceronem, constat. Quòd si vltra ducerentur Comititia, id eueniebat propter intercessiones, aut obnunciationes, per quas differrentur.

Porro autem consularia Comititia ante Prætoria haberi solebant: interdum quidem eodem die, vt ex Liuij lib. 10. constat, interdum postero die, nonnunquam tertio, aut alio quodam post die, vti ex eodem Liuiio intelligi potest.

Censuribus creandis Comitia initio paulo post initium à consulibus Magistratum, priusquam in Provincias proficiscerentur, ætate Ciceronis ad finem mensis Iunij, vt constat ex Epistolis ad Appium, collatis cum iis, quæ ad Atticum libro 6. scripta sunt, ex quibus colligi potest, Appium censuram factum, eo, quo dixi, tempore, idque quinto quoque anno fiebat, vt ex historia cognoscitur. Hoc tamen differebant censorum Comitia à consulatibus, & Prætoris, quod censores statim designati magistratum inibant. Vnde legimus apud Lium, libro 40. Censores designatos statim in Capitolium deductos, ad capiendam Magistratus insigniam, iurandumque in leges. Consules vero, Prætoresque, nisi inter regno aut in locum demorui creati essent, non statim designati inibant Magistratum, sed ab eo tempore, quo designati erant ad illud, quo magistratum inibant, quod posterioribus temporibus ferre quinq; mensium spacium erat, privati manebant. Quæris, quid per id tempus actum sit: respondeo, inquirebatur per competitores aut alios de ambitu in designatos, de quo alibi dicendum erit. His ita explicatis modum Comitiorum trademus.

De modo Centuriatorum Comitiorum, & primùm quidem de ijs, quæ ante Comitia fieri solebant. CAP. XIII.

QUOD ad modum horum Comitiorum attinet, tria nobis consideranda veniunt: primùm quid vt iusta haberentur centuriata Comitia, fieri ante ipsa solet: deinde quis modus in ipsis comitiis seruaretur: postremo quid post dicta suffragia fieri oporteret. Hoc capite de iis, quæ ante comitia obseruari solebant dicemus, de reliquis in seq. cap. acturi.

Primum omnium ex auctoritate Senatus hæc comitia fieri oportebat. Hoc enim discrimen inter ceteriata, curiata, ac Tributa comitia præter alia fuisse Dionys. li. 9. scribit, quod Tributis non opus esset Senatus auctoritate, in reliquis vel maximè necesse esset, eam accedere. Ad primis quidè temporibus, post habita comitia Patres auctores fiebant, hoc est, ea, quæ populus suis suffragiis iussisset, confirmabant. Postea verò id ius Senatui ademptum est, & institutum vt antè, quàm comitia haberentur, in incertum comitiorum euentum, Patres auctores fierent. Testatur hoc Lium lib. 8. pluribus locis, & Cicero pro Plancio. Testatur etiam lex P. Philonis Dictatoris, qua cauebatur, vt legum, quæ comitiis centuriatis ferrentur, ante initum suffragiij, patres auctores fierent. Et Appianus lib. 1. bellorū ciuiliū scribit, à L. Cornelio Sylla legem latam, vt nihil referretur ad populum, quod ante à Senatu decretum, confirmatumque non esset, atque addit, veteri in lege cautum fuisse. Requirebatur itaque in comitiis centuriatis primùm, vt Patres auctores fierent, hoc est, vt iuberent aliquem comitia illa edicere. Iubebant autem id plerunque Senatus consulto, quemadmodum ex Lio constat. Quod si Patres auctores non fierent, hoc est, non probarent, causas comitiorum, tum intermitterebantur, vel differebantur, donec Senatus auctoritas accederet. Postquam Patres auctores facti essent, hoc est, postquam probassent comitia vel magistratum creandorum, vel legum ferendarum, vel iudiciorum exercendorum haberi, tum edictum præmitti necesse erat, vt ad quam diem conuenire populus deberet, multò antè intelligeret. Vnde fit, vt in omnibus historiis tam sæpè reperiantur Consules comitia edixisse. Id verò edictum in tabella scriptum publicè proponi solebat, quod ex Agellij lib. 13. cap. 14. apparet, qui sic scribit: In edicto illo Consulatum, quo edicunt, quis dies comitiis centuriatis futurus sit, scribitur ex veteri forma perpetua: Ne quis magistratus minor de cælo seruasce velit. Ex quibus verbis apparet, in eo edicto plura capita fuisse scripta, atque illud proponendum publicè fuisse, vt populo notum esset. Quoniam autem comitiis etiam adesse ex agris homines oportebat, qui in urbem ferè, nisi nundinis, hoc est, nono quoque die, non veniebant, propterea edictum illud per plures dies publicè extare necesse erat, vt populo vniuerso notum esset. Solebátque plerunque in comitiis centuriatis triundinis interici, inter edictum illud, & diem comitiorum, non tantum in legum & iudiciorum, sed magistratum quoque comitiis, si nihil accidisset, quod impedi-

mento

Amento esset, ne legitimo tempore comitia haberentur: quemadmodum fiebat, si per interreges comitia haberentur, aut necessitas aliqua posceret, comitia maturari. Quando enim Interreges comitia habituri erant, tum certe tantum tempus inter edictum, & diem comitorum interire non poterat. Erat enim Interregis Imperium, quinque tantum dierum, poterat autem secundus Interrex comitia habere, ut paulo ante ostendimus. Sic etiam superioribus temporibus, quibus Consules bellis vigen-
Bibus in vrbe esse non poterant, saepe accidebat, ut in exitu annus prope esset, nec dum tamen subrogati essent Magistratus. Eo igitur tempore interdum reperimus propter necessitatem subrogandorum magistratum, paucis post edictum diebus, habita fuisse comitia. Vnde T. Livijs lib. 24. scribit, Q. Fabium, in eum, quem primum comitiale diem habuerit, comitia edixisse, quibus verbis satis ostendit, post edictum non fuisse interiectum trinundinum. Neque enim tot dies continui, quot sunt in trinundino, esse poterant, quin aliqui ex iis essent comitiales. At temporibus ætati Ciceronis proximis Consules totum ferè annum sui consularis agebant in vrbe, nec ad exercitus, aut in Prouincias, nisi ad finem anni proficiscebantur. Vnde fiebat, ut legitimo tempore comitia magistratum edicerentur: & nisi ad diem edicto præstitutum haberentur, id eo accidebat, quod dies diffunderetur vel auspicijs, vel magistratum intercessionibus.

Quod si vero Consules abessent, tum edictum illud comitorum ex itinere præmittebant, ut trinundino antè proponeretur, vel Prætori scribebant, ut is eorum nomine comitia indiceret, teste Livijs, lib. 22. Atque hæc quidem in genere, de omnibus comitijs recitatis legitimis & regularibus intelligenda sunt. Præter ea autem, comitia legum, & iudiciorum pecularia etiam quædam habebant, quæ etiam consideranda sunt.

Ante Comitia legum hic modus seruandus erat, ut primum legislator concionem haberet, in qua populo necessitatem & utilitatem legis proponendæ ostenderet, deinde etiam recitaret, ac publicè proponeret, ut populo potestas fieret, eam cognoscendi oriose, & ut inde liceret librarijs describere, si qui vellent legem apud se habere. Cognosci hoc ex Dionysij li. 10. pote st, qui sic scribit: Tribuni plebis aduocata concione pollicebantur plebi se legem laturos de iis rebus, quas postulabat. Quam orationem postquam plebs collaudauit, sublata omni mora legem quam paratam habebant, recitauerunt. Ac proposita ea lege, datum est trinundini spacium, quo fieret potestas legis improbandæ omnibus, qui vellent, &c. Hæc ille. Quæ etiam de legibus Decemvralibus scribit Livijs lib. 3. Post hanc legis propositionem, trinundino promulganda erat, id est, tribus nundinarum diebus aduocata concione recitanda, & de singulis capitibus populus docendus: rogandus etiam ut legem accipere velleret, & quæ prodita die, qua comitia haberentur legis ferendæ, ad illam diem frequens adesset: inter quos, qui primus populo ut legem acciperet suadebat (solebant enim sibi latores virum aliquem præcipuum magna autoritate præditum conciliare, & adiungere, qui legem populo suaderet) is auctor legis appellari solebat. Post hunc
E auctorem alij etiam nonnunquam priuati, data à magistratibus concione eam suadebant. Dabatur etiam potestas dissuadendi legem quicumque velleret. Et ex Ciceronis oratione post reditum in Senatu, colligitur, rogatores legum primo nundinarum die, post recitatum & explicatam legem, populo gratias egisse, quod aduenisset, & simul rogasse, ut pari studio conueniret reliquis diebus, cum lex eadem rursus ad populum referenda esset: solitum etiam fuisse populum significationem dare acclamationibus, legem sibi acceptam esse, aut non esse, antequam dies suffragij veniret.

Quemadmodum autem in legum, sic etiam in iudiciorum comitijs obseruabatur, ut trinundino accusatio promulgaretur. Docet hoc Cicero in oratione pro domo sua, inquitens: Moderata populi iudicia sunt à maioribus constituta: primum, ut ne
F pena capitis cum pecunia coniungatur: deinde, ne nisi prædicta die quis accusetur: ut ter ante magistratus accuset, intermissa die, quam multam irroget, aut iudicet: quarta sit accusatio trinundinum prodita die, qua iudicium futurum sit. Hæc ille. Tribus autem nundinarum diebus ante comitia accusatio repetebatur ad populum. Atque hæc quidem ante diem comitorum obseruabantur.

De iis, quæ in ipsis comitiis, & postea observari solebant

CAP. XLV.

DIXIMVS præcedenti capite, quid ut iusta essent, ante comitiarum diem fieri oportuerit considerabimus nunc, quæ ipso comitiarum die ad eoque ipsis comitiis observari soleret. Primum nulla comitia, centuriata iure fieri poterant, nisi captatis ante auspiciis. Pertinebant autem ad hæc comitia duo auspiciorum genera, oblatio de cælo, & auium inspectio. Et igitur qui comitia habiturus erat, parendum erat obnunciatori. Si enim quis obnunciaret, se de cælo seruasse, tum Comitia peragi non poterant. Non autem omnes Magistratus, maiores scilicet, & minores, maioribus obnunciare poterant, sed maiores tantum, iique qui erant Consulium collega, Consules & Prætores. Ideoque in omnibus centuriatarum Comitiarum edictis, inter alia hoc caput erat: Ne quis minor magistratus de cælo seruasse vellet, quod paulò ante ex Agellij lib. 13. cap. 14. recitauimus.

Deinde etiam is, qui comitia habiturus erat, priusquam in campum veniret, in arce, aut alio quodam, sed intra pomerium, loco auspiciabatur, adhibito augure, qui sibi in auspicio esset: qui si aduersa auspicia nunciasset, Comitia eo die peragi non poterant. Posterioribus tamen temporibus, ut ex Dionysij lib. 2. & Ciceronis libro 2. de Legibus, & libro 2. de Diuinatione cognosci potest, neglecta augurali disciplina, magistratus, qui Comitia habiturus erat, augurem non tam consulere Deos iubebat, quam bona esse auspicia pronuntiare. Itaque ex voce auguris verius, quam ex illo signo ex auiibus, aut ex cælo sumpto, auspiciabantur.

Sed & candidatos ante Comitia auspiciatos fuisse, docet Dionysius Halicarnassensis libro 2. his verbis: Qui magistratus accepturi sunt, prima luce, loco aperto expositi Diis supplicant, tum ex Auguribus publicis, qui adsunt, nonnulli nunciant illis fulgur sinistrum, quod omnino non factum sit. Illi augurium ex voce accipientes, abeunt, magistratum accepturi: alij quidem satis esse existimantes, nulla sibi aduersa auspicia fuisse, alij verò etiam repugnantibus Diis. Hactenus ille. Præter auspicia erant etiam sacra quedam legitima, quæ à magistratu ante Comitia fieri oporteret, quemadmodum idem Dionysius lib. 7. & 10. docet. Illa verò sacra immolationes hostiarum erant, quibus in omnibus actionibus publicis uti solebant.

Captatis itaque auspiciis, & sacris peractis, primis quidem temporibus, magistratus Comitia habiturus urbem egrediebantur, atque tabernaculum capiebant: eum sequebantur omnes ciues armati sub signis, in suis quique Centuriis, ut multis docet Dionysius. Posterioribus verò temporibus non omnes ciues armati, in campum conueniebant, sed tamen præsidij causa, ut ait Agellius, paucorum hominum exercitus imperabatur, atque in Ianiculum introducebatur, & erigebatur vexillum, donec peracta essent Comitia. Quem morem, eiusque causas Dio. lib. 37. indicat, his verbis: Cum antiquitus multi hostes circum Romam habitarent, veritè Romani, ne dum ipsi Comitia centuriata agerent, hostes per insidias urbem aggredirentur, Ianiculumque occuparent: statuerunt non omnes ire in suffragia, sed ut semper aliqui armati per successione eum locum custodirent. In Ianiculo igitur, quamdiu concio durabat, custodiæ agebantur. Cum autem soluenda iam erat concio, signum à Ianiculo remouebatur, custodisque discedebant. Non autem licebat custodis ab arce ea remotis, quicquam amplius statuere. Is autem mos, solis centuriatis Comitiis obseruabatur, cum extra urbem omnes in armis adesse res postulabat, & id hodièque religionis causa fieri solet. Hactenus ille. Hoc etiam semper obseruatum fuit, ut Consul, Comitiarum die, quasi ad usurpationem vetustatis extra pomerium tabernaculum haberet, velut Dux exercitus. In quo capiendi vitium committebatur, si prius quam pomerium transgrederetur, auspicia aut non consulisset, aut aduersa apparuissent. Tantumque tribuebatur his auspiciis tabernaculi capiendi, ut si hic peccatum esset, tota actio vitiosa, & inauspicata censeretur. Scribit Plutarchus in Marcello, idcirco solitos magistratus capere tabernaculum, ut in eo sederent, pro captandis auspiciis. Quòd si nondum raris auspiciis, aliqua eos causa in urbe retraheret,

pri

A primum tabernaculū relinquere oportebat, & alterum capere, ex quo denuò captabantur auspicia. Huiusmodi autem auspicia prima luce captari solebāt, quemadmodum intelligi ex Dionysio, Macrobi. lib. 1. Saturnal. cap. 3. & Agell. lib. 3. cap. 5. potest. Porro & hoc ad auspiciorum rationem pertinebat: si cœptis comitiis, tonitru superuenisset, tum ea dirimebantur. Item, si ipsīs Comitiis morbo Herculeo correpto, quisquam repētē concidisset, dissoluenda erant Comitia, nec iusta eo die haberi poterant: vnde etiam illi morbo nomen est Comitialis, vt Serenus docet his versibus.

Et subiti species morbi, cui nomen ab illo

Quod fieri nobis suffragia iusta recusat:

Sæpe etenim membris acri languore caducis.

Concilium populi labes horrenda diremit,

Et hæc quidem de auspiciis hõrum Comitiorum.

Cum igitur Senatus auctoritate, edicto ante proposito, & re per multos dies antè promulgata, sacris factis, auspiciis addicentibus, nullaque obnunciatione interiecta, centuriata Comitia maior magistratus habere vellet, nihil omiserat eorum, quæ ad legitimum modum comitiorum ante ipsa quidem Comitia requirebantur. Videamus reliqua.

C Populus Romanus, cui quidem ius erat suffragij, ad diem edicti conueniebat in campo Martio, atque ibi, priusquam in centurias distribueretur, habebat magistratus concionem ad populum, qua rogabatur, vt id, quo de ageretur, iubere, aut vetare vellet. Ac si magistratum quidem essent Comitia, solebat is, qui habebat Comitia, rogare populum, vt ex iis Candidatis, quorum haberi rationem oporteret, quosque tum omnes nominatim appellabat, crearet populum quos vellet, Consules, Prætores, Censoresve. Neque verò cum voce quidem suffragium ferebatur, necessitas ea oratione populo imponebatur, vt non posset alios, quàm candidatos facere: sed libera suffragia relinquiebātur, vt ex omnibus ciuibus crearet, quos vellet, si modò ij essent, quorum ratio legibus haberi posset. Quia etiam legibus solutos sæpe reperimus multos, vt creati possent, vel ante legitimam ætatem, vel absentes, vel decenio nondum interposito inter eundem magistratum. Et multos qui non peterent, creatos inuenimus. Verùm ista euenire non solebāt, nisi ea tempora essent, in quibus magna virtus alicuius Reipublicæ necessaria videbatur: quæ in petentibus tanta non erat populo cognita. Ordinatum autem, ac legitimum erat, vt ex candidatis crearentur magistratus. Post leges tabellarias, hi modò creati poterant, quorum rationem haberi debere, antè iudicatum esset, vt in tabellis nomen eorum scriberetur.

Quod de Magistratibus dixi, idem debet in Comitiis Regis sacrorum intelligi.

Huiusmodi autem conciones, non solùm antè, quàm populus in suffragium mitteretur, sed interrumpis etiam interdum comitiis ad emendandã populi suffragia habitas fuisse, testimonio est Lilius, lib. 3. de L. Quinctio scribens, cum C. Claudius

E Consul haberet Comitia cõsularia, & se resciri Consulẽm videret. L. Quinctius eius collega interrupit Comitia, orationẽque ad populum habuit, cuius exitus fuit, vt vt communiter ab ambobus consulibus ediceretur, ne quis L. Quinctium Consulẽm faceret: si quis fecisset, se id suffragium non obseruaturus: simile exemplum recitat Lilius libro 24. etiam de Q. Fabio Maximo.

Si legum Comitia essent, antequam populus in suffragium mitteretur: primum lex recitabatur à Præcone, subiiciente Scribarum oratione docebatur populus, denique rogabatur, vt eam legem acciperet, & suffragiis suis iubere vellet, testibus Asconio, in argumento orationis pro C. Cornelio, Appiano lib. 1. bellorum ciuili. & Plutarcho in Catone Vricensi. Ex quibus etiam auctoribus intelligi potest, obseruatum fuisse, vt post trinundini promulgationem, die Comitiorum rursus recitaretur lex, haberenturque orationis, suadendi & dissuadendi causa.

At si iudicij causa Comitia haberentur, idem fiebat, quod in legibus ferendis. Iudicium enim populi lege lata fiebat: quæ si acciperetur à populo, condemnatus erat reus: sin antiquaretur, absoluebatur.

Erat autem omnium actionum cum populo commune principium. **VEITIS IV-
BEATIS QVIRITES**, quemadmodum ex Cicerone, & Liviò intelligi potest. Ex qua
dicendi formula nomen ortum est rogationis, omnibus actionibus cum populo
commune.

His peractis, iubeat magistratus populum in suas centurias discedere, ad suffra-
gium ferendum: idque populus ita faciebat: nisi hic obnunciarium esset, aut aliquo
magistratu intercessum.

Intercedebant inter se Consules, Prætores, & Tribuni, vnde in legibus Cicero-
nis scribitur, Par, maiòrue potestas plus valet. Qua lege significatur, parendum
esse intercessioni paris aut maioris potestatis.

De suffragiis iam dicendum, quo ordine centuriæ ea tulerint. Non enim omni-
bus temporibus eadem obseruata ratio fuit. De primis temporibus Dionysius libro
4. in historia Ser. Tullij Regis sic scribit: Quando Tullius Magistratus creare, aut
de lege cognoscere, aut bellum inferre volebat, pro curiatis, centuriata indicebat
Comitia. Primæ ad suffragia vocabantur maximi census centuriæ, **XXIX** equitum,
XXC. peditum. Hæ quia tribus centuriis plures erant, quàm reliquæ si consentirent,
vincebant, & definebatur sententia. Sin minus, **XXIX.** centuriæ secundæ classis
inibant suffragia. Quod si ne tum quidem conuenirent calculi, tertiæ classis voca-
batur, ac deinceps quarta: idque tandiu fiebat, donec nonaginta septem centuria-
rum consentirent suffragia. Id, si ne post quintam quidem uocationem contingeret,
centum nonaginta duabus centuriis pari vtrique numero diuisis in duas sen-
tentias, tum demum vocabatur vltima inopum centuria, immunis à tributis, atque
militia, & vtrique parti accederet, eam reddebat potiorẽ altera: quod per-
rarum erat, & penè impossibile. Plerunque enim prima uocatione absoluebantur
Comitia, raro ad quartam perueniebatur: quinta & sexta erant superuacaneæ, &c.
Hæc eo loco docet Dionysius. Sequentibus autem temporibus & quidem libera ci-
uitate, mutata illa ratio fuit. Non enim centuriæ Equitum primam sententiam fe-
rebant, sed omnes centuriæ in sortem coniciebatur, & quæ prima educebatur, pri-
ma suffragium dicebat, & prærogatiua appellabatur: deinde reliquæ vocabantur,
quæ dicebantur Iureuocatæ. Post expleas verò tribus triginta quinque cum centu-
riæ ac classes, Tribuum partes essent, vt ex Liviò Sigonius & Græchius colligunt,
tum primùm vniuersus populus in Tribus triginta quinque distribuiebatur, & du-
plex sortitio fiebat, prima inter tribus, quæ primum sorte exibat, Prærogatiua tri-
bus dicebatur: altera sortitio fiebat inter centurias Prærogatiuæ tribus: quæque
primum exibat, centuria Prærogatiua dicebatur, ac prima suffragium ferebat, post
postquam primæ classis centuriæ, tum secundæ, suo quæque ordine ad suffragium
ferendum vocabantur, quæ Iureuocatæ appellabantur atque plerunque, imò semper
Prærogatiuæ sententiæ (tantùm eius omen erat) sequebatur. Et hæc est causa, cur in cẽtu-
riatis Comitibus non tantùm Prærogatiuæ centuriæ, verum etiam Tribus mentio fiat.

Sed neque hoc prætereundum est, cum primis liberæ Republicæ temporibus, bi-
na de magistratibus maioribus Comitia haberentur, centuriata & curiata quem-
admodum supra ex Sigonio docuimus, obsoletis postea curiatis Comitibus factum
est, vt Prærogatiuæ & Iureuocatorum suffragia pro binis Comitibus haberentur. Do-
cet hoc Asconius in 2. Verrinam, cum sic scribit: Prærogatiuæ tribus sunt, quæ pri-
mæ suffragium ferunt ante iure vocatas. Mos enim fuerat, quò facilis in Comitibus
concordia populi firmaretur, bina omnino de iisdem Candidatis Comitia fieri,
quorum tribus Prærogatiuæ dicebantur, quò primò rogarentur, quos vellent Con-
sules fieri: secunda Iureuocatæ, quò in iis, sequente populo, vt sæpe contingit,
Prærogatiuarum voluntatem, iure omnia complerentur. Hactenus Asconius. Ad
suffragia redeo. Antè leges tabellarias latas populus voce suffragium ferebat: At
postea cœpit tabella suffragium ferre. Ac voce quidem cum dicebatur suffragium,
erant in singulis centuriis rogatores, qui singulorum rogabant sententias, quas pa-
lâm singuli proferebant. In quam autem partem plures eiusdem Centuriæ homi-
nes inclinassent, eius totius centuriæ sententia censebatur: quam deinde rogator
per Præconem nunciari iubebat. Quòd si Magistratum Comitia essent, rogabantur
singuli

A singuli, quem vellent Magistratum esse, & tum nominatim singuli appellabatur, quem vellent Magistratum creari. Idem in Comitibus Regis sacrorum fiebat. Sin legum Comitia essent, cum populus legem accipere vellet, solebat vti his verbis solemnibus, ac velut conceptis, **VTI ROGAS**: quibus significat, se velle hoc ita fieri, quemadmodum legis rogator fieri vellet. Cum vero legem accipere nollet, vtebatur solemnibus verbis, **ANTI QVO**: quo significat se, quod rogaretur, antiquare: hoc est, ne omnino fieret, vetare.

Isdem vocibus etiam vtebatur in Comitibus iudiciorum. Nam & ea per legem his Comitibus exercebantur: quam si populus antiquasset, absolutus erat reus: sin vero iussisset, tum erat damnatus. Postquam autem tabella populo data est, oportuit eam munere vocis fungi. Ac in Comitibus quidem Magistratum oportuit tabellis nomina Candidatorum inscribi, vt daretur iis per tabellam magistratus, sicuti, prius voce creabantur. Toti autem tabellæ unicuique de populo dabatur, quod essent candidati, quorum rationem haberi oportere iudicatum esset. Et breuitatis causa in tabellis non integra candidatorum nomina scribebantur, sed primæ tantum literæ nominis cuiusque, id quod ex Ciceronis Oratione pro domo intelligitur.

In Comitibus legum duæ dabantur tabellæ, vna in qua scriptum erat, **VTI ROGAS**, duobus tantum primis elementis: v. r. Altera, in qua scriptum erat, **ANTI QVO**. Vna etiam litera **A**. In Comitibus iudiciorum eadem tabellæ dabantur, vna notata litera **A**.

C quæ significabat **ANTI QVO**. Altera notata literis v. r. id est, **VTI ROGAS**.

Illæ autem tabellæ non domo afferebantur à populo, sed erant, qui eas ministrarent populo suffragium inuito, quos Diribitores appellabatur, idque hoc ordine fiebat.

Sortitione inter tribus & Centurias de prærogatiua facta, Magistratus in Tribunali, quod erat in campo Martio, sedens, per Præconem vocabatur Prærogatiuum centuriam ad suffragium. Centuria igitur illa de eo loco in quo consistebat, discedebat in seipsum quoddam prope tribunal, quod alio nomine etiam Ouile dicebatur, & erat locus in Campo Martio cancellis conclusus, in quo erant, qui suffragium dicebant, & quò aliis interim ingredi non licebat. In illud igitur Ouile, seu septem Centuria dissecuta ibat per pòres, qui erant angustæ via, per quas populus in Ouile discedebat.

D In pontis initio stabant Diribitores, qui tabellas singulis ministrabant. Ingressis in Ouile Rogatores cistam proponebant, in quam conicerent eam, quam vellent, tabulam. Postquam autem totius Cèturix tabellæ collectæ erant, tum educendis suffragiis adhibebantur Custodes. Eorum munus erat describere suffragia, vt ea Centuriæ sententia renunciaretur, in quam plures inclinasse conspiceretur. Hoc autem erat describere suffragia, tot puncta in tabella notare, quot tabellæ similes reperirentur: vt initio tandem numero, ea Centuriæ sententia renunciaretur, quæ plures habere similes tabellas ex numero punctorum perspiceretur. In legibus quidem ferendis, si plures reperirentur tabellæ, in quibus scriptum esset, v. r. pauciores in quibus scriptum esset, a. ab ea Centuria legem iuberi renunciabatur.

E Contrà vero legem Centuria non accipere pronuntiabatur, si plures scriptum haberent, a. At si fortè pares numero tabellæ in vtramque partem reperirentur, eius centuriæ nulla renunciabatur sententia, nisi lex esset, quæ de perduellione ferretur. In fauorem enim reorum absoluisse censebatur Centuria, quæ non condemnarat. Itaque si pares essent reliquæ Centuriæ accipientium legem, & verantium, hac accessione ad verantes Centurias, legem antiquabat: adeò, vt reus absolueretur. Quod præter alios Dionysius lib. 7. testatur, cum scribit, lege cautum fuisse, vt æqualitate suffragiorum reus absolutus iudicaretur.

In magistratum vero creatione numerus inibatur tabellarum, quæ idem nomen continerent. Cuius enim Candidati nomen plures tabellæ comperiebantur continere,

F is ab ea centuria Consul, Prætor Censorve factus renunciabantur. Sin paria suffragia tulisse omnes Candidati reperirentur, nullus renunciabatur, expectandaque erant reliquarum centuriarum suffragia.

Quod de magistratum Comitibus centuriatis dixi, idem de Comitibus Regis sacrorum intelligi debet. Hic enim pro Candidatis erant, duo tresve, quos inaugurasset

Ponti

Pontifex Maximus, vt ex iis postea populus suffragiis suis crearet, quem vellet esse Regem sacrorum, vt ex Liuij libro 40. colligitur.

Postquam Prærogatiuæ Centuriæ suffragium renunciatum esset, tum ea ex Ouili discedebat, & prima Equitum centuria, post singulæ Centuriæ primæ classis ordine ad suffragium ferendum vocabantur, eo modo, quo de Prærogatiua diximus. Vbi omnes primæ classis centuriæ suffragium tulissent, tum ea iterum numerabantur. Et in legum quidam Comitiiis, si illæ omnes cum prærogatiua consensissent, aut legem iussissent, aut vetuissent, lex præferabatur, neque opus erat reliquarum classium centurias ad suffragium vocare, cum prima classis reliquas omnès numero centuriarum vinceret. Si vero non omnes primæ classis centuriæ cum prærogatiua consentirent, sed aliquæ tantum, & quidam maior pars: tum secundæ classis Centuriæ ordine intro vocabantur, donec appareret, tot iam centurias vel iussisse, vel antiquasse legem, vt numero reliquas omnes vincerent. Idem etiam in Magistratum Comitiiis obseruabatur, hæc ratione: Si primæ classis centuriæ cum prærogatiua de vno aliquo candidato consensissent, reliquorum autem candidatorum suffragia paria essent, vnus ille, qui omnium suffragia habebat, Consul, siue Prætor, siue Censor renunciabatur: de reliquis candidatis secundæ classis centuriæ, interdum etiam tertix, quartæ, quintæ, &c. vocabantur, donec aliquis, vel aliqui, reliquos numero suffragiorum vincerent, & sic prius renunciatis collegæ addi possent. Quod si nec reliquæ centuriæ inter se conuenirent, sed paria de singulis candidatis suffragia manerent, quod interdum factum fuisse legimus: tum dinumeratis omnibus suffragiis, vnus tantum Consul, qui renunciatus erat, sequenti die de subrogandis sibi, vel Prætoribus, vel collegis Comitia habebat. Quod etiam fiebat, si vno Consule, item vno, vel pluribus Prætoribus renunciatis, antequam ex reliquo candidatorum numero, alter quoque Consul, vel alij Prætores renunciati essent, aliquid de cælo accidisset, cuius interuentu Comitia dirimebantur. Tum etiam ille Consul, vel Prætores illi iam renunciati, non quidem reddebantur vitiosi: sed tamen collegæ illorum, eo die creati non poterant, verum postero die.

Diuersum erat in Comitiiis Censorum, in quibus, si creato vno Censore tempestas Comitia dirimeret, tum etiam is, qui creatus iam Censor erat, vitiosus censebatur.

Erat & hæc vna dirimendorum Comitiorum ratio, si quis Magistratus maior vexillum illud, seu signum militare, quod principio Comitiorum in Ianiculo erigebatur, inde detraheret, & exercitum abduceret. Tum enim nihil amplius decerni poterat, sed concio soluebatur, vt habet Dio lib. 37. Restant ea, quæ post dicta suffragia fieri solebant.

In legum Comitiiis Magistratus post dinumerata suffragia legem aut acceptam aut antiquatam pronuntiabat, populumque dimittebat. In Magistratum vero Comitiiis solebatur, qui Comitia habebat, priusquam populum dimitteret, eos renunciare, quos iam sæpe à Præconibus pronuntiatos populus creasset, adiecta solenni precatio, id quod ex Cic. Oratione pro Muræna constat, qui etiam solennia quasi verba precatiois recitat: Quæ precatus sum, inquit, à Diis immortalibus, Iudices, more institutumque maiorum, illo die, quo auspicato à Comitiiis centuriatis L. Murænam Consulem renunciaui, vt ea res mihi Magistratuque meo, populo, plebique Romanæ benè ac feliciter eueniret, &c. Illud quoque ex eodem Cic. confirmare possumus, eos qui Consules designati essent, domum de campo deduci solitos, à magna multitudine populi, ac præsertim propinquorum & necessariorum. Verba Ciceronis Orat. 2. in Verrem, sunt hæc: Nam vt Hortensius Consul designatus reducebatur è campo cum maxima frequentia & multitudine. Et paulò post Propinquis, necessarissimisque eius, qui tum aderant, verbum nullum facit. Atque de Comitiiis centuriatis hæc tenet. Dicemus nunc de Tributis.

Quid sint Tributa Comitia, & quid, quotq; Tribus. CAP. XV.

TRIBUTA Comitia fuerunt, vt docet apud Agellium Messalla lib. 15. cap. 27. cum ex regionibus & locis, hoc est, per tribus suffragium ferebatur. Quod vt intelligatur, de Tribubus, vnde hæc Comitia nomen acceperunt, quædam

- A** quædam dicenda sunt. Triplici modo vocabulum Tribus vsurpatur, aut pro loco, aut pro hominibus, aut pro iure. Quando pro loco ponitur, tum partem quandam vrbis Romæ significat: quando verò pro hominibus, tum partem quandam ciuitatis Romanæ, vel ciuium, notat: pro iure acceptum; ius alicuius partis vrbis, vel ciuitatis designat. Erant igitur Tribus populi Rom. partes distinctæ locis in vrbe diuersis, & regionibus vndique circum vrbem per Italiam dispersis, sic appellatæ, quemadmodum Afconius Pædianus in actionem 3. in Verrem, & alij docent, aut à tributo dando, aut quia primò tres tantum fuerunt, vnde etiam Tribuni dicti. Earum primus auctor fuit Romulus: qua de re Dionysij lib. 1. verba, omisiss reliquorum scriptorum testimonijs adscribam: In tres, inquit, partes, diuisa vniuersa multitudine, singulis præclarum aliquem virum, duces præposuit: deinde vnamquamque rursus in decem partitus, totidem fortissimos viros eis præfecit. Has Curias, illas Tribus vocare voluit, sicut vocantur & hodie. Hæc ille. Quem quidem sequuntur pleriq; alij Romanarum rerum scriptores, excepto Varrone, Plutarcho, & Liiuo lib. 1. quorum hic eas tres populi partes non Tribus, sed Equitum Centurias vocat (alibi tamen etiam Tribus eas appellat) & primum Tribuum auctorem Seruium Tullium facit: illi verò Romulum quidem Tribuum, sicut & Curiarum auctorem faciunt, sed post Sabiaum confectum bellum: cum Dionysius contra, Romulum ante omne bellum à se gestu populum in Tribus & Curias distribuisse scribat: quorū tamen diuersas sententias ita conciliare facile possumus, si dicamus, Romulum quidem initio statim, ante Sabinorum bellum populum in tres partes, seu Tribus descripsisse, secundum Dionysium, quas partes Liius non Tribus, sed centurias Equitum dicat: non quòd Tribus illas fuisse neget, sed quòd ex singulis illis Tribubus centum Equites, siue singulæ Equitum centuriæ ab eodem sint descriptæ: eisque tribus partibus, secundum Plutarchi, Varronis, & aliorum sententiam, post confectum tandem Sabinum bellum, & Tit. Tatium in vrbem & regni societatem receptum, nomina ea, quæ ià habebimus, esse imposita. Fuerunt autem earum Tribuum nomina hæc: Ramnensis, Titiensis, & Luceres: Ramnensis dicta fuit à Romulo, primo vrbis conditore: Titiensis à Tito Tatío Sabinorum Rege, qui à Romulo prælio victus ab eodem in vrbem Romam & Imperij societatem receptus fuit: Luceres vel à Lucumone, vel à Lucretio, vt quidam volunt, vel à Iulo Asyli, in quem multi fuga delati, ciuitatēq; donati fuerunt, quæ posterior sententia Plutarchi in Romulo, & Pædiani in actionem 2. in Verrem, verisimilior esse videtur. Ramnenses igitur fuerūt, qui cum Romulo primo vrbem condiderunt, pastores scilicet Albani, & aliquot Græcanici generis, qui ante vrbē conditam ea loca tenuerunt: atq; hi omnes habitauerūt Palatium & Cælium montes. Tatienses fuerunt Sabini, & quotquot ab ea regione vel cum T. Tatío vel postea venerunt, & hi coluerunt Capitolium, & Quirinalē: cæteri aduenitij, vt Etrusci, Ardeates, Latini, & perfugæ omnes, qui ad Asylum confugerant, & Luceres dicti sunt, & tenuere loca inter Palatium & Capitolium plana, atque circum Forum. Permanseruntque hæc Tribus vsq; ad Tarquinij Prisci tempora. Nam cum sub Tullo Hostilio Albani victi in Ramnensium Tribum adscripti, cæteri que omnes populi, qui sub Regibus Romam ad habitandum venerant, præter Sabinos, Lucerū Tribui inclusi fuissent, vrbēque multatim aucta, hæc tres Tribus non sufficerent; L. Tarquinius Priscus numerum Tribuum augere; & de se & aliis amicis nominare volens, cum, ne id faceret, ab Augure Natio prohiberetur, veteres illas sub iisdem, quibus inauguratæ à Romulo erant, nominibus duplicauit, primosque & secundos Tatienses, Ramnenses & Luceres constituit: quod, vt alia omitram, ex Sex. Pompeio manifestum est, cum scribit: Sex Vestæ Sacerdotes constitutæ erant, vt populus pro sua quaque parte haberet ministram sacrorum. Quia ciuitas Romana in sex erat distributa partes, in primos, secundosque Tatienses, Ramnes, & Luceres.
- F** Eodem autem modo centurias etiam Equitum Tarquinius duplicasse, tradit Dionysius & Liius.

Tarquinius Prisco insidijs filiorū Anci Martij è viuis sublato, Seruius Tullius vii. Rom. Rex, aliam Tribuum diuisionem instituit, de qua quidem nonnihil discrepant inter se scriptores veteres. Dionysius lib. 4. sic scribit: Cæterum Tullius postquam

Septem colles vno muro complexus urbem in quatuor partes diuisit, à collibus co- **A**
 gnominatas, Palatinam, Suburanam, Collinam, Esquilinam, & quatuor Tribus esse **A**
 fecit, quæ ad id temporis tres fuerant, (uolique cuique Tribules adscriptis, diuisa
 habituros munia, nec mutaturos domicilium: ita, vt in quaque seorsum delectus mi-
 litum, & collationes Tributorum fierent, nec iam iuxta illas generales Tribus, vt
 antea, sed iuxta has quatuor, per locos à se digestas, vel locales, ordinabat militiam,
 Tribunis in singulis præpositis, &c. Hactenus ille. Quæ quidem confirmatur etiam
 à Liuiio, qui tamen nomina Tribuum noui addit. Quod verò sequitur in Dionysio:
 Diuisit & vniuersum agrum, vt Fabius auctor est, in partes viginti sex, quas ipse
 Tribus nominat, ita vt triginta fiant, vrbanis quatuor ad has additis. Cato certe eas
 tot fuisse dicit, iam tum regnante Tullio. Ego libentius accesserim Venonio, qui **B**
 triginta & vnam Tribus numerat, tacito agri partium numero, &c. repugnat cum
 his, quæ in historia anni cclix. à Liuiio dicuntur, tum primum viginti & vnam (sic
 enim legendum esse Sigonius in Scholiis Liuianis monet, non quemadmodum vul-
 gati libri habent, triginta & vnam, Tribus factas. Carolus Sigonius lib. 3. de Anti-
 qu. ciu. Rom. cap. 3. ita hæc explicat, vt dicat Ser. Tullium aucta mirum in modum
 aduentitia multitudine, quam in tertiam Tribum, Lucerum scilicet, Romulus con-
 iecerat, aucta etiam vrbe, quâ ampliore fecerat, inclusis pomerio duobus collibus,
 Viminali & Esquilino, totam vrbanam multitudinem in quatuor partes, secundum
 loca habitationum, distribuiffe, quas à tributo Tribus appellari, neglectis illis tri-
 bus Tribubus generalibus à Romulo institutis, iisque nomina à locis, vbi habitari-
 unt, indidisse Suburanam, Palatinam, Esquilinam, & Collinam, easque vrbanas Tribus
 nominasse. Postea eundem vniuersam rusticam multitudinem in quindecim Tribus
 diuisisse, quarum nomina fuerint: Romilia, Læmonia, Pupinia, Galeria, Pollia, Vol-
 tinia, Æmilia, Cornelia, Fabia, Horaria, Menenia, Papiria, Sergia, Veturia, & illa, quæ
 post dicta est Claudia. Imposuisse autem Seruium illis omnibus nomina à locis, vt
 testatur Varro: verum vindicata post in libertatem ciuitate, multas earum veteri re-
 lictis nomine, illustrium aliquot familiarum sibi nomina afscriuisse: hunc numerum
 ad annum vsque cclix. mansisse, quo anno additis duabus ad xix. viginti & vnam
 Tribus factas. Atque has duas tribus, quæ prioribus xix. fuerunt additæ, quarumq;
 nomina à Liuiio non sunt expressa, fuisse putat Crustumina, siue Clustumina, &
 Veientina. Dionysius certe de iudicio C. Martij Cariolani, quod incidit in annum
 vrbis cclxi. verba faciens, viginti & vnam Tribus tum fuisse scribit. Sigonium
 sequitur Onuphrius libro 2. Commentariorum Reipubl. Rom. nisi quod xxi. à
 Seruio institutas, quàm postea anno cclix. completas fuisse affirmare malit. Quæ
 Alex. Neapolitanus lib. 1. Genial. dier. cap. 17. & Ioach. perionius libro 2. de Mag-
 istr. Rom. & Græc. de Tribubus scripserunt, valde impedita & confusa sunt. Dede-
 runt autem iis errandi causam deprauati Liuianæ historiæ codices: sed ad Tribus
 reuertamur. Hactenus igitur xxi. fuerunt. Anno verò cclxvi. ex nouis ciuibus
 quatuor Tribus additæ, Stellanina, Tromentina (in vulgatis exemplaribus mendo-
 se habetur Pomatina, apud Florum Prometina) Sabbatina, Arniensis, xxv. nume-
 rum expleuere. Sic enim potius apud Liuium lib. 6. legendum, quam xxxv. vt vul-
 gati libri habent. Rursus anno cccxcv. restet eodem Liuiio lib. 7. duæ Tribus addi-
 tæ, Pomptina & Publilia: anno postea cccxxi. à Censoribus publ. Philone & Sp.
 Posthumio duæ Tribus propter novos ciues census additæ, Metia & Scaptia. Duæ
 etiam Tribus, Ventina, ac Falerina, anno ccccxxv. & anno ccccliv. à Censori-
 bus P. Sempronio Sopho, & P. Sulpitio Auerrione rursus duæ Tribus, Aniensis &
 Tarentina. Tandem anno dxii. duæ Tribus additæ, Velina, & Quirina, xxxv. nu-
 merum expleuerunt: qui numerus integer vsque ad extrema Reipublicæ tempora
 penetravit. Florus Epitoma libri 19. Hæ Tribus omnes diuisæ fuerunt in vrbanas
 & rusticas. Fuit autem hoc inter eas discrimen, vt primis quidem temporibus, vr-
 banis Tribubus ij, qui urbem, rusticis autem ij, qui rus habent, comprehenderen-
 tur. Quod ex verbis Dionysij, quæ supra recitata sunt, manifestum est. Inde enim co-
 gnoscitur, tempore Seruij Tullij vrbanas Tribus fuisse eorum, qui urbem; rusticas
 illorum qui rura, & quidem colendi causa haberent: ita, vt Tribus nihil aliud, quàm
 pars

- A** pars aliqua vrbis, vel agri Romani esset, eaque habitationem sequeretur, & mutata habitatione, mutaretur, quique in agris, iidem in aliqua tribu essent: siquidem torferè rusticè Tribus, quot agri partes, numerarentur. Et hæc quidem prima ratio fuit Tribuum: quæ tamen postea mutata est. Posterioribus enim temporibus hoc discrimen inter vrbanas & rusticas Tribus fuit, vt rusticæ vrbanis longè præferrentur, & ita optimis & præstantissimis quisque in rusticis Tribubus, relicti vrbanis, censerii vellent: ac tum Tribus non vrbis, sed ciuitatis partes haberentur. Cuius mutationis causas duas fuisse Sigonius refert: vitæ nimirum rusticæ commendationem, & Censoriam potestatem vel notationem. De priori scribit Varro lib. 2. de Re rustica; initio: Viri magni maiores nostri non sine causa præponebant rusticos Romanos vrbanis. Vt ruri enim, qui in villa viuunt, ignauiores, quam qui in agro versantur, in aliquo opere faciundo: sic qui in oppido sederent, quàm qui rura colerent, desidiores putabant. Et plin. lib. 18 cap. 3. commendans vitam rusticam: iam distinctio, inquit, honosque ciuitatis ipsius, non aliunde erat. Rusticæ Tribus laudatissimæ eorum, qui rura habent: Vrbana verò in quas transferri ignominia esset, desideria, probro. Itaque quatuor solæ erant à partibus vrbis, in quæ habitabant, Suburbana, Palatina, Collina, Esquilina. Nundinis vrbem reuirsabant, & ideò comitia nundinis haberi non licebat, ne plebs rustica auocaretur. Hæc ille. Ex quibus etiam altera causa, videlicet Censoria potestas, vel notatio intelligi potest, de qua etiam Lilius lib. 8. scribit: Ap. Claudius Censor humilibus per omnes Tribus diuisis, forum & campum corruptit. Et ex eo tẽpore in duas partes discessit ciuitas, aliud integer populus, fautor & cultor bonorum, aliud forensis factio tenebat, donec Q. Fabius & P. Decius Censores facti. Et Fabius simul concordia causa, simul ne humillimorum in manu essent Comitia, omnem forensis turbam excretam in quatuor tribus coniecit, vrbanasque eas appellauit. Hæc Lilius, vt alia omittam. Factum est anno ab V. C. CDXLIX. Cols. P. Sulpitio Auerrione. P. Sempronio Sopho. Atque hæc in genere de Tribuum origine, numero & discrimine dicta sint. Iam quod restat, ordine de singulis pauca subiiciam: vnde nomen acceperint, & vbi earum fiat mentio. At primùm de quatuor vrbanis.

Tribus I. Suburbana.

- D** Hæc prima inter vrbanas recensetur, à Varr. li. 4. de Ling. Lat. Dionys. li. 4. Lilius li. 1. plin ac alijs. Dicta autem est Suburbana, teste Varrone, quòd sub muro terreo Carinarum esset, vel quemadmodum idem ex Iunio affert, ab eo, quòd fuerit sub antiqua vrbe. Cui testimonium potest esse, quod subest ei loco, qui terreus murus vocatur. Sed ego, inquit, à pago porius Sucufano dictam puto Succufam. Nunc scribitur tertia litera, b. non c. Pagus Sucufanus, quod succurrit Carineis. Sext. Pompeius sic de ea scribit: Suburrum Verrius alio libro à pago Sucufano dictam ait. Hoc verò maximè probat eorum auctoritatem, qui aiunt, ita appellatam & regionem vrbis, & Tribum à statuis præsidio, quod solitum sit succurrere Esquilis infestantibus eam partem vrbis Gabinis, indicioque esse, quod adhuc ea Tribus per c. literam, & non e per b. scribatur. Hæc Cælius monet, & circum adiacentia loca complectebatur. Paul. Manutius in Scholijs in 8. lib. epist. Cic. ad familiareis, existimat de ea Ciceronem locutum fuisse in Orat. 2. Agraria, vbi tamen in vulgatis legatur Ogriculana, in libris autè quinque antiquis ab vsura: nam, pro quo ipse legendum putat Suburbana.

Tribus II. Esquilina.

Tribus Esquilina dicta est ab Esquilis. Esquilæ autem, vt Varro lib. 4. de Lingua Lat. testis est, secundum quosdam ab excubijs regijs, secundum alios, quòd exultat à Rege Tullio essent, sic dictæ sunt: sed de iis supra, vbi de monte Esquilino sermo fuit, plura attulimus. Meminerunt huius Tribus iidem, qui Suburbanæ, Dionysius, Lilius, Varro, plinius & Festus.

Tribus III. Colina.

Collina Tribus dicta est, vt scribit Varro lib. 4. de Ling. Lat. à collibus, Quirinali, & Viminali, in quibus sita erat. Meminit eius præter superiores etiam Iosephus lib. 14. cap. 17. his vrbis: L. Coponius, L. F. Collina.

Tribus I V. Palatina.

Denominata hæc Tribus est, secundum Varronem lib. 4. de Ling. Lat. à Palatino monte, quem cum Foro & Capitolio obinebat. Meminerunt eius omnes ij, qui superiorum, & præter eos Cicero Orat. 4. in Verrem: C. Claudius, C. F. Palatina, & ad eum locum Alconius: alibi ait, L. Claudium Palatina. Repertitur eius mentio etiam in pluribus antiquis marmoribus, in quibus hæc ferè literis notatur: PAL, PALAT, PALATIN, PALATINA & PALATEINA. Inscriptiones illas qui cognoscere voluerit, videat Onuphr. Panurium 2. Comment. de Republ. Rom. qui singularum Tribuum testimonia ex inscriptionibus adduxit. Atque hæc sunt IV. Tribus urbanae, sequuntur rusticae.

Tribus V. Romilia.

Sequuntur rusticae Tribus: inter quas primum locum obtinet Romilia, quæ sic dicta est, quod sub Roma sit, teste Varrone. Sext. Pompeius sic eius meminit: Romilia Tribus dicta, quod ex eo agro censebatur, quem Romulus ex Veientibus ceperat. Ex quo loco Onuphris lib. 2. Comm. Reipubl. Rom. colligit hanc Tribum eâ agri Romani partem obtinuisse, quæ in Tuscia prope urbis mœnia inchoans, secundum flumen, usque ad maris ostia trans Tyberim extendebatur. Meminit eius etiam Cic. Orat. 2. Agraria: item 2. in Verrem: Fortem virum ex eadem familia, Q. Verrem Romilia. Ad quem locum annotat Alconius: Romilia nomen est Tribus, ablatiui casus, ut sit ex Romilia.

Tribus VI. Lemonia.

Sext. Pomp. Festus: Lemonia Tribus à pago Lemonia appellata est, qui est à porta Capena, via Latina. Cic. eius meminit Philip. 9. Ser. Sulpius Q. F. Lemonia Rufus: & in Orat. pro Planco: Quid Planco cum Lemonia?

Tribus VII. Pupinia.

Tribus Pupinia, scribit Sext. Pompeius, dicta ab agro Pupino, qui in Latio cis Tyberim ad mare vergens, haud longè ab urbe erat, ut videre est apud Lium lib. 26 Meminerunt eius Cælius epist. ad Ciceronem, C. Lucretius C. F. Pup. Iur. & Cic. ad Q. Frat. Cn. Nexius Pupinja. Valerius etiam Maximus libro 4. capite 4. his verbis: Illi etiam prædiuites, qui ab aratro accersebantur, ut consules fierent, voluptatis causa sterile, atque æstuosissimum Pupinae solum versabant. Et paulò post: Atilius Consulibus scripsit, villicum in agello, quem septem iugerum in Pupinia habebat morruum esse.

Tribus IX. Galeria.

Vnde Galeria dicta sit, ex veteribus scriptoribus non liquet. Carolus Sigonius lib. 1. de Antiquo iure civium Rom. cap. 3. opinatur, eam etiam à loco aliquo nobis iam incognito, hoc nominis accepisse, quemadmodum reliquæ Tribus omnes à Servio institutæ. Sigonium sequitur Onuphris lib. 2. Comment. Reip. Rom. qui etiam addit, posse videri eam à flumine Tusciae Galeo, cuius Virgilius meminit, Galesam, post Galeriam dictam. Memoria eius extat apud Lium libro 27. Galeria iunioris, quæ sorte prærogativa erat, Q. Fulvium, & Q. Fabium Coss. dixerat. Plinius libro 7. cap. 48. M. Mucium, M. F. Galeria, Felicem commemorat.

Tribus IX. Pollia.

Etiam hanc Tribum à loco aliquo, cuius nomen & memoria intercidit, nomen accepisse Sigonius & Onuphris putat. Meminit eius Liu. lib. 8. Tribus omnes, præter Polliam, antiquarunt legem in Tusculanos latam. Et lib. 39. Cum ad Tribum pollium ventum est, in qua M. Liuij nomen erat, & præce cunctaretur citare ipsum Censorem, Cita, inquit Nero, M. Liuium. Meminit utriusque rei, & Tribus Polliae etiam Val. Maximus lib. 2. cap. 4. & lib. 9. cap. 10.

Tribus X. Voltinia.

Hæc Tribus quemadmodum præcedentes à loco nobis modò incognito, secundum Sigonium & Onuphris, nomen habet. Mentionem eius facit Cicero Oratione pro Plancio, cum ait: Quas Tribus edidisti? Terentinam credo, aut Voltiniam. Et paulò

A paulo post: Voltinia Tribus ab hos corrupta Terentinam habuerat venalem, quid diceret apud Voltinienſes, aut tribules ſuos iudices? Et alibi: Plures te reſtes habere de Voltinia, quàm quot in ea Tribu puncta raleris.

Tribus XI. Claudia.

Diximus antè ex Varrone, Tribus ex Seruio Tullio Rege institutas omnes à locis nomina habuisse: cui rei etiam testimonium præbeat illæ Tribus, de quibus hæcenus egimus. Vindicata verò in libertatem ciuitate, multæ earum veteri relicto nomine, illustrium aliquot familiarum sibi nomina adſciperunt. Atque hinc fit, vt plurimum antiquæ appellationes ignorentur, noua tantùm à familiis ipsis indita nomina apud ſcriptores reperiantur. Id quod de Tribu Claudia, & aliis, quæ ſequentur, ſentiendum est. Fuit enim verus Tribus à Seruio Tullio instituta, in quam cum Actius Clausus, cui postea Appio Claudio fuit Romæ nomen, cum clientibus suis Regillo, profugus, & ciuitate donatus, scriptus eſſet, Tribui illi, de ſua appellatione nomen dedit, testibus Lioio lib. 2. & Halicarnassæo lib. 5. Meminerunt etiam huius Tribus Virgilius 7. Æneid. & Pedianus ad Orationem Ciceronis pro Scauro.

Tribus XII. Emilia.

Claudix exemplum multæ aliæ Tribus ſecuræ, antiquis nominibus, quæ à locis acceperant, dimiſſis, nobilissimarum gentium, quæ in ſingulas ſeſe tranſtulerant, nomina acceperunt, vt Aimilia, Cornelia, Fabia, Horatia, Menenia, Papiria, Sergia, & Veturia. Quod tura fuiſſe factum veriſimile est, cum forenſi turba in vrbanas Tribus coniecta, viles ex haberi inciperent, & illuſtres familiæ in ruſticas nomina darent, ſæpe in eas transferendas curarent, in quibus agros ſuos haberent. Primum autem in vrbanas Tribus illuſtiores familias relatas fuiſſe, ex Lioio, Dionyſio, & aliis manifeſtum est. Aimilia igitur Tribus à familia vxo gente potius Aimilia, quam celeberrimam Romæ fuiſſe tum ex omnibus rerum Romanarum ſcripturis, tum ex generoſi viri Richardi Streinij Baronis Auſtrij libro de Familiis & Gentibus Romanorum cognoscitur, nomen hoc ſortita eſt. Meminerunt eius Lioius lib. 38. Rogatio perlata eſt, vt Aimilia Tribu Formiani ac Fundani, in Cornelij Aspinates ferrent. Et Cicero in epiſtola ad Atticum.

D *Tribus XIII. Cornelia.*

Fuit & hæc antiqua Tribus à Seruio Tullio instituta, quæ veteri nomine dimiſſo, Cornelia postea appellata fuit, à gente Cornelia omnium nobilissima atq; amplissima, quemadmodum legenti veterum ſcripta, & Richardi Streinij de Gentibus & Familiis Romanorum librum, clarum fit. Meminit eius Lioius eodem loco, vbi Aimiliæ.

Tribus XIV. Fabia.

Nomen obtinuit hæc Tribus à clarissima gente Fabia, quæ in eâ relata fuit. Mentio eius extat apud Suetonium in Augusto: Fabianis & Scapianibus Tribulibus suis die Comitiorum ſingula millia numum à ſe diuidebat. Item apud Horatium:

Hic multum in Fabia valet, ille Velina.

Tribus XV. Horatia.

Quod nomen antiquitus huic tribui fuerit, in tanto veterum auctorum defectu ſciri nõ poteſt: dicta postea fuit Horatia, à nobili & clara gente Horatia. Quæquam autem nullum veteris ſcriptoris de hac Tribu testimonium extet: quia tamen in antiquis lapidum inſcriptionibus eius mentio fit, Carolus Sigonius & Onuphrius coniectura ducti, eam inter primas illas à Seruio institutas reuoluerunt. Paulus Manutius eam nouies in lapidibus nominari ſcribit,

F *Tribus XVI. Menenia.*

Hanc Tribum Meneniam potius, quàm Mentinam (vti apud Iosephum fortasse corruptè legitur) dictam fuiſſe Paulus Manutius & Onuphrius volunt, accedente præſertim inſcriptione apud Feleriam, in qua expreſſè ſcriptum eſt: C FIRMIO C. F. MENEN. RVFINO, &c. Integram illam inſcriptionem habet Onuphrius. Habet

autem nomen hoc à gente Menenia, quæ primis Reipublicæ temporibus Romæ floruit, testantibus id Liviò, Dionysio, Cassiodoro, & Richardi Streinij de Familiis & Gentibus Romanorum libro. Mentio huius Tribus extat apud Flaviu Iosephum antiquitatum libro decimo tertio. L. Manlius L. F. Menenia: ubi tamè (quem admodum antè monui) in vulgatis exemplaribus legitur Menina. Meminit eius etiam Cicero libro 13. Epistol. ad familiares, epist. 9. ad M. Brutum. P. Rupilius. C. F. Men.

Tribus XVII. Papiria.

A Gente Papiria, cuius Liviùs, Dionysius ac alij, & inter recentiores Richardus Streinius, meminerunt, hæc Tribus nomen accepit. Sic enim Sextus Pompeius: Papiria Tribus à Papirio vocata. De ea Liviùs loquitur libro octavo. Memoriaque eius iræ Thufculanis in pœnæ tam atrocis auctores mansisse ad Patrum ætatem constat, nec quenquam fermè ex Pollia Tribu candidatum Papiriam ferre solitum.

Tribus XIX. Sergia.

Appellationem hæc tribus obtinuit à gente Sergia, de qua Richardus Streinius. Meminit eius Q. Alconius Pedianus, ad Orationem Ciceronis pro Cornelio: Sergia & Quirina damnauerunt. Et Frontinus libro 2. de Aquæductibus: Tribus Sergia principium fuit.

Tribus XIX. Veturia.

Veturia Tribus à gente Veturia, quæ prius Verusia dicta fuit, relicto veteri nomine, hanc appellationem accepit. Meminit eius Liviùs libro 36. his verbis: Fulvius Romam Comitiarum causa accessit, cum Comitia Consulibus rogandis haberet, Prærogativa Veturia iuniorum declaravit Tit. Manlium Torquatum, & Tit. Octacilium, &c. Quo loco etiam Veturiæ Seniorum meminit. Atque hæc sunt nouemdecim illæ Tribus, in quas populum Romanum Seruius Tullius Regem diuisisse, Carolus Sigonius libro 1. de Antiquo iure ciuium Rom. cap. 3. scribit, quatuor urbana, quindecim rustica. Considerabimus reliquas.

Tribus XX. Crustumina.

Liviùs libro 2. in Historia anni cclix. scribit, eo anno Romæ viginti & vnâ Tribus factas esse, quod etiam Florus in Epitome testatur, inquit: Numerus Tribuum ampliatus est, ut essent viginti vna, (sic enim legendum esse ea quæ in sequentibus libris de tribubus scribuntur, coarguunt, eam in vulgatis Liviij & Flori exemplaribus sit triginta vna.) Quæ verò nomina earum fuerint, non addunt. Carol. Sigonius coniectura ductus, putat esse Crustumina & Veientina, quem nos sequimur. Onuphrio placet has duas addendas esse superioribus, & dicendum viginti & vnâ ab ipso Seruio factas, nec hoc anno numerum Tribuum ampliatum, cum nullam eius rei mentionem Dionysius faciat. Quòd autem ad Crustumina Tribum, quæ etiam Clustumina in antiquis lapidum inscriptionibus appellatur, dicta ea est à Thufcorum vrbe Clustumina, aliàs Crustumina, testate Pompeio Festo. Meminit eius præter Festum Liviùs lib. 42. in oratione Sp. Ligustini, Trib. plebis ad populum. Sp. Ligustinus, Trib. Crustumina, ex Sabinis sum oriundus, Quirites. Et Cicero oratione pro Plancio, item pro Balbo: In tribum Crustumina peruenit L. Cornelius Balbus, Legis de ambitu præmio.

Tribus XXI. Veientina.

Hanc, ut diximus, cum Crustumina anno cclix. tribuum numero adscriptam esse, placet Sigonio. Dicta est Veientina, à Veiiis, vel ab agri Veientini parte. Meminit eius Cicero pro Plancio: Quid Plancio cum Lemonia? quid cum Veientina?

Tribus XXII. Siellatina.

Liviùs libro 6. in historia anni cclxiv. Eo anno in ciuitatem accepti qui Veientium Capenatiùmque ac Faliscorum per ea bella transfugerant ad Romanos, aggrèque iis nouis ciuibus adsignatus, ac paulò post in historia anni cclxi. Tribus quatuor

A quatuor ex nouis ciuibus additæ, Stellatina, Tromentina, Sabatina, Arnienſis, eæque viginti quinque tribuum numerum expleuere: quod idem etiam habet Florus in Epitome. Stellarina nomen à Stellate agro Thuſcorum accepit. Sic enim Feſtus in Fragmentis, quemadmodum legendum docet Antonius Auguſtinus Epiſcopus Herdenſis: Stellatina tribus, non à Stellate campo eo, qui in Campania eſt, ſed ea, qui eſt . . . miliario à porta Capena. ex quo Thuſci eum campum ita appellauerunt. Quæ poſteriora Onuphrius libro 2. Commentarior. de Republ. Rom. ſic legit: Sed eo, qui in Etruria, regione Capena, ex qua Thuſci profecti, eam Stellatam campum appellauerunt.

Tribus XXIII. Tromentina.

B Tromentina tribus à campo Tromento dicta. Sex. Pompeius. Is campus in Thuſcia fuit, ex quo, cum aliquot Romam perſuſſent, & ciuitate donari, inque quatuor tribus coniecti, agri populi Romani partem obtinuiffent, vim earum Tromentinæ nomen poſuerunt. Meminit eius Liuius libro 6. vbi Stellatinæ.

Tribus XXIV. Sabatina.

Etiam huius Liuius libro 6. meminit, quod anno cccclxv. cum præcedentibus duabus, & ſequente Arnienſi fuerit reliquis addita. Dicta eſt Sabatina, teſte Pompeio à lacu Sabate, quem Onuphrius lib. 2. Commentar. de Republ. Rom. dicit fuiſſe in Thuſcia, & noſtra ætate appellari Anguillariam.

C *Tribus XXV. Arnienſis.*

Arnienſis, quam alij in Narnienſem transformauerunt, dicta eſt ab Arno, Thuſciz amne, vt voluit Sigonius & Onuphrius. Meminit eius Liuius libro 6. item 29. C. Claudius Nero Cenſor, ex tribu Arnienſi, Valerius lib. 2. cap. 4. Cicero oratione in Rullum: à Suburana vſque in Arnienſem, id eſt, vt Sigonius lib. 1. de antiquo iure ciuium Roman. cap. 3. interpretatur, à prima tribu, ad vltimam. Habuerunt enim Tribum Arnienſem pro vltima, non quòd vltimo loco, vel nouiſſimè fuerit addita, & triginta quinque tribuum numerum expleuerit, ſed quòd fuerit ab vrbe Roma omnium remotiſſima.

Tribus XXVI. Pomptina.

D Hæc Tribus cum Popilla, in quas tum ij ciues, qui agrum Pomptinum ſortiti erant, tum alij noui ciues, qui indies ciuitate donabantur, coniecti ſunt, anno cccxcv. addita eſt. Dicta autem eſt Pomptina, ab agro Pomptino, de quo multa Liuius libro 7. Sextus Pompeius Feſtus Pontinam hanc tribum appellat, & ab vrbe Pontia ſic dictam ſcribit, quæ vrbs fuit in Volſcis prope Terracinas. Quamquam Carolus Sigonius apud Feſtum legit Pomptinam tribum dictam eſſe à Pometia vrbe. Meminit huius tribus præter Feſtum & Liuium libro ſeptimo. Cicero epiſt. ad Atticum: Tribus habet Pomptinam, Velinam & Mæciam, & Cælius ad Ciceronem libro 8. epiſtolar. ad famil. L. Villius, L. F. Pom. Annalis: vbi per Pom. tribus Pomptina intel-
E ligenda eſt.

Tribus XXVII. Popillia.

Tribus hæc variè ſcribitur, Popillia, Poppillia, Poblilia, & Publilia. Vnde nomen accepit dubitatur. Apud Feſtum quidem, vbi de ea loquitur, ſic legendum docet Joſephus Scaliger: Popillia vna triginta quinque tribuum, tot enim fuerunt, dicta à Popillia felici nomine. A quo & tribus Pinaria, à foris eius nomine. Et addit Scaliger: Non dubium eſt, Feſtum ita ſcripiſſe. Nam quid maniſeſtius, quàm à Popillia femina dictam eſſe tribum, cuius nomen auſpiciſſimum habebatur, ac bonæ ſcæuæ, vt tunc loquebantur. Paulus Diaconus ſcribit: Popillia tribus, à progenitrice traxit nomen. Carolus Sigonius dubitat, à loco ne, an à viro dicatur. Onuphrius mauult à loco aliquo, qui fortè in Volſcis prope Pontinam fuerit, hoc nomen accepit. Sed ſiue à loco, ſiue à familia, ſiue à Popillia femina hoc nomen habuit, tribus certe fuit, cuius præter Liuium libro 7. & Feſtum meminit Valerius Maximus libro nono, capite decimo his verbis: Quam ob cauſam Popillia tribus,

in qua plurimum postea in ciuitatem recepti potuerunt, neminem unquam candidatum Polliæ tribus fecit magistratum.

Tribus XXIX. Mæcia.

Liuius libro octauo in historia anni CDXXI: eodem anno (scilicet A. Cornelio II. & Cn. Domitio Cofs.) census actus, nouique ciues (Lanuuii, Arcini, Nomentani, Pedani, qui paulò ante ciuitate donati fuerant) censi, tribus propter eos additæ, Mæcia, & Scaptia. Censores addiderunt Q. Publilius Philo, Sp. Posthumius. Dicta est Mæcia, vt docet Festus, à quodam castro, Mæcio scilicet, quæ non procul à Lanuuii fuit, teste Liuii libro sexto. Meminerunt etiam huius tribus, Cicero ad Atticum, & pro Plancio. Liuius libro 29. & Valerius libro secundo, capite quarto.

Tribus XXX. Scaptia.

Nomen accepit, hæc tribus, vt Festus habet, ab vrbe Scaptia, quam Plinius cum aliis in Latio numerat. Meminit eius Suetonius Tranquillus in Augusto: Fabianis & Scaptiensibus tribulibus suis die comitorum singula millia nummum à se diuidebat.

Tribus XXX. Oufentina.

Oufentina tribus, quæ & Oufentina, crescente ob novos ciues, qui indies in urbem recipiebantur, frequentia, cum Falerina anno CDXXV. addita est, Liuii teste, à Censoribus L. Papirio Crasso, & C. Mænio. De ea sic scribit Festus: Oufentinæ tribus initio causa fuit nomen fluminis Oufens, quod est in agro Priuernate, inter mare & Terracinam. Lucrerius:

Piuerno Oufentina venit, Fluuioque Oufente.

Postea deinde à Censoribus alij quoque diuersarum ciuitatum eidem tribuni sunt adscripti. Hactenus Festus.

Tribus XXXI. Falerina.

Falerina tribus, quæ eodem anno, quo Oufentina adiecta, reliquis est ab agro Falerno in Campania, quemadmodum Sigonius Onuphrius coniiciunt, nam ea parte etiam Oufentina fuit, nomen accepit. Meminit eius præter Liuium, Iosephus libro decimo terio capite 16. Antiquitatum his verbis. C. Sempronius C. F. Falerina.

Tribus XXXII. Anienfis.

Ob eam, ob quam superiores, causam, anno vrbis CDLV. M. Fuluius. T. Manlius Cofs. vt Liuius libro decimo docet, condito lustro à Censoribus P. Sempronio Sopho, & P. Sulpitio Sauerione, tribus additæ duæ, Anienfis, ac Tarentina. Ex his Anienfis ab Aniene amne, qui in Sabinis fuit, dicta est. Meminit eius Cælius epistola ad Ciceronem libro 8. epistolar. ad familiares, L. Atteius L. F. An. Capito. & Cicero pro Plancio.

Tribus XXXIII. Terentina.

Huius tribus quæ cum Anienfis addita, & à Tarento, qui locus in campo Martio erat, nomen vti putatur, accepit, meminit Cicero oratione pro Plancio: Quas tribus edidisti? Terentinam, credo? Et paulò post Prioribus comitiis Aniensem à Politio, Terentinam à Plancio tibi esse concessam. item Altinas præfectura, ex qua Cn. Plancius fuit, ex tribu Terentina. Meminit etiam Cælius epistola ad Ciceronem libro octauo epistolarum ad familiares. M. Oppius M. F. Terentina.

Tribus XXXIII. Velina.

Hæc tribus cum Quirina Anno DXI. Cofs. A. Manlio I. R. & Q. Lutatio, à censoribus C. Aurelio Cotta, & N. Fabio Bureone addita triginta quinque tribuum numerum expleuit. Nomen habet à lacu Velino, qui in Sabinis fuit, non à Velta vrbe Lucaniæ. Meminit eius Cicero epistola ad Atticum: Tribus habet Pompinam, Velinam & Mæciam. Ac in Bruto: T. Annius Velina. Meminerunt eiusdem etiam Horatius lib. I. epistola 6. & Persius Saryra 5.

Tribus.

Tribus. XXXV. Quirina.

A De Quirina tribu sic scribit Sex. Pompeius Festus: Quirina tribus à Virensibus Sabinis videtur appellationem traxisse. Fit eius mentio à Cicerone, oratione pro Quintio: L. Albius Sex. F. Quirina, & ab Alconio in orationem pro Cælio: Duæ solæ tribus, Sergia & Quirina damnauerunt. Cælius quoque ad Ciceronem: C. Septimij, T. F. Quirina, & Iosephus antiquitatum li. 14. c. 17. Papyrij Quirina, meminerunt.

B Atque hæc sunt triginta quinque tribus, in quas populus Romanus tum vrbanus, tum rusticus, distributus fuit, & ex quibus aliquam necesse fuit, cuiuscunque esset ordinis, ciuis Romanus obrineret: qui numerus ad extrema vsque Reipublicæ illius tempora permansit, quemadmodum ex Cicerone, & aliis scriptoribus antiquis cognoscere licet. Nam quod Onuphrius ex Velleio Paterculo, & Appiano refert, tempore belli Marfici, quod incidit in annum vrbis conditæ, DCI. xv. cum Tuscis, Vmbris, Gallis & reliquis Cispadanis populis lege Iulia ciuitas data esset, octo vel decem nouas tribus à censoribus P. Licinio Crasso, & L. Iulio Cæsare additas fuisse, in quas noui ciues conuicerentur, ipsemet fatetur, vltra annos quatuor eas non mansisse, sed nouis illis ciuibus in veteres xxxv. tribus à censoribus L. Marcio Philippo & M. Perperna, auctore L. Cinna Consule distributis, xxxv. tribuum numerum fuisse restitutum.

C Quod verò præter ea, quæ recensuimus, multa alia tribuum nomina, maximè in antiquis lapidum & marmorum inscriptionibus reperuntur, videlicet Papia, Ocriculana, Camilla, & alia, Carolus Sigonius vir doctissimus, Onuphrius Panuinius, & ante eos, Georgius Fabricius in Roma cap. 6. putant, nomina ea esse xxxv. tribuum: sed multas earum duobus fuisse fortasse aliquando nominibus insignitas, altero quod loci esset, altero quod familiaræ, easque ab aliis hoc, ab aliis illo fuisse appellatas, quemadmodum etiam tres ex veteribus illis postea fuerint ab Augusto Vespasiano & Traiano Iulia, Flauia, & Vlpia vocitatæ. Atque de tribubus, vnde comitia Tribura nomen habet, hæc tenus prolixus penè, quam satis erat. Reuertamur ad comitia.

De causis Tributorum Comitiorum.

CAP. XVI.

D **A**VS AE habendorum comitiorum Tributorum generales fuerunt quatuor: prima ad creandores minores magistratus: altera ad sacerdotes collegiorum cooprandos: tertia, ad leges ferendas: quarta ad iudicium exercendum: de quibus singulis ordine dicemus.

Magistratus, qui his comitiis creabantur, partim erant Proniciales, partim vrbani: & hi partim ordinarij, partim extraordinarij. De vrbani primùm. Ordinarij Magistratus, qui his comitiis creabantur, erant omnes minores magistratus, qui singulis annis ad suum munus ordinarium in vrbe obeundum, à populo creabantur. Tribuni plebis, Ædiles plebis, Ædiles curules, Triumuii capitales, Triumuii nocturni, Triumuii auro, argento, ære, flando, feriundo, Tribuni militum. De Tribunis, & Ædilibus plebis, certum est, eos, cum primùm curiatis comitiis crearentur, vt demonstratum paulò antè est, post legem à Volerone Trib. pleb. latam, vt videlicet plebeij magistratus Tribus comitiis fierent, semper iis creatos esse, testibus Liuio lib. 2. & Dionysio lib. 9. qui etiam addit, eam (Voleronis) legem perlatam esse, ac propterea ex eo tempore Tribunorum & Ædilium plebis comitia ad suam vsque ætatem, Tributa vt essent, obseruatum clarissima hæc sunt, neque vllum dubitationi locum relinquunt, vt non sit necesse, plura adducere testimonia. Ædiles autem curules iisdem comitiis creatos fuisse, ex Agellio lib. 6. cap. 9. constat apud quem hæc verba sunt citata ex tertio Annali L. Pisonis: Cn. Flauius patre libertino natus hie primum faciebat. Isteque eo tempore Ædili curuli apparebat, quo tempore Ædiles subrogabantur. Eumque primæ tribus Ædilem curulem renuncianerunt. At Ædilis, qui comitia habebat, negat accipere. Idem etiam Liuus lib. 9. extremo o habet, Cn. Flauium à factione forensi, quam Ap. Claudius Censor in omnes tribus diuiserat, Ædilem curulem factum.

De Quaestoribus præter Lium lib. 4. restis est Cicero lib. 7. ad familiares, epistola 20. ad M. Curiium his verbis: In campo certe non fuisti, cum hora secunda comitiis Quaestoris institutis, sella Q. Maximi, quem illi Consullem esse dicebant, posita esset, quo mortuo nunciato, sella sublata est. Ille autem, qui comitiis tributis esse auspiciatus, centuriata habuit, & c. Appellat enim hoc loco Cicero Quaestoria comitia ea, quæ Quaestoribus creandis habebantur, & paulo post addit, ea tributa fuisse. De Triumuiris capitalibus, restis est Cicero oratione pro Cluentio, de Q. Manilio loquens, ubi dicit eum suffragiis populi ad id munus peruenisse, quod certe neque centuriatis, neque curiatis comitiis fieri potuit, quem admodum ex superioribus constat. Tributis ergo eum factum esse Triumuirum capitalem, necessariò sequitur. Idem etiam sciendum de Triumuiris nocturnis, de quibus Lilius lib. 9. B extremo, Tribunos potro militum tributis comitiis creatos fuisse, obscurum non est: non tamen omnes. Cum enim duo eorù genera fuerint, vt scribunt Lilius li. 7. & Alconius, Rufali scilicet & comitiati, Rufali in exercitu ab Imperatoribus vel Ducibus belli, Comitiatii Romæ comitiis creabantur: cuius rei inirium, teste Lilio loco modo indicato, fuit anno ab v. c. ccdxciii. Coss. Q. Seruilio i. L. Genutio ii. Atq; hi magistratus omnes ordinarij fuerunt. Videamus nunc extraordinarios.

Magistratus minores extraordinarij, qui Tributis comitiis creantur, fuerunt, Præfecti Annonæ, teste Lilio, lib. 4. ubi dicit, eum à plebe creatum. Duumiri navales, de quibus Lilius lib. 9. inquit: Et duo imperia eo anno dari cepta per populum, vtraque ad rem militare Pertinentia: Vnum, vt Tribuni militum senidemi in quatuor legiones à populo crearentur, quæ antea per quam paucis suffragio populi relictis locis, Dictatorum & Consulum ferme fuerant beneficia; alterum, vt Duumiros classis ornanda, reficienda quæ causa idem populus iuberet. C

De Quaestoribus siue Quaestoribus patrii dii testes sunt leges, Manilia apud Sallustium, & Varia apud Alconium, quibus decernebantur de certis quibusdam criminibus quaestiones, ad quas exercendas ipsi legum latores simul populum rogabant, vt Quaestores designaret. Ne dicam, quod sæpè legimus Tribunis plebis comitia habentibus, Quaestores creatos fuisse: quæ certè comitia non centuriata, sed Tributa esse oportuit.

Pertinent huc & Duumiri ædium sacrarum locandarum, ædificandarum, consecrandarum, vel restituendarum: quos populus ex lege Papiria designare solebat, de quibus Cicero pro domo sua & sæpissime Lilius. Triumiri reficiendis sacris, de quibus Lilius. Quinque viri turribus, murisq; reficiendis, Lilius lib. 2. 5. Triumiri & Quinqueviri mensarij, Lilius li. 6. & 23. Triumiri sacris cõquirendis, & Triumiri donis persequendis, Lilius li. 2. 5. Item omnes curatores siue Magistratus extraordinarij, id est, qui non vt ordinarij annuam potestatem continuatam habebant, sed tamdiu in ea erant, dum curationem, cui præfecti erant, absoluisent, comitiis tributis creabantur. Triumiri quoq; vel quotquot creati placuit, ad colonias deducendas, ad redigendos colonos in suas quémque colonias; aut agros diuidendos, de quibus frequentissima est in omni historia mentio: curatores item viarum extra urbem, E de quibus Cicero, & Triumiri iuuenibus ad militiam conquirendis, de quibus Lilius lib. 23. comitiis Tributis creabantur. Et de his omnibus Messalla Augur, apud Agellum lib. 13. cap. 14. dicit: Minoribus Magistratibus creandis Tributis comitiis Magistratus, sed iustus curiata datur lege. Quibus verbis significat Messalla, minores Magistratus comitiis tributis creati, eum prius & quidem iustius, curiatis creati essent.

Provinciales Magistratus, qui his comitiis creabantur, fuerunt Proconsules, Propraetores, & Proquaestores Proconsules enim, quanquam ordinariè ex Senatus decreto Provincias obtinerent: sæpè tamen etiã præter Senatus voluntatè, populi iussu in Provincias missos fuisse legimus, præsertim si extra ordinè Provincie eis mandarentur. Id quod etiam de Propraetoribus & Proquaestoribus sciendum est, de quibus hoc loco non dicemus plura, sed in librum de Magistratibus reseruabimus.

Alteram causam Tributorum comitiarum fuisse diximus sacerdotiù creandorum: non tamen omnium. Quidam enim à collegiis suis cooptabatur, vt Salij, Luperi, Fratres aruales, Sacerdotes Galli, & Sodales Tirij. Vestales à Pontifice maximo. Rex sacrorum

Acerorum centuriatis, Flamines & Curio maximus curiatis, solus Pontifex maximus ante legem Domitiam, tributis comitiis creabatur, ut ex Livio intelligi potest. Post legem verò Domitiam, qua Sacerdotum subrogandorum ius à collegiis ad populum translatum est, etiam Pontifices, Augures, Feciales, Septemviri Epulonum, & Quindecimviri sacris faciundis his comitiis creari cœpi. Cuius rei testimonium, si quis requirat, is Nicolai Gruchij librum 2. de comitiis Romanorum legat, ubi ea omnia diligentissime multis scriptorum locis in medium adductis, probat. Accedamus ad reliqua.

Tertiam causam dixi esse legum ferendarum, id quod nemini, nisi in lectione Historiarum planè non versato, ignotum esse potest. Testatur hoc ipsum nomen ple-

Biscitorum quæ videlicet plebs, plebeio magistratu rogantur, constituebatur. Omnia igitur plebscita, omnes rogationes, quibus de pace ad populum ferebatur (bellum enim lege Centuriata indici solebat, ut antè diximus) & quibus superioribus temporibus aliquis legibus soluebatur, quacunque id ratione fieret, item, quibus per populum triumphus decernebatur, publicæ quæstiones constituebantur, aut civitas aliquibus dabatur comitiis tributis ferebantur. Non opus est singula prolixè probare, de duabus tantum aliquam addam, videlicet de rogationibus de pace, & soluendo legibus. Quod de pace ad populum tributis comitiis latum sit, docet Livius li. 30. ubi scribit. M. Atilium & Q. Minutium Trib. pleb. ad populum tulisse, vellent, iuberentque Senatum decernere, ut cum Carthagenensibus pax fieret, & quæ eam pacem daret, quæmque ex Africa exercitum deportare iuberent. Et alibi Livius li. 24. Q. Marium Regem & Catinium Labeonem Trib. pleb. ad plebem tulisse, vellent, iuberentque cum rege Philippo pacem esse. Quæ rogatio in Capitolio ad plebem lata est. Omnesq; v. & xxx. tribus vti rogatæ iusserunt.

Quod ad illas rogationes attinet, quibus aliquis legibus solueretur, id superioribus temporibus observatum fuit. Ætate enim Ciceronis Senatum eam sibi auctoritatem arripuisse, eaque lege Cornelia rursus priuatum fuisse, habet Asconius in argumento Orationis pro C. Cornelio: C. Cornelius, inquit, legem promulgavit, qua auctoritatem Senatus minuebat, ne quis, nisi per populum, legibus solueretur: quod antiquo quoq; iure erat cautum. Itaque in omnibus Senatûsconsultis, quibus aliquam legibus solui placebat, adiici erat solitum, ut de ea re ad populum ferretur. Sed paulatim ferri erat desitum: resque in eam cõsuetudinè venerat, ut postremò ne adicerentur quidem in Senatûsconsultis de rogationibus ad populum ferenda. Hactenus Asconius.

Restat ut etiam de quarta Tributorum comitorum causa, de iudiciis videlicet, dicamus. Hic igitur ea iudicia intelligenda sunt, quæ multæ alicui indicendæ causa exercebantur. Nam iudicia capitibus centuriatis comitiis fiebant. Testis de his iudiciis est Livius multis locis. Li. 4. scribit. M. Posthumio, & T. Quintio Tribunis plebis diem dictam, quod ad Veios eorum opera malè pugnatum esset: Et paulò post subiticiis Mæstæ civitatibus ab re malè gesta, & iratæ duobus, M. Posthumius reus obiectus decem millibus æris grauis damnatur. T. Quintium collegam eius omnes tribus absoluerunt. Plura testimonia apud eundem sunt li. 3. li. 43. & alii. Et hæc de causis Tributorum comitorum.

De personis quarum interuentu Comitia tributa peragebantur. CAP. XVII.

TRIBUTES personæ etiam hic sunt considerandæ: primam quibus ius fuerit comitia tributa habere: deinde illa, propter quas illa comitia fuerint habita, tum quæ valent suffragia.

Tribunorum & Ædiliùm plebis comitia habuerunt Tribuni, & ij quidem, quibus id forte eueniebat: quod docet Livius li. 3. qui de comitiis Tribunitiis verba faciens, dicit: Fortè quadam vili ad tempus, ut comitiis præfesset, potissimum M. Duillio (qui vnus ex collegio Tribunorum erat) sorte euenit, viro prudenti, &c. Soruebantur igitur Tribuni, cui comitia habenda essent, vel communi consensu alicui id munus iniungebant: cuius exemplum legimus apud eundem Livium li. 3. Nec plura testimonia de

Tribunitiis comitiis, quod Tribunis habere ea licerit, vt de re manifesta, adferam. A

De Adilitiis comitiis, quod id munus etiam ad solos Tribunos plebis pertinuerit, perspicue docet Dionysius lib. 6. scribens, Tribunos plebis, postquam impetrasset à Patribus potestatem creandi Aediles, quasi administratos, confestim eos creasse. Quod autem apud Lium lib. 3. legitur, Tribunos post electos Decemuiros à Pontifice Maximo creatos fuisse, id semel tantum, atque extraordinarie factum est, cum nulli tum essent Tribuni plebis, propter Decemvirosum imperium, in quo instituendo cessarant omnes alij Magistratus, nec possent ipsi ab Interrege Paricio Magistratu creati Tribunorum itaque, Aediliūque plebis comitia ordinarie habebantur à tribunis. Reliquos ordinarios Magistratus minores Consules creabant, aut Dictatores, si quando comitiorum habendorum causa creabantur, aut tribuni militum Consulari potestate. B

De consulibus, quod habuerint comitia tributa Quæstorum creandorum, testatur Cicero li. 7. epist. ad famil. ad Curium, & oratione in Varinium. Sic & Aedilium curulium comitia habebant, quemadmodum testatur idem Oratione pro Plancio & ad Atticum lib. 4. Quod idem etiam de tribunis militum Consulari potestate sentiendum. Illi enim Quæstoria comitia habuerunt, vti ex Lio cognoscitur. Idem scribit lib. 6. Primos Aediles curules à Dictatore creatos fuisse. comitia etiam tribunorum militum in castris, ad Consulium munus pertinuerunt.

Quod ad extraordinarios Magistratus attinet, eos creandi Consulibus, Prætoribus, & Tribunis plebis ius fuit, vti ex omni historia patet. Non igitur singula pluribus sunt probanda. C

Sacerdotum comitia tributa Consules habere oportuisse ex Ciceronis epistola ad Brutum colligi potest, vbi ait, mortuis Hircio & Panfa Consulibus, comitia Sacerdotum necessario differenda esse, donec res ad Interregnum rediisset, vt Consules auspiciato ab Interrege subrogarentur. Atqui tum & Prætores, & Tribuni pleb. erant Romæ: quibus si ius fuisset ea comitia habendi, Sacerdotum comitia non fuissent eo vsque differenda, dum Consules subrogati essent. Hoc tamen post legem Domitiam obseruatum fuit. Nam ante eam legem comitia tributa quæ Pontifici maximo creando habebantur, ab vno quodam Pontifice haberi solebant, id quod ex Lio, lib. 25. initio intelligitur. Scribit enim comitia Pontifici maximo creando habuisse M. Cornelium Cethegum, Pontificem, D

Legum, iudiciorumque comitia tributa habere iis Magistratib. licebat, quibus ius erat cum populo agendi, Consulibus scilicet, Prætoribus, & Tribunis plebis: de quibus sæpe legimus in historiis quod rogationes ad populum tulerint: quemadmodum ætate Ciceronis rogatio de religione à P. Clodio polluta à M. Pisone Consule lata est. Lex Aurelia de tribus ordinibus Iudicum ab Aurelio Cora Prætoze leges Gabinia, Manilia, Varinia, à Tribunis prebis lata sunt. Hæ igitur personæ omnes, ius habendi comitia tributa, habuerunt. Sequuntur illæ, quæ ius suffragij habuerunt.

Omnibus civibus Romanis, quibus data erat ciuitas cum iure suffragij, licebat comitiis tributis suam dicere sententiam. Simul enim cum pleno iure ciuitatis tribum accipiebant, in qua suffragium ferrent. Docet id Lius lib. 38. inquit: De Formianis Fundanisque municipibus, & Arpinatibus C. Valerius Tappo Tribunus plebis promulgauit, vt iis suffragij latio (nam antè sine suffragio habuerant ciuitatem) esset & apud Agellium li. 15. ca. 27. Lælius Felix scribit, Tributa comitia esse, cum ex locis & regionibus suffragium feratur. Quibus ex verbis manifestum fit, non eos solum ciues Rom. qui in vrbe ipsa habitarent, & tribubus siue locis distincti essent, suffragij ius habuisse: sed eos etiam, qui non in vrbe, sed extra eam, in Italia habitarent, atque etiam tribubus, siue regionibus, ipsam vrbem circum iacentib. distincti essent postquam ciuitate cum suffragij iure donati essent, siue municipes, siue coloni essent. In quibus autem tribubus quæuis colonia, vel præfectura, vel fœderata ciuitas post ciuitatem imperatam suffragium tulerit, inuentu difficillimum, nec ita scitu necessarium esse arbitror. Carolus Sig. li. 3. de antiquo iure Ital. cap. 3. paucas annotat, quas ipse inuenit. Verba eius liber adscribere: Mihi inquit, ne hanc quidem inuestigandæ antiquitatis partem negligenti contigit, vt veterum lapidum titulos E

A tulos perlegēs, atque obseruans, paucarū tantum quarundā certas tribus inueniēim. Mutinā quidem, patriā meā, Polliam, Sutrij Velinam, Ceretis & Tudretis Clustumnam, Florentiē Scaptiam, Atestis Romiliā, Brixia Fabiam, Vicentia Menemiam, Clusij Aniensem, Tergestis Pupiniam, Aletrij Publiliam, Aretij Pomptinam. Nam Arinam in Tarētina suffragiū inisse, docet Cicero in Planciana. Haftenus Sigonius.

Notandum verō & hoc est, licet, interdum eiusmodi colonia, praefectura, aut foederata ciuitates ius suffragij non haberēt: quosdā tamen ciues ex iis illud ius adipisci potuisse, idq; variis modis: vel per legem, cuius exemplum habemus apud Liuium li. 41. Lex, inquit fociis, ac nominis Latini, qui stirpem ex sese domi relinquērēt, dabat, vt ciues Rom. fierent, qui in Latinis coloniis Magistratum gessissent: vel etiam

B hac ratione, qua per legem Seruiliam Latinis ius erat ciuitatem assequendi in locum eius, quem accusando damnassent reperundarum. De hac ratione Cicero pro Balbo. Praeter has personas oportebat etiam adesse comitiis tribus magistratum candidatos, eosque in Tribunitiis quidem & Aedilitiis comitiis omnes plebeios. Nulli enim Patricio is magistratus patebat, vt habet Liuius li. 4. Quapropter factum est, vt posteriorib. tēporibus quidam Patricij, quo possent ad eum magistratum peruenire, sese plebeiis adoptādos dederint, quemadmodū de Clodio legimus. Id etiam obseruatū est, vt ex singulis classib. par numerus candidatorum esset. Ideoq; ab anno trigesimo sexto post primos Tribunos plebis, semper ex singulis classibus binos creatos fuisse, testatur Liuius li. 3. Idem alibi dicit, eorum etiam fuisse de Tribunorum Aediliūq; pleb. personis, vt eos magistratus gerere iis non liceret, quorum pater, qui sella curuli sedisset, viueret.

C Candidati Quāsturae tam patricij, quā plebei esse poterant, hoc tantum in iis prouidendum erat post legem annalem, vt aetatem habentem lege definitam, & vt emeritis decem annis stipendiis, nullo infami iudicio à petitione deicerentur: candidatis Tribunatus militaris vidādum erat, si equites essent vt decem stipendia si pedites, vt sex vel minimum, quinque haberent.

Quod autem ad candidatos magistratum extraordinariorum attinet, de iis quidem certi nihil tradi potest, nisi quod Cicero adfert, lege Licinia & Eburia cautum fuisse, ne is, qui ad populum rogationem de aliqua potestate, aut curatione tulisset, D semetipsum, aut collegas suos, aut cognatos, aut affines crearet.

Porrō etiam in Sacerdotum Comitiis Candidatos adesse oportebat. De quibus sciendum quōd dimidia ex parte patricij, ex altera plebei esse debuerint, quōdque absentium, vel etiam non potentium ratio haberi poruerit. Non autem duos ex eadem gente in eodem collegio sacerdotes esse potuisse, legibus cautum fuisse scribit Dio. Neq; etiam legibus definitam fuisse aetatem petendi sacerdotia, sicuti erat in petendis magistratibus, colligi potest ex Suetonio, qui affirmat, Caesarem septimo & decimo aetatis anno factum fuisse Flaminem Dialem. Et Cicero ad M. Brutum scribit, se velle, vt filius suus Cicero iunior in Pontificum collegium cooptetur, quo tamen tempore ille admodum adolescens fuit. Non tamen verisimile est, eos ante, E quā togam virilem acciperent, ad Sacerdotia peruenire potuisse.

De Candidatis Pontificatus Maximi notandum, eos non nisi ex Pontificum collegio esse potuisse, quod pluribus probat Gruchius. Atque haec quidem de Candidatis. In Comitiis iudiciorum praeter eos, qui Comitia haberent, & eos, qui suffragium ferrent, adesse etiam oportuisse accusatores, & reos cum Aduocatis, Patronis & sordidatis, cuique manifestum est.

De Diribitoribus, custodibus, rogatoribus & praconibus, quorum munus fuit etiam Centuriatis Comitiis inesse, supra dictum est, & post plura erunt annotanda. Considerabimus nunc horum Comitiorum locum.

F De loco Tributorum Comitiorum CAP. XIIII.

TRIBVTIS Comitiis vocandis non erat vnus destinatus locus, quem admodum Curiatis & Centuriatis. Quia religio non erat, extrāne, an intra pomerium haberentur. Hinc reperimus, interdum in Comitio, nonnunquam in Capitolio, aliquando in Pratis Flaminis, seu Circo Flaminio Tri-

bita comitia habita. Quæ singula videntur probanda.

De campo quidem Martio, quod in eo comitia Tributa magistratuum creando habitata sint, multa extant veterum testimonia. De Tribunitiis comitiis testatur Cicero epistola 1. lib. 1. epistolarum ad Atticum: In campo comitiis Tribunitiis a. d. xv. Kal. Sextil. &c. & alibi. De Quæstoris epistola 30. libri 7. ad famil. ad Curium scribit: In campo certe non fuisti cum Quæstoribus comitiis institutis, &c. Mox enim epistola 3. libri 4. ad Attic. subiungit, ea Tributa fuisse. De Ædilitiis idem testis est epistolis ad Atticum. Plerumque igitur hi magistratus in Campo Martio creabantur.

Legum autem comitia & iudiciorum in comitio haberi solebant. Testis est Cicero pro Rabirio Posthumo, ubi Equites Romanos ita alloquitur: Si iam vobis nunciaretur, in Senatu sententias dici, vt his legibus teneremini, concurrendum ad Curiam putaret is: si lex ferretur, conuocaretis ad Rostra. Fuisse autem rostra in comitio supra demonstrauimus. Quodque comitia Tributa iudiciorum exercendorum in comitio haberi consueuerint, ex Agellij libro 1. capite 1. discimus.

Cæterum etiam in Capitolio Tributa comitia magistratuum creandorum, legum ferendarum, & iudiciorum exercendorum nonnunquam habita fuerunt. Sic enim Tib. Gracchus, vt est apud Plutarchum in Gracchis: & Appianum lib. 1. bellorum ciuilium, in Capitolio Tributiis comitiis creati iterum Tribunus plebis voluit: suarq; iudem testes, Triumuiros agrarios ex lege Tib. Gracchi in Capitolio creatos.

Leges in Capitolio etiam latas, scribunt Plutarchus in Gracchis, & Lilius lib. 45. de lege agraria, & rogatione de Triumpho L. Pauli, ubi eas in Capitolio à Graccho perlatas asserunt. Et paulò post, de Opimio refert Plutarchus, quod de abrogandis C. Gracchi legibus comitia in Capitolium edixerit.

Iudiciorum etiam Tributa comitia in Capitolio habita fuisse, præter alios ostendit Lilius lib. 25. ubi de comitiis quibus de multa M. Posthumio Publicano irrogata populus iudicabat, in Capitolio ea habita esse scribit.

De circo Flaminio iam dicendum: In eo igitur comitia Tributa haberi solita, ex hoc probari potest; quod Lilius lib. 3. scribit post electos Decemuiros Q. Furium Pontificem Max. in pratis Flaminiis, seu circo Flaminio Tributiis comitiis Tribunos plebis creasse. Idem alibi docet Lilius lib. 27. rogationem eam, quam tulerat Bibulus Trib. plebis de abrogando Marcello imperio, in circo Flaminio antiquatam fuisse, quod & Plutarchus in Marcello confirmat. Fuit autem circo Flaminius, vt id obiter addam, locus in ipsa vrbe, sic dictus, quod circum Flaminium campum ædificatus esset, vel à Consule Flaminio, qui ad Trasimenum lacum occisus est, in quo ludii Apollinæres, equestrésque celebrabantur: in quem etiam Senatus sæpè consultandi gratia ex Capitolio descendens, conuenire solebant. De quo videndus Bartholomæus Marlianus lib. 6. cap. 3. in antiqua vrbe Topographia, & Georgius Fabricius cap. 12. in sua Roma.

De tempore Tributorum Comitiorum. CAP. XIX.

DE tempore horum Comitiorum idem iudicandum, quod de prioribus diximus, non potuisse ea nisi diebus Comitialibus haberi: hæc tamen addita exceptione, nisi quis nominatim, vt aliis etiam diebus cum populo agere sibi liceret, legem tulisset, id quod P. Clodium in Tribunatu fecisse, docet Cicero oratione pro Sestio, ubi scribit, eum inter alias leges etiam hæc tulisse, vt omnibus fastis diebus sibi legem ferre liceret: Comitialibus igitur tantum diebus ordinari Tributa Comitia habebantur. Quo vero anni tempore, id fieri nullo modo de omnibus posse arbitror. Nam legum, iudiciorumque & extraordinariorum magistratuum Comitia certum tempus habere non poterant, quandoquidem pro publica necessitate ac voluntate magistratuum variis anni temporibus haberentur. Sacerdotum Comitia, cum etat in demortui locum sufficiens alius, habebantur: alias non, nisi aut noui instituerentur, aut numerus in collegiis augeretur.

Ordinarij vero magistratus ferè ad finem mensis Iulij, & principium Augusti creabantur.

A creabantur. Ac Tribunorum quidem, *Ædiliū*que plebis Comitia prima erant, tum Consularia, & Prætoria, de quibus supra diximus; mox *Ædiliū* Curulium, post *Quæstorū*, & tandem Tribunorum militum.

Quod autem Tribunorum, *Ædiliū*que plebis Comitia priora fuerint, quàm Consulum & Prætorum, intelligi potest ex epistola Ciceronis 1. lib. 1. ad Atticum, ubi sic scribit: In campo Comitiiis Tribunitiis. a. d. xvi. Kalend. Sextil. &c. & paulò post mentionem facit Candidatorum Consularium illius anni: quibus verbis satis indicat, nondum fuisse Consules creatos. Ad idem Oratione 2. in Verrem, & in eam *Asconius* ostendunt, Prætoria, *Ædilitiā*que Comitia post Consularia fuisse, sicut & *Cælius* ad Ciceronem scribens indicat; Tribunos *Ædiles*que plebis iam creatos, cum adhuc *Ædiles* Curules fieri *Ædilis* Curulis volebat, non essent habita: ubi ostendit Kalendis Sextil. iam creatos fuisse Tribunos Pleb. Coss. & Prætores, cum adhuc *Ædiles* Curules creati non essent. Eodem tempore, & Tribunos militum creati solitos, docet *Cicero* Oratione 2. in Verrem: post *Ædiles* tamen plebis, sicuti etiam *Quæstos*, vt disertè affirmat *Dio* lib. 39. Hoc igitur ordine & tempore creati magistratus solebant, nisi aut obnucciationibus, aut intercessionibus differrentur Comitia: Notandum etiam est, quòd sicuti alia Comitia, ita & Tributa ante primam diei horam haberi non potuerint, idq; legibus prohibitum fuisse, *Dio* docet lib. 39.

De modo Tributorum Comitiorum. CAP. XX.

ENDICEBANTUR primùm hæc Comitia ab aliquo magistratu, qui ea habiturus erat, idque vt plurimum trinundino ante quàm haberentur: quod ostendit *Liuius*, quando in sua historia sæpius dicit, indicta fuisse Comitia à Tribunis, Consulibus, aut aliis. Vnico testimonio contentus ero, quod scribit libro quarto: Cum Tribunorum plebis creandorum Comitia indicta essent, &c.

Legibus etiam, quas Tribuni plebis, alique magistratus, Tributi Comitii ferebant, omnia accommodari, quæ de Centuriatis diximus, poterant, quod scilicet trinundino antè promulgandæ, suadendæ & dissuadendæ atque explicandæ essent. Et hoc primùm de modo eorum Comitiorum notandum est. Deinde illud obseruandum, non auspiciato habita fuisse ea, id quod præter *Liuium* & alios, *Dionysius* lib. 9.

ubi discrimen ponit inter Tributa & Curiata Comitia, apertè docet. Verba eius hæc sunt: Curiatis Comitiiis de re quapiam in Senatu prius tractata, suffragia curiatim colligebantur, idque auspiciato: aliàs, nisi aures addicerent, ea Comitia habebantur pro irritis Tributa verò inconsulto Senatu, nullis auspiciis adhibitis, vna die peragebantur à tribulibus. Hæc ille. Quæ tamen non de omnibus auspiciis intelligenda sunt. Cum enim tria essent auspiciorum genera, vt supra ex *Sigonio* retuli, animum inspectio, de cælo obseruatio, & tripudij animaduersio. Et animum inspectio ad Comitia Curiata, & Centuriata: tripudij animaduersio ad res gerendas: obseruatio de cælo ad omnia Comitia adhiberetur: sequitur hoc tantum auspiciū in iis obseruandum esse, ne haberentur, quo die seruatum esset de cælo: id quod etiam *Cicero* in *Vatinium* innuere videtur cum scribit: Inde à *Romulo* decretum fuisse ab *Auguribus* Ioue fulgente cum populo agi nefas esse. Parendum igitur etiam in his Comitiiis obnucciationi fuit, nisi interdum ad legem aliquam ferendam, quam omninò veller. Senatus pro temporis necessitate, perferri, vt nulla ratione impediretur, lator illius his legibus solueretur: sicuti de *M. Aufidio* *Lurcone* Tribuno plebis legimus apud *Ciceronem*. Et *Clodius* initio sui Tribunatus, legem tulisse fertur, ne obnucciationi sibi parendum esset. Ita autem hæc Comitia inauspicato habebantur, quod non caperentur auspicia, non adhiberentur *Augures*, *Pullanive*, quemadmodum in magistratibus maioribus fieri solebat. Sic *Sigonius* lib. 1. de antiquo

Fiure ciuium Romanorum, cap. 7. explicans, quid esset, quod Plebeij magistratus carerent auspiciis, scribit: Cum plebeij carere auspiciis dicuntur, animum volantium, aut canentium obseruatione in Comitiiis, tripudio in rebus gerendis carere dicuntur, quæ soli *Patricij* tenebantur. Hæc ille. Et sic etiam intelligendum, quòd interdum legitur, Tribunos, aut *Ædiles* plebis, aut alios magistratus minores vitio creatos fuisse

fuisse, videlicet eo die, quo creati essent, fulgurasse aut tōnuisse. Ideoq; contra com- A
mune Augurum, decretum cum populo aut plebe actum esse, quo die seruatum es-
set de celo. Non igitur oportebat Patres horum comitorum auctores fieri, nec
auspicia adhibebantur, nec sacra antè fiebant, quod centuriatis comitiis factū fuisse,
diximus. Ad ipsa verò comitia quod attinet, quod populus conuenerat, tum con-
cilio habebatur à Magistratu eo, qui comitia illa habebat: qua concione de Magistra-
ribus aut sacerdotibus creandis, vel de legibus ferendis, verba ad populum faciebat.
Hæc peracta populus in suas quisque tribus discedebat, tum sortitiones fiebant à
magistratu: quæ diuersi erant generis. Vna erat, ac prima omnium ad sortiendum, in
qua tribu Latini suffragium ferrent. Sic enim Liiui lib. 2. 5. Testibus daris, Tribuni
populum summouerunt: si tellūque allata est, vt sortirentur, vbi Latini suffragium B
ferrent. Quod, quomodo intelligendum sit, pluribus docent, Nicolaus Gruchius,
lib. 2. de Comitibus cap. 4. & Carolus Sigonius, lib. 1. de antiquo iure Italiæ cap. 4.
quorum ferè hæc est summa: Fœdere cum Latinis ictō, Sp. Cassio 11. & Posthumo
Cominio 11. Cōs. anno vrbis conditæ 601. XI. datam eis fuisse potestatem ferendi
suffragij, si quando tempore comitorum Romæ essent, quod quidem in legum &
iudiciorum tantum Comitibus factum fuisse, Sigonio placet. Quia verò in nullam
tribum adscripti essent Latini, ante legem Iuliam, qua eis vniuersis ciuitas data est,
iccirò sortiendum erat, in qua tribu suffragium ferre deberent. Post legem autem
Iuliam latam, qua Latini omnes ciuitate donati sunt, hac sortitione opus amplius
non fuit. De fœdere quidem cum Latinis factō scribunt Cicero & Dionysius lib. 8. C
quorum hic Sp. Cassium sic loquentem introducit: Latinos cognatos Romanorum,
sed eosdem imperij, gloriæq; æmulos in amicitiam atque ciuitatem recepi, (sive
æquo iure ciuitatis donau) vt iam Romam patriam exitimare, non aduersariam.
Et paulò post: Sp. Cassius accersebat ad suffragia ex Latinis & Hernicis quotquot
porebat. Illi frequentes cōueniebant, breuiq; repleta est vrbs hospitiibus. Hoc cog-
nito Virginius voce præconis edixit per compita vt omnes, quibus in vrbe non esset
domicilium, excederent, præfinito ad id non magno temporis spacio. Cassius verò
iussit contrarium proclamari, vt, quotquot haberent ciuitatis ius, manerent, donec
perferretur lex. Quibus ex verbis intelligitur, qua ratione Latini ius ferendi suffra-
gij acceperint, quod scilicet id precarium potius Magistratum beneficium, quàm D
optimum ius fuerit, ideòque nonnunquam Consule, vel Tribuno plebis interceden-
te, ij, qui suffragiorum causa in vrbe venissent, ante comitia exire fuerint iussi: id
quod etiam ex Plutarcho in Gracchis manifestum est, vbi scribit, socios Latinos à
C. Fannio Consule vrbe exire iussos, ne tum Romæ essent, quando legibus Gracchi
ferendis, tribus in suffragium vocarentur. Hinc Cicero pro Sestio: Nihil acerbius
socios Latinos ferre solitos esse dicit, quàm id, quod perrarò accidit, ex vrbe exire à
Consulibus iuberi. Hæc igitur prima sortitio erat. Altera fiebat inter tribus, quo
scilicet ordine quæq; earum suffragiū ferret. Ad quam sortem peragendam, omnium
tribuum nomina in cistellam quandam coniciebantur, tum, vt quæque prior exie-
rat, ita prior suffragium ferebat, quemadmodum ex historia Tib. Gracchi apud Ap- E
pianum lib. 1. Bellorum ciuiliū intelligi potest. In Sacerdotū verò creatione, quia
septemdecim tantum tribus suffragium ferre ex lege poterāt, iccirò sortiendæ tan-
tum erant hæc tribus septemdecim, quæ erant suffragium laturæ: hac quidem, vt ve-
rissimè est, & ex Cicero colligitur, ratione, vt coniectis in cistam triginta quinq;
tribubus, septemdecim, quæ primum educerentur, suffragium ferrent, reliquæ suffra-
gio excluderentur. In omnibus autem comitiis Tributis, quæ tribus prima sorte exi-
bat, prærogatiua dicebatur. Hoc tamen diuersum erat à comitiis centuriatis, quòd
in his, sortitione prærogatiuæ centuriæ facta, reliqua comitia absque sorte, pro cen-
su, ordine, atque ætate peragebantur. At comitiis tributis sorte vtendum erat ad fi- F
nem vsque comitorum.

Sortiente Magistratu, prout quæque primū exierat, à præcone ad suffragium
ferendum vocabatur. Quæ verò tribus vocabatur, de eo loco, vbi consistebat, (erant
enim etiam ante suffragium tribus diuisæ locis, & singulæ seorsim stabant, id quod
tum ex alijs, tum ex Dionysij lib. 7. perspicuum est) discedebat per pontes in septem,
vcl